

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

HZ. PEYGAMBER'İN HUTBE VE HİTABELERİ

**SALİHA ÖZDEĞİRMENCİ
2502120486**

**Tez Danışmanı
PROF. DR. ADNAN DEMİRCAN**

İstanbul-2020

ÖZ

HZ. PEYGAMBER'İN HUTBE VE HİTABELERİ

SALİHA ÖZDEĞİRMENCİ

Hiz. Peygamber dinî tebliğ ve irşad amacıyla hutbe irâd ettiğı gibi, sosyal hayatta yaşanan bazı olumsuzlukları da yine hutbeler aracılığıyla düzeltilmiş, yaşanan sorunların çözüme kavuşmasını sağlamıştır. Bu noktada hutbeler, sadece hutbeyi irâd eden kişinin değil aynı zamanda toplum gündeminin yansıması olarak da ortaya çıkan metinlerdir. Hiz. Peygamber'in hutbeleri ile yaşanan olaylar arasındaki bağlantının tespiti için yapılan bu çalışmada karşılaştırmalı metin tenkidi yöntemi kullanılmıştır.

Farklı zaman ve zeminde irâd edilen on hutbenin ele alındığı çalışmada, altı hutbe metninin içeriğı ile tarihsel zemin arasında bağ tespit edilmiştir. Dört hutbe metninde yaşanan olayın metinde doğrudan yer aldığı tespit edilirken, iki metinde bu ilişki dolaylı olarak rivayetlere yansımıştır. Dört hutbe metninin ise yaşanan olaylarla hiçbir bağlantısı tespit edilememiştir.

Tarihsel zeminin tespit edilmesi, hutbelerin Hiz. Peygamber'e aidiyeti noktasında güçlü veriler sunduğı gibi hutbe içindeki sözlerin doğru bağlamda anlaşılmasına da katkı sağladığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hutbe, Hitâbet, Rivâyet, Tarihsel Bağlam, İçerik Analizi

ABSTRACT

THE SERMONS AND THE ORATIONS OF HZ. PROPHET SALİHA ÖZDEĞİRMENCİ

As Hz. Muhammed, the Prophet, gave a sermon for religious preaching and guidance, he also corrected some of the negativities in social life through sermons and ensured that the problems experienced were resolved. At this point, sermons are texts that emerge not only as a reflection of the person who preaches the sermon, but also the society's agenda.

Comparative text criticism method was used in this study which was conducted to determine the connection between the sermons of Hz. Muhammed, the Prophet, and the events experienced. In the study, which deals with ten sermons preached at different times and grounds, a link between the content of the six sermons and the historical background has been determined. While it was determined that the incident that happened in the text of the four sermons was directly included in the text, this relationship was indirectly reflected in the rumors in two texts. No connection between the text of the four sermons and the event was determined.

It was concluded that the determination of the historical grounds provides strong data on the belonging of the sermons to Hz. Muhammed and contributes to the understanding of the words in the sermons in the correct context.

Key Words: Sermon, Oratory, Rumor, Historical Context, Content Analysis

ÖNSÖZ

Yüce Allah, insanlara dünya üzerindeki görev ve sorumluluklarını peygamberler aracılığı ile bildirmiştir. Peygamberlerin, kendilerine verilen tebliğ görevini yerine getirirken kullandıkları araçların başında hitabet gelmektedir. Hz. Peygamber de hitabeti hayatı boyunca çeşitli amaçlara binaen kullanmıştır. Dini tebliğ ve irşad amacıyla hutbe irâd ettiği gibi, sosyal hayatta yaşanan olaylara da hutbe aracılığı ile müdahale ettiği olmuştur. Toplum gündeminin yansımaları olarak ortaya çıkan hutbe metinleri, sosyal sorunların bilinmesi noktasında da yardımcı metinler haline gelmektedir.

Klasik kaynaklarda Resûlullah'ın sözleri ile ilgili birçok rivayet bulunmaktadır. Fakat bu rivayetlerin büyük çoğunluğu tarihi bağlamdan kopuk olarak ve çoğu zaman sadece birkaç cümleden oluşan parçalar halindedir. Bu sorun da Resûlullah'ın sözlerindeki maksadın anlaşılması konusunda problem teşkil etmektedir. Sözün maksadının gözden kaçırılması ise bazen yanlış anlaşılmasına bazen de tam olarak anlaşılmasına neden olmaktadır. Hz. Peygamber'in hutbeleri ile yaşanan olayların arasındaki bağlantının çözümlenmesi durumunda hem sosyal hayatın hem de Hz. Peygamber'in sözlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Bu araştırmanın odak noktası, Hz. Peygamber'in hutbede geçen sözleri ile tarihsel olaylar arasındaki bağlantıların tespit edilmesidir. Çalışmanın hedefi, tarihsel arka planda yer alan olay ve olguların tespit edilerek hutbelerde yer alan sözlerin bağlamında anlaşılmasını sağlamaktır. Aynı zamanda Resûlullah'ın tebliğ sürecindeki toplumsal hitaplarıyla vahye doğrudan muhatap olmalarından ötürü bir eğitim sürecinde olan bu insanların gündemleri ve sorunları hakkında fikir edinilmesidir.

Tez, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Resûlullah'ın hitabeti, muhatapları ve hutbelerinin konuları hakkında bilgiler verildi. Birinci bölümde “Davet ve İnanç”, ikinci bölümde “İbadet”, üçüncü bölümde “Savaş” hakkındaki hutbeler yer almaktadır. Hutbelerin seçiminde tarihsel arka planının tespit edilebilmesi ve genel hitaplar olmasına dikkat edildi. Her hutbe üç bölümde incelendi. İlk bölümde kaynaklardaki rivayetler verildi. İkinci bölümde rivayetler

metin açısından karşılaştırıldı. Üçüncü bölümde ise hutbenin irâd edildiği tarihsel zeminin tespiti yapılmaya çalışıldı.

Resûlullah'ın hutbeleri denildiği zaman ilk olarak akla gelen “Veda Hutbesi”dir. Veda Hutbesi hakkında Sedat Tuna tarafından “*Hadis, Tarih ve Edebiyat Kaynaklarına Göre Veda Hutbesi'nin Yeniden İnşası*” ve Murat Gökalp tarafından “*İlk Dönem Hadis ve İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Veda Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki*” başlıklarıyla iki yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Ayrıca kısa bir süre önce Fidan Orhan tarafından sened ve metin tenkidlerinden sonra hutbe metninin farklı zamanda irâd edilen beş hutbeden oluşan bir metin olduğu tespit edilerek yeniden metin inşasının yapıldığı “*İlk Dönem Hadis ve İslâm Tarihi Kaynaklarında Veda Hutbesiyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*” başlıklı doktora tezi hazırlanmıştır. 2019 yılında Halit Özkan tarafından “*Veda Haccı*” adıyla yayımlanan kitap da hutbeleri tarihsel arka planı ile birlikte ele almasından dolayı Veda Hutbesi ile ilgili önemli bir çalışmadır.

Çalışmanın başlangıcında Resûlullah'ın bütün hutbelerinin zamansal tespiti amaçlansa da bunun hem bir çalışmanın hacmini aşmasından hem de birçok hutbenin zamanını tespit etmenin güçlüğünden dolayı sadece zamanı tespit edilip örneklem olarak seçilen hutbelerle çalışmaya devam edilmiş ve Resûlullah'ın hutbelerine yönelik yeni bir okuma biçiminin ortaya konulması hedeflenmiştir.

Tezin bu hale gelmesinde engin hoşgörüsü, yardımları ve değerli tavsiyeleriyle her zaman yol gösteren danışmanım Prof. Dr. Adnan Demircan'a, tez izleme komitesinde yer alan Prof. Dr. Halil İbrahim Bulut'a ve Prof. Dr. Nurettin Gemici'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak bu çalışmada manevi desteklerini her zaman hissettiğim aileme ve arkadaşlarıma da şükranlarımı sunarım.

Saliha Özdeğirmenci

Stuttgart, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM'A DAVET VE İNANÇ HAKKINDA İRÂD EDİLEN HUTBELER

1.1. Yakın Akıabanı Uyar Ayetinden Sonra Safâ Tepesinde İrâd Edilen Hutbe	35
1.1.1. Hutbe ile İlgili Rivayetler.....	35
1.1.1.1. Ebû Hureyre Rivayeti	36
1.1.1.2. İbn Abbâs Rivayeti	42
1.1.1.3. Züheyr b. Amr Rivayeti	47
1.1.1.4. Hz. Âişe Rivayeti	49
1.1.2. Rivayetlerin Değerlendirilmesi	51
1.1.2.1. Hutbe Metni	63
1.1.3. Hutbenin Tarihsel Bağlamı	64
1.2. Medine'deki İlk Cuma Hutbesi	68
1.2.1. Hutbe İle İlgili Rivayetler	69
1.2.1.1. Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf Rivayeti	70
1.2.1.2. Saîd b. Abdurrahman el-Cumahî Rivayeti.....	78
1.2.1.3. Enes b. Mâlik Rivayeti.....	83
1.2.2. Rivayetlerin Değerlendirilmesi	84
1.2.2.1. Hutbe Metni	90
1.2.3. Hutbenin Tarihsel Bağlamı	90
1.2.3.1. Cuma Namazının İlk Kim Tarafından Kıldırıldığı	91

1.2.3.2. Resûlullah'ın Medine'ye Gelişi	94
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

İBADETLER İLE İLGİLİ HUTBELER

2.1. Sadaka İle İlgili Bayram Hutbesi	98
2.1.1. Hutbe İle İlgili Rivayetler	98
2.1.1.1. Câbir b. Abdullah Rivayeti	99
2.1.1.2. İbn Abbâs Rivayeti	103
2.1.2. Rivayetlerin Değerlendirilmesi	106
2.1.2.1. Hutbe Metni	109
2.1.3. Hutbenin Tarihsel Bağlamı	109
2.2. Zekât Memurları İle İlgili Hutbe.....	111
2.2.1. Hutbe ile İlgili Rivayetler.....	111
2.2.1.1. Ebû Humeyd es-Sâidî Rivayeti	112
2.2.1.2. İbn Abbâs ve Hz. Âişe Rivayeti.....	114
2.2.2. Rivayetlerin Değerlendirilmesi	117
2.2.2.1. Hutbe Metni	120
2.2.3. Hutbenin Tarihsel Bağlamı	120
2.3. Kûsûf Namazı.....	122
2.3.1. Hz. Peygamber'in Oğlu İbrâhim ile İlgili Rivayetler	123
2.3.1.1. Hz. Âişe Rivayeti	124
2.3.1.2. Güvenilir Bir Kişinin Rivayeti.....	133
2.3.1.3. İbn Abbâs Rivayeti	134
2.3.1.4. Mugîre b. Şu'be Rivayeti	137
2.3.1.5. Câbir b. Abdullah Rivayeti	138
2.3.1.6. Abdullah b. Amr Rivayeti.....	143
2.3.1.7. Ebû Mes'ûd Rivayeti	146
2.3.1.8. Nu'mân b. Beşîr Rivayeti	147
2.3.1.9. Kabîsa b. Muhârik.....	148
2.3.1.10. Ebû Bekre Rivayeti	149
2.3.1.11. Ebû Musa el-Eş'arî Rivayeti	151

2.3.1.12. İbn Ömer Rivayeti.....	152
2.3.1.13. Ebû Hureyre Rivayeti	152
2.3.2. Hz. Peygamber'in Oğlu İbrâhim'den Bahsetmeyen Rivayetler...	154
2.3.2.1. Esmâ bt. Ebû Bekr Rivayeti.....	154
2.3.2.2. Hz. Âişe Rivayeti	162
2.3.2.3. Semüre b. Cündeb Rivayeti	164
2.3.3. Rivayetlerin Değerlendirilmesi	166
2.3.3.1. Hutbe Metni	178
2.3.4. Hutbenin Tarihsel Bağlamı	178
2.3.4.1. Hz. Peygamber'in Maria ile Evlenmesi	178
2.3.4.2. İbrâhim'in Doğumu	179
2.3.4.3. İbrâhim'in Vefatı	182
2.3.4.4. İbrâhim'in Kaç Ay Yaşadığı	182
2.3.4.5. İbrâhim'in Hangi Ayda Vefat Ettiği	183

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞ HUTBELERİ

3.1. Bedir Savaşı Hutbesi.....	189
3.1.1. Hutbe ile İlgili Rivayetler.....	190
3.1.1.1. Vâkıdî Rivayeti	190
3.1.2. Rivayetlerin Değerlendirilmesi	191
3.1.2.1. Hutbe Metni	194
3.1.3. Hutbenin Tarihsel Bağlamı	194
3.2. Uhud Savaşı Hutbesi.....	196
3.2.1. Resûlullah'ın Gördüğü Rüya İle İlgili Rivayetler.....	197
3.2.1.1. İbn Abbâs Rivayeti	197
3.2.1.2. Câbir b. Abdullah Rivayeti	200
3.2.1.3. Enes b. Mâlik Rivayeti.....	201
3.2.1.4. Musa b. Ukbe Rivayeti	203
3.2.1.5. Râvisi Belli Olmayan Rivayetler	204
3.2.2. Rivayetlerin Değerlendirilmesi	205

3.2.2.1.	Hutbe Metni	212
3.2.3.	Hutbenin Tarihsel Bağlamı	212
3.3.	Mekke'nin Fethi Gününde İrâd Edilen Hutbe.....	218
3.3.1.	Hutbe İle İlgili Rivayetler	219
3.3.1.1.	İbn Ömer Rivayeti.....	220
3.3.1.2.	Abdullah b. Amr Rivayeti.....	223
3.3.1.3.	Resûlullah'ın Ashabından Bir Adamdan Gelen Rivayet	224
3.3.1.4.	Râvisi Belli Olmayan Rivayetler	226
3.3.2.	Rivayetlerin Değerlendirilmesi	229
3.3.2.1.	Hutbe Metni	232
3.3.3.	Hutbenin Tarihsel Bağlamı	232
3.4.	Mekke Fethi'nden Bir Gün Sonra İrâd Edilen Hutbe	237
3.4.1.	Hutbe İle İlgili Rivayetler	237
3.4.1.1.	Mücâhid b. Cebr Rivayeti	237
3.4.1.2.	İbn Abbâs Rivayeti	238
3.4.1.3.	Ebû Hureyre Rivayeti	241
3.4.1.4.	Abdullah b. Amr Rivayeti.....	244
3.4.1.5.	Safiyye bt. Şeybe Rivayeti.....	246
3.4.1.6.	Ebû Şüreyh Rivayeti	247
3.4.1.7.	Benî Bekr'den Bir Adam'ın Rivayeti	248
3.4.1.8.	Râvisi Belli Olmayan Rivayetler	249
3.4.2.	Rivayetlerin Değerlendirilmesi	249
3.4.2.1.	Hutbe Metni	251
3.4.3.	Hutbenin Tarihsel Bağlamı	252
3.5.	Tebük Seferinde İrâd Edilen Hutbe	255
3.5.1.	Tebük Seferi'nde İrâd Edilen Hutbe ile İlgili Rivayetler.....	256
3.5.1.1.	Ukbe b. Âmir Rivayeti	256
3.5.1.2.	Zeyd b. Hâris Rivayeti	259
3.5.1.3.	Ebü'd-Derdâ Rivayeti.....	260
3.5.2.	Rivayetlerin Değerlendirilmesi	260
3.5.2.1.	Hutbe Metni	267

3.5.3. Hutbenin Tarihsel Bağlamı	267
SONUÇ	274
KAYNAKÇA.....	277
ÖZ GEÇMİŞ	295

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Ebû Hureyre Rivayeti İsnad Şeması.....	41
Tablo 2: İbn Abbâs Rivayeti İsnad Şeması.....	47
Tablo 3: Züheyr b. Amr Rivayeti İsnad Şeması	49
Tablo 4: Hz. Âişe Rivayeti İsnad Şeması	51
Tablo 5: Câbir b. Abdullah Rivayeti İsnad Şeması	102
Tablo 6: İbn Abbâs Rivayeti İsnad Şeması.....	106
Tablo 7: Ebû Humeyd es-Sâidî Rivayeti İsnad Şeması	113
Tablo 8: Hz. Âişe Rivayeti İsnad Şeması	133
Tablo 9: İbn Abbâs Rivayeti İsnad Şeması.....	137
Tablo 10: Mugîre b. Şu‘be Rivayeti İsnad Şeması	138
Tablo 11: Câbir b. Abdullah Rivayeti İsnad Şeması	142
Tablo 12: Abdullah b. Amr Rivayeti İsnad Şeması.....	145
Tablo 13: Ebû Mes‘ûd Rivayeti İsnad Şeması	146
Tablo 14: Nu‘mân b. Beşîr Rivayeti İsnad Şeması.....	148
Tablo 15: Kabîsa b. Muhârik Rivayeti İsnad Şeması	149
Tablo 16: Ebû Bekre Rivayeti İsnad Şeması	150
Tablo 17: Ebû Musa el-Eş‘arî Rivayeti İsnad Şeması	151
Tablo 18: Esmâ bt. Ebû Bekr Rivayeti İsnad Şeması.....	162
Tablo 19: Hz. Âişe Rivayeti İsnad Şeması	164
Tablo 20: Semüre b. Cündeb Rivayeti İsnad Şeması	166
Tablo 21: İbn Abbâs Rivayeti İsnad Şeması.....	200
Tablo 22: Câbir b. Abdullah Rivayeti İsnad Şeması	201
Tablo 23: Enes b. Mâlik Rivayeti İsnad Şeması.....	202
Tablo 24: İbn Ömer Rivayeti İsnad Şeması.....	223
Tablo 25: Ashabdan Bir Adamın Rivayetinın İsnad Şeması	226
Tablo 26: İbn Abbâs Rivayeti İsnad Şeması.....	241
Tablo 27: Ebû Hureyre Rivayeti İsnad Şeması.....	243
Tablo 28: Abdullah b. Amr Rivayeti İsnad Şeması.....	246
Tablo 29: Ebû Şüreyh el-Adevî Rivayeti İsnad Şeması	248

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.e.	: Aynı eser
Bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım, baskı
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
m.	: Milâdi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar arası
sy.	: Sayı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Trc.	: Tercüme
thk.	: Tahkik
tsh.	: Tashih
t.y.	: Tarih yok
ö.s.	: Özel Sayı
vd.	: Ve devamı
ve öte.	: Ve ötekiler
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

İÇERİK VE YÖNTEM

1. Araştırmanın Önemi

Resûlullah'ın sözleri; ashabı, sonraki Müslümanlar ve Müslüman olmayan insanlar için İslâm dininin başlangıcından bugüne değin önemli olmuştur. Yirmi üç yıl süren peygamberlik dönemi boyunca insanlara toplu ve münferit olarak hitap eden Resûlullah'ın sözlerinin ve hareketlerinin dinin parçası olarak kabul edilmesi bu önemi artırmıştır. Hz. Peygamber'in peygamberlik sürecinde tebliğ ve irşad yöntemi olarak kullandığı hutbeler, zamanla ibadetlerde, dinî ve siyasi müdahalelerde de kullanılmaya başlanan resmi beyanlar haline gelmiştir. Bu açıdan hutbeler Resûlullah'ın ashabı ile kurduğu bağda ve toplumsal ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır. Resûlullah'ın cuma günleri, bayram günleri, savaşlarda, topluma duyurulması gereken konular ve yaşanan sıkıntılarda hutbe îrâd ettiği göz önünde bulundurulduğunda risaleti esnasında birçok hutbe îrâd etmiş olması gerekmektedir. Hutbelerin bağlamlarının tespit edilmesi sadece Resûlullah'ın sözlerini değil toplumsal olayların da daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Bu çalışmaya başlamadan önce konu ile ilgili olarak yaptığımız araştırmalarda hutbelerin toplandığı eski kaynaklar günümüze ulaşmadığı için içerikleri konusunda bilgi edinemedik. Çağdaş çalışmalar ise hutbe metinleri tahlil edilmeksizin bir araya getirilen derleme metinlerden oluşmaktadır. Ayrıca hadis kaynaklarında bağlam ve olayın gerçekleştiği tarihten bağımsız olarak parçalar halinde verilen bu hutbe metinleri, tarih kaynaklarında belli başlı tarihi olaylarla birlikte yer almakta, belli bir bağlam ve tarihe oturtulamayan hutbe metinlerine yer verilmemektedir.

Hadis ve tarih kaynaklarında dağınık olarak geçen bu hutbe metinlerinin toplanarak bir araya getirilmesi, birbirleriyle karşılaştırılması, tarihi olaylarla ilişkilendirilerek bir bağlama oturtulması ve hutbelerin tarihlendirilmesi hem tarihi olayların hem de hutbe metinlerinde yer alan sözlerin daha iyi anlaşılmasında önem arz etmektedir.

2. Araştırmanın Amacı

Hiz. Peygamber'in hutbeleri herkesi ilgilendiren konularda yapılan dinî ve siyasi resmi beyanlardan oluşmaktadır. Bu hutbeler çoğunlukla o zaman yaşanan bir olay veya durumun doğrudan etkisiyle yapılan konuşmalardır.

Hutbelerin tarihi bağlamdan kopuk olarak değerlendirilmesi, bizim bu metinlerdeki ifadeleri yanlış veya eksik anlamamıza neden olabileceği gibi belki de kastedilen anlamın dışında bir anlam çıkarmamızla neticelenecektir. Sözlü hitabın yazılı metinden en önemli farklarından biri olan bağlama göre kullanılması Resûlullah'ın sözlerini değerlendirirken gözden kaçırılmaması gereken en önemli unsurlardan biridir. Yazılı bir metinde yazar metnin bağlamını ve okuyucuya sunacağı bilgiyi, bu bilginin sınırlarını kendisi belirlediği ve metnini buna göre şekillendirerek okuyucusunu kendisi seçtiği hâlde sözlü hitap eden kişi, çoğu zaman karşısındaki insan grubunun ihtiyaçlarını ve seviyesini göz önünde bulundurarak konuşmak zorundadır. Bu da hitap eden kişinin değil, hitap edilen toplumun belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu durumda da bağlamdan uzaklaşan bir sözün yanlış anlaşılma ya da daha hafifi olarak anlaşılama ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle birden çok insana hitap söz konusu olduğunda söylenen sözün bağlayıcılığının artmasıyla birlikte sözün yanlış anlaşılması belki de söylenirken hiç hedeflenmeyen bir sonuca ulaşılmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle Resûlullah'ın genel hitaplarının doğru anlaşılabilmesi aynı zamanda zaman, mekân ve bağlam olarak da doğru tespit yapılabilmesine bağlıdır. Hitapların yapılmasına neden olan olayların tespiti ile hem bağlam ortaya çıkarılmaya çalışılmış hem de bağlama uymayan sözlerin tespiti amaçlanmıştır. Bu çalışmanın nihai amacı Resûlullah'ın genel hitapları ile tarihsel olaylar arasında bağlantının bulunup bulunmadığını tespiti çalışmak ve bunu örneklendirmektir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Birbirinden bağımsız metinlerle çalışma yürütüldüğü için her hutbe metninin kendi içinde ele alındığı çalışmada rivayetlerin değerlendirilmesinde karşılaştırmalı tenkit yöntemi kullanıldı. Kaynaklarda aynı hutbe metninin farklı bağlamlarda nakledildiği durumlarda tarihi verilerle karşılaştırma yapılarak hangi olaya ait

olduğunun tespiti yapılmaya çalışıldı. Hutbelerin irâd edildiği zamana dair bilgiler içeren ifadelerin doğruluğu, içerik analizi neticesinde elde edilen verilerle test edildi.

Hadis ve Tarih kaynaklarında yer alan bütün veriler çalışmaya dâhil edilerek bütüncül bir bakış açısı elde edilmeye çalışıldı. Toplanan rivayetler sahâbî râvilerine göre tasnif edildi. Sahâbî râvilerden sonra oluşan isnad zincirlerinde eğer varsa müşterek râvinin en eski kaynakta yer alan rivayeti metin olarak verildi. Daha sonra müşterek râvinin altında yer alan isnadlardaki râvilerin metinlerinde yer alan farklılıklara ana metin baz alınarak işaret edildi. Sahâbî râviden sonra tek isnad ile devam eden rivayetlerde iki yol takip edildi. Rivayet konu ile ilgili nakledilen diğer rivayetlerden bariz farklılık içeriyorsa rivayetin tamamı verildi. Diğer isnad zincirlerinde yer alan rivayetlere benzerliğinin fazla olması durumunda da benzer olduğu rivayetin altında incelemeye dâhil edildi. Hadislerin tasnifinde müşterek râvi sisteminin sadece tasnifi kolaylaştırıcı unsur olarak kullandığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Çalışmamızda tematik/tarihsel sıralamayı takip eden bir yöntem izlemeyi tercih ettiğimiz için hutbeler ilk olarak konularına göre ayrıldı. Daha sonra bu konulardaki hutbeler zamansal olarak bir sıralamaya tabi tutuldu. İzlediğimiz yöntem, başlangıçta karmaşık ve hedeflenen maksadın dışına çıkmış gibi bir izlenim verse de hem tez açısından hutbelerin kolay tasnifi hem de hangi konulardan ne zaman bahsedildiğini tespit açısından bize fayda sağlamaktadır. Böylece hem konu olarak hem de zaman olarak hutbelerin nasıl bir seyir izlediğini kolayca takip etmek imkânı doğdu.

Rivayetler kendi içerisinde iki aşamalı sıralamaya tabi tutuldu. İlk aşamada sahâbî râvilerin rivayetlerinin yer aldığı kaynakların müelliflerinin vefat tarihlerine göre sıralama yapıldı. İkinci aşamada da aynı sıralama sistemi müşterek râvilere uygulandı. Bu sıralamayla hem kronolojik okuma imkânı oluşturulmaya hem de metinlerdeki farklılıkların daha kolay fark edilmesi sağlanmaya çalışıldı. Tasnif yapıldıktan sonra her rivayet kendi içinde incelendi. Farklı isnadlardan gelen rivayetler arasındaki farklılıklar tespit edildi.

Rivayetlerin tespitinde büyük çoğunlukla bilgisayar programları kullanılarak kelime üzerinden tarama yapılarak ihtisâr yapılan metinlerin parçalarının bulunması amaçlandı. Buna rağmen tek metinle karşılaştığımız zamanlar oldu.

İkinci bölümde, hutbe ile ilgili rivayetlerin genel değerlendirmesi yapıldı. Bu çalışmanın temel tezi hutbelerin irâd edilmesinin arkasında yatan sâiklerin tespitinin yapılmasının hutbe metninde yer alan veya bu metinlere sonradan eklenen sözlerin ortaya çıkarılmasına etkisini araştırmaktı. Bu nedenle rivayet incelemesi yapılırken tarihsel arka plan ile hutbede yer alan sözlerin bağlantıları ortaya konulmaya çalışıldı. Buradaki asıl amaç Resûlullah'ın bu sözü söyleyip söylemediğinden ziyade ele alınan hutbe metninde bu ifadenin yer alıp almadığının tespit edilmesiydi. Bu nedenle rivayetler incelenirken gerek görülmedikçe isnad zincirleri incelemeye tabi tutulmadı. Gerekli görülen yerlerde râvi ile ilgili bilgiler dipnotta verilerek konunun akışının bozulması engellenmeye çalışıldı.

Çalışmamız esnasında Resûlullah'ın hutbelerinin irâd edilmesinin amaç bakımından iki zemine dayandığını tespit ettik. Bunlardan ilki düzenli olarak cuma namazı ile bayram namazında irâd edilen ve daha sonra bu ibadetlerin bir rüknü haline gelen hutbelerdir. İkinci grup; yaşanan bir olay akabinde Resûlullah'ın uyarı, açıklama, istişare gibi maksatlarla irâd ettiği hutbelerden oluşmaktadır. Hutbelerin irâd edilme amaçlarındaki bu farklılık zorunlu olarak çalışmada kullanılan yönteme de yansdı. Belirli günlerde düzenli olarak irâd edilen hutbeler çoğu zaman belirli bir olaya binaen söylenmediği için tarihsel arka planın çözümlenmesi yalnız başına hutbe içindeki ifadelerin anlaşılmasında ve orijinalliğin tespitinde yeterli olmadığı görüldü. Bu nedenle bu hutbelerin incelemesi daha çok hutbe içinde yer alan ifadeler üzerinden ortaya konulmaya çalışıldı. Hutbelerde yer alan ayet varsa bu ayetlerin nüzûl zamanlarına dikkat edilerek tespit edilebildiği takdirde o hutbede yer almasının imkânı üzerinde duruldu. Aynı zamanda hutbe içinde ayırt edici kavramlarla yapılan taramalar neticesinde başka olay ve hutbelerde aynı ifadelerin yer alıp almadığı tespit edildi. Resûlullah'ın hutbelerinde giriş bölümünde yer alan hamd ü senâ düzenli olarak kullanılmış olsa da çoğu zaman hutbenin sonraki bölümlerinin farklılaştığı görülmektedir. Resûlullah'ın hutbelerinde sıklıkla “Sadaka vermeye teşvik ettiği” rivayet edilse de sadaka dışında hutbelerde düzenli olarak kullandığı başka ifadelerden bahsedilmemektedir. Bu nedenlerden ötürü hem başka bağlamlarda zikredilip edilmediğini hem de hutbenin orjinalinde yer alma ihtimalini tespit açısından bu unsurlar değerlendirmelerde göz önünde bulunduruldu.

Belirli bir olay üzerine irâd edilen hutbelerde ise hutbenin irâd edilmesine neden olan olay hutbe içeriğinin tahlilinde kolaylık sağlamakla birlikte rivayetler arasındaki karışıklıkların göz önünde bulundurulmasının gerekliliğinden ötürü yine metin içindeki ifadelerin taramaları yapılarak rivayette yer alan sorunlu ifadelerin kaynağının tespit edilmesine özen gösterildi.

Konunun son bölümünde ilk olarak olayın genel çerçevesini anlaşılır kılması açısından hutbenin irâd edildiği zaman ile ilgili tarihi bilgilere genel kabule uygun şekilde yer verildi. Tezin amacı doğrultusunda hutbenin irâd edilmesini gerekli kılan tarihi olay anlatıldı. Tarihi arka plan ele alınırken hutbenin anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülen zaman, mekân ve şahıslar ile ilgili detaylara mümkün olduğunca fazla yer vermeye çalışıldı. Hutbenin tarihlendirilmesi noktasında tarih kaynaklarında yer alan farklı tarihlendirmelerle ilgili tartışmalar göz önünde bulundurulmaksızın genel kabule göre tarihlendirme yapıldı.

Tezde yer alan hutbe metinleri tercih edilirken geniş toplulukların yer aldığı durumlar seçilerek sadece örneklem oluşturuldu. Hutbeler seçilirken farklı zaman, zemin ve amaçlarla irâd edilen örneklemeler ele alınmaya çalışıldı. Resûlullah'ın cuma ve bayram namazında düzenli olarak irâd ettiği, savaşların öncesinde ve sonrasında yaptığı konuşmalarla bunların dışında normal zamanlarda irâd ettiği hutbelerden örnekler alındı. Bununla hangi tür hutbelerde yaşanan olay ile hutbenin konuları arasında bağlantı olduğunun tespiti amaçlandı.

Araştırmaya dâhil ettiğimiz hutbeleri seçmemizin özel nedenlerini ise şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Mekke'de irâd edilen hutbe hem ilk hitap hem de tebliğin başlangıcı olduğu için çalışmaya dâhil edildi.
2. Medine'deki ilk hitap Resûlullah tarafından kıldırılan ilk cuma namazında irâd edilmesi ve Medinelilere yapılan ilk hitap olmasının öneminden dolayı seçildi.
3. Sadaka ile ilgili hutbe bayram namazında irâd edilen hutbe metni olan tek rivayet olduğu için çalışmaya alındı.
4. Zekât memurları hakkında irâd edilen hutbe Resûlullah'ın görevlendirdiği kişilerin yanlışlarına hemen müdahale etmesi, toplum nezdinde konuyu açıklaması ve düzeltmesinin öneminden dolayı ele alındı.

5. Kûsûf namazından sonra irâd edilen hutbe, batıl inançlara müdahale ve onlardan sakındırma konusunda Resûlullah'ın tavrını göstermesiyle birlikte son dönem hutbelerinden olduğu için tercih edildi.
6. Savaş ile ilgili hutbeler ise günlük hayatın dışında özel durumlardaki hitapları göstermesinin önemi açısından çalışmaya dâhil edildi.

Şimdi de çalışmamızda uyguladığımız teknik hususiyetler hakkında bilgi vermek istiyoruz:

1. Yararlandığımız kaynaklar ilk geçtiği yerlerde bibliyografik bilgileri tam olarak verildi. Daha sonra geçtikleri yerlerde ise müellif ve kitapların kısa isimleri kullanıldı. Bu kısaltmalar müellifin adının yanında zikredildiği ve tanınabilir olduğu için ayrıca "Kısaltmalar listesinde" verilmedi.
2. Tez boyunca zikredilen müelliflerin isimleri her konunun başında isimden sonra parantez içerisinde önce Hicrî sonra da Milâdî takvime göre vefat tarihleriyle birlikte verildi. Aynı isimlerin daha sonra zikredilmesinde vefat tarihlerine yer verilmedi. Rivayet tablolarında ise her tabloda müelliflerin vefat tarihleri parantez içinde hicrî yıla göre yazıldı. Vefat tarihi kesin olarak bilinmeyen müelliflerin vefat tarihleri için verilen tarihin yanına soru işareti konularak bu duruma dikkat çekildi.
3. Metin içerisinde kullanılan ayetlerin tercümesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın meali tercih edildi bu ayrıca gösterilmedi.
4. Metnin içinde geçen eser isimleri italik olarak gösterilip, müelliflerin ve Arapça eserlerin isimlerinin Latin harfleriyle yazılması hususunda ise Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi ile İsam'ın yazım kılavuzu esas alındı.
5. Metin içerisinde ve dipnotlarda müellif ve eser adları ilk geçtiği yerlerde harf-i tarifle kullanıldı. Daha sonra metin içerisindeki kullanımlarda kullanım zorluğundan dolayı bunların atılması yoluna gidildi. Senedlerdeki râvi isimleri her zaman harf-i tarifle yazıldı. Bibliyografyada harf-i tariflere yer verilmesine rağmen sıralama harf-i tariflerden sonraki harfe göre yapıldı.
6. Tarihlendirmelerde hicrî takvimin milâdî takvime çevrilmesinde Türk Tarih Kurumu'nun internet sitesi kullanıldı. Metin içerisinde ayrıca belirtilmedi.

7. Hutbe rivayetlerinde hadis numaraları verildi, hutbe haricinde kullanılan hadis metinlerinde bab başlığı ve numarasını vermekle yetinildi. Hadislerin gösteriminde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi kuralları uygulandı.
8. Dipnotların gösteriminde ise İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzu esas alındı.

4. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızda kullanılan temel kaynakların başında Arap Dili ve Belağatı, Hadis ve İslâm Tarihi kaynakları yer almaktadır.

Resûlullah'ın hutbeleriyle ilgili eser telifine çok erken dönemde başlanmıştır. Ali b. Muhammed el-Medâinî'nin (ö. 228/843) *Hutabü'n-Nebî*, Abdülazîz b. Yahyâ el-Celûdî'nin (ö. 332/944) *Hutabü'n-Nebî*, Ebü's-Şeyh Muhammed b. Ca'fer el-İsfahânî'nin (ö. 369/979) *Hutabü'n-Nebî*, Ca'fer b. Muhammed el-Mustağfirî'nin (ö. 432/1041) *Hutabü'n-Nebî* eserleri bu konuda yapılan en eski çalışmalardır. Maalesef bu çalışmalar günümüze ulaşmamıştır. Çağdaş araştırmacılardan Mecdî Muhammed Şehavî'nin, Resûlullah'ın minberde ve hutbe olarak nakledilen rivayetlerinin konulara göre tasnif edip, isnad hakkında ufak bilgiler verdiği eseri *Hutabü'r-Resûl*'den hutbelerin tasnifi ve ele alışı açısından faydalandık. Ömer Kutayfî'nin *Hutabü'r-Resûl* isimli hutbelerin derlenmesinden oluşan eserini hutbe seçimi ve tasnifinde kullandık. Ahmet Zeki Safvet'in *Cemheretü Hutabi'l-'Arab* eserinde Resûlullah'ın hutbelerinden sadece birkaç tanesine yer verilmesine rağmen kronolojiyi gözetmesi açısından başvurduğumuz kaynaklardan biridir. Ahmed Badla'nın Türkçe'ye çevrilmiş olan *Resûlullah'ın Hutbeleri* isimli derleme eserinde çalışmanın başında hutbelerin bütüncül olarak incelenmesi ve seçimi noktasında faydalandık. M. Yûsuf Kandehevî'nin *Asrı Saadet Hutbeleri* isimli eseri de Resûlullah'ın hutbelerinin derlemesinden oluşan eser zaman zaman başvurduğumuz eserlerden biridir. Bu eserlerde Resûlullah'ın kaynaklarda dağınık şekilde yer alan konuşmalarının bir araya getirilerek konularına göre tasnif edilmesinden dolayı hutbelerin tamamını görmemiz açısından bize büyük kolaylık sağladı.

Çalışmamızın girişinde Araplardaki hutbe geleneği, Câhiliye ve İslâm döneminde hutbe, hitabet ve hatiplerin özellikleriyle ilgili olarak Arap Edebiyatı'na dair yazılan eserlerden faydalandık. Câhiz'in (ö. 255/869) *el-Beyân ve't-tebyîn*

isimli eseri Araplardaki hitabet kültürünü ve Resûlullah'ın hitabetini tanımlamasıyla birlikte hitabetinden örneklemeler sunarak açıklamalarda bulunması, iki dönemin değişen hitabet anlayışını ele alması açısından çalışmamız için önemli bir başvuru kaynağı oldu. Çağdaş araştırmacılardan Corcî Zeydân'ın (1861-1914) *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye* isimli eseriyle Hafâcî'nin (1915-2006) *el-Hayâtü'l-edebiyye fî'l-'asri'l-Câhilî* ve *el-Hayâtü'l-edebiyye fî 'asri sadri'l-İslâm* isimli eserlerinden hitabetin gelişim, değişim süreçlerini tespit etmek amacıyla istifade ettik.

Hutbe rivayetlerinin toplanmasında kullandığımız kaynakların başında İslâm Tarihi ve Hadis kaynakları gelmektedir.

Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) *el-Muvatta'*, Abdürrezzâk'ın (ö. 211/826-27) *Musannef*, İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*, Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen*, Buhârî'nin (ö. 256/869) *Sahîh*, Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*, İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *Sünen*, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*, Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen* isimli eserleri hadislerin farklı tariklerini bulma konusunda kullanılmakla birlikte tarihi bağlamın ortaya çıkarılması konusunda da başvurulan eserlerdendir.

İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) *Zâdü'l-Me'âd* eseri ve Heysemî'nin (ö. 807/1405) *Mecma'u'z-Zevâ'id* eserleri Resûlullah'ın hitabetinin özellikleri, üslûbu ve tavırlarıyla ilgili rivayetlerin birlikte yer almasından dolayı zaman zaman başvurduğumuz eserlerdendir.

Tarih kaynaklarında İbn İshâk'ın (ö. 151/768) *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'si az sayıda hutbeyi ihtiva etmesine rağmen başka kaynaklarda yer almayan rivayetlere yer vermesinden dolayı çalışmanın önemli bir kaynağıdır. Vâkîdî'nin (ö. 207/823) *Kitabü'l-Meğâzî* isimli eseri özellikle savaş hutbelerine yer vermesi ve konuları detaylı olarak anlatması açısından bu hutbelerde bizim için en önemli kaynak oldu. İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-Nebeviyye* eseri hutbelere olayların içinde yer vermesi nedeniyle hutbelerin kronolojik olarak tespitinde kullandığımız en önemli eser olmakla birlikte tarihsel zeminin detaylandırılmasında da oldukça sık olarak kullanıldı. İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât* isimli eseri bazı hutbeleri ihtiva etmesiyle birlikte rivayetlerdeki olaylarda yer alan kişiler hakkında bilgi edinme ve

tarihsel bağlamın tespiti konusunda sık sık başvurduğumuz kaynaklardandı. Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Ensâbü'l-Eşraf* eserinin özellikle siyer bölümleri tarihsel bağlamın tespiti konusunda faydalanılan kaynaklardandır.

Rivayetlerin değerlendirilmesi ve karşılaştırılmasında İbn Abdülber'in (ö. 463/1071) *el-İstizkârü'l-Câmi' li-Mezâhibi fukahâ'i'l-Emsâr ve 'Ulemâ'i'l-Aktâr fîmâ Tezammenehü'l-Muvatta' min Me'âni'r-Re'y ve'l-Âsâr*, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Fethu'l-Bârî* ve Bedreddin el-Aynî'nin (ö. 855/1451) *Umdetü'l-Kârî* eserinden faydalanıldı.

Râvilerin cerh ve tadili için İbn Hibbân (ö. 354/965) *es-Sikât*, el-Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzibü'l-Kemâl*, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Mîzânü'l-i'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl* ve İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Tehzîbü't-Tehzib* eserleri kullanıldı.

Rivayetlerdeki yer isimlerinin tespitinde İbnü'l-Fakîh'in (III-IV./IX-X. yüzyıl) *Kitâbü'l-Büldân* ve el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-Büldân* eserleri kullanıldı.

Burada hepsi yazılmamakla birlikte araştırma konularımıza ait bilgilerin bulunduğu tefsir kaynaklarından, konumuzla ilgili yapılmış günümüzde yapılmış akademik çalışmalardan da istifade edildi.

HİTABET

1. Hitabetin Tanımı ve Gayesi

Arapça bir kelime olan hatâbe “ḥṭb” sözcüğünden türeyen hitabet kelimesi, karşıdaki kişiye güzel ve belîğ bir şekilde söz söylemek manasına gelmektedir. Aynı kökten türeyen hatîb, güzel söz söyleyen kişiye verilen addır. Hatîb’in yaptığı konuşmaya da hitâbe denmektedir.¹

Hutbe ise hatîb kelimesinin masdarı olup konuşmacının minber üzerinde yaptığı konuşmaya denir.² Hutbe aynı zamanda nesir biçimdeki başı ve sonu arasında uyum olan sözlerden oluşan konuşmalara verilen genel addır.³

Yapılan her konuşma hitabet olarak adlandırılabilmeyle birlikte terim olarak kullanımında konuşmanın belirli bir maksata binaen muhataplarını bir hedefe yöneltmesi ön plana çıkmaktadır. Kullanım amacına göre farklı tanımlamaların yapılabileceği hitabet kavramının tanımlardaki ortak noktası güzel ve etkili söz söylemedir.

Hitabet ile ilgili olarak yapılan tanımlardan bazıları şunlardır:

1. “Hitabet; insanları, herhangi bir maksada doğru sözle kazanma sanatıdır.”⁴
2. “Hitabet, güzel ve etkili söz söyleme sanatıdır. Yani sözcükleri etkili kullanma sanatıdır.”⁵
3. “Hitabet, insanları dine çağırma ve güven telkin eden kişiliğiyle muhataplarını etkileyip ikna etme sanatıdır.”⁶
4. “Hitabet, etkili ve güzel konuşma sanatıdır.”⁷
5. “Hitabet, belîğ ifadelerle insanların dünya ve ahireti için hayırlı olan şeyleri anlatarak onlara yol göstermek için kullanılan bir araçtır.”⁸

¹ Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, nşr. Ahmed Cevdet, Dersâdet, İkdâm Matbaası, 1317, s. 573-574; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (ö. 817/1415) el-Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, C. I, Müessesetü'l-Arabiyye, 1301, s. 103.

² Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311) İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab**, C. I, Beyrut, Darü's-Sadr, t.y., s. 360.

³ el-Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, C. I, s. 103.

⁴ Neda Armaner, **Hitabet ve Dini İrşat Üzerine**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1962, s. 15.

⁵ TDK, **Türkçe Sözlük**, C. I, 9. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, s. 999.

⁶ Hüseyin Elmalı, “Hitâbet”, **DİA**, C. XVIII, İstanbul, 1998, s. 158-160.

⁷ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311) İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab**, C. I, Beyrut, Darü's-Sadr, t.y., s. 360.

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere her hitap aynı zamanda bir muhatabı gerektirmektedir. Hitaptaki asıl maksat muhatapta bir fikrin oluşmasını, değişmesini ve pekişmesini sağlamaktır.

İslâm ile birlikte dinî bir hüviyet kazanan hutbe, Câhiliye dönemindeki kullanım amaçlarından uzaklaşmıştır. Câhiliye dönemi ile İslâm döneminde hitabetin kullanım amacındaki farklılığı daha iyi tespit edebilmek için kısaca Câhiliye dönemindeki kullanımını ve kullanım alanlarını ele alacağız.

Câhiliye dönemi Arapları, Hz. Peygamber'in risâletinden önce de sosyal ve edebî faaliyetlerin yüksek seviyede gerçekleştiği bir ortamda yaşıyorlardı. Câhiliye döneminde insanlar arasında okuryazarlığın az olmasına rağmen Arapların fesahat ve belâgat konusundaki üstün yetenekleri hitabet sanatının gelişmesini sağlamıştır.⁹ Kabile reislerinin yanında önemli bir yer olan hatipler tarafından kabilelerini övmek, başka kabilelerle mücadele, savaş ve barış ilanında hitabet sanatı sıkça kullanılmıştır.¹⁰ Kus b. Sâide gibi meşhur hatiplerin Ukâz gibi panayırlarda hutbe irâd etmesi Arapların hayatlarının her aşamasında hutbenin önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.¹¹

Araplarda hitabetin kullanımının bunlarla sınırlı olmadığı, günlük hayatta da farklı alanlarda sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan en önemlileri şu şekilde sıralanabilir:

1. Kabileler arasında anlaşmanın sağlanması veya kabile içinde insanların savaşa teşvik edilmesinde
2. Toplumda yaygın olan kargaşa ile mücadelede
3. Kabile reislerinden veya büyüklerinden biri öldüğü zaman taziyelerde
4. Meliklerin ve reislerin huzuruna kutlama, yardım isteme, yol temini, ticaret izni, taziye ve buna benzer şeylerde
5. Barışın sağlanması ve husumetin ortadan kaldırılmasında
6. Doğum ve evlenme gibi olaylarda
7. Kahramanlık, aşiretin, nesebin, soyun övülmesinde

⁸ Muhammed b. Abdilmün'im b. Hafâcî b. Süleymân Hafâcî, **el-Hayâtü'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-Câhili**, Beyrut, Dârü'l- Cîl, 1992, s. 158.

⁹ Hafâcî, **el-Hayâtü'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-Câhili**, s. 159.

¹⁰ Şevki Dayf, **Târîhü'l-Edebî'l-'Arabî**, nşr. Darü'l-Meârif, Kahire, 1960, s. 410.

¹¹ el-Câhiz, **el-Beyân ve't-Tebyîn**, C. I, s. 43.

8. Güzel fiilleri övgü ve tavsiyesinde hitabet önemli bir işlev görmüştür.¹²

Câhiliye dönemi Arapları bu konudaki yetkinliklerini daha çok hamiyet, kabile taassubu, yiğitlik, şan ve şeref gibi özelliklerinin anlatımı için kullanmışlardır.¹³ O dönemde her alanda hitabet kullanılmasına rağmen özellikle toplandıkları kalabalık meclislerde asaletleriyle övmek için hutbe irâd etmenin gelenek haline geldiği anlaşılmaktadır.¹⁴ Araplarda övgü ve üstünlüklerini ifade aracı olarak kullanılan “Hitabet sanatının” aynı zamanda üstünlük sağlama aracına da dönüştüğü görülmektedir.

Söz kadar sözün söylenme biçiminin de önemli olduğu bir zamanda nâzil olan Kur'an-ı Kerim, Allah tarafından “Allah, kendi içinde uyumlu, gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi. Rablerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra yine Allah'ı anmaya yönelerek bedenleri ve kalpleri huzura kavuşur. İşte bu kitap, Allah'ın bir rehberi olup dilediği kimseyi onunla doğruya yönlendirir; ama Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur.” (Zümer 39/23) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu ayet sözün güzelliğinin önemine yapılan vurguyla birlikte güzel söz söylemedeki nihaî hedefi de insanlara göstermektedir. Resûlullah'a hitaben “Doğrusu [Ey Peygamber], biz seni hak [Kur'an] ile desteklenmiş bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik.”, (Bakara 2/119) “Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin Rabbin, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir; O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir.” (Nahl 16/125) ayetleri de Resûlullah'ın tebliğ görevine yapılan vurguyla birlikte bu tebliği yerine getirme aşamasındaki üslûba ve içeriğe de dikkat çekerek hitabın mahiyeti belirlemektedir.

Resûlullah'ın hitabının en önemli farkı mutahapları açısından bağlayıcılığı olmasıdır. “O kişisel arzularına göre konuşmamaktadır. Konuştuğu söz, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir.” (Necm 53/3-4) ayetiyle risâlet göreviyle ilgili konuşmaların muhataplar tarafından nasıl değerlendirilmesi gerektiği de gösterilmektedir.

¹² Hafâcî, *el-Hayâtü'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-Câhilî*, s. 159-60.

¹³ Abdurrahman Başçı, “Hitabet Sanatı ve Eski Yunan-Roma, Türk ve Cahiliye Dönemi Arap Hitabeti”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XXI, S. 1, 2019, s. 42.

¹⁴ Corcî b. Habîb Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, nşr. Şevkî Dayf, C. I, Kahire, Darü'l-Hilâl, t.y., s. 167.

Vahyin muhatabı ve tebliğ edicisi olan Hz. Peygamber, peygamberlik görevinin başlamasıyla birlikte insanları İslâm dinine davet etmeye başlamıştır. İlk zamanlardaki davetler daha çok bireysel düzeyde olmuştur. “En yakın akrabayı uyar.” (Şuara 26/214) ayetinin nâzil olmasıyla Resûlullah, Safâ Tepesi’ne çıkarak Kureyşlileri çağırmış ve yaptığı hitapla onları dine davet etmiştir.¹⁵ Bu hitap Resûlullah’ın bildiğimiz ilk genel hitabıdır. Bundan sonra da çeşitli vesilelerle insanlara çeşitli konularda hitap eden Resûlullah, “Vedâ Haccı (10/632) sırasında Arafat, Mina ve Akabe gibi yerlerde ashaba hitap ederek kısa, veciz bir şekilde tavsiyelerde bulunmuştur.”¹⁶ “Veda Hutbesi”¹⁷ adıyla meşhur olan hutbesi de hitabetin, Resûlullah tarafından hayatının son zamanlarına kadar kullanılan bir tebliğ ve irşad metodu olduğunu göstermektedir.

Resûlullah’ın hitabetteki maksat ve gayesi tebliğ vazifesini yerine getirmek insanlara doğru yolu göstermek olduğundan Resûlullah hitabeti tebliğ aracı olarak kullanmıştır. Nitekim ayet-i kerîmede “Ey Peygamber, Rabbinden sana indirilmiş olanı tebliğ et. Şayet bunu yapmazsan onun risâletini tebliğ etmiş olmazsın.” (Mâide 5/67) emriyle tebliğ görevi vurgulanmıştır.

Bi’setin ilk yıllarında İslâm’a davet aracı olarak kullanılan hitabet, daha sonraki yıllarda cuma ve bayram namazları ile hac ibadetinde insanlara vaaz ve irşad için de kullanılmaya başlanmıştır.¹⁸ Böylece hitabet aynı zamanda ibadetlerin bir rûknü haline de gelmiştir.

Daha sonraki dönemlerde dini tebliğe ek olarak farklı konularda da hutbeler irâd edilmeye başlanmıştır. Hz. Peygamber ile birlikte dinî bir hüviyet kazanan hitabet daha sonra siyasi bir nitelik de kazanarak halifelerin ve valilerin göreve gelişlerini ilan etmede de etkin olarak kullanılmıştır. Halen cuma ve bayram namazlarında irâd edilmeye devam eden hutbeler de hitabetin İslâm dinindeki önemini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

¹⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855) Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XXX, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1999, s. 17.

¹⁶ Bünyamin Erul, “Vedâ Hutbesi”, **DİA**, C. XLII, İstanbul, 2012, s. 591-593.

¹⁷ “Veda Hutbesi” kavramının kullanılmaya başladığı zaman ile ilgili bilgi için Bkz. Orhan, “İlk Dönem Hadis ve İslâm Tarihi Kaynaklarında Veda Hutbesiyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, s. 14-20.

¹⁸ Muhammed b. Abdilmün’im b. Süleymân Hafâcî, **el-Hayâtü’l-Edebiyye Ba’d Zuhûri’l-İslâm**, Beyrut, Dârü’l-Cîl, 1990, s. 167.

Hitabet, İslâm dinindeki temel ibadetlerde irşad amacına matuf olarak kullanılmaya devam etmektedir.

2. Hitabetin Unsurları

2.1. Hatip

Hitabetin gerçekleşebilmesi için hatip-hutbe-muhatab üçlüsü zorunludur. Hitabetin en etkileyici unsuru olan hatibin, bilgi ve konuşmadaki yetkinliği diğer iki unsurun doğrudan etkileyicisidir. İlahî hakikatin tebliğcisi olarak Hz. Peygamber hitabet konusunda en üstün yeteneklere haizdir. “Kalk, uyar.” (Müddessir 74/2) emri; Resûlullah’ın, peygamber olarak tevhid dinini ve Allah’ın mesajını insanlığa tebliğ etmekle görevlendirilişinin ilânıdır. Resûlullah, bu emri aldıktan sonra insanları tevhid dinine çağırmaya başlamış, son nefesine kadar da bu görevini sürdürmüştür. “Peygamberlik” vazifesinde tebliğ ve irşadın mükemmel olması için konuşma faktörünün çok önemli bir unsur olduğu bilinmektedir. Hz. Musa’nın (as): “Rabbim! Göğsümü genişlet, işimi kolaylaştır, dilimdeki düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar.” (Taha, 20/25-27) şeklinde yaptığı dua ve “Ey Musa! İstediyin sana verilmiştir.” (Taha, 20/36) şeklinde Allah tarafından bu talebinin kabul edilmiş olması ve “Kelîmullah”¹⁹ olarak vasıflandırılması sözün söylenme biçiminin tebliğdeki etkisini göstermektedir. Resûlullah’ın da bu vazifenin ifâsında en çok kullandığı araç yine hitabettir. Peygamberler, Allah’tan gelen emir ve yasakları doğru yer ve zamanda; açık, anlaşılır, doğru ve eksiksiz şekilde insanlara ulaştırmakla yükümlüdürler. Resûlullah; nübüvvetin en önemli sorumluluk alanı olan tebliğ vazifesini, davranışları ve sözleri ile bütünlük oluşturarak mükemmel şekilde yerine getirmiştir. Çeşitli vesilelerle yaptığı hitaplarının sonunda “Tebliğ ettim mi?”²⁰ diye sahâbeye sorması ve onları şahit tutması da bu görevinde hitabın önemini göstermektedir. Resûlullah’ın içinde yaşadığı toplumda az sözle çok mana ifade etmek önemli bir argümandı. Belâgat ve fesahatle söz söylemenin öne çıktığı bir toplumda Hz. Peygamber’in de bu vasıflara sahip olması sözünün etkisini artırmıştır.

¹⁹ Müslim, “İman”, 322.

²⁰ İbn Mâce, “Fiten”, 2.

“Onlara içlerine işleyecek, ruhlarına tesir edecek şekilde belîğ söz söyle.” (Nisâ 4/53) ayeti ile sözün insan ruhu üzerindeki etkisine vurgu yapılmakta ve Resûlullah’ın hitabet tarzı ortaya konulmaktadır. Bazı ayet-i kerîmelerde de Resûlullah’ın görevinin tanımı ve izlemesi gereken yol çok açık biçimde ifade edilmektedir. Karşısındaki muhataplara göre içeriği de farklılaşan bu hitapları ikiye ayırmak mümkündür. Bu ayetlerin bir kısmında tebliğ görevine vurgu yapılırken bir kısmında irşad görevine vurgu yapılmaktadır. “Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle davet et, onlarla en güzel yöntemle tartış.” (Nahl 16/125) “Ey peygamber! Seni tanık, müjdeci, uyarıcı, izniyle Allah’a çağırıcı ve etrafını aydınlatan bir ışık olarak gönderdik.” (Ahzab 33/45-46) “Peygamberin görevi, tebliğ etmekten ibarettir.” (Maide 5/99) Bu ayetlerde Resûlullah’ın tebliğ görevine vurgu yapılarak muhataplarını dine davet ederken izleyeceği yol da anlatılmıştır. İnananlara yaptığı konuşmalar ise irşad kapsamına girerken onların dinde derinleşme gayesine matuftur. “Ama [alanlar için] öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir.” (Zâriyat 51/55)

Resûlullah “Bana cevâmiü’l-kelim verildi.”²¹ derken Hz. Âişe de “Resûlullah, sizin gibi konuşmazdı. O, açık ve net konuşurdu. Onu işiten kimse, sözlerini hıfzederdi.”²² diyerek Resûlullah’ın konuşmasının ne kadar belîğ olduğunu ifade etmektedir. Câhiz, “Resûlullah’ın kelâmı kelime sayısı bakımından az, manası çoktu. Sözü uzatmak gerektiğinde uzatmış, kısa tutmak gerektiğinde kısa tutmuş, anlaşılmaz kelimeler kullanmamıştır. Konuşmaları ne çok yavaş ne de çok hızlıdır. Konuştuğu zaman kapsamlı, hoş, telaffuzu kolay, manası açık kelimeler kullanmıştır.”²³ diyerek Resûlullah’ın konuşma tarzını çok güzel biçimde özetlemiştir. Burada hitabetin mahiyetindeki değişikliğin üslûba da yansıdığı görülmektedir. İslâm dönemi hitabetinde kullanılan üslupta duruluk ve berraklığın artmasıyla birlikte yapmacık tavrılardan ve seciden uzaklaşmıştır.²⁴ Câhiliye ile İslâm dönemi hitabeti arasındaki en önemli fark ise İslâm dönemindeki hutbelerde belâgat ve hikmetin artmasıdır. Bu

²¹ Buhârî, “Ta‘bîr”, 11, 22; “Cihad”, 122.

²² Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa‘d b. Menî‘ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845) İbn Sa‘d, **et-Tabakâtü’l-Kübrâ**, C. I, Beyrut, Dâru Sadr, 1968, s. 375.

²³ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869) el-Câhiz, **el-Beyân ve’t-Tebyîn**, thk. Abdüsselâm Hârûn, C. I, 4. bs., Kahire, Müessesetü’l-Hancî, 1988, s. 16-7.

²⁴ Hafâcî, **el-Hayâtü’l-Edebiyye Ba‘de Zuhûri’l-İslâm**, s. 126.

dönemle birlikte hatipler Kur'an üslûbunu taklit etmeye ve hutbelerinde ayetlerden iktibaslar yapmaya başlamışlardır.²⁵

Resûlullah'ın konuşmaları sırasında muhataplarının anlayışlarını artırmak amacıyla beden dilini kullanmış, somut örneklerle konuları daha anlaşılır hale getirmiştir. "İnsanlara hitap ettiği zaman Resûlullah'ın gözleri kızarır, sesi yükselirdi. Adeta 'Düşman, sabah akşam size baskın yapacak!' diyen bir ordu komutanı gibi hiddeti artar ve şahadet parmağını yan yana getirerek 'Ben, kıyamete şunlar kadar yakın gönderildim.' derdi."²⁶ "Mümin, diğer mümin için birbirine destek olan bir bina gibidir." derken parmaklarını kenetleyerek göstermiştir.²⁷ Veda Hutbesi'nde yüz bin kişilik topluluğa hitap ederken konuşmasının sonunda şahadet parmağını yukarı kaldırarak üç defa "Şahid ol ya Rab!"²⁸ derken de konuşmasını hareketleriyle desteklemiştir. Ahirete dünya malını boyunlarında taşıyarak gelenlere yüz çevireceğini söylerken de yüzünü sağa doğru döndürmüştür.²⁹

Resûlullah'ın hitapları esnasında davranış biçimi olarak Câhiliye dönemindeki bazı gelenekleri devam ettirmiştir. Câhiliye döneminde hatipler insanların kendilerini daha rahat dinlemeleri ve dinleyici üzerindeki tesirlerinin artması için bir binek üzerinde veya yüksek bir yere çıkarak hitap ederlerdi.³⁰ Hatipler hitap ederken sarık sararlar, ellerinde baston veya asâ tutarlar ya da yaylarını yere dayarlardı.³¹ Arap hatipler tarafından kullanılan bu usullerin Resûlullah tarafından da kullanıldığı görülmektedir.

Hitap ettiği kitlenin kendisini duyabilmesi ve görebilmesi için hitaplarını ayakta, minberde ya da deve üzerinde gerçekleştirmiştir. İlk zamanlarda cuma hutbelerini ayakta, bir hurma kütüğüne yaslanarak gerçekleştiren Resûlullah, daha

²⁵ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, C. I, s. 191.

²⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. I, s. 377.

²⁷ Buhârî, "Salât", 89.

²⁸ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 57.

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 151/768) İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Ahmed Ferid el-Mezidî, 1. bs., Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004, s. 190.

³⁰ Hafâcî, *el-Hayâtü'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-Câhilî*, s. 161.

³¹ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, C. I, s. 167.

sonra ayakta durmanın kendisine zor gelmesi üzerine minber üzerinde hitap etmeye başlamıştır.³²

Tebük Gazvesi ve Veda Haccı gibi kalabalık gruplar olduğu zaman deve üzerinde hitap ederek muhataplarının kendisini duymasını ve görmesini sağlamıştır.³³ Arafat'ta yapmış olduğu konuşmada daha gerilerde olanların duyması için ayrıca Resûlullah'ın sözleri Rebîa b. Ümeyye b. Halef tarafından cümle cümle tekrarlanmıştır.³⁴

Câhiz, Arap hatipleri tarafından mutlaka kullanıldığını belirttiği “mihsara,³⁵ asâ ve yay”ın konuşmalarda özel bir yeri olduğunu ifade etmektedir.³⁶

Resûlullah da, cuma günü hutbe irâd ederken bir asâya dayanır, cuma ve bayram günlerine özel elbise kullanırdı.³⁷ Bu rivayetten Resûlullah'ın cuma ve bayram günlerinde yaptığı hitaplarda her zaman kullandığından farklı bir elbise kullandığı anlaşılmaktadır.

Resûlullah'ın genelde konuşmalarını kısa tuttuğu bilinmektedir. Bunu yaparken muhataplarının durumlarını, hazır bulunuşluklarını da gözönünde bulundurduğu anlaşılmaktadır. Uzun konuşmalar yaparak insanların usandırmaktan kaçınan Hz. Peygamber'in konuşmalarını muhataplarının istekli olduğu zamanlarda konuşmaya özen göstermesi muhataplarının durumlarını dikkate aldığını göstermesi açısından önemlidir.³⁸

2.2. Dinleyici

Hz. Peygamber'e itaat kişisel bir tercihin ötesinde inanmış insanlara verilen bir emirdir. “Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine

³² İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 250.

³³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823) el-Vâkîdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, thk. Marsden Jones, C. I, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1966, s. 1017; Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 571/1176) İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dımaşk**, thk. Ali Şîrî, C. III, Beyrut, Darü'l-Fikr, 1996, s. 212; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 493.

³⁴ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971) et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, C. V, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1984, s. 67.

³⁵ Mihsara, sözlük anlamı olarak dayanılacak asaya benzeyen şey demektir. Hatipler, hitapları esnasında dayanmak için kullanırlardı. Bkz. İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, C. IV, s. 240.

³⁶ el-Câhiz, **el-Beyân ve't-Tebyîn**, C. I, s. 370.

³⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 250.

³⁸ Buhârî, “İlim”, 11.

lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır.” (Nisa 4/69) “De ki: ‘Allah’a ve Resûl’e itaat edin.’ Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez.” (Âl-i İmrân 3/32)

Sahâbe, özellikle cuma hutbelerinde nasıl davranmaları gerektiğini bizzat Resûlullah’tan öğrenmiştir. Selmân-ı Fârîsî’den gelen rivayete göre Resûlullah, “İmam konuştuğu zaman herkes susar.” buyurmuştur.³⁹ Ebû Hureyre’den gelen başka bir rivayete göre ise “Cuma günü imam hutbe irâd ederken sen [yanındaki] arkadaşına ‘Sus [dinle]!’ desen yine cumanın sevabını kaybetmiş olursun.” diyerek dinleyicilerde olması gereken davranış biçimlerini göstermiştir. Bu nedenle Resûlullah hutbe irâd ederken insanlar yüzlerini ona çevirir, kulaklarını ona verir ve gözlerini ona dikerlerdi.⁴⁰ Bir cuma namazı esnasında Resûlullah hutbe irâd ederken gelen kervanı karşılamak üzere Resûlullah’ı mescidde bırakarak dışarı çıkan insanlar, “Ama onlar bir ticaret veya eğlence gördüklerinde ona yönelip seni ayakta bırakıverdiler. De ki: ‘Allah’ın nezdinde olan, eğlenceden de ticaretten de üstündür.’ Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.” (Cuma 63/11) ayetiyle uyarılarak Resûlullah’ın hitabının ilâhî yanına vurgu yapılarak insanların bu davranışı kınanmıştır.

Hitabın etkileyici olmasında hatibin muhataplarına davranış biçimi de dinleyici açısından önemli bir unsurdur. “Sen, onlara sırf Allah’ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi.” (Âl-i İmrân 3/159) ayeti Resûlullah’ın şefkatinin inananların sevgisini artırdığını göstermektedir.

Hatibin cemaatini tanıyıp muhatabının ihtiyaçlarını bilmesi ve hitap esnasında onlarla etkileşiminin devam etmesi de iletişimi güçlendiren önemli bir faktördür. Resûlullah cuma hutbesi esnasında içeriye giren bir sahâbîye namaz kılıp kılmadığını sormuş, “Hayır!” cevabı alması üzerine iki rekât namaz kılmasını emretmiştir.⁴¹ Başka bir cuma namazı esnasında Resûlullah, hutbe irâd ederken bir zat ayağa kalkmış ve kuraklıktan şikâyet ederek Resûlullah’tan yağmur duası yapmasını

³⁹ Buhârî, “Cum’a”, 34.

⁴⁰ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. I, s. 250.

⁴¹ Buhârî, “Cum’a”, 31.

istemiştir. Bunun üzerine Resûlullah iki elini kaldırarak dua etmiştir.⁴² Hutbeleri esnasında muhataplarına uyarılarda bulunduğu, onların soru ve sorunlarıyla da ilgilenerek karışıklı bir iletişimin yaşandığı görülmektedir.

Veda Haccı'nda yaptığı konuşmaya başlarken “Bu ay, hangi aydır? Bu belde hangi beldedir?” diye sorarak konuşmaya başlamış, arada “Sözümü dinleyiniz.” diye uyarılmış, konuşmasının sonunda da “Tebliğde bulundum mu?” diyerek orada bulunanları görevini yerine getirip getirmediği hususunda şahit tutmuştur.⁴³ Hutbe irâd ederken dinleyicilere soru sorması, cevap vermek için onlara süre tanınması ve konuşmasına onları şahit tutmasıyla dinleyicilerin dikkatinin sürekli canlı kalmasını sağlamıştır.

Resûlullah cuma ve bayram namazlarında irâd ettiği hutbelere ek olarak herkesi ilgilendiren konularda; yaşanan bir olayın akabinde, bir ayet nâzil olduğunda veya bir duyuru yapmak istediği zaman da hutbe irâd etmiştir. Özellikle İslâm'a uygun olmayan eski inanışların ve toplumsal kuralların revize edilmesiyle ilgili irâd edilen hutbeler sosyal hayat için önemli olmuştur. Hz. Âişe, Berîre'yi azat ettiğinde eski sahipleri velâ hakkını şart koşunca Resûlullah, ayağa kalkarak “Bazı topluluklara ne oluyor ki Allah'ın kitabında bulunmayan şartları ileri sürüyorlar? Kim Allah'ın kitabında bulunmayan bir şartı ileri sürerse yüz defa da söylese onun şartı batıldır.” demiştir.⁴⁴ Böylece münferit bir olay yaşanmış olsa bile, insanlara hitap ederek aynı olayın yeniden yaşanmasının da önüne geçilmiştir. Hitapta genel ifadeler kullanması, muhatabın değil yapılan davranışının hedef alındığını göstermektedir.

2.3. Hutbe

Hatîb kelimesinin masdarı olan hutbe; bir maksada binaen topluluk karşısında yapılan, başı ve sonu belli olan secîli mensur sözlere denir.⁴⁵ Hz. Peygamber'in

⁴² Buhârî, “Cum'a”, 32.

⁴³ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849) İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, thk. Muhammed Avvame, C. XV, Cidde, Dârü'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2006, s. 26.

⁴⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 257.

⁴⁵ İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab**, C. I, s. 360.

risaletiyle birlikte dinî bir hüviyet kazanan hutbe kavramı cuma ve bayram namazlarında düzenli olarak irâd edilerek ibadetlerin bir parçası haline gelmiştir.

Resûlullah, bi‘setin başlangıcından beri hitabeti bir tebliğ ve irşad metodu olarak kullanmıştır. Hutbenin, ibadetlerin bir parçası olması ise Medine dönemindedir. Resûlullah, Medine’ye geldikten hemen sonra cuma namazı kıldırıp hutbe irâd etmiştir.⁴⁶ Hicrî 2. yıldan itibaren kutlanmaya başlanan bayramlarda bayram namazının akabinde de hutbe okunmaya başlanmıştır. Cuma namazları dışında cemaat olarak kılınması gereken bayram namazlarında da hutbe irâd edilmesi hutbenin toplumsal işlevini göstermektedir. Bundan sonra her hafta cuma günü ve yılda iki defa bayram namazlarında hutbe irâd edilmeye devam edilmiştir. Resûlullah özellikle bayram namazlarında herkesin bulunmasına özen göstermiştir. Bunun için namaza katılamayacak olanların da bayram namazında namazgâha gelmelerini emretmiştir.⁴⁷ Herkesin katılımının teşvik edilmesindeki maksat sosyal birlikteliğin sağlanmasının yanında, irâd edilen hutbeler de olabilir.

Bu durumda Resûlullah’ın Medine’ye hicretinden sonra düzenli olarak hutbe irâd ettiğini söylemek mümkündür. 622 yılından itibaren vefatına kadar irâd ettiği bu hutbelerde farklı konular hakkında bilgi vermiştir. Resûlullah’ın Medine’ye hicretinden vefatına kadar geçen on yıllık süre içerisinde cuma ve bayram namazlarında hutbe irâd etmesinden dolayı yaklaşık olarak 540 civarında hutbe irâd etmiştir. Ahmed Badla tarafından hazırlanan “Resûlullah’ın Hutbeleri” ismiyle Türkçe’ye çevrilen kitapta 522 hutbe zikredilmektedir. Fakat kitap incelendiğinde bazı hutbelerin farklı rivayetlerden oluştuğu, bazılarının ise hutbe olduğuna dair bir ifade olmadan hutbe olarak alındığı, bir kısmının ise sahâbenin hitaplarından oluştuğu dikkat çekmektedir. Bu hitaplardan otuz bir tanesinde “Minberde”, yedi tanesinde “Cuma günü”, altmış sekiz tanesinde “Hutbe”, on iki tanesinde “Yanımıza çıktı ve buyurdu.”, altmış yedi tanesinde “Ey insanlar!”, yirmi üç tanesinde “Ayağa kalktı ve hamd ü senadan sonra şöyle dedi.”, on iki tanesinde ise “Bazılarına ne oluyor ki!” ifadeleri geçmektedir. Diğer metinlerde ise hutbe olduğuna dair bir işaret

⁴⁶ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (ö. 218/833) İbn Hişâm, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, thk. Mustafa es-Sekkâ ve arkadaşları, Kahire, 1955, s. I, s. 495-500.

⁴⁷ Buhârî, “‘İdeyn”, 15.

bulunmamaktadır. Rivayetlerden de anlaşıldığı üzere Resûlullah cuma hutbelerinde bazen sadece nâzil olan ayetleri okuduğu için sahâbe de bu ayetleri zikretmişlerdir. Elimizde mevcut olan hutbe sayısının azlığının başka bir nedeni ise, hutbede yer alan hitapların aynı olması olabilir. Başka bir deyişle hitaplardan farklı olanların bize ulaşmış olması söz konusu olabilir.

Hiz. Peygamber'in özellikle cuma ve bayram günlerinde irâd ettiğı hutbelerin konuları hakkında detaylı bilgimiz bulunmamaktadır. Bize ulaşan hutbe metinlerinde Hiz. Peygamber'in cuma hutbelerinde okuduğı ayetler, bayram hutbesinde sadaka vermeye teşvik etmesi yer almaktadır.

İmrân b. Husayn'dan gelen rivayet özellikle sahâbenin sadaka verdikten sonra Resûlullah'a soru sormalarının emredildiğı ayetten sonra cevapların hutbeler aracılığıyla verildiğini göstermektedir.⁴⁸ İmrân b. Husayn'ın bahsettiğı sûre olan Mücâdele sûresi Medine döneminin son yıllarında nâzil olmuştur.⁴⁹ İbn Abbâs, Mücâdele sûresinin on ikinci ayetinde verilen emir ile Allah'ın, Resûlullah'ın yükünü hafifletmek istediğini belirtmektedir.⁵⁰ Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre Resûlullah, sahâbenin soru ve sorunlarına zaman zaman hutbelerinde yer vermiştir. Bu durumda özellikle bu ayetin nâzil olmasından sonra irâd edilen hutbelerin sahâbenin gündemini yansıttığını söylemek mümkündür.

Ümmü Seleme'den gelen bir rivayet, Resûlullah'ın Cebrâil ile görüşüp vahiy almasından sonra da hutbe irâd ettiğini ve nâzil olan ayetleri hutbede sahâbeye bildirdiğini göstermektedir.⁵¹ Hiz. Âişe de "Resûlullah odaya girince yüzünden ona vahiy geldiğini anladım. Abdest aldı, hiç kimse ile konuşmadan odadan çıktı. Minbere oturdu, Allah'a hamd ü senâ getirdikten sonra şöyle dedi."⁵² diyerek gelen vahyi sahâbeye bildirdiğini haber vermektedir. Resûlullah bir gün ayağa kalkıp "Bana gelin!" diyerek insanları yanına çağırdı. İnsanlar yanına gelip oturdular. Resûlullah "Âlemlerin Rabbinin elçisi Cebrâil, kalbime şöyle vahyetti."⁵³ diyerek

⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XXX, s. 90.

⁴⁹ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Mücâdile Sûresi", **DİA**, C. XXXI, İstanbul, 2006, s. 440.

⁵⁰ Taberî, **Tefsir**, C. XXII, s. 249.

⁵¹ Buhârî, "Menâkıb", 22.

⁵² Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965) İbn Hibbân, **Sahîhu İbn Hibbân**, thk. Şuayb el-Arnaût, C. I, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1993, s. 526.

⁵³ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (ö. 807/1405) el-Heysemî, **Mecma'u'z-Zevâ'id ve Menba'u'l-Fevâ'id**, C. I, Beyrut, Dârül Fikr, 1412, s. 123.

nâzil olan ayeti nakletmiştir. Bu rivayetler bize, vahyedilen ayetlerin duyurulmasında da hutbe irâd edildiğini göstermektedir.

Konuları değiştiği gibi hutbelerin uzunlukları da farklılık arz etmektedir. Resûlullah “Namazının uzun, hutbesinin kısa olması bir kimsenin fakih olduğunun alâmetidir. Artık namazı uzatınız, hutbeyi de kısa okuyunuz.” buyurmaktadır.⁵⁴ Hadisteki ifadeden de anlaşıldığı gibi hitabetin uzatılmamasını tembihlemiştir.

Resûlullah’ın hutbelerinin sunum şekli açısından da bazı ortak özellikleri bulunmaktadır. Cuma hutbelerini ayakta irâd eden Resûlullah, iki hutbe arasında bir müddet oturur sonra hutbeye devam ederdi. Hutbelerinde ayet zikreder, nasihat olarak söyledikleri birkaç cümleyi geçmezdi.⁵⁵

İnsanların anlayışlarına uygun olarak hitap etmiştir. İnsanlara akıllarının kavrayamacağı sözler söylemenin onlar için fitne olacağını belirten Resûlullah, aynı olan bazı sorulara muhataplarının anlayışlarına uygun olarak onların ihtiyaçlarını karışılacak şekilde farklı cevaplar verdiği olmuştur.⁵⁶ Zikredilen bu rivayetler Resûlullah’ın ortamdaki insanların seviyelerini göz önünde bulundurarak hitap ettiğini göstermektedir. Bu noktada çevre, hitabın çerçevesini belirleyici önemli bir unsurdur.

Medine döneminde cuma ve bayram günlerinde düzenli olarak hutbe irâd eden Resûlullah’ın, bu günlerin dışında da vahiy geldiği veya ihtiyaç hâsıl olduğu zamanlarda hutbe irâd ettiği anlaşılmaktadır.

3. Peygamber Efendimizin Hitabeti

3.1. Hutbelerin Başlangıcı ve Kullandığı İfade Tarzları

Câhiliye döneminde bize ulaşan hutbe metinlerinin sıhhati tartışmalı olmakla birlikte metinlerden yola çıkarak üsluplarıyla ilgili bazı bilgiler edinmek mümkün görünmektedir. Câhiliye döneminde hatiplerin; hutbeye başlarken mukaddime

⁵⁴ Müslim, “Cum’a”, 47.

⁵⁵ Buhârî, “Cum’a”, 25. Ebû Dâvûd, “Cum’a”, 13.

⁵⁶ Müslim, “Mukaddime”, 3.

yapmadan, bitirirken de hutbenin amacını özetleyecek cümleler kullanmadan giriş-gelişme-sonuç bölümlerine yer vermeden konuşmalar yaptıkları anlaşılmaktadır.⁵⁷

Bununla beraber hutbelerde “ammâ ba’dü / bundan sonra” ibaresinin genellikle kullanıldığı, bu geleneği ilk başlatan kişinin ise Kus b. Sâide el-İyâdî olduğu kabul edilmektedir.⁵⁸

Resûlullah’ın da hitaplarında “ammâ ba’dü” ifadesini kullandığını biliyoruz. Fakat Câhiliye dönemi hatiplerinden farklı olarak Resûlullah’ın hitaplarına Allah’a hamd ü senâ ile başlamış, ondan sonra bu ifadeyi konuya giriş mahiyetinde kullanmıştır.

“Hz. Peygamber Allah’a hamd, sonra sena etti, ondan sonra da “ammâ ba’dü” diyerek şöyle buyurdu.”⁵⁹ ifadesi de Resûlullah’ın hutbelerinde bu ibareyi kullandığını göstermektedir.

Bazen de hamd ü senâya ek olarak teşehhüd ettiği de olmuştur. “Resûlullah bir gün öğle ile akşam arasında bir namaz ardından hutbeye kalkıp teşehhüd etti, Allah Teâlâ’ya hamd ü sena eyledi. Ondan sonra da ‘ammâ ba’dü’ dedi.”⁶⁰

Kaynaklarda “hutbetü’l-hâcet” denilen nikâh akdi veya önemli işlere de hamdele, salvele ve teşehhüdden oluşan cümlelerle başlandığı görülmektedir.⁶¹

Câhiliye dönemi hatipleri konuşmalarına başlarken ‘Ey Teym halkı, Ey Teymoğulları, Ey Arap halkı, Ey insanlar...’ şeklinde nidâ edatları kullanmışlardır.⁶²

Câhiliye dönemindeki bu hitap şeklinin Resûlullah’ın hitaplarında devam ettiğini görmekteyiz. Resûlullah da karşısında bulunan insan grubuna göre genel ya da özel isimlerle hitap etmiştir. Bazı hitabelerinde “Ey insanlar!” gibi genel ifadelerle bazı hitabelerinde de “Ey tüccarlar!, Ey kadınlar!, Ey Ensâr!, Ey Muhacir!” gibi bir grubun özelliğini ön plana çıkaran hitap sözcüklerini kullanmıştır. Bazı hitaplarında ise Ey Benî Abdülmuttalib!, Ey Benî Fihri!, Ey Benî Lüey!. şeklinde kabile adlarını kullanarak hitap etmiştir.

⁵⁷ Sönmez, “Cahiliye Döneminde ve Sadru’l-İslâm Döneminde Hitabet”, s. 75.

⁵⁸ Ebû’l-Ferec el-İsfahânî (ö. 356/967), el-Egânî, Darü’l-Fikr, Beyrut, c. 15, s. 236

⁵⁹ Buhârî, “Cum’a”, 27.

⁶⁰ Buhârî, “Cum’a”, 27.

⁶¹ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 33; Tirmizî, “Nikâh”, 19.

⁶² Sönmez, “Cahiliye Döneminde ve Sadru’l-İslâm Döneminde Hitabet”, s. 74.

Resûlullah'ın vefatından kısa bir süre önce minbere çıkarak ashabına yaptığı konuşmada, “Allah’a hamd ü senâ etti. Sonra, ‘Ey insanlar! Yakınıma gelin.’ buyurdu. Sahâbe ona doğru toplandılar. Ondan sonra Resûlullah ‘ammâ ba’dü’ diyerek şöyle buyurdu.”⁶³ şeklindeki rivayet yukarıda verilen bilgileri tek bir örnekte toplaması açısından önemlidir.

Câhiliye dönemi hatiplerinde olduğu gibi, Resûlullah da bazen sözlerine yemin ile başlamıştır. Muhataplarının dikkatini söylenen söze odaklama ve uyarı maksadıyla da kullanılan yemin ifadeleri sözün etkileyiciği de artırmaktadır. Safâ Tepesi’ndeki ilk hitabında,⁶⁴ Medine’deki ilk cuma namazı⁶⁵ ve kûsûf namazından sonraki hutbede,⁶⁶ Uhud Savaşı’ndan önce sahâbeye yaptığı hitapta⁶⁷ ile Tebük Gazvesi’nde Resûlullah “Allah’a yemin ederim ki” yemin lafzını kullanmıştır.⁶⁸ Zekât toplamakla görevli memurun hediye alması üzerine yaptığı hitapta⁶⁹ ve Bedir Savaşı’nda⁷⁰ “Muhammed’in nefsi elinde olana yemin ederim ki” lafzı kullanılırken Mekke Fethi’nden bir gün sonra irâd edilen hutbede “Yemin ederim ki”⁷¹ yemin lafızları kullanılmıştır. Hutbelerin farklı yerlerinde yer alan yemin lafızlarının anlatımı güçlendirme ve sözün önemine binaen dikkati [yeminden sonra söylenen söze] çekmeye yönelik kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Resûlullah’ın hitaplarında “Şahid ol ya Rab ve tebliğ ettim mi?” şeklindeki kullanımlarda dikkat çekmektedir. Bunlar hutbe metinlerinde bazen birlikte bazen de yalnız olarak kullanılmıştır. Veda Haccı sırasında Arafat’ta irâd edilen hutbede,⁷² kırmızı bir deri çadıra yaslanarak yaptığı hitapta⁷³ ve Gadîr-i Hum hadisinde “Tebliğ ettim mi? ve şahid ol ya Rab” ifadeleri birlikte kullanılmıştır. Zekât memurlarının

⁶³ Buhârî, “Cum‘a”, 27.

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XVI, s. 423.

⁶⁵ Ebü’s-Serî Hennâd b. es-Serî b. Mus‘ab Hennâd b. Serî (243/857), **Kitabü’z-Zühed**, thk. Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Ferîvâî, 1. bs., Kuveyt, Dârü’l-Hulefâ li’l-Kitâbi’l-İslâmiyye, 1985, s. 279.

⁶⁶ Nesâî, “Kûsûf”, 11.

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. IV, s. 259.

⁶⁸ İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dımaşk**, C. III, s. 240-41.

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XXXIX, s. 7.

⁷⁰ İbn Hişâm, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, C. I, s. 175.

⁷¹ Ebü’l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed (ö. 250/864 [?]) el-Ezrakî, **Ahbâru Mekke**, thk. Ali Ömer, C.II, 1. bs., Mektebetü’s Sekâfe, t.y., s. 353.

⁷² Buhârî, “İlim”, 37.

⁷³ Müslim, “İmân”, 95.

hediye alması üzerine yaptığı hitap,⁷⁴ hastalığı esnasında mescide çıkarak irâd ettiği hutbe,⁷⁵ kûsûf namazından sonraki hutbe⁷⁶ ve fitneleri anlattığı bir hutbesinde⁷⁷ ise “tebliğ ettim mi?” ifadesi yalnız olarak kullanılmıştır. Bu ifadelerle ilgili yaptığımız taramalarda bu ifadelerin yalnız veya birlikte yalnızca hutbe metinlerinde geçtiklerini tespit ettik. Sadece zikredilen hutbelerde yer almasına rağmen bu ifadelerin hutbelere ya da kalabalık gruplara yapılan hitaplarda kullanılan ayırt edici bir argüman olduğu söylenebilir.

Resûlullah güçlü hitabet kültürünün olduğu bir toplumda yaşamıştır. Arapların en meşhur hatiplerinden olan Kus b. Sâide’nin Ukaz panayırındaki hitabını dinleyip, beğendiği bilinmektedir. İçinde bulunduğu toplumun kültürel mirası olan hitabet sanatında kullanılan bazı ifade biçimlerinin Resûlullah tarafından da kullanılmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Resûlullah, hitabetinin eksenini tamamen ilahî bir yöne çevirerek eski hitabet anlayışına yeni bir biçim ve içerik kazandırmıştır.

Hutbelerinin girişinde hamd ü senâdan sonra tevhid inancına vurgu yapılan ifadeler kullanmıştır. Hutbelerinin başlangıcında “Hamd, yalnızca Allah’a aittir. Biz, ona hamdeder, ondan yardım dileriz. Nefislerimizin ve kötü amellerimizin şerrinden Allah’a sığınırız. Allah’ın hidayete erdirdiğini, hiç kimse doğru yoldan saptıramaz. Allah’ın saptırdığını hiç kimse hidayete erdiremez. Ben şahitlik ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur ve Muhammed onun kulu ve resûlüdür.”⁷⁸ cümlelerini sık sık kullanmıştır. Bu ifadeler muhataplarında tevhid inancının hitabet aracılığıyla canlı tutularak hayatın merkezine yerleştirilmesini sağlamıştır.

3.2. Hutbelerde Okuduğu Sûreler

Resûlullah’ın hutbelerde okuduğu sûreler hakkında elimizde fazla bilgi bulunmamaktadır. Sûrelerin bazıları cuma günleri hutbe esnasında sık sık zikredilmiştir. Bazı sûrelerin hutbede zikredildiği belirtilmekle birlikte zamanı konusunda bilgi verilmemiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi hutbeler vahiylerin

⁷⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 31.

⁷⁵ Müslim, “Salât”, 41.

⁷⁶ Müslim, “Kûsûf”, 2.

⁷⁷ Müslim, “Fiten”, 3.

⁷⁸ İbn Mâce, “Nikâh”, 19.

duyurulmasında da irâd edildiği için bu ayetlerin ne zaman, hangi maksatla söylendiğini tespit etmek güç görünmektedir. Burada ilk olarak cuma hutbesi esnasında okunan sûrelere daha sonra da minberde veya hutbede okuduğu belirtilen sûrelere ve ayetlere yer verilecektir.

Resûlullah'ın cuma hutbesinde “Kâf sûresini” okuduğuna dair birçok rivayet bulunmaktadır. Havle bt. Kays el-Cühenî “Mescidin geri tarafında, kadınların arasında cuma günü Resûlullah'ın hutbesini işitirdim. Onun minber üzerinde ‘Kâf! Şerefli Kur’ân’a andolsun!’ (Kâf 50/1) ayetini okumasını işittim.”⁷⁹ demektedir. Ümmü Hişâm da Resûlullah'ın her cuma günü cemaate hitap ettiği zaman “Kâf! Şerefli Kur’ân’a andolsun!” ayetini okuduğunu söylemektedir.⁸⁰ Ümmü Hişâm, başka bir rivayette de “Kâf sûresini sadece Resûlullah'ın ağzından duyarak öğrendim. Her cuma günü onu okuyarak hitap ederdi.”⁸¹ demektedir.

Übey b. Kâ'b ise şöyle demektedir: “Resûlullah bir cuma günü ayakta hutbe irâd ederken Tebâreke'yi okudu.”⁸²

Dahhâk b. Kays, Nu'mân b. Beşîr'e Resûlullah'ın cuma günü Cuma sûresini okuyup okumadığını sorduğunda Nu'mân b. Beşîr “O kıyametin haberi sana geldi mi?” ayetini (Gâşiye 86/1) okuduğunu söylemiştir.⁸³ Başka bir rivayette de Gâşiye sûresi ile birlikte A'lâ sûresini de okuduğunu zikretmiştir.⁸⁴

Ebû Saîd el-Hudrî, Resûlullah'ın bir gün hutbede Sâd sûresini okuduğunu haber vermektedir.⁸⁵

Farklı bir rivayet de Hz. Ali'den gelmiştir: “Resûlullah, minberde ‘Kul yâ eyyühe'l-Kâfirûn ve ‘Kul Hüvellâh ehad’ okurdu.”⁸⁶

Resûlullah minberde şu ayeti okudu: “Siz de gücünüzün yettiği her kuvvetten cihad için hazırlık yapın.” (Enfâl 8/60)⁸⁷

⁷⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. VIII, s. 295.

⁸⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. VIII, s. 442.

⁸¹ Müslim, “Cum'a”, 50.

⁸² İbn Mâce, “İkâmetü's-salât”, 86.

⁸³ İbn Mâce, “İkâmetü's-salât”, 90.

⁸⁴ İbn Mâce, “İkâmetü's-salât”, 90.

⁸⁵ Dârimî, “Salât”, 161.

⁸⁶ Ahmed Badla, **Resûlullah'ın Hutbeleri**, Çev. Şule Çakmak, C. I, 1. bs., İstanbul, Siyer Yayınları, 2016, s. 60.

⁸⁷ Tirmizî, “Tefsîr/Enfâl”, 9.

Resûlullah minberde “Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti.” (A’râf 7/143) ayetini okudu.⁸⁸

Resûlullah’ın minberde “Ey Mâlik! Rabbin bizim işimizi bitirsin.” (Zuhurf, 43/77) ayetini okuduğunu işittim.⁸⁹

Resûlullah’ın hutbede veya minberde okuduğu ayetlerle ilgili yaptığımız taramada toplam 10 farklı sûre bulunmaktadır. Cuma hutbesinde “Kâf, Mülk, Gâşiye, A’lâ” sûrelerini; zamanı belli olmayan bir hutbede “Sâd” sûresini; hutbe ibaresi geçmeden minberde “Kâfirûn ve İhlâs sûreleri ile Enfâl 8/60, A’râf 7/143, Zuhurf 43/77 ayetlerini okuduğunu yukarıdaki rivayetlerden öğrenmiş bulunuyoruz.

3.3. Hutbelerinin Konusu

Hitabette işlenen konular sınırsız olduğu için sınıflandırma yapmak da zordur. “İlgili eserlerde hitabet; hitabetin uygulama alanları, üslûba tesir eden farklılıkları ve konuları göz önünde bulundurarak başlıca askerî, hukuki, siyasi ve dinî hitabet olarak tasnife tabi tutulmuştur.”⁹⁰ Hz. Peygamber’in hitapları alt başlık olarak farklı konuların altında incelenebilirse de üst başlık her zaman dinî hitabet kapsamına girmektedir.

Hz. Peygamber’in hitabet konularını belirleyen iki önemli unsur dikkat çekmektedir. İlk olarak, Resûlullah’a verilen emirlerin, indirilen ayetlerin duyurulmasında, dinî ilke ve kuralların Müslümanlara ulaştırılmasında kullanıldığı için zamanlama ve konu olarak ilahi bir yönlendirmeye yapılan hitaplardır. Ele aldığımız hutbe metinlerinden ikisinde bu durum net olarak görünmektedir.

Safâ Tepesi’nde yapılan konuşma Şuarâ suresinin 214. ayetinin nâzil olmasından sonra yapılmış ve konuşmanın içeriği ayette yer aldığı üzere yakın akrabaların dine davet edilmesinden, uyarılmasından oluşmaktadır.

Mekke Fethi’nin olduğu gün Hz. Bilâl’in Kâbe’nin üstüne çıkarak ezan okuması üzerine oradaki bir grup insanın kendi aralarında eski bir kölenin Kâbe’nin üstüne çıkması hakkında yadırgayıcı konuşmalarının akabinde nâzil olduğu rivayet

⁸⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî (ö. 292/905) el-Bezzâr, **el-Müsned**, thk. Adil b. Sa’d, C. VII, 1. bs., Medine, Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 2003, s. 314.

⁸⁹ Buhârî, “Tefsir/Zuhurf”, 307.

⁹⁰ Fettahoğlu, “Hristiyanlık ve İslâm’da Hitabet”, s. 20.

edilen Hucurât sûresi 13. ayetin Hz. Peygamber'in o gün irâd ettiği hutbeye yansıdığı görülmektedir.⁹¹

İkinci olarak toplumsal dinamiklerin oluşturduğu zemin neticesinde yapılan hitaplardır. Resûlullah konuşmalarında muhataplarının ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmakla birlikte yanlış davranışlara müdahale etmek için yaptığı konuşmalar bu kategoride değerlendirilebilir. Bununla ilgili olarak tarihî birkaç olay oldukça dikkat çekicidir. Aşağıda örnek olarak zikredilen iki olay, Resûlullah'ın toplum içinde yaşanan olumsuz davranışlara hitabet aracılığıyla hemen müdahale ettiğini göstermektedir.

Zekât memuru olarak gönderdiği bir sahâbînin kendisine hediye ayırmasının yanlışlığını göstermek için minbere çıkmış ve insanlara “Bazılarına ne oluyor ki...” diye başlayan bir hutbe irâd etmiştir.⁹² Hz. Âişe'nin azadlısı olan Berire'nin velâ hakkı ile ilgili olarak da minbere çıkıp “İnsanlara ne oluyor ki Allah'ın kitabında bulunmayan şartları koşuyorlar?” demiştir.⁹³ Resûlullah, beğenmediği bir fiil veya söz ile karşılaştığında bu söz ve fiili gerçekleştiren insan yerine, bu fiil ve sözü hedef olarak insanlara hitap etmiştir.

Resûlullah'ın hitabeleri incelendiğinde çok farklı konulardan bahsedilmiş olmasına rağmen bunlar üç başlık altında toplanabilir. Resûlullah'ın Allah'ın emir ve yasaklarını tebliğ vazifesinden dolayı bu hitaplarının büyük çoğunluğunu “Dinî hitabet” olarak adlandırabileceğimiz bölüm oluşturmaktadır. Bu hitap çeşidinin içine “inanç, itikat, ibadetler ve muamelat” konuları girmektedir. Tebliğ vazifesi yanında bir devlet yöneticisi olması hasebiyle irâd ettiği hutbeler “Siyasi hitabet”, bir ordu komutanı olarak irâd ettiği hutbeler ise “Askerî hitabet” kategorisinde değerlendirilebilir. Şimdi bu hitap şekillerine kısaca göz atabiliriz.

3.3.1. Dinî Hitabet

Bir dinin öğretileri doğrultusunda inananları bilgilendirmek, dinî ve dünyevi hayatlarını yönlendirmek amacıyla yapılan konuşmalara dinî hitabet denir.

⁹¹ el-Ezrâkî, **Ahbâru Mekke**, C.1, s. 216.

⁹² Dârimî, “Siyer”, 52.

⁹³ Buhârî, “Zekât”, 61.

İslâmiyet'in gelişi, Arap hitabetini etkileyen en önemli olaylardan biridir denilebilir. İnsanların yeni dine davet edilmeleri, hitabetin etkili bir şekilde kullanılmasıyla olmuştur. Hz. Peygamber Mekkeli müşrikleri İslâm'a davet ederken sık sık hitabeti kullanmıştır. Medine'ye hicretinden sonra da dini yaymak, İslâmiyet'i anlatmak ve Müslümanlara va'z u nasihatte bulunmak için hitabetin sık sık kullandığını görmekteyiz.

Hz. Peygamber'in risaletinin başlangıcından itibaren yaptığı bütün konuşmalar dinî hitap altında değerlendirilebileceği için birçok konuyu kapsamasına rağmen hitapların İslâm'ın temel prensibi olan vahdaniyet kavramı etrafında şekillendiğini söyleyebiliriz.

“Hz. Peygamber, hutbelerinde Allah'a hamdeder ve onu layık olduğu şekilde överdi; onun yüceliğini bildirir ve ona asla şirk koşulmaması gerektiğini hatırlatırdı. Onun hidayete erdirdiğini kimsenin saptıramayacağını, saptırdığını da kimsenin hidayete kavuşturamayacağını söylerdi. Yaklaşmakta olan kıyamet saati için uyarıcı olarak geldiğini, Allah'a ve Resûlü'ne itaat edenin doğru yola ereceğini, isyan edenin ise doğru yoldan sapacağını bildirirdi.”⁹⁴ “Resûlullah; hutbede İslâm'ın esaslarını, şeriati, emir ve yasaklarını ashabına öğretirdi.”⁹⁵ “Fakirleri gözetir, onlara sadaka verilmesini emrederdi.”⁹⁶

Resûlullah “En yakın akrabanı uyar!” (Şuarâ 26/214) ayeti ile başlayan iman ve inanç hakkında Mekke müşriklerine irâd edilen hutbeden,⁹⁷ vefatından üç ay öncesinde Veda Haccı'nda irâd edilen ve “Hz. Peygamber'in ümmetine vasiyeti”⁹⁸ niteliğinde olan hitabına kadar İslâm dininin şerâitini, ferdî ve içtimai kurallarının bir özetini teşkil eden hutbesine kadar dinî tebliğ ve irşad amaçlı birçok hutbe irâd etmiştir. Resûlullah hutbelerinin her biri o günün insanlarına yol gösterdiği gibi bize de yol göstermeye devam etmektedir.

⁹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî (ö. 458/1066) el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, C. III, Haydarabad, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1344, s. 215.

⁹⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350) İbn Kayyim el-Cevziyye, **Zâdü'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd**, nşr. Şuayb el-Arnaût ve Abdülkâdir el-Arnaût, C. I, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1994, s. 427.

⁹⁶ **A.g.e.**, s. 428.

⁹⁷ İbn İshâk, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, s. 190.

⁹⁸ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, s. 231.

3.3.2. Askerî Hitabet

Askerleri gayrete getirmek, savaşa teşvik etmek maksadıyla kullanılan kısa veciz sözlere askerî hitabet denir.⁹⁹

Hemen her toplumda askerlerin cesaretini artırmak, korkularını gidermek savaştan kaçmalarını engellemek için kullanılan askerî hitabet, câhiliye dönemi Araplarında kabile reisleri yanında bulunan hatipler tarafından kabileler arasında yapılan savaşlarda kullanılmıştır. Kabile mensuplarının düşmanlarına karşı nefretlerinin artırılmasında, savaşa gönderilmesinde ve savaş esnasında cesaretlerini artırmak için hitabetten faydalanılmıştır.¹⁰⁰

Câhiliye döneminde kabile menfaati, şan ve şeref etrafında şekillenen savaşa teşvik hitapları; Hz. Peygamber döneminde dinin yüceltilmesi için yapılan savaşlarda, dünya menfaatlerinden ziyade ahiretin kazanılmasını teşvik eden içeriklerden oluşan konuşmalara dönüşmüştür.

Resûlullah'ın bütün gazvelerde düzenli olarak hutbe irâd ettiğine dair elimizde veri bulunmamaktadır. İlk gazve olan Bedir Gazvesi'nde yaptığı hitap ve Allah'ın insanları savaşa teşvik etmesini emretmesi savaş esnasında veya öncesinde hitabetin kullanıldığını göstermektedir.

Vâkıdî ve İbn Sa'd'a göre Hz. Peygamber'in emir ve kumandasında yirmi yedi gazve gerçekleşmiştir.¹⁰¹ Resûlullah'ın katıldığı bu gazvelerde askeri cihada teşvik edici sözler söylemesi Allah'ın emirlerindendir. Bedir Savaşı esnasında nâzil olan “Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et.” (Enfâl 8/65) ayeti ile müminler savaşa teşvik edildikleri gibi sayısal üstünlüğün önemli olmadığına vurgu yapılarak özgüvenlerinin artması da sağlanmıştır. Belki bunlardan en dikkat çekici olanlarından biri de Uhud Savaşı'nda yaşanan olayda görülmektedir: Uhud günü bir mümin, Resûlullah'a “Ben öldürülürsem benim nerede olacağımı bana haber ver.” dedi. Resûlullah ona “Cennette olursun.” buyurdu. Bunun üzerine o kişi, yemekte olduğu hurmaları hemen yere atıp harbe girişmiş, şehid oluncaya kadar vuruşmuştur.¹⁰² Uhud Savaşı'nda Resûlullah yaralandığında insanlar onun etrafında

⁹⁹ Hamdi Akverdi, **Hitabet Sanatı Teknik ve Psikolojisi**, Ankara, Ulus Basımevi, 1937, s. 60.

¹⁰⁰ Şevki Dayf, **Târîhü'l-Edebî'l-'Arabî**, s. 411.

¹⁰¹ el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. I, s. 7; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 5.

¹⁰² Buhârî, “Meğâzî”, 14

toplanmışlar, Resûlullah onlara ‘Kim bizim için nefsinı Allah’a satar?’ diyerek onları savaşmaya teşvik etmiş. Resûlullah’ın sözleri üzerine beş kişilik Ensâr grubu ayağa kalkarak Resûlullah’ın önünde ölümüne  arpışmışlardır.¹⁰³

Katıldığı son gazve olan Tebük Seferi’nde de Resûlullah, insanları savaşa katılmaya çağırmış; Mekke’ye ve Arap kabilelerine de kendisine katılmaları için haber göndermiştir.¹⁰⁴ Hz. Peygamber’in çağrısının yanında ilahi bir hitapla da “Gerek hafif gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.” (Tevbe 9/41) müminlerin savaşa çıkmaları teşvik edilmiştir.

Uhud Savaşı için sahâbe ile istişare eden Resûlullah’a, Bedir’e katılmayan gençlerin Medine dışına çıkararak düşmanla karşılaşmayı istemeleri ve cihadı arzulamaları, Medine dışına çıkmaya karar veren Resûlullah’ın cuma hutbesinde insanları cihada teşvik etmesi, sabrederlerse zaferin kendilerinin olacağını müjdeleyerek düşmanla karşılaşmak üzere hazırlanmalarını emretmesi de askerî hitabet örnekleri arasındadır.¹⁰⁵

Resûlullah’ın ayetlerle de desteklenen askerî hitabeti hem katıldığı gazvelerde hem de gönderdiği seriyyelerde sık sık uyguladığı görülmektedir.

3.3.3. Siyasi Hitabet

Câhiliye döneminde Araplar arasındaki siyasi hayat çoğu zaman kabile içi ve kabileler arası ilişkilerin yürütülmesinden ibaret olduğu için siyasi hitabetin de daha çok kabileler arasında savaşın durdurulması, barış ilanı gibi durumlarda kullanıldığı söylenbilir.¹⁰⁶

Resûlullah’ın Müslüman olmayan kabilelerle yaptığı görüşmeler siyasi hitabet olarak niteledirilebilirse de bu görüşmelerin temelinde yine dinî s ikler bulunmakta, taraflar da sadece siyasi bir nedenle değil temelde dinin inanan-inanmayan tanımıyla ayrışmaktadır. Mekke Fethi’nde Hz. Peygamber, Müslümanları bir el olarak tanımlamış, Müslümanların kendi aralarında ayrıca antlaşma yapmalarına gerek

¹⁰³ İbn İşh k, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, s. 116.

¹⁰⁴ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. II, s. 165.

¹⁰⁵ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. II, s. 38.

¹⁰⁶ Sönmez, “Câhiliye Döneminde ve Sadru’l-İşl m Döneminde Hitabet”, s. 55.

olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁷ Hz. Peygamber'in bu tavrı dinî birlikteliğin aynı zamanda siyasi birliktelik de sağladığını göstermektedir.

Mekke'de iken sığınma talebi için kabilelerle yaptığı görüşmeler, Resûlullah'ın ilk siyasi hitapları olarak değerlendirilebilir. Olumsuz geçen bir yığın görüşmeden sonra 2. Akabe Biati'nda karşılık bulan talebin içinde "Arap olana ve olmayana karşı mücadelenin"¹⁰⁸ yer alması da başından beri bu görüşmelerin siyasi bir mahiyeti de olduğunu göstermektedir.

Medine'ye geldikten sonra civarda bulunan çeşitli toplulukları kendi yetki alanı içinde toplamıştır. Resûlullah Medine'ye hicret ettikten sonra Cüheyneliler onu ziyarete gelerek artık komşu olduklarını, iki tarafın da emniyette olması için anlaşma yapmayı talep etmişlerdir.¹⁰⁹ Medine'ye gelişinden kısa bir süre sonra böyle bir anlaşma için müracaat edilmesi de Resûlullah'ın siyasi otorite olarak kabul edilmesinin başka bir göstergesidir.

H. 5. yılda Mudar'ın Müzeyne kabilesine mensup 400 kişilik elçi heyeti Hz. Peygamber'e gelen ilk elçilerdir.¹¹⁰ Müzeyne kabilesinden sonra Arap kabilelerinin bazılarının Resûlullah'a elçi göndermek ve antlaşma yapmak suretiyle otoritesini kabul etmesine rağmen birçok kabile de Kureşylilerin tavrını yakından takip ederek ona göre kendilerini konumlandırmışlardır. Beyt-i Haram'ın sakinlerinin İslâm'a karşı takındıkları tavır, Yarımada'daki Arap kabilelerinin tavrında da belirleyiciyi rol oynamıştır.¹¹¹ Resûlullah'ın Kureşylilerle mücadelesi Hudeybiye Antlaşması'na kadar devam etmiş, bu antlaşma ile yeni bir dönem başlamıştır. Hudeybiye Antlaşması ile başlayan yeni süreç Hayber ve Mekke fethiyle devam etmiş, Huneyn'de yüksek miktarda ganimet elde edilmesi ve Tebük seferi h. 9. yılda bütün Arapların Hz. Peygamber'e itaat etmesini sağlamıştır.¹¹²

Hudeybiye Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra yaşanan diğer olaylarla artan siyasi otorite Mekke'nin fethiyle birlikte Hz. Peygamber'in dinî ve siyasi otoritesinin

¹⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XI, s. 288 [Hadis no: 6692].

¹⁰⁸ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî (ö. 292/905'ten sonra) el-Ya'kûbî, **Târîhu'l-Ya'kûbî**, C. I, Leiden, Matbei'l-Beril, 1883, s. 118.

¹⁰⁹ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, s. 361.

¹¹⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 291.

¹¹¹ Cahit Kara, "Heyetler Yılı (Senetü'l-Vüfûd): Tarihsel Arka Plan Üzerine Bir İnceleme", **İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi**, C. XII, S. 23, 2013, s. 108.

¹¹² Azimli, "Tarihin Kırılma Noktası: Hudeybiye Antlaşması", s. 46.

güçlü bir şekilde kendisini göstermesini sağlamıştır.¹¹³ Bu gelişmelerden sonra Arap Yarımadası'nda yer alan birçok kabile hem Resûlullah'ı tanımak hem de yeni dini öğrenmek amacıyla Medine'ye heyetler gönderip anlaşmalar yapmışlardır. Resûlullah'ın bu heyetlerle yaptığı her görüşme dinî bir hitap mahiyetinde ele alınabileceği gibi aynı zamanda siyasi bir hitap mahiyeti de arz etmektedir. Nitekim onların asıl boyun eğdikleri gücün siyasi güç olduğu muhakkaktır.

¹¹³ Mustafa Fayda, “Senetü'l Vüfûd”, **DİA**, C. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 520-521.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM'A DAVET VE İNANÇ HAKKINDA İRÂD EDİLEN HUTBELER

Kelime anlamı çağırma, dua etmek anlamlarına gelen davet kelimesi terim olarak peygamberlerin insanları hak olan dine çağırması manasına gelmektedir.¹ Peygamberler kendilerine vahyedilenleri insanlara ulaştırma manasına gelen tebliğ vazifesi ile memur oldukları gibi aynı zamanda birer davetçidirler. Kur'an-ı Kerim'de Salih Peygamber'e Hûd sûresi 11/62. ayette, Yûsuf Peygamber'e Yûsuf sûresi 12/108. ayette, İbrâhîm Peygamber'e İbrâhîm sûresi 14/10. ayette, Nûh Peygamber'e ise Nûh sûresi 7/5-6-7-8. ayetlerinde davetçi olarak kavimlerine gönderildikleri haber verilmektedir.

Geçmiş peygamberlerde olduğu gibi Resûlullah'ın da bir davetçi olduğuna vurgu yapılmaktadır. “Ey halkımız! Allah'ın davetçisine uyun ve ona iman edin.” (Ahkâf 46/31) ve “Sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür.” (Şûrâ 42/15) ayetleri Resûlullah'ın Allah tarafından görevlendirilen bir davetçi olduğunu göstermekle birlikte bu davetçiye uymayanların karşılaşacakları cezaya da vurgu yapılmaktadır. Ahzâb sûresi 46. ayette ve Ra'd sûresi 36. ayette açıkça zikredildiği üzere bu davetin nihai hedefi Allah'a kulluktur.

Davet kelimesinin kelime ve terim anlamlarıyla birlikte ayetlerden de anlaşıldığı üzere Resûlullah'ın bütün konuşmaları aynı zamanda bir davet olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte davetteki ilk kasıt Allah'a imana çağırmaktır. Tarihsel olarak ilk defa müşriklere yapılan “açık tebliğ” döneminin başlamasıyla İslâm dinine davette yapılan ilk genel hitap Safâ Tepesi'nde yapılmıştır. Ele alınan ikinci hutbe ise Resûlullah'ın Medine'ye hicretinin ilk günlerinde irâd edilen cuma namazı hutbesidir. Aynı zamanda bu hitapların “şirk” kavramı üzerinde durması ve insanların bir ve tek olan Allah'a imana davet edilmesini içerdiği için “inanç” kavramı da konu başlığına dâhil edildi.

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. XIV, s. 257.

1.1. Yakın Akrabanı Uyar Ayetinden Sonra Safâ Tepesinde İrâd Edilen Hutbe

Resûlullah, Hira Mağarası'nda aldığı ilk vahiyden sonra bu durumu eşi Hz. Hatice ile paylaşmış; onun da desteği ile yaşadığı korkularından kurtulduktan kısa bir süre sonra çevresindeki insanlara İslâm dinini tebliğ etmeye başlamıştır. Kendisine peygamberlik geldikten sonra açık davetle emroluncaya kadar üç yıl boyunca insanları gizli bir şekilde dine davet etmiştir.² Şuarâ sûresinin 214. ayetininin nâzil olmasıyla birlikte “açık tebliğ” dönemi başlamıştır. Resûlullah'ın risâlet görevini insanlara duyurması kaynaklarda farklı rivayetlerle yer almaktadır. Bu hadisenin Resûlullah'ın evinde 40 kadar akrabasına verdiği bir yemekte,³ Bathâ'da,⁴ Merve Tepesi'nde,⁵ Safâ Tepesi'nde,⁶ bir dağın tepesinde⁷ yaşandığı rivayet edilmiştir. Çok sayıdaki farklı rivayete rağmen olayın özünde bu konu iki farklı şekilde geçmektedir. İlki Resûlullah'ın evinde akrabalarına, ikincisi ise bir dağın üzerine çıkarak Kureyşlilere hitap etmesidir. İlk bakışta rivayetlerin çelişik olduğu düşünülse de Resûlullah'ın, evinde yakın akrabasını toplayarak risâletini duyurması akrabaya münhasır bir davetken, bir dağın tepesine çıkarak Kureyşlilere yaptığı hitap daha geniş bir kitleyi hedef almaktadır. Resûlullah'ın evinde verdiği yemekteki hitabını özel bir hitap olması itibarıyla rivayet olarak incelemeye tabi tutmamamıza rağmen tarihsel sürecin anlaşılmasına katkı sağlayacağından dolayı ilerleyen bölümlerde konunun detaylarına değinilmiştir.

1.1.1. Hutbe ile İlgili Rivayetler

Resûlullah'ın Kureyşlilere yaptığı bu ilk hitap farklı varyantlarla birçok kaynakta yer almaktadır. İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Hz. Âişe, Züheyr b. Amr tarikleriyle gelen rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetin yer aldığı en eski eser İbn

² İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 199.

³ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî (ö. 279/892-93) Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşraf**, C.I, thk. Muhammed Hamidullah, Kahire, Dârü'l-Ma'rife, 1959, s. 54.

⁴ Buhârî, “Tefsir/Mesed”, 467 [Hadis no: 4688]

⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 74.

⁶ İbn Abbâs'tan gelen bütün rivayetlerde, Hz. Âişe'den gelen bazı rivayetlerde konuşma Safâ tepesinde geçmektedir.

⁷ Züheyr b. Amr rivayetlerinde hitabın yapıldığı yer dağ olarak geçmektedir.

İshâk'ın (ö. 151/768) *es-Sîretü'n-Nebeviyye* isimli eseridir. Aynı zamanda İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât*, İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*, İbn Habîb'in (ö. 245/860) *el-Münemmak fî Ahbâri Kureyş*, Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen*, Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh*, Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*, Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen* ve Taberânî'nin (ö. 360/971) *Müsnedü's-Şâmiyyîn* isimli eserlerde konumuzla ilgili birçok rivayet yer almaktadır.

1.1.1.1. Ebû Hureyre Rivayeti

Ebû Hureyre'den gelen rivayetler Saîd el-Makbûrî, Musa b. Talha, el-A'rec, Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahman tarikleriyle bize ulaşmıştır. Rivayet İbn İshâk'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*,⁸ Dârimî'nin *Sünen*,⁹ Buhârî'nin *Sahîh*,¹⁰ Müslim'in *Sahîh*,¹¹ Tirmizî'nin *Sünen*¹² ve Nesâî'nin *Sünen*¹³ isimli eserlerinde geçmektedir. Rivayetin yer aldığı en eski kaynak İbn İshâk'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye* isimli eseridir.

1. “Resûlullah, ‘Ey Abdülmuttaliboğulları, Muhammed’in kızı Fâtıma, Resûlullah'ın halası Safiyye! Canlarınızı cehennem azabından kurtarmak için Allah'tan satın alın. Allah'ın sizin hakkınızda vereceği hükme mani olamam. Sahip olduğum maldan istediğiniz kadar talep edin; fakat şunu bilin ki, mahşer günü ilk toplanacak olanlar Allah'tan korkan vefakârlardır. Akrabalarım olmanız münasebetiyle kıyamet günü boyunlarınızda dünya malıyla gelerseniz, sizden yüz çeviririm. Buna karşılık siz ‘Ey Muhammed!’ diye bana seslenip yardım istersiniz. Ben ise şu an yaptığım gibi yüzümü sizden başka yöne çeviririm. [Bu olayı anlatırken Resûlullah yüzünü onlardan sağa sola çeviriyordu.]’ dedi.”¹⁴

نا يونس عن أبي معشر عن سعيد المقبري عن أبي هريرة أن رسول الله حروف قال: يا بني عبد المطلب، يا فاطمة بنت محمد، يا صفية عمة رسول الله اشتروا أنفسكم من الله، لا أغني عنكم من الله شيئاً، سلوني من مالي ما شئتم، واعلموا أن أول أت يوم القيامة المتقون، فإن تكونوا يوم القيامة مع قرايتكم فذاك وإياي لا يأتون الناس بالأعمال وتأتون بالدينات تحملونها على

⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. XIV, s. 128 [Hadis no: 8402]; C. XVI, s. 423 [Hadis no: 10725]; C. XIV, s. 341 [Hadis no: 8726].

⁹ Dârimî, “Rikâk”, 23 [Hadis no: 2735].

¹⁰ Buhârî, “Menâkıb”, 12 [Hadis no: 3336]; Buhârî, “Vesâyâ”, 10 [Hadis no: 2602]; Buhârî, “Tefsir/Şuarâ”, 260 [Hadis no: 4493].

¹¹ Müslim, “İmân”, 89 [Hadis no: 348]; Müslim, “İmân”, 89 [Hadis no: 351].

¹² Tirmizî, “Tefsir/Şuarâ”, 27 [Hadis no: 3185].

¹³ Nesâî, “Vesâyâ”, 6 [Hadis no: 3625-3626-3627].

¹⁴ İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, s. 47.

أعناقكم فأصد وجهي عنكم، فتقولون: يا محمد، فأقول هكذا، فصرف وجهه - ، فتقول يا محمد فأقول هكذا - وصرف وجهه إلى الشق الآخر.

Yûnus → Ebû Ma‘şer → Saïd el-Makbûrî → Ebû Hureyre → **İbn İshâk**

Ebû Hureyre’nin İbn İshâk tarafından tahrîc edilen bu metni Safâ Tepesi’nde Resûlullah’ın yaptığı konuşmayı aktaran rivayetlerin içinde en eski metin olması açısından önemlidir. Sadece İbn İshâk’ın eserinde nakledilen bu rivayette Şuarâ sûresi 214. ayete herhangi bir atıf yapılmaması ve olayın geçtiği yer hakkında açık bir bilginin olmaması hitabın yapıldığı yer ve zamanı anlamayı güçleştirmektedir. İbn İshâk, Şuarâ sûresi 214. ayetin nâzil olmasından sonra Resûlullah’ın ilk olarak evinde bir yemek vererek bu daveti gerçekleştirdiğine yer verir. Daha sonra yukarıda yer verdiğimiz hitabı nakletmesine rağmen bu olayın evde mi yoksa Safâ Tepesi’nde mi gerçekleştiği net değildir. Rivayetin “Sahip olduğum maldan istediğinizi talep edin.” bölümüne kadar olan kısım Şuarâ sûresi 214. ayetten sonra Resûlullah’ın Kureyşlilere hitap ettiğini belirten Ebû Hureyre’den gelen diğer rivayetlerle içerik olarak benzerlik göstermektedir. Buhârî’nin Ebû Hureyre’den tahrîc ettiği rivayette, “İnsanlar nesep olarak birbirlerine yakın olsalar bile, kıyamet günü benim dostlarım müttakilerdir. Kıyamet gününde yanıma amellerinizle değil dünyalık işlerle gelip benden yardım istemek için “Ey Muhammed!” dersiniz. Ben ise o zaman size yüz çeviririm. [Hz. Peygamber bunu söylerken yüzünü iki yana çevirdi.]” şeklinde benzer konular yer almaktadır.¹⁵ Abdülazîz b. Abdullah tarafından tek tarikle Ebû Hureyre’den nakledilen bu rivayet yukarıda verdiğimiz İbn İshâk tahrîcinin son bölümüyle içerik açısından benzerdir. Fakat bu rivayette inzâr ayetinden ve o konu ile ilgili başka bir durumdan bahsedilmemektedir. Aynı zamanda bu sözün Hz. Peygamber’in akrabalarına söylendiğine dair bir bilgi de rivayette yer almamaktadır. Bu farklılığın nedeni taktî¹⁶ uygulanması, rivayetlerde birleştirme yapılması veya rivayetlerin farklı olaylara ait olması olabilir.

Rivayetin son kısmında yer alan “Akrabalarım olmanız münasebetiyle kıyamet günü boyunlarınızda dünya malıyla gelerseniz size faydam olmaz.” bölümü ise

¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî (ö. 256/870) Buhârî, **el-Edebü'l-Müfred**, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 3. bs., Beyrut, Darü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1989, s. 309.

¹⁶ Taktî, birkaç konuyu birarada ihtiva eden hadisi konularına göre bölerek farklı yerlerde rivayet etmeye denir. Bkz. Abdullah Aydınli, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, İstanbul, Timaş, 1987, s. 149.

sadece Taberânî tarafından tahrîc edilen Abdurrahman b. Cübeyr rivayetinde¹⁷ ve Ebû Hureyre'nin rivayetlerinde yer almaktadır. Rivayet bu yönüyle hem diğer Ebû Hureyre rivayetlerinden hem de konu ile ilgili diğer rivayetlerden ayrılmaktadır.

2. “‘En yakın akrabayı uyar.’ ayeti nâzil olduğu zaman Resûlullah Kureyş’i önce kabile kabile sonra genel olarak çağırdı. Sonra, ‘Ey Kureyş topluluğu! Ka’b b. Lüeyoğulları! Hâşimoğulları! Abdülmuttaliboğulları! Kendinizi cehennem azabından kurtarın. Ey Muhammed’in kızı Fâtıma! Kendini cehennem azabından kurtar. Allah’a yemin ederim ki; Peygamber’in akrabası olmanız Allah katında size bir ayrıcalık tanımaz. Allah’tan gelecek bir azaba karşı sizi ben bile koruyamam.’ dedi.”¹⁸

حدثنا معاوية بن عمرو قال حدثنا زائدة حدثنا عبد الملك بن عمير عن موسى بن طلحة عن أبي هريرة قال لما نزلت هذه الآية { وأندر عشيرتك الأقربين } دعا رسول الله صلى الله عليه وسلم قريشا فعم وخص فقال يا معشر قريش أنقذوا أنفسكم من النار يا معشر بني كعب بن لؤي أنقذوا أنفسكم من النار يا معشر بني عبد مناف أنقذوا أنفسكم من النار يا معشر بني هاشم أنقذوا أنفسكم من النار يا بني عبد المطلب أنقذوا أنفسكم من النار يا فاطمة بنت محمد أنقذي نفسك من النار فإني والله ما أملك لكم من الله شيئا إلا أن لكم رحما سأبلها ببلالها

Muâviye b. Amr → Zâide → Abdülmelik b. Umeyr → Musa b. Talha → Ebû Hureyre → **Ahmed b. Hanbel**¹⁹

Musa b. Talha’nın ilk râvi olduğu bu rivayet daha sonra Muâviye ve Abdülmelik b. Umeyr tarafından nakledilerek iki tarike ayrılmaktadır. Abdülmelik rivayeti Zâide, Cerîr,²⁰ Mis‘ar,²¹ Ubeydullah b. Amr²² ve Ebû Avâne²³ tarafından nakledilirken Muâviye rivayeti tek tarikile bize ulaşmakta ve senedde Ebû Hureyre yer almamaktadır.²⁴

Musa b. Talha’dan gelen rivayetler yukarıda yer alan metinle büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte detaylarda bazı farklılıklar bulunmaktadır. Ebû Avâne rivayetinde “Resûlullah ayağa kalktı.” ek bilgi olarak verilmektedir. Bu

¹⁷ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971) et-Taberânî, **Müsnedü's-Şâmiyyîn**, thk. Hamdi Abdülmecid Selefi, C. II, 1. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1984, s. 66.

¹⁸ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XIV, s. 341 [Hadis no: 8726].

¹⁹ el-Elbânî, bu rivayetin zayıf olduğunu belirtmiştir. Bkz. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, **Za'îfüt-Tergîb ve't-Terhîb**, C.I, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 2000, s. 265.

²⁰ Nesâî, “Vesâyâ”, 6 [Hadis no: 3625].

²¹ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XIV, s. 128 [Hadis no: 8402].

²² Tirmizî, “Tefsir/Suarâ”, 27 [Hadis no: 3185].

²³ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XVI, s. 422 [Hadis no: 10725].

²⁴ Nesâî, “Vesâyâ”, 6 [Hadis no: 3626].

durumda bir yere çıkıp insanlara çağrıda bulunmaktan ziyade bulunduğu ortamda ayağa kalkarak insanlara hitap ettiği izlenimi oluşturmaktadır. Cerîr rivayetinde ise “Resûlullah’ın Kureyşlileri davet etmesi ve Kureyşlilerin toplanmasından” bahsedilmektedir. Bu ifadelerden Kureyşlilerin bir yere çağırıldığı, onların gelmesi üzerine de ayağa kalkıp hitapta bulunduğu anlaşılabılır. Fakat rivayetlerde yer alan bu muğlak ifadeler olayın geçtiği yer konusunda bize net bir bilgi vermemektedir.

Ubeydullah b. Amr rivayetinde ise diğer rivayetlerden farklı şekilde “Allah’tan size gelecek bir zararı engelleyemem, size faydam dokunmaz.” ifadesi bulunmaktadır. İçerik olarak diğer metinler ile aynı olmasına karşın lafız olarak Ubeydullah b. Amr rivayeti diğer rivayetlerden bu noktada ayrılmaktadır.

3. “‘En yakın akrabanı uyar.’ ayeti nâzil olduğunda Nebî ayağa kalktı, ‘Ey Kureyş topluluğu! Nefislerinizi azaptan kurtarın; Allah’a karşı size hiçbir faydam olmaz. Ey Abdümenâfoğulları! Abdümttalib’in oğlu Abbâs! Abdümttalib’in kızı Safiyye! Allah’a karşı size hiçbir faydam olmaz. Muhammed’in kızı Fâtıma! Malımdan ne istersen iste veririm fakat Allah’a karşı sana hiçbir faydam olmaz.’ dedi.”²⁵

حدثنا الحكم بن نافع عن شعيب عن الزهري قال أخبرني سعيد بن المسيب وأبو سلمة بن عبد الرحمن أن أبا هريرة قال : قام النبي صلى الله عليه وسلم حين أنزل الله تعالى { وأنذر عشيرتک الأقربين } فقال يا معشر قريش اشتروا أنفسكم من الله لا أغني عنكم من الله شيئا يا بني عبد مناف لا أغني عنكم من الله شيئا يا عباس بن عبد المطلب لا أغني عنك من الله شيئا يا صفية بنت عبد المطلب لا أغني عنك من الله شيئا يا فاطمة بنت محمد سليني ما شئت لا أغني عنك من الله شيئا

el-Hâkim b. Nâfi → Şuayb → Zührî → Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahman → Ebû Hureyre → **Dârimî**

Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahman tarafından nakledilen bu rivayet Zührî’den sonra iki tarife ayrılmaktadır. Rivayetler arasında birkaç ufak detay dışında farklılık bulunmamaktadır. Şuayb²⁶ ve Yûnus²⁷ tarafından çeşitli tariklerle devam eden bu rivayetler arasında Şuayb’dan aktarılan rivayetlerde “Nebî ayağa kalktı” ifadesi yer alırken diğerlerinde bu ifade yer almamaktadır. Şuayb aynı rivayeti hem el-A‘rec hem de Zührî tarikleriyle nakletmektedir. Saîd b. Müseyyeb metinlerinde “bir faydam olmaz-lâ ugnî” şeklinde geçen ifade el-A‘rec’in metninde

²⁵ Dârimî, “Rikâk”, 23 [Hadis no: 2735].

²⁶ Buhârî, “Tefsir/Şuarâ”, 260 [Hadis no: 4493]; “Vesâyâ”, 10 [Hadis no: 2602]; “Menâkıb”, 12 [Hadis no: 3336].

²⁷ Müslim, “İmân”, 89 [Hadis no: 351].

“etkim olmaz-lâ emlikü” şeklinde yer almaktadır. Zührî ve el-A‘rec’ten Şuayb tarafından nakledilen bu rivayetin Şuayb’dan sonraki tek râvisi Ebü’l-Yemân’dır. Bu nedenle buradaki kelime farklılığının müdevvin ya da önceki râvilerden ortaya çıktığı düşünülebileceği gibi hadisin diğer varyantından aktarılmış olabileceği de akla gelmektedir.

el-A‘rec rivayeti farklı tarikle ilerlemesine rağmen Saîd b. Müseyyeb rivayetinden yukarıda değinilen kelime farklılığı dışında bir fark bulunmamasından dolayı metin olarak yeniden verilmemiştir.

Ebû Hureyre’den gelen on beş rivayet bulunmaktadır. Rivayetlerin büyük çoğunluğunda müşterek râvi Abdûlmelik b. Umeyr ve Ebû Seleme b. Abdurrahman ile Saîd b. Müseyyeb’dır.

Musa b. Talha’dan gelen rivayet Muâviye ve Abdûlmelik b. Umeyr tarafından iki kola ayrılarak devam etmiştir. Bir iki kola ayrılan isnad zinciri Musa b. Talha’nın rivayetinde olduğu kadar çeşitli değildir.

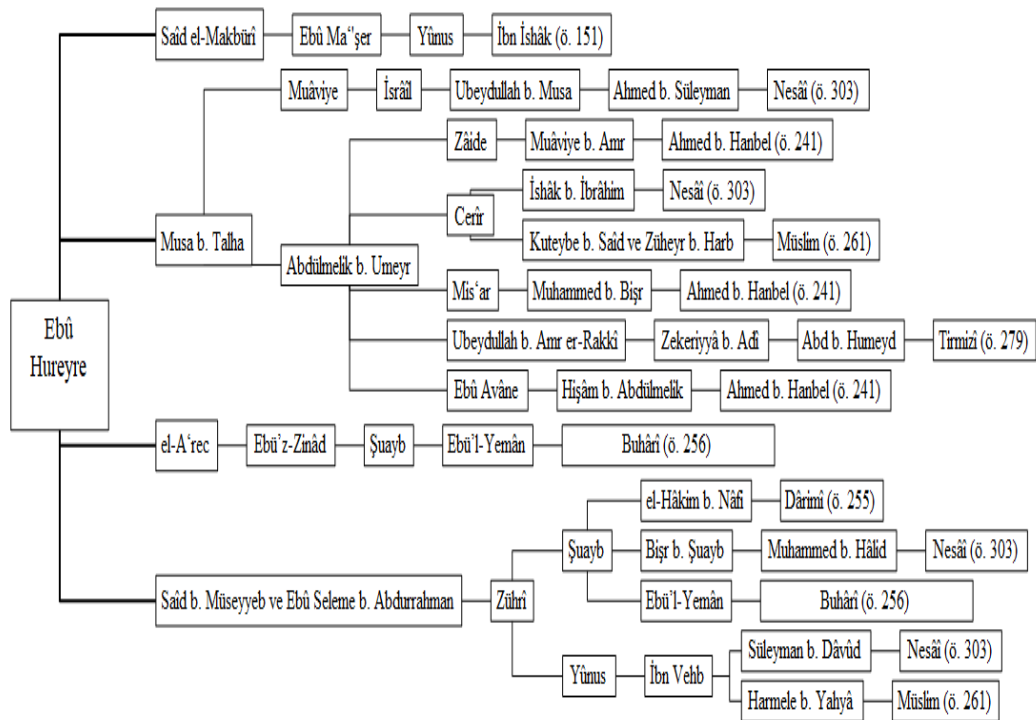
İki tarik arasında hem cümle hem de hitap edilen kişiler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Fâtıma’ya hitap Ebû Hureyre’den gelen bütün rivayetlerde geçmektedir. Hz. Peygamber’in amcası Abbâs ve halası Safiyye’ye hitap ise sadece Ebû Seleme ve Saîd b. Müseyyeb rivayetlerinde geçmektedir. Bu iki rivayetin en belirgin özelliği ve İbn Abbâs rivayetinden farkı ise Fâtıma, Safiyye ve İbn Abbâs’a özel olarak hitap edilmesidir.

Ebû Hureyre rivayetleri incelendiği zaman metinlerin yapısal olarak birbirine benzerlikleri dikkat çekmekle birlikte üç metindeki içerik farklılıklarının nereden kaynağını tespit etmek zor görünmektedir. Musa b. Talha rivayetlerinde “Nefislerinizi ateşten sakındırın.” ifadesi, Saîd b. Müseyyeb rivayetlerinde “Nefislerinizi Allah’tan satın alın.” şeklinde yer almaktadır. Rivayetlerde farklı kelime ve cümle kalıpları kullanılsa da bütün metinlerde kastedilen mananın “Allah’a iman ederek Allah’ın azabından sakınmak” olduğu anlaşılmaktadır. Saîd b. Müseyyeb rivayeti İbn İshâk metninin baş kısmında yer alan cümlenin kişi isimleri ile tekrar edilmesi gibi görünmektedir. Fakat İbn İshâk metninin devamında yer alan bilgiler Ebû Musa, el-A‘rec ve Saîd b. Müseyyeb metinlerinde yer almaz. Ebû Hureyre rivayetlerindeki dikkat çekici noktalardan biri de on iki farklı tarikte bu

olayın Şuarâ sûresi 214. ayetin akabinde yaşandığı açıkça yer almasına rağmen olayın geçtiği mekân ile ilgili hiçbir bilgi verilmemesidir. el-A‘rec, İbn İshâk ve Muâviye tariklerinde ise ayet hakkında da bilgi verilmemektedir. Ebû Hureyre rivayetlerinde kabile isimleri ile birlikte Resûlullah’ın yakınlarından bazılarının isimleri de hitap edilenler arasında yer almaktadır. Mis‘ar’dan²⁸ bize ulaşan rivayette Fâtıma’da son buluncaya kadar bütün Kureyş’i davet ettiği bilgisi verilmektedir. Bu bilgi rivayetlerde geçen farklı kabile isimlerine açıklık getirmektedir.

Musa b. Talha rivayetlerinin son kısmında yer alan “Akrabalık hukukundan dolayı yapacağım yardım, sizi Allah’ın azabından kurtarmaz.” ifadesinin ziyade olduğu anlaşılmaktadır. Buhârî rivayetlerinde yer almayan bu bölümün manayı güçlendirmeye yarayan bir ifade olduğunu belirtilmiştir.²⁹ Bu nedenlerden dolayı bu bölüm hutbe metnine dâhil edilmeyecektir.

Tablo 1: Ebû Hureyre Rivayeti İsnad Şeması

²⁸ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XIV, s. 128 [Hadis no: 8402].

²⁹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449) İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, C. X, Beyrut, Dârü'l-Mârifet, 1379, s. 423.

1.1.1.2. İbn Abbâs Rivayeti

İbn Abbâs rivayeti Ebû Sâlih, İkrime ve Saîd b. Cübeyr tarikleriyle bize ulaşmaktadır. Saîd b. Cübeyr rivayeti ise ilk olarak Mücâhid ve Amr b. Mürre tarafından nakledilmiştir. Mücâhid rivayeti tek tarikle bize ulaşırken Amr b. Mürre'den sonraki râvi olan el-A'meş'ten farklı tariklerle bize ulaşmıştır. İbn Abbâs rivayetinin yer aldığı eserler; İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ı,³⁰ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i,³¹ İbn Habîb'i *Kitabü'l-Münemmak*'ı,³² Buhârî'nin *Sahîh*'i,³³ Müslim'in *Sahîh*'i,³⁴ Tirmizî'nin (ö. 279/ 892) *Sünen*'i³⁵ ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*'idir.³⁶ Rivayetin yer aldığı en eski kaynak İbn Sa'd'ın *Tabakât* isimli eseridir.

1. “‘En yakın akrabayı uyar.’ ayeti nâzil olduğu zaman Resûlullah Merve Tepesi'nin üzerine çıktı ve ‘Fihri'n çocukları gelsin.’ dedi. Kureyş kabilesi onun yanına geldi. Ebû Leheb b. Abdülmuttalib, ‘Fihri'n çocukları senin yanında.’ dedi. Resûlullah, ‘Gâlib'in çocukları gelsin.’ dedi. Bunun üzerine Fihri'n çocukları olan el-Hâris ve Muhârib'in çocukları geri gittiler. Resûlullah, ‘Lüey b. Gâlib'in çocukları gelsin.’ dedi. Bunun üzerine Teymü'l-Edrem b. Gâlib'in çocukları geri döndüler. Resûlullah, ‘Ka'b b. Lüey'in çocukları gelsin.’ dedi. Bunun üzerine Âmir b. Lüey'in çocukları geri döndü. Resûlullah, ‘Mürre b. Ka'b'ın çocukları gelsin.’ dedi. Bunun üzerine Benî Adî b. Ka'b ve Amr b. Husayn b. Ka'b b. Lüey'in çocukları olan Sehm ve Cumah'ın çocukları geri döndüler. Resûlullah, ‘Kilâb b. Mürre'nin çocukları gelsin.’ dedi. Bunun üzerine Mahzûm b. Yakaza b. Mürre ve Teym b. Mürre'nin çocukları geri döndüler. Resûlullah, ‘Kusay'ın çocukları gelsin.’ dedi. Bunun üzerine Zühre b. Kilâb'ın çocukları geri döndüler. Resûlullah, ‘Abdümenâf'ın çocukları gelsin.’ dedi. Bunun üzerine Abdüddâr b. Kusay, Esed b. Abdüluzzâ b. Kusay ve Abd b. Kusay'ın çocukları geri döndüler. Ebû Leheb, ‘İşte bunlar Abdümenâf'ın çocukları! Söyle!’ dedi. Resûlullah, ‘Allah bana yakın akrabalarımı uyarmamı emretti. Kureyş'ten bana en yakın olanlar sizlersiniz. Sizler ‘Lâ ilâhe illallah’ demediğiniz müddetçe Allah'ın katında, ne dünyada ne de ahirette sizin için herhangi bir şefaatte ve yardımda bulunamam. ‘Lâ ilâhe

³⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 200; C.I, s. 74.

³¹ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. V, s. 17 [Hadis no: 2801].

³² Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (ö. 245/860) İbn Habîb, **el-Münemmak fî Ahbâri Kureyş**, tsh.: Hurşid Ahmed Faruk, 1. bs., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1985, s. 218.

³³ Buhârî, “Tefsir/Şuarâ”, 260 [Hadis no: 4492]; Buhârî, “Menâkıb”, 12 [Hadis no: 3335]; Buhârî, “Tefsir/Mesed”, 467 [Hadis no: 4688]; Buhârî, “Tefsir/Sebe”, 286 [Hadis no: 4523]; Buhârî, “Tefsir/Mesed”, 466 [Hadis no: 4687].

³⁴ Müslim, “İmân”, 89 [Hadis no: 355].

³⁵ Tirmizî, “Tefsir/Şuarâ”, 90 [Hadis no: 3584].

³⁶ Nesâî, “Salâtü'l-İdeyn”, 16 [Hadis no: 10753].

illallah' deyip iman ederseniz Allah katında bunun için size şahit olurum. Araplar bu 'Kelime-i Tevhid' ile sizin dininize girer. Acemler bununla size boyun eğer. Bu esnada Ebû Leheb, 'Yazıklar olsun sana, bizi buraya bunun için mi çağırdın?' dedi. Bunun üzerine 'Ebû Leheb'in elleri kurusun...' ayeti nâzil oldu.³⁷

رسول الله صلى الله عليه و سلم حين أنزل الله تبارك وتعالى عليه وأنذر عشيرتك الأقربين قال أخبرنا هشام بن محمد قال فحدثني أبي عن أبي صالح عن بن عباس قال لما أنزل الله تعالى على النبي صلى الله عليه و سلم وأنذر عشيرتك الأقربين خرج حتى علا المروة ثم قال يال فهر فجاءته قريش فقال أبو لهب بن عبد المطلب هذه فهر عندك فقل فقال يال غالب فرجع بنو محارب وبنو الحارث ابنا فهر فقال يال لؤي بن غالب فرجع بنو تميم الأدرم بن غالب فقال يال كعب بن لؤي فرجع بنو عامر بن لؤي فقال يال مرة بن كعب فرجع بنو عدي بن كعب وبنو سهم وبنو جمح ابنا عمرو بن هصيص بن كعب بن لؤي فقال يال كلاب بن مرة فرجع بنو مخزوم بن يقظة بن مرة وبنو تميم بن مرة فقال يال قصي فرجع بنو زهرة بن كلاب فقال يال عبد مناف فرجع بنو عبد الدار بن قصي وبنو أسد بن عبد العزى بن قصي وبنو عبد بن قصي فقال أبو لهب هذه بنو عبد مناف عندك فقل فقال رسول الله صلى الله عليه و سلم ان الله قد أمرني أن أنذر عشيرتي الأقربين وأنتم الأقربون من قريش وإني لا أملك لكم من الله حظا ولا من الآخرة نصيبا إلا أن تقولوا لا اله الا الله فأشهد بها لكم عند ربكم وتدين لكم بها العرب وتذل لكم بها العجم فقال أبو لهب تبا لك فلماذا دعوتنا فأنزل الله تبت يدا أبي لهب

Hişâm b. Muhammed → Sâib el-Kelbî → Ebû Sâlih → İbn Abbâs → **İbn Sa'd**

İbn Abbâs'ın İbn Sa'd tarafından tahrîc edilen rivayeti diğer İbn Abbâs rivayetlerinden daha detaylı bilgiler içermektedir. İlk olarak Safâ Tepesi'nde irâd edilen hutbe ile ilgili rivayetlerin hiçbirinde isimler bu kadar detaylı yer almamaktadır. Ömer b. Hafs rivayetinde "Hz. Peygamber Kureyş'in boylarını oymak oymak çağırmaya başladı."³⁸ denilerek rivayette yer alan isimlerin sayıldığı zımnen söylense de isimlerin bu kadar detaylı verilmesi önemlidir. İkinci olarak Ebû Leheb bu rivayette ana karakter olarak görünmekte, olayın başından sonuna kadar orada olduğu ve aralarda müdahalede bulunduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu isimler çağrılırken bir grup gelmekte diğer grup gitmektedir. Son olarak Abdümenâfoğullarının çağrılmasından sonra Ebû Leheb'in "Abdümenâfoğulları burada söyle." demesi üzerine Resûlullah hitaba başlamaktadır. Fakat gelen grupların neden geri döndüğünü anlamak zor görünmektedir. Resûlullah sadece Abdümenâfoğullarına hitap etmeyi istedi ise neden diğer gruplara çağrıda bulundu sorusu da cevapsız kalmaktadır. Rivayette, "Allah yakın akrabamı uyarmamı emretti, Kureyş'ten bana en yakın olan sizlersiniz." ifadesi de İbn Sa'd metinleri dışında

³⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C.I, s. 74.

³⁸ Buhârî, "Tefsir/Şuarâ", 260 [Hadis no: 4492].

bulunmamaktadır. Buna rağmen bir hitabın başlangıç cümlesi olarak uygun görünmektedir. Rivayetin son kısmında yer alan “Araplar bunun sayesinde sizin dininize girer. Acemler bununla size boyun eğer.” bölümü de Resûlullah’ın diğer hitaplarında görmediğimiz bir üsluptur. İbn Habîb’in eserinde aynı rivayet senedsiz olarak zikredilmektedir fakat o rivayette “Acemler size boyun eğer.” bölümü bulunmamaktadır.³⁹ Rivayetin sorunlu görünen bu kısmı ile ilgili detaylı inceleme rivayetlerin değerlendirildiği bölümde yapılacaktır.

2. “‘En yakın akrabayı uyar.’ ayeti nâzil olunca Resûlullah Safâ Tepesi’ne çıktı ve insanlara, ‘Ey Kureyş topluluğu!’ diye seslendi. Bu sesi duyan Kureyş halkı, ‘Muhammed çağırıyor.’ dediler ve Safâ Tepesi’nde toplandılar. Kureyşliler ‘Ne oldu bir şey mi var ey Muhammed?’ dediler. Resûlullah, ‘Şu dağın tepesinde bir ordu var size saldırmak üzereler desem bana inanır mısınız?’ dedi. Onlar da ‘Evet, inanırız. Sen bizim yanımızda güvenilir birisin. Bugüne kadar yalan söylediğini görmedik.’ dediler. Resûlullah, ‘Ey Abdülmuttaliboğulları, ey Abdümenâfoğulları, ey Zühreoğulları!’ diyerek Kureyş’ten birçok boyu sayarak, ‘Şiddetli bir azap hususunda sizleri uyarıyorum. Allah, en yakın akrabamı uyarmamı istedi. Sizler ‘La ilâhe illallah’ demediğiniz müddetçe Allah’ın katında, ne dünyada ne de ahirette sizin için herhangi bir şefaatte ve yardımda bulunamam.’ dedi. Ebû Leheb, ‘Ellerin kurusun! Bizi bunun için mi topladın?’ dedi. Bunun üzerine Tebbet sûresi nâzil oldu.”⁴⁰

أخبرنا محمد بن عمر قال حدثني إبراهيم بن إسماعيل بن أبي حبيبة عن داود بن الحصين عن عكرمة عن بن عباس قال لما أنزلت وأنذر عشيرتك الأقربين سعد رسول الله صلى الله عليه وسلم علن الصفا فقال يا معشر قريش فقالت قريش محمد على الصفا يهتف فأقبلوا واجتمعوا فقالوا مالك يا محمد قال أرايتم لو أخبرتكم أن خيلا بسفح هذا الجبل أكنتم تصدقوني قالوا نعم أنت عندنا غير متهم وما جربنا عليك كذبا قط قال فإني نذير لكم بين يدي عذاب شديد يا بني عبد المطلب يا بني عبد مناف يا بني زهرة حتى عدد الأفاخذ من قريش إن الله أمرني أن أنذر عشيرتي الأقربين وإني لا أملك لكم من الدنيا منفعة ولا من الآخرة نصيبا إلا أن تقولوا لا إله إلا الله قال يقول أبو لهب تبا لك سائر اليوم ألهذا جمعنا فأنزل الله تبارك وتعالى تبت يدا أبي لهب وتب السورة

Muhammed b. Ömer → İbrâhim b. İsmâil b. Ebû Habîbe → Dâvûd b. el-Husayn → İkrime → İbn Abbâs → **İbn Sa‘d**

İbn Sa‘d’ın İbn Abbâs’tan tahrîc ettiği ikinci rivayette ise olayın Safâ Tepesi’nde olduğu belirtilmektedir. Bu rivayette kabile isimleri sayılmadan Kureyş’e bir hitap söz konusudur. Rivayetin ilk kısmı diğer rivayet ile farklılık arz etse de İbn

³⁹ İbn Habîb, **el-Münemmak**, s. 218.

⁴⁰ İbn Sa‘d, **et-Tabakât**, C. I, s. 200.

Abbâs'tan gelen rivayetlerle benzerlik göstermektedir. Daha önce verilmiş olan İbn Sa'd tahrîciyle ortak noktası "Allah yakın akrabamı uyarmamı emretti. 'Lâ ilâhe illallah' deyin." bölümüdür. Fakat devamında gelen cümleler farklılık arz etmektedir. İlk rivayette güç sahibi olmak iman sonucunu ifade edilirken ikinci rivayette "dünyalık menfaat" gibi genel bir ifade kullanılmakla birlikte ahiret inancına da vurgu yapılmıştır.

3. "En yakın akrabamı uyar." ayeti nâzil olduğu zaman Resûlullah, Safâ bölgesine geldi. Tepeye çıkarak, 'Ya sabâhâh!' ⁴¹ diye seslendi. İnsanlar toplandılar. Bazıları kendileri geldi, kendisi gelemeyenler ise yerine başkalarını gönderdiler. Resûlullah, 'Ey Abdülmuttaliboğulları! Ey Fihroğulları! Ey Lüeyoğulları! Ben size şu dağın arkasında birtakım düşman süvarileri vardır, sizin üzerinize baskın yapmak istiyorlar, diye haber versem bana inanır mısınız?' dedi.

Topluluk, 'Evet!' dediler.

Peygamber, 'Öyleyse sizi, şiddetli bir azaba karşı uyarıyorum.' dedi.

Bunun üzerine Ebû Leheb, 'Yazıklar olsun sana! Bizleri bunun için mi burada topladın?' dedi.

Bunun üzerine Tebbet Sûresi nâzil oldu." ⁴²

حدثنا عبد الله بن نمير عن الأعمش عن عمرو بن مرة عن سعيد بن جبیر عن ابن عباس قال لما أنزل الله عز وجل { وأنذر عشيرتک الأقربين } قال أتى النبي صلى الله عليه وسلم الصفا فصعد عليه ثم نادى يا صباحاه فاجتمع الناس إليه بين رجل يجيء إليه وبين رجل يبعث رسوله فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم يا بني عبد المطلب يا بني فهر يا بني لؤي أرايتم لو أخبرتكم أن خيلاً بسفح هذا الجبل تريد أن تغير عليكم صدقتهموني قالوا نعم قال فإني نذير لكم بين يدي عذاب شديد فقال أبو لهب تباً لك سائر اليوم أما دعوتنا إلا لهذا فأنزل الله عز وجل { تبت يدا أبي لهب وتب }

Abdullah b. Nümejr → el-A'meş → Amr b. Mürre → Saîd b. Cübeyr → İbn Abbâs → **Ahmed b. Hanbel**

İlk olarak bir nidâ sözcüğü ile başlayan rivayette kabile adlarıyla hitap söz konusudur. Burada diğer rivayetlerden farklı olarak muhataplara soru sorulmaktadır. Bu yöntem Resûlullah'ın Veda Hutbesi'nde de kullandığı bir yöntemdir. İnsanların bir noktaya odaklanmalarını sağlaması açısından önemli bir ifade olduğu kadar muhataplarının korkuları üzerinden somut bir örnek ile iki durumu karşılaştırması

⁴¹"Ya sabâhâh" ifadesi tehlikede bulunan bir durumda insanları uyarmak, onların dikkatini çekmek için kullanılan bir nidâ sözcüğüdür. Bkz. İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab**, C. II, s. 502.

⁴² Ahmed b. Hanbel, "**el-Müsned**", C. V, s. 17 [Hadis no: 2801].

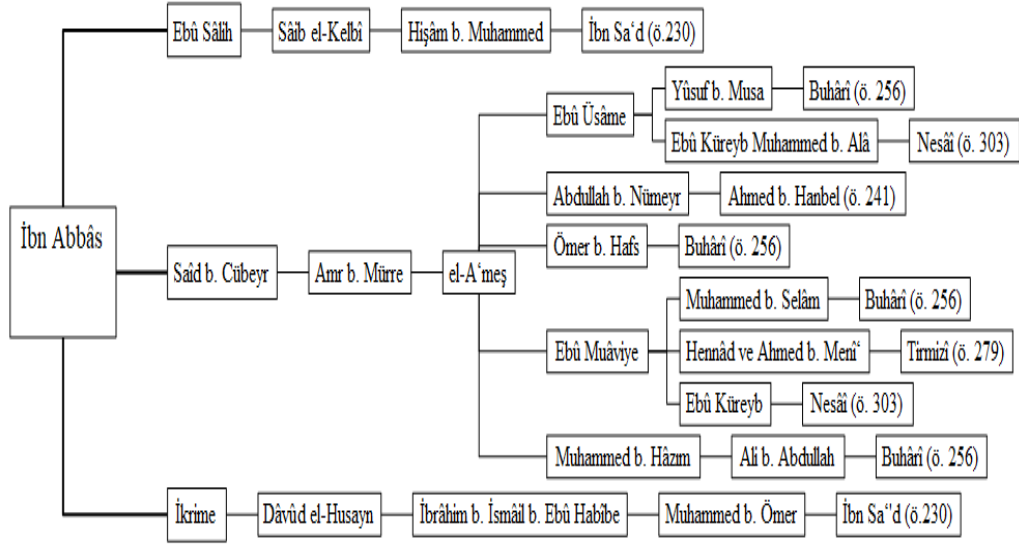
oldukça ilgi çekicidir. Fakat daha sonraki söz muhataplar açısından net değildir. O zamana kadar insanların Risâlet'ten zaten haberdar oldukları varsayıldığında bile mahiyeti konusunda bilgi sahibi olup olmadıkları belirsizdir. Bu nedenle bu rivayetin hutbenin bir kısmını oluşturduğu anlaşılmaktadır.

İbn Abbâs rivayetinin müşterek râvisi el-A‘meş'tir. el-A‘meş'ten gelen rivayetler dokuz farklı tarikle bize ulaşmıştır. Ebû Üsâme ve Ebû Muâviye aracılığı ile üçer tarikle devam ederken Ömer b. Hafs, Muhammed b. Hâzım ve Abdullah b. Nümeyr rivayetleri tek tarikle devam etmektedir. Rivayetler arasında dikkat çekici bazı farklar bulunmaktadır. Özellikle Ebû Üsâme ve Ömer b. Hafs rivayetinde diğer hutbe metinlerinde de yer almayan ek bilgiler yer almaktadır. Ebû Üsâme rivayetlerinde Resûlullah'ın soru sormasından sonra Kureyşliler “Daha önce yalan söylediğine şahit olmadık.” demektedirler. Diğer rivayetlerde ise bunun yerine sadece “Evet” cevabı verilmiştir. Ömer b. Hafs, Abdullah b. Nümeyr, Mücâhid ve Ebû Üsâme rivayetlerinde “Size şu dağın eteklerinde size baskın yapacak bir takım düşman süvarileri vardır.” ifadesi Ebû Muâviye ve Muhammed b. Hâzım rivayetlerinde “Düşman sizi ya sabah baskınına yahut akşam baskınına uğratacaktır.” şeklinde geçmektedir. Buhârî tarafından tahrîc edilen Ömer b. Hafs rivayetinde ise “Dağın eteklerinde” ifadesi yerine “Vadide” denilmektedir. Vadi kelimesi sadece bu rivayette yer aldığı için bu farklılığın râvi tasarrufundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. “İhlâsa erdirilenler” ifadesi ise sadece Ebû Üsâme tariklerinde yer aldığı için bu ziyadenin kaynağı Ebû Üsâme olabilir. Ebû Üsâme, Ömer b. Hafs ve Abdullah b. Nümeyr rivayetlerinde yer alan “Bazıları kendi geldi, bazıları yerine elçi gönderdi.” bölümü diğer rivayetlerde bulunmamaktadır. el-A‘meş'in Ebû Muâviye tarikiyle geçen rivayetinde diğerlerinden farklı olarak Resûlullah'ın Bathâ'ya gidip oradaki tepeye çıkarak hutbe irâd ettiği rivayet edilir.⁴³ Cümleler aynı anlam ifade etse de lafız farklılıklarının bulunması mana ile rivayetden kaynaklanabilir. Rivayetlerin müşterek râvisi el-A‘meş olduğu hâlde farklı tariklerin metinlerdeki farklılığın kaynağını tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Mücâhid tarikiyle gelen rivayet

⁴³Ebtah'ın diğer adı olan Bathâ aynı zamanda Mekke'nin isimlerinden biridir. Ya'kubî'nin belirttiğine göre Resûl-i Ekrem, Mekke'deki üç yıllık gizli davet dönemini Ebtah'ta sona erdirmiş ve açık davetini ilk defa orada yapmıştır. Bkz. el-Ya'kubî, **Târîhu'l-Ya'kubî**, C. I, s. 24.; Salim Ögüt, “Ebtah”, **DİA**, C. X, İstanbul, 1994, s. 82-83.

el-A'meş'ten farklı bir tarik olmasına rağmen Abdullah b. Nümejr rivayetiyle aynıdır. Rivayet sahih olarak değerlendirilmektedir.⁴⁴

Tablo 2: İbn Abbâs Rivayeti İsnad Şeması

1.1.1.3. Züheyr b. Amr Rivayeti

Züheyr b. Amr rivayeti Süleyman et-Teymî'ye kadar tek tarikle devam etmiş daha sonra üç farklı tarike ayrılmıştır. Züheyr b. Amr rivayeti İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*,⁴⁵ Müslim'in *Sahih*,⁴⁶ isimli eserlerinde yer almaktadır. Rivayetin bulunduğu en eski kaynak İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef* isimli eseridir.

“‘En yakın akrabamı uyar.’ ayeti nâzil olduğu zaman Resûlullah, dağın tepesinde yüksek bir taş çıkıp Mekkelilere yüksek ve gür bir ses ile seslenerek, ‘Ey Abdümenâfoğulları! Muhakkak sizin için bir uyarıcıyım. Ey Mekkeliler! Benimle sizin durumunuz nasıldır bilir misiniz?

⁴⁴Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'i's-Sagîr ve Ziyâdâtüh*, 3. bs., Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1944, s. 1309.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. XXV, s. 255 [Hadis no: 15914]; C. XXXIV, s. 209 [Hadis no: 20605].

⁴⁶ Müslim, “İmân”, 89 [Hadis no: 353].

Düşmanın yaklaştığını görüp, ailesinin zarar görmemesi için koşarak onlara haber vermeye giden kişinin durumu gibidir.’ dedi.⁴⁷

نا يونس بن محمد ، قال : نا ابن زريع ، قال : نا سليمان التيمي ، عن أبي عثمان ، عن قبيصة بن المخارق ، وزهير بن عمرو ، قالا : لما أنزلت : وأنذر عشيرتك الأقربين قال : أتى رسول الله رضىمة من جبل فعلا أعلاها ، ثم نادى : « يا بني عبد مناف ، إني أنذرتكم ، إنما مثلي ومثلكم كمثل رجل خاف العدو فانطلق يربأ أهله ، فخاف أن يسبقه العدو ، فجعل يهتف يا صباحاه

Yûnus b. Muhammed → İbn Zürey‘ → Süleyman et-Teymî → Ebû Osman → Kabîsa b. el-Muhârik ve Züheyr b. Amr → **İbn Ebû Şeybe**

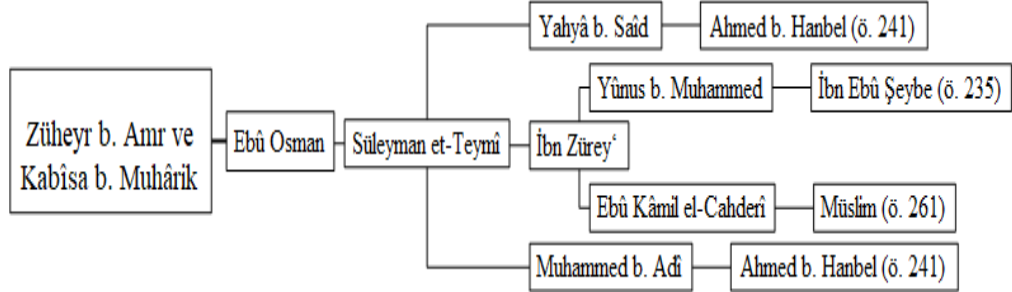
Rivayetin müşterek râvisi Süleyman et-Teymî’dir. Züheyr b. Amr’dan Süleyman et-Teymî’ye kadar tek tarikle gelen rivayet daha sonra üç tarike ayrılmıştır. İbn Zürey‘ rivayeti ise iki tarikle bize ulaşmıştır. Elbânî rivayetin sahih olduğunu belirtmektedir.⁴⁸

Bu rivayetteki “Ya sabâhâh!” ifadesi, İbn Abbâs’ın rivayetine benzemekle birlikte hitapta kullanılan sözler farklıdır. Ahmed b. Hanbel’in Yahyâ b. Saîd’dan tahrîc ettiği rivayet haricindeki rivayetler aynıdır. Yahyâ b. Saîd’dan gelen rivayette bazı kelime farklılıkları olmakla birlikte anlamda farklılık bulunmamaktadır. Züheyr b. Amr rivayetlerin de sadece Abdümenâfoğullarına hitap vardır ve hitap metni diğer rivayetlerden farklılık arz etmektedir. Bu rivayette de somut bir örnek üzerinden iki durum arasında bağlantı kurularak insanların dikkatini çekmeye yönelik bir ifade kullanılmaktadır. Fakat rivayette insanların bundan nasıl korunacaklarına dair bilgi yer almamaktadır.

⁴⁷ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849) İbn Ebû Şeybe, **Müsnedü İbn Ebi Şeybe**, thk. Adil b. Yusuf el-Gazavi, Ahmed Ferîd el-Mezîdî, C. II, 1. bs., Riyad, Dârü’l-Vatan, 1997, s. 372 [Hadis no: 885].

⁴⁸ el-Elbânî, **Sahîhu’l-Câmi’i’s-Sagîr ve Ziyâdâtüh**, c. XXVIII, s. 360.

Tablo 3: Züheyr b. Amr Rivayeti İsnad Şeması

1.1.1.4. Hz. Âişe Rivayeti

Hz. Âişe'den gelen rivayetler Vekî', Ebû Muâviye, Muhammed b. Abdurrahman et-Tufâvî ve Yûnus b. Bükeyr tarikleriyle bize ulaşmıştır. Hz. Âişe rivayetin geçtiği eserler, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i,⁴⁹ Müslim'in *Sahîh*'i, Tirmizî'nin *Sünen*'i,⁵⁰ ve Nesâî'nin *Sünen*'idir.⁵¹ Rivayetin yer aldığı en eski kaynak Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* isimli eseridir.

1. “‘En yakın akrabanı uyar.’ ayeti nâzil olduğu zaman Resûlullah ayağa kalktı, ‘Ey Muhammed kızı Fâtıma! Ey Abdülmuttalib’in kızı Safiyye! Ey Abdülmuttaliboğulları! Benim hakkım olan bir şeyi isteme de sıkıntınız yok. Ama Allah’a ait olan bir şeyi isterseniz, size yardımcı olmaya gücüm yetmez.’ dedi.”⁵²

حدثنا وكيع حدثنا هشام عن أبيه عن عائشة قالت لما نزلت { وأنذر عشيرتک الأقربين } قام رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا فاطمة بنت محمد يا صفية بنت عبد المطلب يا بني عبد المطلب لا أملك لكم من الله شيئاً سلوني من مالي ما شئتم

Âişe → Urve b. ez-Zübeyr → Hişâm b. Urve → Vekî' → **Ahmed b. Hanbel**

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XLI, s. 494 [Hadis no: 25044]; C. XLII, s. 346 [Hadis no: 25535].

⁵⁰ Tirmizî, “Zühd”, 7 [Hadis no: 2310]; Tirmizî, “Tefsir/Şuarâ”, 27 [Hadis no: 3184].

⁵¹ Nesâî, “Vesâyâ”, 6 [Hadis no: 3629-3650].

⁵² Nesâî, “Vesâyâ”, 6 [Hadis no: 3629-3650].

2. “‘En yakın akrabaları uyar.’ ayeti nâzil olduğu zaman Resûlullah, ‘Ey Muhammed’in kızı Fâtıma! Ey Abdülmuttalib’in kızı Safiyye! Ey Abdülmuttaliboğulları! Allah’a karşı size hiçbir faydam olmaz. Malımdan dilediğiniz kadar isteyebilirsiniz.’”⁵³

أخبرنا إسحاق بن إبراهيم قال أنبأنا أبو معاوية قال حدثنا هشام وهو بن عروة عن أبيه عن عائشة قالت لما نزلت هذه الآية وأنذر عشيرتك الأقربين قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : يا فاطمة ابنة محمد يا صفية بنت عبد المطلب يا بني عبد المطلب لا أغني عنكم من الله شيئا سلوني من مالي ما شئتم

Âişe → Urve b. ez-Zübeyr → Hişâm b. Urve → Ebû Muaviye → İshâk b. İbrâhim → Nesâî

Hiz. Âişe’den gelen rivayetlerin müşterek râvisi Hişâm b. Urve’dir. Vekî’ tarikinden gelen rivayetler üç farklı tarikle devam ederken Abdurrahman et-Tufâvî ve Ebû Muâviye rivayetleri tek tarikle bize ulaşmıştır. Rivayetler arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Hiz. Peygamber’in Safâ Tepesi’ne çıktığından sadece Abdullah b. Nümeir tarihinde bahsedilmektedir. Diğer rivayetlerde yer bilgisi verilmemektedir. Bununla birlikte hitabın “En yakın akrabalarını uyar.” ayetinin nâzil olmasından sonra yapıldığı bütün rivayetlerde yer almaktadır. Rivayetlerin tamamında Hiz. Fâtıma, Hiz. Safiyye ve Abdülmuttaliboğulları hitabın muhatabıdır. Ebû Muâviye rivayetlerinde “bir faydam olmaz-lâ ugnî”⁵⁴ şeklinde geçen ifade diğer rivayetlerde “etkim olmaz-lâ emlikü” şeklinde yer almaktadır. Ayrıca İshâk b. İbrâhim’den Nesâî’nin tahrîc ettiği rivayette geçen “Allah’ın sizin hakkınızda vereceği hükme mani olamam. Sahip olduğum maldan istediğiniz kadar talep edin.”⁵⁵ ifadesi Ebû Hureyre’nin Saîd b. Müseyyeb ile Ebû Seleme’den gelen rivayetler ile ortaktır. “Resûlullah ayağa kalktı.”⁵⁶ ifadesi de Ebû Hureyre’den gelen bazı rivayetler ile ortaktır. Müşterek râvi Hişâm b. Urve olduğu hâlde rivayetlerde farklılık bulunmaktadır. Aynı zamanda Ebû Hureyre rivayetlerindeki senedlerle ortak râvi olmamasına rağmen iki rivayet arasındaki benzerlikler oldukça fazladır. Özellikle hitabın muhatabı olan isimler sadece Ebû Hureyre ve Hiz. Âişe rivayetlerinde geçmekle birlikte iki rivayette de aynı isimlerin yer alması rivayetlerin

⁵³ Nesâî, “Vesâyâ”, 6 [Hadis no: 3648].

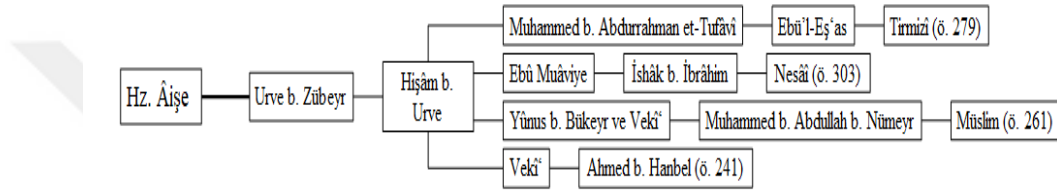
⁵⁴ Nesâî, “Vesâyâ”, 6 [Hadis no: 3650].

⁵⁵ Nesâî, “Vesâyâ”, 6 [Hadis no: 3629].

⁵⁶ İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, C. XIV, s. 485; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. XVI, s. 423.

benzerliği açısından önemlidir. Rivayetlerin lafız olarak aynı olması râvileri aynı olmasa bile aynı kaynaktan geldiklerini gösterebilir. Bu benzerliğin rivayetlerdeki karışıklıktan kaynaklanma ihtimali bulunmaktadır. Nitekim rivayetlerin değerlendirilmesinde ele alınacak olan “Resûlullah’ın vefatından önceki hastalığı esnasında mescide çıkarak insanlara yaptığı hitap” bu rivayetleri açıklığa kavuşturması açısından önemlidir. Rivayetin sahih olarak değerlendirilmiştir.⁵⁷

Tablo 4: Hz. Âişe Rivayeti İsnad Şeması

1.1.2. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Şuarâ sûresi 214. ayetinin nâzil olmasıyla birlikte Resûlullah tebliğ ile görevlendirilmiştir. “En yakın akrabayı uyar.” ayetiyle tebliğe nereden başlanması gerektiği de gösterilmiştir. Rivayetlerden anlaşıldığına göre bu ayetin nâzil olmasından sonra Resûlullah ilk olarak kendi evinde akrabalarına bir yemek vererek tebliğ vazifesine başlamıştır.⁵⁸ Bu davetten sonra ise Safâ Tepesi’nde Kureyşlilere hitapta bulunmuştur. Resûlullah’ın Kureyşlilere yaptığı hitap ile ilgili çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Dört sahâbî râviden bize ulaşan bu rivayetlerin içeriklerinde birçok farklılık bulunmaktadır. İlk olarak rivayetler arasındaki bu farklılar ele alınacak daha sonra da problemli olan ifadeler üzerinde durulacaktır.

Rivayetlerdeki ilk sorun olayın geçtiği yer ile ilgili verilen bilgilerdedir. Kaynaklarda ilk hitabın Bathâ’da,⁵⁹ Merve Tepesi’nde,⁶⁰ Safâ Tepesi’nde,⁶¹ bir dağın

⁵⁷ el-Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'i's-Sagîr ve Ziyâdâtüh*, s. 1310.

⁵⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. I, s. 187.

⁵⁹ Buhârî, “Tefsîr/Mesed”, 467 [Hadis no: 4688].

⁶⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. I, s. 74.

⁶¹ İbn Abbâs’tan gelen bütün rivayetlerde, Hz. Âişe’den gelen bazı rivayetlerde konuşma Safâ Tepesi’nde geçmektedir.

tepesinde⁶² gerçekleştiği bilgisi bulunmaktadır. İbn Abbâs ve Hz. Âişe'den gelen rivayetlerde olayın geçtiği mekân olarak Safâ Tepesi açık olarak zikredilirken, Ebû Hureyre ve Züheyr b. Amr'dan gelen rivayetlerde mekân bilgisine yer verilmemektedir. İbn Sa'd'da yer alan bir rivaye göre olay Merve Tepesi'nde vuku bulmuştur. Olayın Bathâ ve Merve Tepesi'nde vuku bulduğuna dair rivayetler münferittir. Rivayetlerin çoğunluğunda ilk hitap edilen yer Safâ Tepesi'dir. Bu nedenle Kureyşlilere yönelik hitabın Safâ Tepesi'nde yapılmış olma ihtimali daha güçlü görünmektedir.

Diğer bir sorun ise hitabın muhataplarının kimler olduğudur. İbn Abbâs rivayetlerinde Abdülmuttaliboğulları, Abdümenâfoğulları, Lüeyoğulları, Adîoğulları ve Fihroğulları kabile adlarıyla muhatap olarak gösterilirken Kureyş'in bütün boyları oymak oymak çağırıldı ifadesiyle bütün Kureyş'in bu hitaba muhatap kabul edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca İbn Abbâs'tan vârid olan rivayetlerde özel kişilere hitap bulunmamaktadır. Ebû Hureyre ve Hz. Âişe rivayetlerinde ise diğer rivayetlerden farklı olarak özel isimler zikredilmektedir. Bu rivayetlerde Hz. Fâtıma ve Hz. Safiyye ortak iken Ebû Hureyre'de Hz. Abbâs'ın ismi de geçmektedir. Züheyr b. Amr rivayetlerinde ise sadece Kureyşlilere ve Abdümenâfoğullarına hitap söz konusudur. Genel olarak Kureyşlilerin muhatap olarak kabul edildiği bu hitapta kabile isimlerindeki farklılık önem arz etmemektedir. Nitekim rivayetlerin çoğunluğunda kabile isimleri sayıldıktan sonra bütün Kureyşlilere seslenildiği ifade edilmektedir. Fakat Ebû Hureyre ve Hz. Âişe'den nakledilen rivayetlerde yer alan özel isimler konunun anlaşılması açısından önemlidir.

Rivayetleri incelediğimizde gördüğümüz kadarıyla bu hitabın muhatabının Hz. Fâtıma olması oldukça tuhaf gözükmemektedir. Bu konuda birkaç problem bulunmaktadır. "Hz. Fâtıma (ö. 11) bi'setten yaklaşık bir yıl önce (m. 609), İbn Sa'd ile bir kısım tarihçilere göre ise Kureyş'in Kâbe'yi yeniden inşası sırasında (m. 605) Mekke'de doğmuştur."⁶³ Olayın geçtiği tarihi, takribi olarak bi'setin 3. veya 4. yılında olduğunu kabul edersek ki ayetin o tarihlerde nâzil olduktan sonra açık

⁶² Züheyr b. Amr rivayetlerinde hitabın yapıldığı yer dağ olarak geçmektedir.

⁶³ M. Yaşar Kandemir, "Fâtıma", **DİA**, C. XII, İstanbul, 1995, s. 219.

tebliğin başladığı kabul edilmektedir.⁶⁴ Bu durumda olayın geçtiği zamanda Hz. Fâtıma m. 609 yılında doğduğu kabul edildiğinde yaklaşık 4 veya 5 yaşındadır. İbn Sa'd'ın görüşüne (m. 605) göre de en fazla dokuz on yaşlarında bulunmaktadır başka rivayete göre de Hz. Fâtıma, Hz. Ali ile Bedir savaşıdan sonra evlendiğinde on sekiz yaşındadır.⁶⁵ Bu bilgi de yukarıdaki tarihleri desteklemesi açısından önemlidir. Hz. Fâtıma'nın yaşının küçük olması, tebliğde direk uyarı gerektiren bir yaş mıdır, sorusunu akla getirmektedir.

Konu ile ilgili olarak ikinci sorun ise Hz. Peygamber'in diğer çocuklarını değil neden sadece Hz. Fâtıma'yı zikrettiğidir. Hz. Peygamber'in kızlarından Hz. Zeynep ilk çocuğudur. "Hz. Rukayye ve Hz. Ümmü Gülsüm ise Tebbet sûresi nâzil olduğu zaman Ebû Leheb'in oğulları ile nikâhlıydı. Tebbet sûresinin nâzil olması üzerine Ebû Leheb, oğullarından Hz. Peygamber'in kızlarını boşamalarını istedi."⁶⁶ Bu olaylar Hz. Peygamber'in üç kızının da Hz. Fâtıma'dan daha büyük olduğunu göstermektedir. Buna rağmen bu hitabın sadece Hz. Fâtıma'ya yapılması ilginç görünmektedir. Bunun sebepleri, olayın gerçekleştiği sırada Hz. Fâtıma'nın burada bulunması olabileceği gibi diğer kızlarından biriyle râvilerin isimleri karışırması da olabilir. Başka bir ihtimal ise bu rivayetin başka rivayetlerle karışmış olmasıdır ki bu konu daha sonra yeniden ele alınacaktır. Hitapta ismi geçen diğer kişi ise Safiyye bt. Abdülmuttalib'dir. Hz. Peygamber'in halası olan Safiyye, Mekke'de Müslüman olmuş, fakat ne zaman Müslüman olduğu tam olarak bilinmemektedir.⁶⁷ Safiyye bt. Abdülmuttalib'e hitap anlamlı görünmekle birlikte neden onun seçildiği de belirsizdir.

Son olarak ismi geçen diğer kişi ise Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'tır. Hz. Peygamber'in doğumundan iki üç sene önce dünyaya gelen Hz. Abbâs'ın ne zaman Müslüman olduğu ile ilgili olarak iki farklı kabul bulunmaktadır. Birinci görüşe göre Resûlullah'ın davete başlamasından sonra Müslüman olmuş; fakat bunu açıklamamıştır. İkinci görüşe göre ise en erken Bedir Savaşı'ndan sonra, en geç

⁶⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 200; İbn İshâk, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, s. 46.

⁶⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. VIII, s. 22.

⁶⁶ Rukayye [ö. 2] hicretten 20 yıl önce doğmuştur. Bkz. Aynur Uraler, "Rukıyye (Rukayye)", **DİA**, C. XXXV, İstanbul, 2008, s. 219.

⁶⁷ Aynur Uraler, "Safiyye bint Abdülmuttalib", **DİA**, C. XXXV, İstanbul, 2008, s. 475; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. VIII, s. 41.

Mekke'nin Fethi'nde Müslüman olmuştur.⁶⁸ Hz. Peygamber'in akrabalarıyla yaptığı toplantının anlatıldığı rivayette Hz. Abbâs ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Hz. Abbâs'ın isminin zikredilme nedeni de belirsiz görünmektedir.

Halebî'ye göre bu rivayetlerde Fâtıma, Safiyye gibi isimlerin yer alması hatadır. Hz. Peygamber'in oradaki hitabından maksadın İslâm'a girerek ateşten sakındırmaktır. Hz. Peygamber'in çocukları kâfir olmadığından burada isimlerinin anılmasının yanlış olduğunu belirtmektedir.⁶⁹ Belâzürî'de geçtiğine göre de burada insanlara isimleriyle hitap ederek bir uyarı söz konusu değildir. Ayrıca bu uyarıda neden bu isimlerin seçildiği de net değildir.⁷⁰

Bu nedenlerden ötürü Ebû Hureyre rivayetinde yer alan isimlerin Safâ Tepesi'ndeki hitapla ilişkili olduğu şüpheli görünmektedir.

Bu konu ile ilgili olarak İbn Hacer, Ebû Hureyre'den gelen aynı konulu rivayete İbn Abbâs rivayetini karşılaştırmıştır. Karşılaştırma neticesinde bu hitabın iki farklı zaman diliminde meydana geldiğini belirtmiştir. İbn Hacer'e ve Mübârekfûrî'ye göre İbn Abbâs'tan gelen rivayette bahsedilen olay Mekke'de Safâ Tepesi'nde vukû bulmuştur. Burada Hz. Peygamber'in, kabilesinden olan insanlara hitabı ve onları uyarması söz konusudur. Ebû Hureyre'den gelen rivayet ise Hz. Peygamber'in aile fertlerine yani Hâşimoğullarının erkeklerine ve kadınlarına olan hitabı ise Medine döneminde vukû bulmuştur. İbn Hacer, "Heysemî'nin Hz. Peygamber'in eşlerini muhatap alan hitabını aynı yerde zikretmesiyle bu iki hitabın aynı zamanda yapıldığı izlenimi verdiğini söyler. Rivayette yer alan ve ayetin ikinci kısmı gibi algılanan "ihlâsa erdirilenler topluluğu" ifadesinin de Hâşimoğulları ve kadınlarına hitap olduğunu belirtir. Bu ikinci kısım Ebû Üsâme'nin el-A'meş'ten gelen tarikinde ise ziyade olarak zikredilmiştir ve Taberî'de bulunmaktadır. Kurtubî de rivayetin ikinci kısmının daha önce okunduğunu fakat sonra nesh edildiğini" söylemektedir.⁷¹ Kurtubî ile aynı görüşü paylaşan Nevevî de ayetin ikinci kısmının

⁶⁸ DİA, "Abbas", DİA, C. I, İstanbul, 1988, s. 16.

⁶⁹ Ebû'l-Ferec Nûrüdîn Âlî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî (ö. 1044/1635) el-Halebî, **es-Sîretü'l-Halebiyye**, C. I, Beyrut, Dârü'l-Ma'ârif, 1400, s. 459.

⁷⁰ Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, C. I, s. 54.

⁷¹ Ebû'l-Ula Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahîm Mübârekfûrî, **Tuhfetü'l-Ahvezi**, nşr. Abdurrahman Muhammed Osman, C. VI, 2. bs., Beyrut, Darü'l-Fikr, 1934, s. 493-94; İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî**, C. VIII, s. 510-11.

daha önce Kur'an'da okunduğunu fakat daha sonra unutulduğunu söylemiştir.⁷² Taberânî'de bulunan bir rivayet de İbn Hacer'in bu konudaki görüşünü desteklediği gibi konuya netlik kazandırmaktadır.

Taberânî rivayetine göre, "Resûlullah, mescidde oturan bir adamı Hâşimoğullarını evde toplaması için gönderdi. Onlar toplandılar. Resûlullah ayağa kalktı, eve girdi. Onlarla oturdu, 'Kapıyı aç.' dedi. Daha sonra 'İçinizde yabancı var mı?' diye sordu. 'Hayır, sadece kız kardeşimizin çocuğu var.' dediler. Eş'âr kabilesinden bir adam vardı. Resûlullah, 'Kardeşlerinizin çocukları sizdendir.' dedi, sonra, 'Ey Hâşimoğulları! Allah beni genel olarak yaratılmışlara, özel olarak da size gönderdi. Bana en yakın akrabamı inzâr etmemi emretti.' dedi."

Bu rivayet İbn Hacer'in Ebû Hureyre rivayetinin Medine'de olduğu iddiasını desteklemektedir. Eş'âr kabilesinden bir kişinin ve Ebü'd-Derdâ'nın rivayette adının geçmesi böyle bir olayın Medine'de de vuku bulmuş olabileceğini düşündürebilir. Fakat bahsi geçen rivayetin Medine'de gerçekleşmiş olma ihtimali rivayetler arasında birliktelik oluşturuyor gibi görünse de mantıksal hata barındırmaktadır. Zira Medine döneminde Hâşimoğullarından üstelik hicret ettiği hâlde Hz. Peygamber'in davetine icabet etmeyen kalmış olamayacağından Hz. Peygamber'in bu konuda uyarı ihtiyacı hissetmesi akla uzaktır. Dolayısıyla ailesine dair rivayet başka bir vaka dahi olsa yine Mekke'de ve peygamberliğin ilk yıllarında gerçekleşmiş olmalıdır. Bununla birlikte bahsedilen mescidin Kâbe olması da akla gelmektedir. Böyle bir durumda da Ebü'd-Derdâ'nın olayda yer alması rivayeti problemli hale getirmektedir. Fakat Taberânî'de geçen bu rivayete başka kaynaklarda rastlamadığımız için şu anda konu hakkında bir ihtimalden öteye geçemiyoruz.

Konu ile ilgili olarak farklı bir rivayet de İbn İshâk ve Taberî'de yer almaktadır. Bu rivayete göre Resûlullah, Şuarâ sûresi 214. ayetinin nâzil olmasından sonra Hz. Ali'yi görevlendirerek Hâşimoğullarını evinde toplamış ve onlara bir yemek daveti vermiştir. İlki Ebû Leheb'in müdahalesinden dolayı amacına ulaşamayan bu davetin ikincisinde Resûlullah, yakın akrabalarını İslâm'a davet

⁷²Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277) en-Nevevî, **el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc**, C. III, 2. bs., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1972, s. 81.

etmiştir.⁷³ Fakat bu rivayetler yukarıda sözü geçen Ebû Hureyre rivayeti ile Resûlullah'ın evinde akrabalarını toplaması dışında ortak bir nitelik taşımamaktadır.

İbn Sa'd ve Belâzürî'de yer alan bir rivayet ise bu konudaki karışıklığın çözülmesi açısından önemlidir. İbn Sa'd tarafından iki farklı tarikle nakledilen bu rivayet şu şekildedir:

“Resûlullah vefatına neden olan hastalığı sırasında Hz. Ebû Bekir'e insanlara namaz kıldırmasını emretti. Hz. Ebû Bekir namaz için iftitahtekbiri aldığında Resûlullah kendinde bir hafiflik hissederek dışarı çıktı. Hz. Ebû Bekir namaz esnasında Resûlullah'ın geldiğini anlayınca geri çekilmek istedi. Resûlullah namaza devam etmesini işaret etti. Namaz bittiğinde Resûlullah namazgâhında ya da odaların yanında oturup insanları fitneye bulaşmamak konusunda uyardı. Yüksek sesle, 'Vallahi insanlar benim herhangi bir yanlışımı bulamaz. Ben Allah'ın kitabında helal kıldığını helal, haram kıldığını da haram kıldım.' dedi. Sonra, 'Ey Muhammed'in kızı Fâtıma! Ey Peygamber'in halası Safiyye! Allah'a ibadet edin. Ben size Allah'a karşı fayda sağlayamam.' dedi. Konuşması bitince yerinden kalktı. Gün yarılanmadan ruhunu teslim etti.”⁷⁴

Yine İbn Sa'd'da yer alan diğer rivayette ise, “Abdümenâfoğulları, Abbâs b. Abdülmuttalib ve Fâtıma'nın” isimleri zikredilmiştir.⁷⁵ Bu rivayetler iki açıdan önemlidir. İlk olarak Resûlullah'ın yukarıda zikredilen isimlere özel olarak hitabını içeren iki rivayetten biridir. Bu rivayetlerden ilki Safâ Tepesi'nde irâd edilen hutbede yer almaktadır. İkincisi ise vefatından önce mescidde yaptığı konuşmada geçmektedir. Safâ Tepesi'ndeki hitapta bu isimlerin yer almasının muhal olduğunu gerekçeleriyle birlikte açıklamıştık. Mescidde yapılan ikinci konuşmada bu isimlerin geçmesi daha makul görünmektedir. Bu hem hitabın konusu hem de muhatapları açısından anlamlıdır. İlk hitap müşriklere yapılmış bir davettir. İkinci hitap Müslümanlara yönelik bir uyarı içermektedir. Resûlullah'ın vefatından önce yaptığı hitap esnasında Resûlullah'ın kızlarından sadece Hz. Fâtıma hayattadır. Bu durumda da yalnız Hz. Fâtıma'nın isminin zikredilmesinin nedeni açıklığa kavuşmaktadır. Peygamber'in halası Hz. Safiyye'nin ve amcası Hz. Abbâs'ın isimlerinin

⁷³ İbn İshâk, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, s. 47; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) et-Taberî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, C. I, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987, s. 543-544.

⁷⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 256; Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, C. I, s. 242.

⁷⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 256.

zikredilmesi de yakın akrabalıkları ve orada olma ihtimallerinin yüksek olmasından dolayı makul görünmektedir. Resûlullah'ın son hitabında insanları fitneye karşı uarması, en yakın akrabası dahi olsa nihayetinde herkesin kendi yaptığından mesul olduğunu hatırlatarak uyarıda bulunması hem tarihi gerçeklerle hem de dinin özüyle örtüşmektedir.

İkinci olarak İbn Sa'd'da yer alan ve Resûlullah'ın vefatından önceki son hitabında geçen “lâ ugnî ‘anki minallahi şey’en- Allah’a karşı sana hiçbir şeye faydam olmaz.” ifadesi Ebû Hureyre ve Hz. Âişe rivayetlerinde Safâ Tepesi’ndeki rivayetlerde kullanılmıştır. Bununla birlikte İbn Sa'd rivayeti ile Ebû Hureyre’den gelen ve bu ifadenin geçtiği rivayetlerin son râvisi Saîd b. Müseyyeb’dir. Saîd b. Müseyyeb tarafından aktarılan bu iki rivayetin karışmış olma ihtimali vardır. Resûlullah'ın mecsidde yaptığı konuşmayla ilgili Hz. Âişe’den gelen rivayetlerde bulunmaktadır. Fakat Hz. Âişe’den gelen rivayette sadece konuşmanın baş kısmı yer almaktadır.⁷⁶ Bununla birlikte konuşmaya şahit olması Hz. Âişe rivayetlerinin Saîd b. Müseyyeb rivayetleriyle benzerliğini açıklayabilir. Yine sadece Ebû Hureyre’nin Musa b. Talha ve Hz. Âişe’nin Vekî’den gelen rivayetlerinde aynı ifade “Allah’a karşı size hiçbir şeye mâlik değilim.” şekline dönüşmüştür. Râvilerin farklılığına rağmen metinlerdeki ifadelerin aynı şekilde değişikliğe uğramış olması bu değişikliğinde yukarıda olduğu gibi aynı kaynaktan ortaya çıkmış olabileceğini düşündürse bile bu benzerliğin nereden kaynaklandığını tespit edemedik. Fakat “Allah’a karşı size hiçbir şeye mâlik değilim.” bölümü de sadece Ebû Hureyre ve Hz. Âişe rivayetlerinde yer almasından ve ilk ifadenin farklı lafızlarla aktarılmasından ibaret olduğunu düşündüğümüz için hutbe metnine dâhil edilmeyecektir.

İbn Sa'd rivayetinde “Benden dilediğinizi isteyin.” ifadesi Ebû Hureyre’nin bazı rivayetlerinde de aynı şekilde geçmektedir.⁷⁷ Ebû Hureyre’in el-A’rec tarikinde ve İbn İshâk’ta geçen rivayetinde ve Hz. Âişe rivayetlerinde aynı lafızlara bir kelime eklenerek “Malımdan dilediğiniz kadar isteyebilirsiniz.”⁷⁸ şeklinde kullanılmıştır.

Farklı zamanlarda vuku bulmuş iki olay ile ilgili rivayetlerde hem zikredilen isimlerin hem de metnin aynı olması bu iki rivayetin karışmış olma ihtimaline karşı

⁷⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 256.

⁷⁷ Dârimî, “Rikâk”, 23; Buhârî, “Vesâyâ”, 10; Müslim, “İmân”, 89.

⁷⁸ Buhârî, “Menâkıb”, 12; İbn İshâk, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, s. 47.

güçlü bir delildir. Bu benzerliklerle birlikte Safâ Tepesi'nde irâd edilen hutbe ile ilgili diğer rivayetlerde bu ifadelerin yer almaması da bu ifadelerin oraya ait olmadığını desteklemektedir.

İbn Abbâs ve Züheyr b. Amr rivayetlerinde daha önce incelediğimizden farklı metinler karşımıza çıkmaktadır.

İbn Abbâs rivayetlerinin hepsinde “Şiddetli bir azaptan önce sizin için uyarıcıyım.” bölümü Resûlullah'ın sorduğu sorudan sonra yer alır ve asıl hitap kısmını oluşturur. Züheyr b. Amr'da rivayetinde, “Sizin için uyarıcıyım.” şeklinde hitabın başında geçmektedir. Ebû Hureyre ve Hz. Âişe metinlerinde bu ifade bulunmamaktadır. İbn Abbâs rivayetlerinde yer alan bölüm Mekke'de müşriklerin Resûlullah konusundaki iddialarına cevap mahiyetinde nâzil olan Sebe' sûresinin 46. ayetinin öznesi değiştirilerek ifade edilmiş şeklidir. Sebe' sûresinin Mekke döneminin ikinci yarısında indiği tahmin edildiği için Safâ Tepesi'ndeki hitaptan sonra inmiş olması muhtemeldir.⁷⁹ Diğer hutbe metinlerinde yer almaması ve ayet ile olan benzerliği bu bölümün sonradan hutbeye eklenmiş olabileceğini akla getirmektedir.

İbn Sa'd tarafından tahrîc edilen İbn Abbâs rivayetlerinde yer alan “Bununla Araplar sizin dininize girer, Acemler size itaat eder.” bölümü de diğer rivayetlerde yer almaz. Bu bölüm Resûlullah'ın kabileleri İslâm'a daveti sırasında yaşanan başka rivayetlerle çelişmektedir.

“Resûlullah kabilelere yönelik tebliğ faaliyetine devam ederken Benî Âmir b. Sa'saa'nın yanına gitti ve onları İslâm'a davet etti. Resûlullah'ı dinleyenlerden birisi ona destek vermeleri ve galip gelmeleri durumunda iktidarın kendilerine verilip verilmeyeceğini sordu. Resûlullah iktidarın Allah'ın elinde olduğunu, dilediğine vereceğini söyledi. Bunun üzerine, ‘Biz Arapların hedefi olacağımız hâlde başkaları iktidarın sahibi olacak.’ diyerek daveti reddettiler.”⁸⁰

Böyle bir vaadinin gerçek olması durumunda bu kabileye verilen cevap anlamsız hale gelmektedir. Rivayetin bu bölümüyle tarama yaptığımızda aynı ifadenin farklı iki rivayette daha yer aldığını tespit ettik. İlki yukarıda yer verdiğimiz

⁷⁹ Bekir Topaloğlu, “Sebe' Sûresi”, **DİA**, C. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 243.

⁸⁰ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. I, s. 424.

İbn Abbâs'tan İbn Sa'd tarafından tahrîc edilen ve Merve Tepesi'nde gerçekleşen hitapla ilgili rivayettir. Diğerisi ise Şuarâ sûresi 214. ayetin nâzil olmasından sonra Resûlullah'ın Mekke'de kurulan panayırları dolaşarak insanları dine çağırdığını anlatan rivayettir. Bu rivayette, "Resûlullah panayırlarda karşılaştığı insanlara, 'Ey insanlar! 'Lâ ilâhe illallah' deyin kurtuluşa erin. İman ettiğinizde Araplar sizin dininize girer. Acemler size boyun eğer. Cennette mülklere sahip olursunuz.' demektedir. Ebû Leheb ise Resûlullah'ın arkasında gezerek insanlara Resûlullah'ın sözlerine inanmamalarını söylemektedir."⁸¹ Fakat rivayetin geçtiği kaynaklar muahhar kaynaklardır. Daha eski kaynaklarda bu ifadelere rastlamadık. Bu ifadelerde iki sorun bulunmaktadır. İlk olarak Kureyşlilere yapılan hitap ele alındığında böyle bir vaat ile Kureyşlilerin dine girmesi mantıklı olsa bile onların dışında kalan Arapların dine girmesi, Kureyşlilerin hâkimiyetini kabul etmeleri anlamına gelmektedir. Asabiyet noktasında güçlü bağları olan Arapların dine girmesi başka bir kavmin hâkimiyetini de kabul etmeleri anlamına geldiğinde yeni dini kabul etmeleri daha zor görünmektedir. İkinci sorun ise Mekke panayırlarında Resûlullah'ın bu hitabı yaptığı varsayıldığında ortaya çıkmaktadır. Her kavme böyle bir vaatle bulunması kimin söz sahibi olacağı noktasında bir belirsizlik oluşmaktadır. Bu ifadeler tarihsel olaylarla da çelişki oluşturmaktadır. Bununla ilgili olarak verilebilecek en güzel örnek Akabe Biatlarıdır. 2. Akabe Biatı'nda (m. 622) Medineli Es'ad b. Zürâre ve Abbâs b. Ubâde bu biatın nasıl sonuçlar doğuracağını hatırlatmak adına Medinelilere hitaben, "Siz, insanların kırmızılıyla ve siyahlarıyla savaşmak üzere biat ediyorsunuz. Bunun neticesinde sizin mallarınız ziyan olup büyükleriniz öldürülebilir. Eğer bu durum üzerine sebat ederseniz dünya ve ahirette selamete erersiniz." demişlerdir. Daha sonra Abbâs b. Ubâde, Resûlullah'a "Bunları yaptığımızda bize ne var?" diye sorar. Resûlullah, "Cennet" der.⁸² Burada yukarıda geçen İbn Abbâs rivayetinde yer alan bölümdekine zıt olarak dünyada kayıp ahirette kazanç ön plana çıkarılmıştır. Bu konuşmanın ilk hitaptan neredeyse 7-8 yıl sonra olmasına rağmen o zaman bu dine girmenin dünyalık menfaatin yerine kayıp anlamına geldiği anlaşılmaktadır. İncelediğimiz gazve hutbelerinde ve Resûlullah'ın

⁸¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, **Zâdü'l-Me'âd**, C. III, s. 43.

⁸² et-Taberî, **Târîh**, C. I, s. 563; İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. I, s. 447.

katıldığı son sefer olan Bizanslılara karşı düzenlenen Tebük seferinde insanların gazveye katılması teşvik edilirken bile dünyalık bir hâkimiyet vurgusundan ziyade ahireti kazanma üzerinde durulurken henüz Müslüman olmayan insanlara böyle bir vaatte bulunulmasını anlamak zor görünmektedir.⁸³

Müminlerin sayısının çok az olduğu bir dönemde böyle vaatte bulunulması daha sonraki dönemlerde ise bununla ilgili herhangi bir sözün geçmemesi bu ifadelerin sonradan eklenmiş olabileceğini göstermektedir.

İbn Abbâs'ın Ömer b. Hafs ve Ebû Üsâme tariklerinde Resûlullah'ın Kureyşlilere hitaben, "Söylediklerime inanır mısınız?" sorusundan sonra Kureyşlilerin, "Evet, daha önce yalan söylediğini görmedik." şeklinde geçen cümlede Kureyşlilerin verdikleri cevap kanaatimize göre sonradan eklenmiştir. Resûlullah'ın kalabalık bir gruba hitap ettiği göz önünde bulundurulduğunda kalabalığın tamamı tarafından uzun bir cümlenin aynı şekilde söylenmesi zor görünmektedir. Bu, birkaç kişinin ifadesi olabilir, fakat herkese teşmil etmek zor görünmektedir. Diğer rivayetlerde olduğu gibi kalabalık bir grubun sorulan soru karşısında "Evet" gibi tek kelimelik bir cevabı daha makuldür. Bu nedenle hutbe metnine bu bölüm alınmayacaktır.

İbn Abbâs ve Züheyr b. Amr rivayetlerinde farklı lafızlarla da olsa Resûlullah kendisini "Gelen bir düşmana karşı ailesini tehlikeye karşı uyarın kişi olarak" tanımlamaktadır. Fakat İbn Sa'd haricindeki rivayetlerde bu uyarı karşısında yapılması gereken şey açıklanmamıştır. Yani Resûlullah sadece insanlara uyarıda bulunmuş, fakat "dine davet" konusunda bir şey söylememiştir. İbn Abbâs rivayetlerini diğer rivayetlerden ayıran önemli bir noktada Ebû Leheb'dir. İbn Abbâs rivayetlerinde ana kahraman olarak geçen Ebû Leheb diğer rivayetlerde hiç yer almamaktadır. İbn Abbâs rivayetlerinde ise olay Ebû Leheb'in Resûlullah'a itirazı üzerine Tebbet sûresinin nâzil olmasıyla bağlantı kurularak anlatılmaktadır. Fakat Tebbet sûresinin nüzûl zamanı ve esbâb-ı nüzûl hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Konunun detaylarına "Hutbenin Tarihsel Bağlamı" bölümünde yer verildi.

⁸³ Bkz. Tevbe 9/38

Rivayetler ile ilgili diğer bir sorun ise râvilerle ilgilidir. İbn Abbâs ve Ebû Hureyre rivayetleri sahâbî mürseli olarak değerlendirilmiştir. İbn Hacer'e göre "İbn Abbâs'tan gelen rivayet sahâbî mürselidir. Çünkü bu olay olduğu zaman İbn Abbâs ya doğmamıştı ya da henüz çocuktı."⁸⁴ Başka bir rivayette ise "İbn Abbâs'ın hicretten üç yıl önce doğduğu belirtilmektedir."⁸⁵ "Bu rivayete bakıldığında, olayın davetin ilk yıllarında Mekke'de vukû bulunduğu, henüz İbn Abbâs'ın doğmadığı, dolayısıyla bunu başka bir sahâbîden işittiği açıkça anlaşılmaktadır."⁸⁶ Bununla birlikte İbn Abbâs'ın bu rivayeti bir yakınından işitmiş olma ihtimali de bulunmaktadır. İbn Hacer ve Aynî, Ebû Hureyre'nin rivayetinin de sahâbî mürseli olduğunu söylemişlerdir.⁸⁷ Olayın Mekke'de vuku bulunduğu sabit olmakla birlikte Ebû Hureyre h. 7. yılında Medine'de Müslüman olduğundan olaya kendisinin şahit olması söz konusu değildir. Olayı ya başka bir sahâbîden ya da Resûlullah'tan duymuş, fakat kendi yaşamış gibi anlatmıştır. Hz. Âişe ve Zühre b. Amr ile ilgili bir değerlendirmeye rastlamadık.

Son olarak yine Ebû Hureyre'nin İbn İshâk tarafından tahrîc edilen rivayetinde geçen "Mahşer günü ilk toplanacak olanlar Allah'tan korkan vefakârlardır. Akrabalarım olmanız münasebetiyle kıyamet günü boyunlarınızda dünya malıyla gelerseniz, sizden yüz çeviririm. Buna karşılık siz "Ey Muhammed" diye bana seslenip yardım istersiniz. Ben ise şu an yaptığım gibi yüzümü sizden başka yöne çeviririm." ifadeleri de Safâ Tepesi'nde irâd edilen hutbeye aidiyeti konusunda sorunlu görünmektedir.⁸⁸ Daha önce de belirtildiği gibi bu rivayette Şuarâ sûresi 214. ayete atıf söz konusu değildir. Edebü'l-Müfred'de geçen aynı rivayette ise Resûlullah'ın akrabalarına hitap olarak yer almaz.⁸⁹ Bu konuda iki farklı rivayet vardır. Bunlardan biri Abdurrahman b. Cübeyr tarikiyle Taberânî tarafından tahrîc edilen rivayettir.

⁸⁴ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, C. VIII, s. 510.

⁸⁵ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, C. VI, s. 552; Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefî (ö. 855/1451) el-Aynî, **Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, C. XXVII, 1. bs., Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001, s. 67, 90.

⁸⁶ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, C. VI, s. 552; Nihat Yatkın, "Abdullah İbn Abbâs ve Rivayet Bağlamında Hz. Peygamber'le İlişkisi", **Medeniyetin Kurucu Nesli Sahâbe II-Sahâbe ve Rivayet İlimleri, Tebliğ ve Müzakereler, Tartışmalı İlmî Toplantı**, 25-26 Nisan 2015, İstanbul, 2015, s. 411.

⁸⁷ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, C. VI, s. 552; el-Aynî, **Umdetü'l-Kârî**, C. XXVII, s. 90.

⁸⁸ İbn İshâk, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, s. 47.

⁸⁹ Buhârî, **el-Edebü'l-Müfred**, s. 309.

Bu rivayete göre;

“Resûlullah, mescidde oturan bir adamı Hâşimoğullarını evde toplaması için gönderdi. Onlar toplandılar. Resûlullah ayağa kalktı, eve girdi. Onlarla oturdu ve kapıyı aç, dedi. Daha sonra ‘İçinizde yabancı var mı?’ diye sordu. Onlar ‘Hayır, sadece kardeşimizin çocukları var.’ dediler. Eş’âr kabilesinden bir adam vardı. Resûlullah, ‘Kardeşlerinizin çocukları sizdendir.’ dedi. ‘Ey Hâşimoğulları! Allah beni genel olarak yaratılmışlara, özel olarak da size gönderdi ve bana en yakın akrabamı inzâr etmemi emretti. Bana dikkat edin. Kıyamet günü ümmetim ahiret yurdunun mülkünü paylaşmış olarak gelmeyecek. Bana yakınlığınızı göstererek omuzlarınızda dünyayı taşıyor olarak geleceksiniz. Bütün ümmetim içerisinde benim velisi olacağım kişiler müttakilerdir. İcabet etmeniz gereken bir davet vardır. Bu davete aranızda icabet ediniz.’ Hz. Peygamber elini kaldırdı. Orada bulunanlar da icabeten ellerini kaldırdılar. Bu icabet bitince Hz. Peygamber oradaki birine, “Neyi istedin ne dua ettin?” diye sordu. Ondan sonrakine de sordu. Bu arada Ebü’d-Derdâ da bu mecliste hazır bulunuyordu. Resûlullah onu elini kaldırmış olarak görünce ona yöneldi. Bir isteğinin olduğunu fark edince ona da sordu. Resûlullah, ‘Allah’tan ne istersin ya Uveymir?’ dedi. Uveymir dedi ki: ‘Allah’ım senden ilk olarak Firdevs cennetini istedim, fazladan Adn cennetini senden sağlık afiyetle hayır ve rahmetle isterim.’ dedi. O arada uzattığını düşünürken Hz. Peygamber bir veya iki kere eliyle işaret etti: ‘İsteddiğine ulaştın ey Uveymir.’ dedi.”⁹⁰

Burada Resûlullah’ın akrabalarına bir uyarısı söz konusudur, fakat olayın geçtiği yerin Safâ Tepesi olmadığı anlaşılmaktadır. Rifâa b. Râfi‘ tarafından nakledilen bir rivayette ise Resûlullah’ın akrabalarını toplaması için görevlendirdiği kişi Hz. Ömer’dir. Bu çağrının yapılmasıyla Ensâr, Muhacir için vahyin geldiğini konuşmaktadırlar. Abdurrahman b. Cübeyr rivayetine içerik olarak benzeyen ve Resûlullah’ın akrabalarına “Kıyamet gününde kendisine veli olanların müttakiler olduğunu” belirten rivayette aktarılan olayın aynı olma ihtimali bulunmaktadır ve rivayetler olayın Medine’de gerçekleşmiş olduğuna dair ipuçları barındırmaktadır. el-‘Addâ b. Amr’dan Veda Haccı ile ilgili nakledilen bir rivayette, “Ey Kureyş topluluğu! Ahirete dünyayı boyunlarınızda taşıyarak geldiğinizde Allah’a karşı size bir faydam olmaz.” ifadelerini Resûlullah’ın Veda Haccı’nda irâd ettiği bir hutbede söylediği nakledilmektedir.⁹¹ Fakat bu ifade diğer Veda hutbelerinde geçmediği için

⁹⁰ et-Taberânî, **Müsnedü’s-Şâmiyyîn**, C. II, s. 66.

⁹¹ et-Taberânî, **el-Mu‘cemü’l-Kebîr**, C. XVIII, s. 12.

orada irâd edilen hutbeye aidiyeti de zayıf görünmektedir.⁹² Açıklanan nedenlerden dolayı bu ifadelerin Safâ Tepesi'nde irâd edilen hutbede yer alma ihtimali zayıf görünmektedir. Zira bu hutbenin irâd edilmesinin nedeni Resûlullah'a " En yakın akrabayı uyar." hitabıdır. Doğal olarak da bu hitabın konusunu o zamana kadar iman etmemiş olanların dine davet edilmesidir. Zikredilen rivayetlerde iman etmiş olan kişilere uyarı söz konusudur.

Hutbe metnini oluştururken Hz. Âişe ve Ebû Hureyre rivayetleri ve İbn Abbâs rivayetinden bazı bölümler yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı hutbe metnine dâhil etmedik. Ayrıca yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı özel isimleri kullanmadık.

1.1.2.1. Hutbe Metni

'En yakın akrabayı uyar.' ayeti nâzil olunca Resûlullah Safâ Tepesi'nde⁹³ yüksekçe bir taşın üzerine çıkarak, 'Ey Kureyş topluluğu!' diyerek [ya da kabile kabile sayarak] insanlara seslendi.⁹⁴ İnsanlar toplandılar. Bazıları kendileri geldi, bazıları elçi gönderdiler. İnsanlar, 'Bu kimdir?' diye sordular. Sonra, 'O, Muhammed'dir.' dediler. Resûlullah, 'Şu dağın eteklerinde bir düşman ordusu vardır. Sizi sabah veya akşam baskınına uğratacak desem bana inanır mısınız?' diye sordu. Oradakiler, 'Evet, inanırız.' dediler.⁹⁵ Bunun üzerine Resûlullah, 'Muhakkak ben sizin için bir uyarıcıyım. Benimle sizin benzeriniz, düşmanı görünce ailesine haber vermek için koşan ve düşmanın kendisinden önce varıp ailesine zarar vermesinden korkarak toplanın ey insanlar!, diye haykıran bir adamın benzeri gibidir.' dedi.⁹⁶ 'Allah yakın akrabamı uyarmamı emretti. Kureyş'ten bana en yakın olanlar sizlersiniz. Şüphesiz ki siz Lâ ilâhe illallah demedikçe sizin için Allah'ın yanında bir pay ya da ahirette bir nasip elde etme gücüne sahip değilim. Rabbinizin yanında sizin için şahitlik yapacağım.'⁹⁷ [Sizler 'La ilâhe illallah' demedikçe sizin

⁹² Orhan, "İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarında Veda Hutbeleriyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", s. 297.

⁹³ Buhârî, "Tefsir/Şuarâ", 260 [Hadis no: 4492].

⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XIV, 341 [Hadis no: 8726].

⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. V, 17 [Hadis no: 2801].

⁹⁶ İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, C. III, s. 156.

⁹⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 74.

için ne bu dünyada bir menfaate ne de ahirette bir kismete mâlik olabilirim.]]⁹⁸ Ebû Leheb ‘Yazıklar olsun sana! Bizi bunun için mi topladın?’ demiştir. Bunun üzerine Tebbet sûresi nâzil oldu.”

1.1.3. Hutbenin Tarihsel Bağlamı

Safâ Tepesi’ndeki hutbenin irâd edilme nedeni ilahi bir emirdir. Bu nedenle hutbenin tarihsel bağlamını vahiy süreciyle birlikte ele almayı zorunlu kılmaktadır. Hutbe metni aynı zamanda “açık tebliğ” döneminin başlangıcı olarak da kabul edildiği için tarihlendirme için kısaca vahiy geçmişine değinmemiz gerekmektedir. Alak sûresinin ilk beş ayeti Hz. Muhammed’e gelen vahyin başlangıcını teşkil etmektedir. Mekkî sûre olduğu kesin olmasına rağmen ilk inen sûre olduğu konusunda ihtilaflar bulunmasına rağmen genel kabul ilk inen ayetlerin Alak sûresinin ilk beş ayeti olduğu yönündedir.⁹⁹

Hz. Peygamber’e gelen ilahi vahyin başlangıcını teşkil eden Alak sûresinin ilk beş ayetinin nüzûlünden itibaren Müddessir sûresinin ilk ayetlerinin indirilişine kadar süren ara devrede vahyin bir süre kesilmesi olayına ve dolayısıyla bu ara döneme “fetretü’l-vahiy” denilmiştir.¹⁰⁰ Fetretü’l-vahyin süresi ile ilgili olarak kaynaklarda farklı zaman dilimlerinden bahsedilmektedir. Kaynaklara göre Alak sûresinin nüzulünden sonra vahiyde fetretin vukû bulduğuna ilişkin rivayetlerde bu süre asgari on iki gün ile azami üç sene arasında değişmektedir. “İbn Cüreyc’e göre on iki veya yirmi beş gün, Kelbî’ye (ö. 146/763) ve Ferrâ (ö. 207 /823) göre on beş gün, İbn Abbas (ö. 68/687), Süddî ve Mukâtil’e (ö. 150/767) göre kırk gün veya gece, İbn Abbas’tan gelen bir başka rivayete göre ise yirmi beş gündür.”¹⁰¹ Bu inkitanın nedeni hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değilse de vahiy sürecine hazırlık olarak

⁹⁸ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. I, s. 200.

⁹⁹ Emin Işık, “Alak Sûresi”, **DİA**, C. II, İstanbul, 1989, s. 333; İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. I, s. 183-84; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348) ez-Zehebî, **Târîhu’l-İslâm ve Vefeyâtü’l-Meşâhîr ve’l-A’lâm**, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, C. I, 1. bs., Beyrut, Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1987, s. 205.

¹⁰⁰ İbn İshâk, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, s. 43; İbn Hişâm, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, C. II, s. 240; Ebû’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233) İbnü’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Târih**, nşr. Abdullah el-Kâdî, C. II, 2. bs., Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415, s. 60.

¹⁰¹ Mustafa Akçay, “Vahiyde Fetret Problemi Üzerine Bir İnceleme”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 2, 2000, s. 82.

yorumlanmaktadır. Hz. Peygamber'in ilk vahyin gelişinde daha önce hiç duymadığı, bilmediği olaylar yaşadı. Bu durumda yaşadığı kaygı ve endişeyi Hz. Hatice ile paylaştığı rivayetlerden anlaşılmaktadır.

Çoğunluğun kabul ettiğine göre daha sonra Müddessir sûresinin ilk ayetleri nâzil olmuştur.¹⁰² Müddessir sûresinin nâzil olmasıyla birlikte tebliğ vazifesi de başlayan Hz. Peygamber'in güvendiği kimselerle gizli şekilde üç yıl devam ettirdiği bu süreç "ferdi davet" olarak da isimlendirilir.¹⁰³ İbn İshâk'a göre bu üç yıl zarfında birçok kişinin İslâm dinine girmesinden dolayı İslâm dininin Mekkeliler arasında konuşulmaya başlanmasından sonra Allah, Hz. Peygamber'e açık tebliği emretmiştir.¹⁰⁴ Zührî'den gelen bir rivayette, Resûlullah hem gizli hem de açık olarak İslâm'a davet etmiştir. Hz. Peygamber'in tebliğinden haberdar oldukları halde Mekkeliler, taptıkları tanrıların ve babalarının yerilmesi hakkında ayetler nâzil oluncaya kadar tepki göstermemişlerdir.¹⁰⁵ Yaklaşık üç yılı kapsayan bu süreçle ilgili zikredilen olayların farklı zamanlara işaret etmesi de ihtimal dâhilindedir. İlk zamanlarda sadece yakınlarına tebliğde bulunan Hz. Peygamber'in tebliğ halkasının zamanla genişlemesi üzerine herkesin bu tebliğden haberdar olması mümkündür. Siyer ve tefsir kaynaklarımızın ifade ettiğine göre gizli davet dönemi olarak telakki edilen bu süreden sonra, "Yakın akrabanı uyar." (Şuarâ 26/214) ve "Şimdi sen her ne ile emrolunuyorsan onu açıkça söyle ve müşriklere aldırma." (Hicr 15/94) ayetlerinin nâzil olmasıyla Resûlullah'ın açıktan davete başladığı kabul edilmektedir.¹⁰⁶ İbn İshâk ve İbn Hişâm'da her iki ayet de açık tebliğ başlangıcı

¹⁰² M. Kâmil Yaşaroğlu, "Müddessir Sûresi", **DİA**, C. XXXI, İstanbul, 2006, s. 463.

¹⁰³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 186; İsmail Yiğit, Raşit Küçük, **Hiz. Muhammed (s.a.s) Siyer-i Nebi**, İstanbul, Kayıhan, 2006, s. 90-91.

¹⁰⁴ İbn İshâk, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, s. 46.

¹⁰⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 199.

¹⁰⁶ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî (ö. 468/1076) el-Vâhidî, **el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Mecîd**, thk. Ahmed Abdulmarsud, C. V, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994, s. 468; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, thk. Abdullah Abdülmuhsin b. et-Türkî, C. XIX, 1. bs., Kahire, Hicr, 2001, s. 715; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505) es-Süyûtî, **ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, C. XXV, 1. bs., Kahire, Dâru Hicr, 2003, s. 735; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, **Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, C. XXX, Tunus, ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984, s. 599-600; Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş (1888-1984) Derveze, **et-Tefsîrü'l-Hadîs**, Çev. Mustafa Altunkaya, Vahdettin İnca, C. I, İstanbul, Ekin, 1997, s.495; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-

olarak geçmektedir.¹⁰⁷ Şuarâ sûresinin nâzil olmasından sonra da Ebû Leheb'in gösterdiği tavır üzerine Tebbet sûresinin nâzil olduğu kabul edilmektedir. İbn Sa'd ve Taberî konu ile ilgili olarak İbn Abbâs'tan ve Ebû Hureyre'den gelen rivayetleri zikretmektedirler. İbn Abbâs'tan gelen rivayetin sonunda bu olay neticesinde Tebbet sûresinin nâzil olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁸ Fakat son dönem âlimleri arasında bu sıralamanın farklı olduğunu savunanlar da mevcuttur. İbn Âşûr *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* isimli eserinde şöyle demektedir:

“*Sahîhayn*'da Saîd b. Cübeyr'in İbn Abbâs'tan gelen rivayeti bulunmaktadır. Bu rivayete göre “Yakın akrabayı uyar.” ayeti nâzil olduktan sonra Hz. Muhammed'in Safâ Tepesi'ne çıkarak Kureyşlilere hitap ettiği nakledilmektedir. “Yakın akrabayı uyar.” ayeti Şuarâ sûresinde geçmektedir. “Şuarâ sûresi, Tebbet sûresinden sonra nâzil olmuştur.” diyen İbn Âşûr'a göre Tebbet sûresinin nüzûlüne bahis olan Hz. Peygamber ve Ebû Leheb arasında geçen konuşma daha önce vuku bulmuştur. O yüzden burada geçen ayet-i kerîme Şuarâ sûresinden başka bir ayeti işaret etmektedir. Nitekim Ebû Üsâme'nin rivayet ettiği İbn Abbâs'tan vârid olan rivayette İbn Abbâs bu ayetin Şuarâ sûresinde geçtiğine hiç değinmemiştir.¹⁰⁹

İbn Âşûr'un çağdaşı olan İzzet Derveze de aynı görüşü paylaşarak sûrenin nüzûl sebebi olarak gösterilen rivayetin, bu sûrenin erken dönemde indiğini belirten rivayetle uyum arz etmediği için sûrenin erken dönemde indiğini işaret eden rivayetin sûrenin içeriğiyle daha uyumlu olduğunu belirtmektedir.¹¹⁰ Tebbet sûresinin nüzûl zamanı hakkında yapılan bir araştırmada, Hz. Peygamber'in amcası Ebû Leheb'in açıkça yerildiği sûrenin, o dönemde muhataplarını açıkça yeren sûrelerin karakteristik özelliğiyle benzeşmesinden dolayı üçüncü yılda nâzil olduğu kabul edilmiştir.¹¹¹ Tebbet sûresinin yukarıda incelenen rivayetlerde yer aldığı şekilde bu olay sonucunda nâzil olup olmadığı konusunda kesin bir şey söylemek güç görünmektedir. Sûrelerin nâzil oluş sıralarında problem olsa da yukarıda da belirtildiği gibi genel kabule göre üç yıl süren gizli tebliğ döneminden sonra bi'setin

Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373) İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyîd Muhammed vd., C. VIII, 1. bs., Kahire, Müessesetü Kurtuba, 2000, s. 375.
¹⁰⁷ İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, s. 126; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, C. II, s. 97.
¹⁰⁸ et-Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, C. XIX, s. 408-9; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. I, s. 200.
¹⁰⁹ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXX, s. 599.
¹¹⁰ Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, C. I, s. 117.
¹¹¹ Bayram Ayhan, “Tebbet Sûresinin Kronolojik Tertipteki Yerine Dair Farklı Bir Görüşün Tahlili”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, s. 102.

4. yılında yukarıda zikredilen ayetlerin nâzil olmasıyla açık tebliğ döneminin başlamıştır.¹¹²

Kaynaklarda yer alan bir başka rivayete göre de yaklaşık olarak h.4. yılında “Yakın akrabanı uyar.” ayetinin nâzil olmasından sonra Resûlullah, akrabalarının göstereceği tavırdan dolayı bir müddet beklemiştir. Cebrâil’in gelip “Ey Muhammed! Sana emredileni yapmazsan Rabbin sana azap edecektir.” diye uyarıda bulunması üzerine Hz. Ali’ye yemek hazırlatıp akrabalarını davet etmesini emretmiştir. Yemek yenildikten sonra Ebû Leheb’in “Arkadaşınız sizi büyüledi.” demesi üzerine Resûlullah maksadına ulaşmadan insanlar dağılmıştır. Yaklaşık 40 kişinin katıldığı yemek daveti toplamda üç defa tekrar edilmiş sonuncu davette Resûlullah insanları dine davet etmiştir.¹¹³ Zikredilen rivayetin sıhhati konusunda tartışmalar bulunmaktadır.¹¹⁴ Rivayetin yer alan bilgilerde sorunlar bulunmasına rağmen Resûlullah’ın ilk olarak Abdülmuttaliboğullarını dine davet etmesi hem kendisine verilen emirle hem de dönemin şartlarıyla uyumludur. Arap toplumundaki asabiyet anlayışı gereği, kabile mensubunun bir işe başlamadan önce kendi kabilesinin desteğini alması zorunluydu.¹¹⁵ Hem toplumsal kuralların gerekliliğini hem de kendisine verilen emri yerine getirmek için Resûlullah’ın evinde gerçekleştirdiği bu davetten sonra Safâ Tepesi’nde Kureyşlilere yönelik bir konuşmanın yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu olaylar, Resûlullah’ın risâletinin başlamasından yaklaşık üç yıl sonra vuku bulmuştur; fakat tam olarak ne zaman olduğu ile ilgili bilgi edinemedik.

¹¹² Kasım Şulul, **İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi**, 1. bs., İstanbul, İnsan Yayınları, 2003, s. 133.

¹¹³ İbn İshâk, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, s. 47.

¹¹⁴ Şaban Öz, danışman: Prof. Dr. Sabri Hizmetli, "Hz. Peygamber’in Siretiyle İlgili Mevzû Haberlerin Tarihi Değeri", (**Yüksek Lisans Tezi**), Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 1999, s. 71-72.

¹¹⁵ Adem Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 1**, 11. bs., İstanbul, Ensar, 2014, s. 156.

1.2. Medine'deki İlk Cuma Hutbesi

Akabe biatlarından sonra Resûlullah, Müslümanların Medine'ye hicretine izin verdi. Hicret kararıyla birlikte Mekke'deki Müslümanlar birer ikişer Medine'ye göç etmeye başladılar. Resûlullah'ın ahabının Medine'ye hicretinden dolayı Resûlullah'ın da oraya göç edeceğini anlayan Mekkeliler, bu durum karşısında ne yapacaklarına karar vermek için Dârünnedve'de toplandılar. Sorumluluğu dağıtmak amacıyla her kabileden bir kişi seçerek Resûlullah'ı öldürmeye karar verdiler.¹¹⁶ Resûlullah, Mekkelilerin bu girişimden haberdar oldu. Resûlullah'ın bu girişimden nasıl haberdar olduğu ile ilgili iki farklı rivayet bulunmaktadır. Rivayetlerden birine göre Resûlullah'ın büyük halalarından Rukayka bt. Ebû Sayfî b. Hâşim, Mekkelî müşriklerin planladığı suikast girişimini Resûlullah'a haber veren kişidir.¹¹⁷ Diğer rivayete göre ise Resûlullah'ı haberdar eden Cebrâil'dir. Bu girişimden haberdar olduktan sonra Resûlullah Hz. Ebû Bekir'in yanına giderek hicret izni verildiğini söyledi. Yol hazırlıklarını yaptılar. Resûlullah, yatağına Hz. Ali'yi yatırarak Hz. Ebû Bekir ile yola çıktı. Medine'nin ters istikametinde olan Sevr Dağı'ndaki mağaraya geldiler. Burada üç gün kaldıktan sonra Rebûlevvel ayının dördünde Pazartesi gecesi Medine'ye doğru yola çıktılar.¹¹⁸ Uzun bir yolculuğun ardından aynı ayın 8'inde Pazartesi günü Medine'ye bir saat uzaklıktaki Kubâ'da Külsûm b. el-Hidm'in evinde birkaç gün misafir olup, Cuma günü Medine'ye gitmek üzere hareket ettiler. Sâlim b. Avf kabilesinin bulunduğu Rânûnâ vadisinde cuma namazı kıldılar. Resûlullah'ın ilk cuma namazını burada kıldığı sabit olsa da burada hutbe irâd edip etmediği belirsizdir. Bu çalışmada Resûlullah'ın irâd ettiği söylenen ilk hutbe metinleri ele alınarak hutbelerin ilk cuma namazında irâd edilip edilmedikleri, edilmiş olmaları durumunda ise içeriklerinin tespiti yapılacaktır.

¹¹⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 227.

¹¹⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 51.

¹¹⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 228.

1.2.1. Hutbe İle İlgili Rivayetler

Resûlullah, Kubâ'da birkaç gün kaldıktan sonra Medine'ye doğru yola çıktı. İlk cuma namazını Benî Sâlim yurduna geldiği zaman kıldırdı.¹¹⁹ Resûlullah'ın kıldırıldığı ilk cuma namazında irâd ettiği hutbeyi tespit etmek için kaynakları taradığımızda bu hutbe metninin sadece tarih kaynaklarında hicret esnasında yaşanan olayların anlatımı sırasında nakledildiğini belirledik. “Resûlullah'ın Medine'deki ilk hutbesi ve ilk hutbesi” başlıklarıyla verilen üç farklı hutbe metni bulunmaktadır. Bu hutbelerden Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf'tan gelen rivayet ilk olarak İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Saîd b. Abdurrahman el-Cumahî rivayeti Taberî'nin (ö. 310/923) *Tarihü't-Taberî*, Enes b. Mâlik rivayeti ise İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîhu Medîneti Dimaşk*'ında yer almaktadır. Tek tarikle gelen bu rivayetler daha sonraki eserlerde aynı şekilde tekrar edilmiştir. Bu tekrarlarla birlikte ilk hutbenin hangi metin olduğu da belirsizliğini korumaya devam etmiştir. Bu hutbe Resûlullah'ın Müslümanlara yaptığı ilk genel hitap olması itibariyle önemli bir tarihi vesikadır. Bununla birlikte Resûlullah'ın Medine'ye geldiği zaman Müslümanlarla ilk karşılaşmasında veya bir olay neticesinde yaptığı bir hitap değildir. Bu nedenle bu hitap bir olay neticesinde irâd edilen hutbelerden ziyade cuma namazının bir rûknü olarak irâd edilen hutbelerdendir. Bu durumda hutbenin anlaşılmasında ve orjinalliğinin tespit edilmesinde bize yardımcı olacak şey o dönemde yaşanan olaylardan ziyade hutbe rivayetlerinin metinlerindeki ifadelerdir. Yukarıda bahsedildiği üzere elimizde “İlk hitap” olarak verilen sened ve metin açısından farklı olan üç metin bulunmaktadır. Bu metinlerin ortak noktası ise isnadlarında mevcut olan eksiklikler ve tek tarikle bize ulaşmalarıdır. Bu hutbelerin cuma namazının rûknü olarak irâd edilmiş olması ve tek tarikle gelmeleri olaylar ve rivayetler arasında kurulabilecek bağlantılardan bizi mahrum bırakmıştır. Aynı zamanda bu hutbelerin ilk olduklarının tek kanıtı hutbelerin başlıklarıdır. Bu da hutbelerin “ilk” olma özelliğini oldukça şüpheli hale getirmektedir. Değerlendirme bölümünde de ele alınacağı gibi sonraki müelliflerinde hutbelerin hangisinin ilk olduğu konusunda yaşadıkları kararsızlık, seçtikleri hutbe ve hutbeyi

¹¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. I, s. 233-34.

yerleştirdikleri yerlerde kendini göstermektedir. Bütün bu nedenlerden dolayı bu hutbelerin incelenmesinde elimizde kalan tek seçenek hutbelerin içeriğinin başka rivayetlerde yer alıp almadığının tespit edilerek metinlerin orjinalliğinin ortaya konulmaya çalışılmasıdır.

1.2.1.1. Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf Rivayeti

Ebû Seleme b. Abdurrahman'dan gelen rivayet İbn İshâk tarafından tek tarikile bize ulaşmıştır. Rivayet İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Hennâd es-Serî'nin (ö. 243/857) *Kitabü'z-Zühd*¹²⁰ ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Delâ'ilü'n-Nübüvve*¹²¹ eserlerinde yer almaktadır. Rivayetin yer aldığı en eski kaynak İbn Hişâm'ın *es-Siretü'n-Nebeviyye*'sidir.

Bu hutbe Resûlullah'ın Medine'ye geldiği zaman irâd ettiği ilk hutbedir. Resûlullah ayağa kalktı ve hamd ü senâdan sonra şunları söyledi:

“Ey insanlar! Kendiniz için hazırlık yapınız. Allah'a yemin ederim şunu iyi biliniz ki mutlaka her biriniz o dehşetli ânı yaşayacaksınız. Sürünüzü çobansız olarak terk edeceksiniz. Rabbiniz tercümansız ve arada perde olmadan her birinize, ‘Resûlüm sana gelip tebliğ etmedi mi? Sana mal verip seni faziletli kılmadım mı? Kendin için ne hazırladın? diyecek.’ Kişi sağına soluna bakacak ve hiç bir şey görmeyecek. Son olarak önüne bakınca sadece cehennemi görecektir. Madem böyle olacak kendisini ateşten korumaya gücü olan bir hurmanın yarısıyla dahi olsa bunu yapsın. Bunu bulamayan bir kimse güzel bir sözle bunu yapsın. Çünkü yapılan iyilik on mislinden yedi yüz katına kadar mükâfatlandırılır. Selam, Allah'ın rahmeti ve bereketleri üzerinize olsun.

Hamd edilmek Allah'a mahsustur. O'na hamdederim ve O'ndan yardım dilerim. Nefislerimizin şerlerinden ve amellerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız. Allah kime hidayet ederse onu dalalette bırakacak kimse yoktur. Kimi de dalalette bırakırsa ona hidayet edecek yoktur. Şehadet ederim ki Allah'tan başka ibadete layık hiçbir ilah yoktur, yalnız O vardır, O'nun ortağı yoktur. Sözlerin en güzeli Allah'ın kitabıdır. Allah o kişinin kalbini Kur'an ile ziynetlemiş süslenmiş. Küfürden çıkartıp İslâm'a dâhil etmiş. İnsanların sözlerine karşın kendi kelamı olan Kur'an-ı Kerim ile onu buluşturup seçmiş olduğu kişiler, saadete ve mutluluğa

¹²⁰ Hennâd b. Serî, *Kitabü'z-Zühd*, C. I, s. 279.

¹²¹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî (ö. 458/1066) el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-Nübüvve*, C. II, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, s. 396.

ermişlerdir. O sözün en güzeli ve belîğidir. Allah'ın sevdiğini sevin, Allah'ı bütün kalbinizle sevin. Allah'ın kelâmından ve O'nun zikrinden usanmayın. Kalpleriniz O'na karşı katı kalmasın. Çünkü Allah, yaratıklarından ve insanlardan bazılarını seçer. Allah seçtiği amelleri, seçtiği kulları, sözün iyisini, helal ve haram kıldığı şeylerin ismini insanlara vermiştir. O hâlde Allah'a ibadet edin, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. O'ndan hakkıyla sakının. Sözlerinizin en güzeliyle Allah'ı tasdik edin. Allah'ın rahmeti ve bereketiyle birbirinizi sevin. Allah ahdinin bozulmasına gazaplanır. Allah'ın rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.”¹²²

خطب رسول الله صلى الله عليه وسلم وكانت أول خطبة خطبها رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما بلغني عن أبي سلمة بن عبد الرحمن نعوذ بالله أن نقول على رسول الله صلى الله عليه وسلم ما لم يقل أنه قام فيهم فحمد الله وأثنى عليه بما هو أهله ثم قال أما بعد أيها الناس فقدموا لأنفسكم تعلمن والله ليصعقن أحدكم ثم ليدعن غنمه ليس لها راع ثم ليقولن له ربه وليس له ترجمان ولا حاجب يحجبه دونه ألم يأتك رسولي فبلغك وأتيتك مالا وأفضلت عليك فما قدمت لنفسك فليظرن يمينا وشمالا فلا يرى شيئا ثم لينظرن قدامه فلا يرى غير جهنم فمن استطاع أن يقي وجهه من النار ولو بشق من ثمرة فليفعل ومن لم يجد فيكلمة طيبة فإن بها تجزى الحسنة عشر أمثالها إلى سبع مئة ضعف والسلام عليكم ورحمة الله وبركاته

قال ابن إسحاق ثم خطب رسول الله صلى الله عليه وسلم الناس مرة أخرى

فقال إن الحمد لله أحمده وأستعينه نعوذ بالله من شرور أنفسنا وسيئات أعمالنا من يهده الله فلا مضل له ومن يضل فلا هادي له وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له إن أحسن الحديث كتاب الله تبارك وتعالى قد أفلح من زينه الله في قلبه وأدخله في الإسلام بعد الكفر واختاره على ما سواه من أحاديث الناس إنه أحسن الحديث وأبلغه أحبوا ما أحب الله أحبوا الله من كل قلوبكم ولا تملوا كلام الله وذكره ولا تقس عنه قلوبكم فإنه من كل ما يخلق الله يختار ويصطفى وقد سماه الله خيرته من الأعمال ومصطفاه من العباد والصالح من الحديث ومن كل ما أوتي الناس الحلال والحرام فاعبدوا الله ولا تشركوا به شيئا واتقوه حق تقاته وأصدقوا الله صالح ما تقولون بأفواهكم وتحابوا بروح الله بينكم إن الله يغضب أن ينكس عهده والسلام عليكم

Ebû Seleme b. Abdurrahman → İbn İshâk → **İbn Hişâm**

İbn Hişâm'ın eserinde ilk hutbe olarak iki hutbe metni yer almaktadır. Birinci bölümde “Resûlullah'ın ilk hutbesi.” ifadesinden sonra hutbe metnine yer verilmiştir. Sonra bir hutbe daha okuduğunu belirterek ikinci hutbe metni nakledilmiştir. Sonraki müelliflerden bazıları da İbn Hişâm'ın yaptığı şekilde iki hutbeyi birlikte nakletmişlerdir.¹²³ İlk olarak İbn Hişâm'ın eserinde yer alan rivayet eksik bir isnad ile nakledilmiştir. Daha sonra Hennâd b. es-Serî'nin eserinde tam isnadla¹²⁴ zikredilen rivayetin isnadında Ebû Abdurrahman b. Seleme ve İbn İshâk ortak râvilerdir. Hennâd b. es-Serî rivayeti son kısımda yer alan birkaç cümle eksiği

¹²² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, C. I, s. 500.

¹²³ el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-Nübüvve*, C. II, s. 396.

¹²⁴ Yûnus b. Bükeyr → Muhammed b. İshâk → el-Mugîre b. Osman → Muhammed b. Osman b. el-Ahnes b. Şerîk → Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf → **Hennâd b. es-Serî**

dışında İbn Hişâm rivayetiyle aynıdır. Müellif, İbn Hişâm metninden farklı olarak rivayetin başına “Bu Medine’de Resûlullah’ın okuduğu ilk hutbedir.” şeklinde bir açıklamayla rivayete yer verilmiştir. İbn Hişâm, ilk hutbe olduğunu söylemekle birlikte “Medine” kelimesini rivayette kullanmamakla birlikte Medine mescidinin inşasının tamamlanıp Resûlullah’ın kendi evine geçmesini anlattıktan sonra yukarıda zikredilen hutbe metnini vermektedir.¹²⁵ Beyhakî’nin eserinde nakledilen rivayetin başındaki ifadelerle, isnad zinciri Hennâd b. es-Serî ile aynıdır. Bununla birlikte Hennâd b. es-Serî metninde “Allah’ı bütün kalbinizle sevin. O’nun sevdiklerini sevin. O’nun kelimandan ve zikrinden usanmayın. O’ndan uzaklaşarak kalplerinizi katılaştırmayın. Zikir, Allah’ın seçtiği ve övdüğüdür.” bölümü zikredilmezken Beyhakî’nin eserinde bu bölüm İbn Hişâm rivayeti ile aynıdır. İki eserle benzerliklerinden dolayı Beyhakî’nin iki metni de bildiği veya bütün müelliflerin aynı eserden nakilde bulunmuş olabilirler. Başka tariklerinin bulunmamasıyla birlikte yukarıda zikrettiğimiz eserlerdeki metin benzerliklerinden dolayı rivayetin tek kaynaktan ortaya çıkmış olması güçlü bir ihtimaldir. İbn Hişâm’dan sonraki müelliflerin metinleri yukarıda bahsettiğimiz farklılıklar dışında İbn Hişâm rivayeti ile aynı olduğu için onlara yer verilmemiştir.

Rivayet hadis şerhlerinde yer almadığı için bu konuda kesin bir şey söylemek zor olsa da rivayetin senedi sorunlu görünmektedir.¹²⁶ İbn Receb, senedin mürsel olduğunu belirtmiştir.¹²⁷

¹²⁵ İbn Hişâm, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, C. I, s. 500.

¹²⁶ Rivayetin senedine göre bu rivayeti İbn İshâk’ın direk Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf’dan aldığı anlaşılmaktadır. İbn İshâk’ın Ebû Seleme ile görüştüğü ve ondan ders aldığı bilgisi bulunmaktadır. Bkz. Mustafa Fayda, “İbn İshâk”, **DİA**, C. XX, İstanbul, 1999, s. 93. Fakat biz yaptığımız taramalarda İbn İshâk’ın Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf’dan yaptığı bir nakile rastlamadık. Zehebî’nin Ebû Seleme’den rivayet alanlar listesinde İbn İshâk ve Muhammed b. Osman b. el-Ahnes b. Şerîk yer almamaktadır. Bkz. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348) Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ**, thk. Şuayb el-Arnaût, C. IV, 3. bs., Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1985, s. 287. Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf’tan gelen rivayetlerle yapılan taramada ise ilk cuma hutbesinde geçen konularla ilgili benzer bir rivayet bulunulamadı. Aynı zamanda Ebû Seleme b. Abdurrahman’ın (h. 22) doğduğu zaman itibarıyla bu olaya bizzat şahit olması mümkün olmadığı için söz konusu rivayeti başka birinden duyduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle İbn Hişâm metninde yer alan senedin eksik olduğu görülmektedir. Hennâd b. es-Serî senedinde yukarıda bahsedilen kopukluklar giderilmiş görünmektedir. Yûnus b. Bükeyr, Muhammed b. İshâk’tan sıkça rivayette bulunmuştur. Muhammed b. İshâk’tan yaptığı rivayetleri taradığımızda hutbede yer alan ifadelere benzer bir metne rastlanmadı. Muhammed b. Osman b. el-Ahnes b. Şerîk rivayetleri incelendiğinde ise kaynaklarda iki rivayetin olduğu, bunlardan biri bizim ele aldığımız hutbe metni diğeri ise Hz.

Metin açısından rivayetin incelemesi yapılırken aynı zamanda irâd edildiğini düşünmediğimiz için iki metin ayrı ayrı ele alındı. Rivayetlerin aktarımında farklı kelime kullanımlarının olması ihtimali göz önünde bulundurularak rivayetlerde yer alan ayırt edici kavramlar kullanılarak hutbe metninin başka rivayetlerde yer alıp almadığına bakıldı. Bütün alternatifleri düşünerek ve metni parçalayarak yaptığımız taramalar neticesinde elde ettiğimiz verilere göre bir sonuca varmış olsak da dikkatimizden kaçan ya da tespit edemediğimiz yönlerin olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Yaptığımız tarama neticesinde “Yarım hurma da olsa sadaka verin ve kendinizi ateşten koruyun.” bölümünün İbn Mes‘ûd,¹²⁸ Hz. Âişe,¹²⁹ Enes b. Mâlik,¹³⁰ Câbir b. Abdullah,¹³¹ İbn Abbâs,¹³² İbn Ömer,¹³³ Ebû Ümâme, Ebû Hureyre ve Nu‘mân b. Beşîr’den¹³⁴ gelen rivayetlerde yer almaktadır. Bu rivayetler bağlam olmaksızın zikredilmiştir. Resûlullah’ın insanları sürekli sadaka vermeye teşvik ettiği göz önünde bulundurulduğunda farklı zaman ve mekânlarda aynı sözü söylemiş olması ihtimal dâhilindedir. Bu rivayetlerde “Onu da bulamayan güzel söz söylesin.” kısmı bulunmamaktadır. Yarım hurma ile ilgili gelen rivayetlerden biri de Adî b. Hâtim’e aittir. Adî b. Hâtim’den gelen rivayetler İbn Hişâm rivayetindeki ilk metin ile neredeyse aynı sözleri ihtiva etmesi cihetiyle hutbeler arasında karışıklık olup olmadığını açıklığa kavuşturmamıza yardımcı olacağını düşündüğümüz için öncelikle bu rivayetleri ele alıp daha sonra değerlendirmesini yapacağız.

Hadis kaynaklarında birçok varyantı olan Adî b. Hâtim’den konu ile ilgili bize nakledilen iki farklı rivayet bulunmaktadır. İlk olarak Abdullah b. Muhammed→Ebû

Ömer’in zekât ile ilgili yazdığını aktaran bir rivayettir. Bkz. el-Beyhakî, **Delâ’ilü’n-Nübüvve**, C. VIII, s. 106. Senede yer alan sorunlarla birlikte râvilerin hiçbirinden ele alınan hutbe metni dışında benzer rivayetlerin olmaması da rivayetin orjinallliği konusunda şüphe oluşturmaktadır.

¹²⁷ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Bağdâdî ed-Dımaşkî (ö. 795/1393) İbn Receb, **Fethü'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Ebû Muâz Târık b. Avzullah b. Muhammed, C. V, 2. bs., Suûdiyye, Dârü'l-İbn Cevziyye, 1422, s. 491.

¹²⁸ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XXXII, s. 201.

¹²⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme b. Ca'fer (ö. 454/1062) el-Kuzâî, **Müsnedü's-Şihâb**, C. I, 2. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1986, s. 395.

¹³⁰ el-Bezzâr, **el-Müsned**, C. II, s. 299.

¹³¹ Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî (ö. 307/919) Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, **el-Müsned**, thk. Hüseyin Selîm Esed, C. I, Dımaşk, Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984, s. 86.

¹³² el-Heysemî, **Mecma'u'z-Zevâ'id**, C. III, s. 276.

¹³³ el-Kuzâî, **Müsnedü's-Şihâb**, C. I, s. 396.

¹³⁴ el-Heysemî, **Mecma'u'z-Zevâ'id**, C. III, s. 277.

Âsım b. en-Nebîl→Sa‘dân b. Bişr→Ebû Mucâhid→ Muhil b. Halife et-Tâi→Adî b. Hâtîm’den gelen rivayet şu şekildedir:

“‘Ben Resûlullah’ın yanında idim. Resûlullah’a iki kişi geldi. Onlardan biri fakirlikten şikâyet ediyordu. Diğer de yol kesenlerden şikâyet ediyordu.’ Resûlullah, ‘Yol kesilmesi meselesine gelince, o çok sürmez; bir zaman gelir ki, o vakit ticaret kervanı kimsenin himaye ve kefaletine muhtaç olmadan Mekke’ye kadar gider. Fakirlik sıkıntısına gelince, sizin biriniz sadakasıyla dolaşp da kendisinden bu sadakayı kabul edecek bir kimse bulamayacak bir hâlde müreffeh günler gelmedikçe kıyamet kopmaz. Sonra sizden herbiriniz muhakkak Allah’ın huzurunda, Allah ile kendi arasında hiçbir perde olmadan, Allah’ın kelâmını tercüme edecek bir tercüman da bulunmadan duracaktır. Sonra Allah o kula, ‘Ben sana mal vermedim mi?’ diye soracak. O kul, ‘Evet’ diyecek. Sonra Allah, ‘Ben sana bir Resûl göndermedim mi?’ diye sorar. O kul da, ‘Evet’ diye cevap verir. Bu hâlde o kimse sağına bakar; cehennem ateşinden başka bir şey göremez. Sonra soluna bakar; cehennem ateşinden başka birşey göremez. Binâenaleyh şimdi sizin herbiriniz tek bir hurmanın yarısı ile de olsa kendinizi ateşten koruyun. Bunu da bulamayan güzel bir sözle olsun kendisini cehennem ateşinden korusun.’ dedi.”¹³⁵

Bu rivayetin Adî b. Hâtîm’den gelen birçok varyantı bulunmasına rağmen rivayetin muhtevası genelde aynı şekildedir.

Adî b. Hâtîm’den gelen ikinci rivayet ise Adî b. Hâtîm→Abbâd b. Hubeş→Simâk b. Harb→Amr b. Ebû Kays→Abdurrahman b. Sa‘d→Abd b. Humeyd tarikiyle bize ulaşmıştır.

Adî b. Hâtîm, “Mescidde oturmakta olan Resûlullah’ın yanına geldim. İnsanlar bu Adî b. Hâtîm’dir dediler. Hiçbir kimsenin korumasına tabi olmadan gelmişim. Kendisine takdim edildiğim zaman elimden tuttu. Benimle birlikte kalktı, tam o sırada yanında çocuğu bulunan bir kadın onu karşıladı ve ‘Sana arz edeceğimiz bir ihtiyacımız var.’ dedi. Onların ihtiyacını görünceye kadar onlarla beraber ayakta kaldı. Sonra elimden tuttu, beni evine götürdü. Bir kız çocuğu yere minder attı. Resûlullah onun üzerine oturdu. Ben de onun önüne oturdum. Allah’a hamd ü senâ ettikten sonra, ‘Lâ ilâhe illallah’ [Allah’tan başka ilah yoktur.] demekten seni alıkoyan nedir? Yoksa Allah’ın dışında bildiğin bir ilah mı var?’ dedi. Ben, ‘Hayır’ diye cevap verdim. Resûlullah, ‘Allahu ekber [Allah en büyüktür.] demekten mi kaçırıyorsun. Allah’tan daha büyük bir varlık mı tanırıyorsun?’ dedi. Ben de, ‘Hayır’ dedim. Resûlullah, ‘Yahudiler, Allah’ın gazablandığı kimselerdir. Hristiyanlar ise sapıktır.’ Ben, ‘Müslüman olup geldim.’ dedim. Bunun üzerine yüzünün sevinçten değiştiğini gördüm. Ensâr’dan birinin evine

¹³⁵ Buhârî, “Zekât”, 8.

yerleştirilmem için emir verdi. Sabah akşam Resûlullah'ın yanına gidip gelmeye başladım. Bir akşam vakti Resûlullah'ın yanındayken yünden çizgili elbiseler giymiş fakir bir grup geldi. Resûlullah kalkıp namazı kıldırdı. İnsanları bu kimselere yardım etmeye teşvik ettikten sonra, 'Bir ölçek olsun, yarım ölçek olsun, bir avuç parçası olsun bu insanlara vermek suretiyle sizler kendinizi Cehennem ateşinden koruyabilirsiniz. Bir hurma ile de yarım hurma ile de olsa veriniz. Hepiniz bir gün Allah'la karşı karşıya geleceksiniz. Allah size, 'Sizlere göz, kulak vermedim mi? diye soracak.' O kimse de 'Evet verdin.' diyecek. Allah, 'Sana çoluk çocuk vermedim mi?' buyuracak. O kimse de 'Evet' diyecek. Allah, 'Kendin için gönderdiklerin nerede?' buyuracak. O kişi önüne, arkasına, sağına, soluna bakınacak. Cehennem ateşinden kendisini koruyacak bir şey bulamayacak. Her biriniz yarım hurma ile olsa bile kendinizi ateşten koruyun. Şayet bunu da bulamayan güzel söz söylesin. Ben sizin için yoksulluktan endişe etmiyorum. Allah size her şeyi veren ve yardım edendir. Hatta bir kadın Hîre ile Medîne arasında kendi başına gidecek bineğin çalınmasından korkulmayacaktır.' dedi." Ben de bu söz üzerine içimden Tayy kabilesinin meşhur hırsızları nerede olacak dedim.¹³⁶

Adî b. Hâtim→Abbâd b. Hubeyş→Simâk b. Harb→Şu'be→Muhammed b. Ca'fer tarikiyle gelen başka bir rivayette de Resûlullah'ın elçilerinin gelerek halasını ve kabilesinden bazı insanları esir aldıktan sonra onlara yapılan iyi muamele neticesinde Adî b. Hâtim'in Resûlullah'ın yanına gittiği anlatılır. Rivayetin devamında yukarıdaki Tirmizî rivayetinde yer aldığı gibi Resûlullah'ın Adî b. Hâtim'e neden Müslüman olmadığını sorduğu bölümden itibaren bazı farklılıklarla rivayet devam eder. Rivayetin sonunda ise Resûlullah yukarıda zikredilen hutbeyi irâd ederek insanları sadaka vermeye teşvik eder. Müslümanlar için fakirlikten korkmadığını sadaka vermelerini söyler.¹³⁷ Bu rivayetler birlikte değerlendirildiğinde ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır. Tay kabilesine yapılan baskın neticesinde Müslüman olmak için Medîne'ye gelen Adî b. Hâtim bir süre Medîne'de kalmıştır. Kaldığı zaman zarfında rivayetlerden ilkinde göre Resûlullah'ın yanına iki adam gelir. Bunlar, "yol kesenlerden ve fakirlikten" şikayet ederler. Bunun üzerine Resûlullah bunların kısa süre sonra son bulacağını belirten sözler söylemekle birlikte insanları sadaka vermeye teşvik eden bir hutbe irâd eder. İkinci rivayete göre "Üstlerinde yünden kıyafetler olan bir grup akşamüzeri" mescide geldiklerinde Resûlullah onların haline üzülen nakledilen hutbeyi irâd etmiştir. Fakat Adî b. Hâtim

¹³⁶ Tirmizî, "Tefsir/Fatiha", 2.

¹³⁷ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XXXII, s. 123.

rivayetlerinde bu kişilerin kimler olduğu net değildir. Cerîr b. Abdullah'dan gelen rivayette ise olay şu şekilde anlatılmaktadır:

“Resulullah'ın yanında otururken, yün elbiseler giyinmiş ve kılıçlarını kuşanmış bir grup geldi. Üzerlerinde ne izar, ne de başka bir şey vardı. Hepside Mudar'dandı. Resûlullah onları öylesine zor durumda üryan ve aç olarak görünce yüzü değişti. Kalkıp evine girdi. Sonra mescide gelerek namazı kıldırdı. Namazdan sonra minbere çıkıp Allah'a hamd ü senâ ettikten sonra, “Allah Kitab'ında, ‘Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretilen Rabbinizden sakının.’ buyurur.(Nisâ 4/1) ‘Ey inananlar! Allah'tan sakının; herkes yarına ne hazırladığına baksın; Allah'tan sakının, çünkü Allah işlediklerinizden haberdardır. Allah'ı unutup da, Allah'ın da onları kendilerine unuttuğu kimseler gibi olmayın; onlar, yoldan çıkmış kimselerdir. Cehennemliklerle cennetlikler bir olmaz. Cennetlikler kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.” (Haşr 18/20) buyurmaktadır. Sadaka veremeyecek duruma gelmeden önce sadaka verin. Sadaka ile aranızda bir engel konulmadan sadaka verin. Kişi dinarından, dirheminden, buğdayından, hurmasından ve arpasından sadaka versin. Sadaka olarak vereceği hiçbir şeyi küçümsemeyin. Bu, yarım hurma olsa bile.”¹³⁸

Bu rivayetin bizim için önemli olan noktası Adî b. Hâtim ve Cerîr b. Abdullah rivayetlerinde ortak olarak “Üstelerinde yünden elbiseler olan fakir insanların gelmesi” olayından bahsedilmesi ve bunun neticesinde Resûlullah'ın benzer hutbeleri irâd etmesidir. Cerîr b. Abdullah'tan ve Adî b. Hâtim'den gelen bu rivayetlerdeki başka bir ortak nokta ise Şu'be→Muhammed b. Ca'fer ve bazı rivayetlerde de Muhammed b. Müsennâ'nın¹³⁹ aynı olmasıdır. Adî b. Hâtim'den gelen bazı rivayetlerde Simâk b. Harb→Şu'be→Muhammed b. Ca'fer tarikleriyle bize ulaşmıştır.¹⁴⁰ Aynı tariklerle farklı noktalara değinselerde ortak birçok paydası olan rivayetlerin aynı olayın parçalarını anlattığını düşünüyoruz. Bununla birlikte Adî b. Hâtim'den farklı tariklerle gelen, başka râvi ve rivayetlerle desteklenen bu rivayetlerin tarihi açıdan kesinliğinden dolayı hutbenin bu olaya aidiyeti daha sağlam görünmektedir.¹⁴¹ Adî b. Hâtim'in Resûlullah ile yaptığı görüşme neticesinde h. 9.

¹³⁸ Müslim, “Zekât”, 20.

¹³⁹ Müslim, “Zekât”, 20.

¹⁴⁰ Tirmizî, “Tefsir/Fatiha”, 2.

¹⁴¹ Tirmizî, “Zühd”, 1; İbn Mâce, “Zekât”, 28; Buhârî, “Menâkıb”, 22.

yıllarında Müslüman olduğu kabul edilmektedir.¹⁴² Yukarıda ele alınan hutbenin de o zaman irâd edilme ihtimali bu veriler ışığında daha kuvvetli görüldüğü için Medine’de irâd edilen ilk hutbe olması noktasındaki soru işaretleri de artmaktadır.

Hutbede geçen “Rabbınız sizinle tercümansız olarak konuşacak.” bölümünün de sadece Adî b. Hâtım rivayetinde yer aldığı tespit edilmiştir.¹⁴³

İbn Hişâm rivayetinde geçen “Daha sonra Resûlullah bir hutbe daha irâd etti.” denildikten sonra nakledilen hutbenin baş kısmında yer alan “Hamd Allah’adır. O’na hamdederim. O’ndan dilerim. Nefislerimizin şerlerinden ve amellerimizin kötülüklerinden Allah’a sığınırız. Allah kime hidayet ederse onu dalalette bırakacak kimse yoktur. Kimi de dalalette bırakırsa ona hidayet edici yoktur. Şehadet ederim ki Allah’tan başka ibadete layık hiçbir ilah yoktur, yalnız O vardır, O’nun ortağı yoktur.” bölümü ile ilgili de farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu bölüm rivayetlerde iki farklı olayda geçmektedir. İlk olay Ezd kabilesinden ünlü bir kâhin olan Dımâd el-Ezdî Mekke’de Resûlullah’ın yanına gelerek kendisinde var olduğunu düşündüğü hastalığını iyileştirebileceğini söylemiştir. Dımâd el-Ezdî’nin sözüne karşı Resûlullah hutbenin girişinde yer alan ve yukarıda naklettiğimiz bölümü zikretmiştir. Daha sonra da Dımâd el-Ezdî Müslüman olmuştur. İkincisi ise Resûlullah’ın genelde hutbelerine başlamadan önce kullandığı hamdele, salvele ve kelime-i şehâdet cümlelerinden oluşmaktadır. Klasik kaynaklarda “Hutbetü’l-hâcet” diye adlandırılan hamdale salvele ve teşehhüd kelimelerinden oluşan bu metnin Resûlullah’ın nikâh, hacet ve namaz hutbelerinde sıkça bu ifadeleri kullandığı görülmektedir.¹⁴⁴ Mekke

¹⁴² İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. II, s. 164.

¹⁴³ Bu durumda olayı bütün olarak düşündüğümüzde Tay kabilesine düzenlenen seriyye ile birlikte kabileden bazı insanlar Medine’ye getirildi. Adî b. Hâtım’ın kız kardeşi de bu grubun içerisindeydi. Seffâne’nin Resûlullah’a kendini tanıtmaya üzerine Resûlullah ona iyi muamelede bulundu. Kendi kabilesinin yanına dönmeye izin verdi. Resûlullah’ın bu muamelesinden etkilenen ve o zamana kadar Hristiyan olduğu için İslâm dinine girmekten kaçınan Adî b. Hâtım Medine’ye geldi. Resûlullah ile görüşmesi neticesinde Müslüman olup bir müddet Medine’de kaldı. Medine’de kaldığı zaman zarfında Resûlullah ile yakın münasebeti olduğu, Resûlullah’ın Adî b. Hâtım ile ilgilendiği anlaşılmaktadır. Yine mescidde oldukları bir zamanda Mudar kabilesinden fakir bir grup insan geldi. Bunlar fakirlikten ve yol emniyetsizliğinden şikâyet ettiler. Resûlullah Adî b. Hâtım ile konuşmasında insanların yakın zamanda fakirlikten kurtulacaklarını, güvenle yolculuk yapabileceklerini söyledi. Daha sonra evin gitti. Döndüğünde Hz. Bilâl’e ezan okumasını emretti. Muhtemelen ikindi namazını kıldırıktan namazdan sonra yukarıda zikredilen hutbeyi insanlara irâd ederek sadaka vermelerini tavsiye etti. Bu hutbenin neticesinde ise insanlar kendi güçleri nisbetinde ellerinden olan şeylerden sadakalar getirdiler. Mescidde gelen sadakalardan bir yığın oluştu.

¹⁴⁴ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 33; Tirmizî, “Nikâh”, 17; Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27) Abdürrezzâk, **el-Musannef fi’l-Hadîs**, thk. Habiburrahman

döneminde geçen bir olayda aynı ifadelerin aktarılması Resûlullah'ın konuşmalarında bunları sürekli kullandığını göstermesi açısından önemlidir. İncelenen hutbede yer alması da normal görünmektedir. Fakat burada sorun şu ki, İbn Hişâm tarafından nakledilen ve birbirinin devamı gibi algılanan ikinci konuşmaya bu şekilde başlanması tuhaf görünmektedir. Bu ifadelerin ilk konuşmada kullanılma ihtimali daha yüksektir. Değerlendirme bölümünde de ele alınacağı üzere sonraki müelliflerden bazıları bu iki hutbeyi farklı zamanlarda irâd edilen hutbe olarak ele almışlardır ki bizim de kanaatimiz o yöndedir. Hutbenin diğer bölümleri ile ilgili bir veri ele edemediğimiz için hutbenin irâd edildiği zamanı tespit etmek mümkün olmamıştır.

Sonuç olarak İbn Hişâm'dan gelen bu iki hutbe metninin farklı zamanlara ait olduğu, ilk hutbe olma ihtimallerinin zayıf olduğu düşünülmektedir. İbn İshâk tarafından nakledilen bu hutbenin neden “ilk hutbe” olarak adlandırıldığı açıklığa kavuşmamış bir soru olarak önümüzde durmaktadır.

1.2.1.2. Saîd b. Abdurrahman el-Cumahî Rivayeti

Saîd b. Abdurrahman el-Cumahî'den gelen rivayet tek isnad ile bize ulaşmıştır. İlk olarak Taberî'nin (ö. 310) *Tarihü't-Taberî* isimli eserinde yer alan rivayet daha sonra İbn Kesîr (ö. 774) *el-Bidâye ve'n-Nihâye* ¹⁴⁵ eserinde yer almaktadır. Hadis kaynaklarında rivayetin varyantlarına rastlanmamıştır.

“Hamd Allah’adır. O’na hamdeder, O’ndan yardım diler, O’ndan bağışlanmamı ve doğru yola iletilmemi isterim. O’na iman ederim. O’nu inkâr etmem; O’nu inkâr edenlerin hasmı olurum. Ortaksız ve tek Allah’tan başka ilah olmadığına, Muhammed’in onun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim. Yüce Allah, peygamberlerin kesilmesi, ilmin azalması, insanların dalaletle düşmesi, zamanın kesintiye uğraması, kıyamet saatinin ve ecelin yaklaşması üzerine Resûlü Muhammed’i hidayet, nur ve öğütlerle gönderdi. Kim Allah’a ve Resûlüne itaat ederse doğru yola erişir. Kim Allah ve Resul’ünün emrinden çıkarsa sapmış olur. Size Allah’a karşı gelmekten

A’zami, C. XI, Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1984, s. 162; Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971) et-Taberânî, **el-Mu‘cemü'l-Evsat**, nşr. Târik b. İvâzullah, Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, C. VIII, Kahire, Dârü'l-Haremeyn, 1995, s. 32.

¹⁴⁵ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî (ö. 774/1373) İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, C. III, Cize, Hicr li't-Tibaa ve'n-Neşr, 1997, s. 259.

sakınmanızı tavsiye ediyorum. Zira gerçek şu ki Müslüman'ın Müslüman'a tavsiye edeceği en hayırlı şey, onu ahirete teşvik etmesi, Allah'tan sakınmayı ona emretmesidir. Allah'ın sizi sakındırdığı şeylerden kaçının. Ondan daha üstün bir nasihat, ondan daha üstün bir uyarı yoktur. Kuşkusuz Allah'tan sakınan kimse, O'na karşı korku ve endişe üzere olmalıdır. Takva; ahiret hayatı için hazırlayacağınız amelinizde en samimi yardımcınızdır. Kim kendisiyle Allah arasını gizli veya aşikâr işlerinde sadece O'nun rızasını gözeterek ıslah eder düzeltirse, bu onun için dünya işlerinde uyarıcı, öldükten sonraki ahiret günü içinde istiflenmiş azığı olur. O ahiret günü ki kişi o gün için hazırladığı şeyden başkasına ihtiyaç duymaz. O gün kendisine lazım olan şeyle diğerleri arasında uzun bir mesafe olmasını ister. Allah, sizi kendisinden sakındırıyor. Allah, kullarına çok merhametlidir. Sözünü doğru söyleyen, vaadini yerine getiren bundan caymaz. Zira Yüce Allah, 'Katımda söz değiştirilmez; ben kullarıma haksızlık edecek değilim.' buyurur. Şu hâlde gizli ve açık dünya ve ahiret işlerinizde Allah'tan sakının. Zira kim Allah'tan sakınırsa Allah onun günahlarını örter, ona büyük mükâfat verir. Allah'tan sakınan, büyük bir kurtuluşa ermiştir. Kuşkusuz Allah'a karşı saygısızlık yapmaktan sakınmak, Allah'ın gazabından, cezalandırmasından ve öfkesinden korur. Hiç şüphesiz Allah'tan sakınmak yüzleri ak eder. Rabbi hoşnut kılar, dereceyi yükseltir.

Nasibinizi alın; Allah'a yaklaşımda gevşeklik yapmayın. Muhakkak ki Allah size Kitab'ını öğretti. İman edenlerle inkâr edenleri ayırt etme yolunu size açıkça gösterdi. Öyleyse Allah'ın size ihsan ettiği gibi siz de ihsan edin; onun düşmanlarına savaş açın. Allah yolunda hakkı ile mücadele edin. O sizi seçti de size Müslüman ismini verdi. Güç ve kuvvet ancak Allah iledir. Şu hâlde Allah'ı çokça anın ve bugünden sonrası için çalışın. Zira kim kendisiyle Allah arasındaki münasebeti düzeltirse Allah ona kesinlikle insanlar arasında kâfidir. Bu şundan dolayıdır; Allah insanların hakkından gelir, ancak insanlar onun hakkından gelemeyiz. O insanlara mâliktir, insanlar O'na mâlik değildir. Allah Yücedir. Güç ancak Yüce Allah iledir.¹⁴⁶

حدثني يونس بن عبد الأعلى قال أخبرنا ابن وهب قال حدثني سعيد بن عبد الرحمن الجمحي أنه بلغه عن خطبة رسول الله صلى الله عليه وسلم في أول جمعة صلاها بالمدينة في بني سالم بن عوف الحمد لله أحمدته وأستعنيته وأستغفره وأستهديه وأؤمن به ولا أكفره وأعادي من يكفره وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له وأن محمدا عبده ورسوله أرسله بالهدى والنور والموعظة على فترة من الرسل وقلة من العلم وضلالة من الناس وانقطاع من الزمان ودنو من الساعة وقرب من الأجل من يطع الله ورسوله فقد رشد ومن يعصهما فقد غوى وفرط وضل ضلالا بعيدا وأوصيكم بتقوى الله فإنه خير ما أوصى به المسلم المسلم أن يحضه على الآخرة وأن يأمره بتقوى الله فاحذروا ما حذركم الله من نفسه ولا أفضل من ذلك نصيحة ولا أفضل من ذلك ذكرا وإن تقوى الله لمن عمل به على وجل ومخافة من ربه عون صدق على ما تبغون من أمر الآخرة ومن يصلح الذي بينه وبين الله من أمره في السر والعلانية لا ينوي بذلك إلا وجه الله يكن له ذكرا في عاجل أمره وذخرا فيما بعد الموت حين يفتقر المرء إلى ما قدم وما كان [من سوى ذلك يود لو أن بينها وبينه أمدا بعيدا ويحذركم الله نفسه

¹⁴⁶ et-Taberî, *Târîh*, C. II, s. 7.

والله رؤوف بالعباد] والذي صدق قوله وأنجز وعده لا خلف لذلك فإنه يقول عز و جل [ما يبذل القول لدي وما أنا بظلام للعبيد] فاتقوا الله في عاجل أمركم وأجله في السر والعلانية فإنه [من يتق الله يكفر عنه سيئاته ويعظم له أجرا] ومن يتق الله [فقد فاز فوزا عظيما] وإن تقوى الله يوقي مقتنه ويوقي عقوبته ويوقي سخطه وإن تقوى الله يبيض الوجه ويرضي الرب ويرفع الدرجة خذوا بحظكم ولا تفرطوا في جنب الله قد علمكم الله كتابه ونهج لكم سبيله ليعلم الذين صدقوا ويعلم الكاذبين فأحسنوا كما أحسن الله إليكم وعادوا أعداءه [وجاهدوا في الله حق جهاده هو اجتباكم] وسماكم المسلمين [ليهلك من هلك عن بينة ويحيى من حي عن بينة] ولا قوة إلا بالله فأكثرُوا ذكر الله واعملوا لما بعد اليوم فإنه من يصلح ما بينه وبين الله يكفه الله ما بينه وبين الناس ذلك بأن الله يقضي على الناس ولا يقضون عليه ويملك من الناس ولا يملكون منه الله أكبر ولا قوة إلا بالله العظيم

Saîd b. Abdurrahman el-Cumahî → İbn Vehb → Yunûs b. Abdül'alâ →

Taberî

İlk olarak Taberî tarafından tahrîc edilen bu hutbe metninin başında “Medine’de Benî Sâlim b. Avf”ta kılınan ilk cuma namazında Resûlullah hitap etti.” ifadesi bize bu hutbenin ilk hutbe olduğu konusunda güçlü bir delil sunmaktadır. Oldukça uzun bir metinden oluşan hutbenin bütün veya parçalı olarak başka kaynaklarda yer almaması ise ilk hutbe olduğu konusunda şüphe uyandırmaktadır. Daha sonra İbn Kesîr tarafından nakledilen rivayet birkaç ufak farklılık dışında Taberî metni ile aynıdır. İbn Kesîr rivayeti ile Taberî’nin rivayeti arasında iki fark bulunmaktadır. Taberî’de “Bugünden sonrası için çalışın.” şeklinde geçen ibare İbn Kesîr’de “Ölümden sonrası için çalışın.” şeklinde geçmektedir. Ayrıca İbn Kesîr’de “Hak din.” ibaresi geçtiği hâlde Taberî rivayetinde bu ibare bulunmamaktadır. “Allah’tan başka ilah olmadığına, Muhammed’in O’nun kulu ve elçisine olduğuna şahitlik ederim.” cümlesinden sonra yer alan “Hak din.” ifadesi cümleler arasındaki bağlamdan uzak olması buraya sonradan eklenmiş olabileceğini düşündürmektedir.¹⁴⁷

Taberî tarafından tahrîc edilen hutbe metninin başında da daha önce bahsedilen hâcet hutbelerinde kullanılan ifade yer almaktadır. Ayrıca Ahzâb sûresi 71. ayette bu hutbelerde kullanıldığı rivayet edilen üç ayetten biridir.

Râviler ile tarama yaptığımızda hutbede yer alan ifadelerle benzer bir rivayete rastlanmadı. Bu nedenle rivayet içindeki ifadeler üzrinden bir çıkarımda bulunmaya çalışacağız.

¹⁴⁷ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, C. III, s. 258-9.

İlk olarak rivayette yer alan ayetler üzerinden metnin zamanı konusunda bir fikir edinmeye çalışacağız.

Rivayetin son bölümlerinde altı ayet metni bulunmaktadır.

1. “(O gün insan) İster ki kendisi ile kötülükleri arasında uzun bir mesafe bulunsun. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir.” (Âl-i İmrân 3/30)
2. “Kim Allah’a saygısızlıktan sakınırsa Allah onun kötülüklerini örter ve ona büyük bir karşılık verir.” (Talâk 65/5)
3. “Ta ki ölenin niçin öldüğü, yaşayanın niçin yaşadığı da apaçık ortaya çıksın.” (Enfâl 8/42)
4. “Gerçekten büyük bir kazanç elde eder.”¹⁴⁸ (Ahzâb 33/71)
5. “Bende söz değişmez ve ben asla kullara zulmetmem.” (Kâf 50/29)
6. “Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin. Sizi O seçti.” (Hac 22/78)

Bu ayetlerin yer aldığı sûrelerden Kâf sûresi Mekke’de nâzil olmuştur. Hac sûresi hakkında ise Mekke ve Medine’de nâzil olması ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır.¹⁴⁹ Konumuz açısından önemli olan 78. ayetin nüzûl zamanını tam olarak tespit etme imkânımız olmadığı için Medine’de nâzil olmuş olsa belirsizlikten dolayı konumuz açısından değerlendirme dışında tutmayı tercih ettik. Kâf sûresini Resûlullah’ın cuma ve bayram hutbelerinde sık sık okuduğu rivayet edilmiştir.¹⁵⁰ Ümmü Hişâm, “Kâf sûresini sadece Resûlullah’ın ağzından duyarak öğrendim. Her cuma günü onu okuyarak hitap ederdi.”¹⁵¹ demektedir. Bu durumda Kâf sûresinden bir parçanın ilk cuma hutbesinde yer almasında hem zamansal olarak hem de rivayetlerde sürekli okunan bir sûre olduğunu teyit edilmesinden dolayı bir problem görünmemektedir.

Âl-i İmrân sûresi Medine’de nâzil olmuştur. İlk 83 ayetinin Necran heyeti hakkında nâzil olduğu bilinmektedir. Necran heyetinin Medine’ye gelmesi h. 9. yıldadır.¹⁵² Taberî, Âl-i İmrân sûresinin 30. ayetinin nüzûl sebebi hakkında bir şey söylememiştir. 31. ayet hakkında ise Mekke müşrikleri ve Necran heyeti hakkında iki

¹⁴⁸ Sadece ayetin son kısmı yer almaktadır.

¹⁴⁹ Emin Işık, “Hac Sûresi”, *DİA*, C. XIV, İstanbul, 1996, s. 420.

¹⁵⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. VII, s. 393.

¹⁵¹ Müslim, “Cum'a”, 50.

¹⁵² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. II, s. 5.

farklı rivayeti anlattıktan sonra sûresinin önceki ayetleriyle mutabakatından dolayı bu ayette işaret edilen grubun Necran heyeti olduğunu belirtmiştir.¹⁵³

“Talâk sûresi Medine’de nâzil olmuştur.”¹⁵⁴ “Medine döneminin ortalarından nâzil olan sûrenin özellikle ilk yedi ayeti Hz. Peygamber’in şahsında müminlere hitap ederek boşanma ile ilgili kuralları açıklamaktadır.”¹⁵⁵

“Enfâl sûresi Medine’de nâzil olmuştur.”¹⁵⁶ Bedir savaşında Müslümanların savaş esnasında konumlandıkları yere işaret etmektedir.¹⁵⁷ Bu nedenle ayetin Bedir savaşından sonra indiği sabittir.

“Ahzâb sûresi de Medine’de nâzil olan bir sûredir.”¹⁵⁸ Burada ayetin sadece son bölümü yer almaktadır.

Ayetlerin nüzûl zamanları çoğu zaman belirsiz veya ihtilafli olsa da Talâk sûresi ve Enfâl sûresi bahsettikleri konular itibariyle hicretten sonra Medine’de nâzil olduğu kesin olan sûrelerdir. Bu durumda hicret yolcuğu esnasında irâd edildiği varsayılan bir hutbede bu ayetlerin yer alması tarihi verilerle çelişkili hale gelmektedir.

Rivayette yer alan ve sorunlu olduğunu düşündüğümüz bir yer de “Size tavsiye ediyorum.” bölümüdür. Bu ifadenin kullanıldığı rivayetleri taradığımızda üç farklı yerde bu ifadeleri Resûlullah’ın hitapları içinde kullandığı görülmektedir.

1. Resûlullah vefatından önceki hastalığı sırasında mescide gelip minbere çıkarak bir hutbe irâd ederek, “Ensâr’ı size tavsiye ediyorum.” demiştir.¹⁵⁹
2. Üsâme b. Zeyd’i komutan olaak göndermek istediği zaman insanların itirazları üzerine çıkıp yaptığı konuşmada, “Size Üsâme’yi tavsiye ediyorum” demiştir.¹⁶⁰
3. Bir gün sabah namazından sonra Resûlullah hitabında insanlara, “Allah’tan korkmayı, Habeşli köle bile olsa emirlere itaati tavsiye etmiştir.”¹⁶¹

¹⁵³ et-Taberî, **Tefsîrü’t-Taberî**, C. VI, s. 323-4.

¹⁵⁴ İbn Kesîr, **Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘Azîm**, C. VIII, s. 142.

¹⁵⁵ Bekir Topaloğlu, “Talâk Sûresi”, **DİA**, C. XXXIX, İstanbul, 2010, s. 500.

¹⁵⁶ İbn Kesîr, **Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘Azîm**, C. IV, s. 5.

¹⁵⁷ et-Taberî, **Tefsîrü’t-Taberî**, C. XIII, s. 565.

¹⁵⁸ İbn Kesîr, **Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘Azîm**, C. VI, s. 375.

¹⁵⁹ Buhârî, “Fedâilü’s-sahâbe”, 41.

¹⁶⁰ Müslim, “Fedâilü’s-sahâbe”, 10.

¹⁶¹ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, 1999, C. XXVIII, s. 373.

İlk Cuma hutbesinde geçen tavsiyenin yapıldığı bölümle ilgili bir rivayete rastlanmamıştır. Bu ifadenin geçtiği rivayetlerin hepsinin Resûlullah'ın yaşamının sonlarında yer alan hitaplar olması da dikkat çekmektedir.

Özellikle Medine döneminde nâzil olan ayetlerin hutbe metninde yer alması hutbenin Resûlullah tarafından Rânûnâ vadisinde irâd edildiği konusunda şüphe oluşturmaktadır. Elimizde başka râvi ya da müellifler tarafından bize ulaşan varyantları da olmayan rivayetin diğer bölümlerinin sıhhatini teyid edebilecek argümana sahip olmamız metnin tamamını şüphe altında bırakmaktadır.

1.2.1.3. Enes b. Mâlik Rivayeti

Enes b. Mâlik'ten Humeyd et-Tavîl aracılığıyla gelen bu rivayet tek tarikla bize ulaşmaktadır. İbn Asâkir'in (ö. 571) *Târîhu Medîneti Dımaşk* ve Hindî'nin (ö. 975) *Kenzü'l-Ummâl*¹⁶² isimli eserler gibi sadece muahhar kaynaklarda yer almaktadır.

Enes rivayet etti: “Resûlullah ilk hutbesinde minbere çıktı hamd ü senâdan sonra, ‘Ey insanlar, Şüphesiz Allah, sizin için din olarak İslâm’ı seçti. İslâm sohbetiyle güzelleşsin. Cömertlikle güzel ahlak edinin. Cömertlik cennetten bir ağaçtır. Cömertlik, dalları dünyaya uzanan cennet ağaçlarından bir ağaçtır. Kim onun dallarından birine tutunursa bu onu cennete götürür. Cimrilikse dalları dünyaya uzanmış cehennem ağaçlarından bir ağaçtır. Kim de onun dallarından birine tutunursa bu da onu cehenneme sürükler.’ dedi.”¹⁶³

حدثنا حميد الطويل عن أنس بن مالك قال أول خطبة خطبها رسول الله (صلى الله عليه وسلم) أن صعد المنبر فحمد الله وأثنى عليه وقال يا أيها الناس إن الله قد اختار لكم الإسلام ديناً فأحسنوا صحبة الإسلام بالسخاء وحسن الخلق ألا إن السخاء شجرة في الجنة وأغصانها في الدنيا فمن كان منكم سخياً لا يزال متعلقاً بغصن من أغصانها حتى يورده الله الجنة ألا إن اللؤم شجرة في النار وأغصانها في الدنيا فمن كان منكم لئيماً لا يزال متعلقاً بغصن من أغصانها حتى يورده الله النار ثم قال مرتين السخاء في الله السخاء في الله.

Enes b. Mâlik → Humeyd et-Tavîl → İbn Asâkir

Enes b. Mâlik'ten gelen rivayet İbn Asâkir ve Hindî metinlerinde aynı şekilde yer almaktadır. Rivayet içinde yer alan kelimeler ile yaptığımız taramada “Cimrilik ve cömertlik insanı cennete veya cehenneme sürükleyen ağaçlardır.” hadisinin farklı

¹⁶² Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî (ö. 975/1567) el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, nşr. Bekrî Hayyânî, Saffet Sekkâ, C. VI, 5. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985, s. 367.

¹⁶³ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, C. L, s. 289.

râviler tarafından nakledilen varyantlarına rastladık. Beyhakî’de Ca‘fer b. Sâdık¹⁶⁴ ve Ebû Hureyre’den¹⁶⁵ rivayetler yer almaktadır. Kenzü’l- Ummâl isimli eserde de Enes b. Mâlik rivayeti nakledildikten sonra bu rivayetin Ebû Hureyre, Ebû Saîd el-Hudrî ve Câbir tarafından rivayet edildiği belirtilmektedir.¹⁶⁶ Şevkânî, Ebû Hureyre ve Câbir’in rivayetlerinde yer alan râvilerin bazılarının zayıf olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁷ İbnü’l-Cevzî ise Ebû Hureyre, Ebû Saîd el-Hudrî ve Câbir rivayetlerini değerlendirirken isnad zincirlerinde metruk ve zayıf râviler olduğu için hadislerin sahih olmadığını belirtmiştir.¹⁶⁸ Elbânî’de Ebû Hureyre, Ebû Saîd el-Hudrî, Câbir ve Enes b. Mâlik rivayetlerinin zayıf olduğunu söyler.¹⁶⁹ Farklı birkaç kelime dışında Enes b. Mâlik rivayeti ile aynı manada olan bu rivayetlerde “İlk Hutbe” ile ilgili bilgi geçmemektedir. Enes b. Mâlik rivayetinde yer alan bilgiler, Ebû Seleme b. Abdurrahman ve Saîd b. Abdurrahman el-Cumahî’nin rivayetlerinde yer alan bilgilerle de örtüşmemektedir. Aynı zamanda Enes b. Mâlik rivayeti kaynaklarda herhangi bir bağlam içinde zikredilmediği için ilk hutbe ibaresinin neden konulduğunu, ilk hutbe olup olmadığını anlamak zordur. Hem ilk hutbe metinleriyle benzerliğinin olmaması, rivayetin ve diğer varyantlarının sıhhat sorunu olmasından dolayı Enes b. Mâlik rivayetinin de ilk hutbe olduğu şüpheli görünmektedir. Rivayetin ilk kaynaklarda yer almaması da bu şüpheyi artırmaktadır.

1.2.2. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Kaynaklardaki bilgiler ışığında Hz. Peygamber’in irâd ettiği ilk hutbe tespit edilmeye çalışıldı. İlk hutbe olarak İbn Hişâm, Taberî ve Beyhakî’de yer alan

¹⁶⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî (ö. 458/1066) el-Beyhakî, **Şuabü’l-İmân**, C. XIII, Beyrut, Mektebetü’r-Rüşd, 2003, s. 307.

¹⁶⁵ el-Beyhakî, **Şuabü’l-İmân**, C. XIII, s. 309.

¹⁶⁶ el-Hindî, **Kenzü’l-‘Ummâl**, s. 337.

¹⁶⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlân (ö. 1250/1834) Şevkânî, **el-Fevâidü’l-Mecmû‘a fi’l-Ehâdisi’l-Mevzû‘a**, thk. Abdurrahman Yahyâ el-Yemenî, Beyrut, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1407, ss. 78-79.

¹⁶⁸ Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201) İbnü’l-Cevzî, **Kitâbü’l-Mevzû‘ât**, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, C. II, Mektebetü’s-Selefiyye, 1966, s. 184.

¹⁶⁹ el-Elbânî, **Sahîhu’l-Câmi’i’s-Sagîr ve Ziyâdâtüh**, C. I, s. 490.

metinleri görmekteyiz. Daha sonraki kaynaklarda ise İbn Hişâm,¹⁷⁰ Taberî¹⁷¹ ve Beyhakî¹⁷² bulunan hutbeler aynı şekilde nakledilmiştir. Beyhakî, kendi kaynağı olarak İbn Hişâm'ı¹⁷³ gösterdiği için biz bu çalışmada sadece İbn Hişâm ve Taberî metinlerinin değerlendirmesini yapmakla iktifa ettik. Enes b. Mâlik rivayeti sadece muahhar kaynaklarda geçmekle birlikte “İlk hutbe” ibaresi yer almadan hadis eserlerinde farklı râvilerden aktarılan benzer rivayetler bulunmaktadır. Buna rağmen diğer varyantlarda ilk hutbe olmasıyla ilgili bir bilgi olmamasından ve rivayet incelemesinde belirtilen nedenlerden dolayı burada ayrıca değerlendirmesi yapılmayacaktır.

Hız. Peygamber'in Medine'ye geldiği zaman Rânûnâ Vadisi'nde cuma namazı kılması hemen hemen bütün kaynaklarda geçmektedir. Buna rağmen bazı kaynaklar cuma namazı esnasında hutbe okuduğunu sadece söylemekle yetinirken¹⁷⁴ bir kısmı bu hutbe metnine yer vermekte, bir kısmı ise hutbeden hiç bahsetmemektedir.¹⁷⁵ Hız. Peygamber'in ilk cuma namazından itibaren okuduğu hutbelerden dolayı cumhura göre hutbe, cumanın şartlarından biri olarak değerlendirilmektedir.¹⁷⁶

İbn Hişâm'ın İbn İshâk'tan aldığı bu rivayetin İbn İshâk tarafından senetsiz olarak zikredildiğini görmekteyiz. İbn Hişâm'dan sonra gelen metinlerin çoğunda hutbe metni incelendiği zaman İbn Hişâm'ın metnini ve senedini kullandıkları

¹⁷⁰ Ali Muhammed Muhammed es-Sallâbî, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. IX, Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 2004, s. 458.

¹⁷¹ es-Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân**, C. III, s. 309-319.

¹⁷² İbn Kayyim el-Cevziyye, **Zâdü'l-Me'âd**, C. I, s. 374.

¹⁷³ el-Beyhakî, **Delâ'ilü'n-Nübüvve**, C. II, s. 396.

¹⁷⁴ İzzuddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed (630/1232) İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe**, nşr. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmecud, C. I, 1. bs., Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996, s. 130.

¹⁷⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 221; Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55) Halife b. Hayyât, **et-Târîh**, thk. Ekrem Ziyâ Umerî, 2. bs., Riyad, Darü't-Taybe, 1985, s. 55; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî (ö. 463/1071) İbn Abdülber, **ed-Dürer fî'l-İhtisâri'l-Megâzî ve's-Siyer**, thk. Şevkî Dayf, 2. bs., Kahire, Dâru'l-Ma'ârif, 1983, s. 69; Ebû'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî (ö. 734/1334) İbn Seyyidünnâs, **Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Megâzî ve's-Semâ'il ve's-Siyer**, C. II, Medine, Dâru't-Türâs, 1992, s. 311-13.

¹⁷⁶ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nisâbü'rî (ö. 427/1035) es-Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân**, thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr, C. III, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002, s. 309.

görülmektedir.¹⁷⁷ Hennâd b. Serî ve Beyhakî'de ise bazı farklılıklar olmakla birlikte ortak râviler bulunmaktadır. Bütün rivayetlerin isnadında Ebû Seleme b. Abdurrahman'ın yer alması aynı kaynaktan alındığını göstermektedir. Hennâd b. Serî'de rivayetin bir kısmı eksiktir. İbn Kesîr, Beyhakî ve Taberî'de yer alan isnadın mürsel,¹⁷⁸ Beyhakî'de yer alan rivayetin ise lafız açısından daha güçlü olduğunu söyler.¹⁷⁹ Beyhakî'de yer alan hutbe metni, Taberî'nin naklettiği hutbeye göre kısa olmasına rağmen içerik olarak benzerlik taşımaktadır.

Bu konudaki ilk kaynağımız İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye* isimli kitabıdır. İbn Hişâm'ın metni incelendiği zaman birkaç husus dikkat çekmektedir. İlk olarak konunun sıralamasına değinmek gerekmektedir. Tarih kitabı olması hasebiyle konular arasında kronolojik sıralama göz önünde bulundurularak yazılan kitapta cuma hutbesine Rânûnâ Vadisi ile ilgili rivayetler arasında verilmez. İlk cuma namazının burada kılındığı belirtilmekle birlikte hutbe okunduğundan bahsedilmez. Hz. Peygamber'in Medine'de Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinde konaklaması, mescidin inşasının tamamlanmasından sonra kendi evine geçmesi, Medine'deki kabilelerin birçoğunun Müslüman olduğu anlatıldıktan sonra Hz. Peygamber'in ilk hutbesi olarak mezkûr hutbe verilir. Burada nakledilen hutbede Resûlullah'ın ilk hutbesi ibaresi bulunmakla birlikte ilk cuma namazında okuduğu hutbe olduğuna dair bir ifade bulunmamaktadır.¹⁸⁰ İbn Hişâm'ın kitabının şârihi olan Süheylî, konu ile ilgili ek bilgi olarak Resûlullah'ın hutbesini bir hurma kütüğü üzerinde irâd ettiğini daha sonraki hutbelerin ise minber üzerinde irâd edildiği bilgisini verir.¹⁸¹ Hurma kütüğünü ise Resûlullah Medine'deki mescidde kullandığı için Süheylî'nin bu ifadesi hutbenin Medine'de inşa edilen mescidde irâd edildiğini göstermektedir. Daha

¹⁷⁷ es-Sallâbî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, C. IX, s. 458; Ebû'r-Rebî' Süleymân b. Mûsâ b. Sâlim (ö. 634/1237) el-Kelâî, *el-İktifâ' fî (bimâ teğammenehû min) Meğâzî Resûlillâh ve's-Selâseti'l-Hulefâ'*, thk. Muhammed Kemâleddin İzzeddin Ali, C. I, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1997, s. 463.

¹⁷⁸ Mürsel: Tabî'undan birinin râvi sahâbîyi atlayarak, zikretmeyerek doğrudan doğruya Resûlullah'dan veya hakikatte kendisinden duymamış olduğu râvi sahâbîyi zikrederek Resûlullah'dan rivayet ettiği hadistir. Bkz. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul, Timaş, 1987, s. 112.

¹⁷⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. III, s. 528.

¹⁸⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, C. I, s. 500.

¹⁸¹ Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî (ö. 581/1185) es-Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünûf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li'bni Hişâm*, thk. Mecîdî b. Mansûr b. Seyyidü's-Şûrâ, C. II, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y., s. 254.

sonraki metinlerde ise bu hutbe, Hz. Peygamber'in Medine'ye geldiği zaman irâd ettiği ilk hutbesi olarak nakledilmiştir.¹⁸²

Metinde dikkat çeken diğer bir nokta da arka arkaya verilen iki hutbedir. Sanki birbirinin devamı gibi algılanan ve sürekli birlikte nakledilen bu hutbelere bakıldığında konu açısından birbirinden tamamen farklı oldukları görülmektedir. Ayrıca ikinci hutbenin başında geçen ifade “Daha sonra başka bir hutbesinde şunları söyledi.” denilmektedir. Bu da her iki hutbenin aynı zamanda irâd edilmediğini göstermesi açısından önemlidir.

İbn Hişâm'ı kaynak göstererek hutbe metnini veren ilk kişi olan Beyhakî, kaynak olarak İbn Hişâm'ı göstermesine ve konuyu anlatma sırası İbn Hişâm'dan farklıdır. Hennâd b. Serî'nin senedine benzer bir sened zikrettiği rivayeti Beyhakî, Rânûnâ Vadisi'nde kılınan ilk cuma namazından bahsettikten sonra “Bu hutbe Resûlullah'ın Medine'deki ilk hutbesidir.” der ve hutbe metnini verir.¹⁸³

Beyhakî'yi kaynak olarak gösteren İbn Kayyim el-Cevziyye, isnad olarak İbn Hişâm'ın isnadını verirken hutbe metnini Rânûnâ Vadisi'nde kılınan cuma namazından bahsettikten sonra zikreder.¹⁸⁴

Şehâvî, Hz. Peygamber'in Medine'de irâd ettiği ilk hutbe olarak bu rivayeti zikrederken kaynak olarak İbn Hişâm, Beyhakî ve İbn Kesîr'i göstermektedir. İlk cuma hutbesi şeklinde bir ifadeye metinde yer verilmemektedir. Aynı zamanda zikredilen metinlerde arka arkaya verilen hutbe ayrılarak verilmiştir.¹⁸⁵ Ömer Kutaytî, bu hutbeyi Medine'de irâd edilen cuma hutbesi olarak verir fakat ilk olduğu ile ilgili bir şey belirtmez.¹⁸⁶ Muhammed Halil el-Hatîb de burada bulunan iki hutbeyi farklı yer ve başlıklar altında zikretmiş, ilk bölüme Medine'de irâd edilen ilk hutbe olarak yer verirken, ikinci bölüme Medine'de okunan bir hutbe demekle yetinmiştir.¹⁸⁷

¹⁸² Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretu Hutabi'l-Arab*, C. I, Kahire, 1923, s. 55.

¹⁸³ el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-Nübüvve*, C. II, s. 524.

¹⁸⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Me'âd*, C. I, s. 373.

¹⁸⁵ Mecdî Muhammed eş-Şehâvî, *Hutebü'r-Resûl*, Mektebetü't-Tevfikîyye, t.y., s. 6.

¹⁸⁶ Ömer el-Kutaytî, *Hutebü'r-Resûl*, Tunus, 1990, s. 211.

¹⁸⁷ Muhammed Halil el-Hatîb, *Hutebü'r-Resûl Cem'ûha ve Şerhûha*, Kahire, Darü'l-Fazilet, 1983, s. 95-98.

Taberî'nin naklettiği hutbe metnini daha sonraki eserlerde de görmekteyiz. Sonraki eserler de Hz. Peygamber'in Benî Sâlim'de Medine'deki ilk cuma namazını kıldığını, hutbe okuduğunu söyleyerek ilk cuma namazının hutbesi olarak Taberî rivayetini zikredildiğini görmekteyiz.¹⁸⁸

M. Yusuf Kandehevî ise Beyhakî'de geçen rivayeti, Hz. Peygamber'in Medine'ye geldiği zaman yaptığı ilk konuşma olarak verirken¹⁸⁹ Taberî'den aldığı rivayet olan Resûlullah'ın Sâlim b. Avfoğulları yurdunda yaptığı konuşmayı Medine'de ilk kıldığı cuma namazında irâd ettiği hutbe olarak vermektedir.¹⁹⁰

Kutayfî de bu konuda Kandehevî ile aynı görüşü paylaşmakta Taberî'nin naklettiği hutbeyi Hz. Peygamber'in Benî Sâlim'de kıldığı ilk cuma namazında irâd ettiğini, İbn Hişâm'ın naklettiği hutbeyi de Mescid-i Nebevi'nin inşasından sonra irâd ettiği ilk hutbe olduğunu ifade etmektedir.¹⁹¹

Ahmet Zeki Safvet, İbn Hişâm rivayetinde yer alan ilk hutbeyi “Medine'deki ilk hutbe” ikinci hutbeyi “Resûlullah'ın bir hutbesi” olarak; Taberî'de yer alan rivayeti de “Medine'deki ilk cuma hutbesi” olarak nakletmiştir.¹⁹²

İbn Hişâm rivayetinde yer alan ikinci metnin müellifler tarafından farklı zamanda irâd edilen bir hutbe olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır ki bizim de kanaatimiz o yöndedir.

Taberî metni ise hutbede Medine döneminin ortalarında nâzil olan ayetlerin yer almasına ek olarak yolculuk esnasında kılınan bir namazda irâd edilmek için oldukça uzun bir metindir. Resûlullah'ın hutbeleri genelde daha kısa metinlerden oluşurken bu hutbenin çok uzun olmakla birlikte parçalarının bile başka rivayetlerde yer almaması tuhaf görünmektedir.

Sonuç olarak taradığımız kaynaklardan elde edebildiğimiz bilgiye göre Taberî ve Beyhakî, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ederken Rânûnâ Vadisi'nde cuma namazını kıldırıp orada bir hutbe irâd ettiği söyleyerek hutbe metnini de eserlerinde

¹⁸⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh (ö. 671/1273) el-Kurtubî, **el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, C. XVIII, Riyad, Âlemü'l-Kütüb, 2003, s. 98; es-Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân**, C. III, s. 309.

¹⁸⁹ M. Yusuf Kandehevî, **Asr-ı Saadet Hutbeleri**, Çev. Kerim Türkoğlu, 2. bs., İstanbul, t.y., s. 15.

¹⁹⁰ **A.g.e.**, s. 16.

¹⁹¹ el-Kutayfî, **Hutebü'r-Resûl**, s. 211.

¹⁹² Safvet, **Cemheretu Hutabi'l-Arab**, c. I, s. 148.

nakletmişlerdir. İlk kaynaklardan olan İbn İshâk'da Hz. Peygamber'in Rânûnâ Vadisi'nde kıldığı cuma namazında okuduğu hutbe hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. İbn Hişâm ve İbn Sa'd ise Hz. Peygamber'in Rânûnâ Vadisi'nde cuma namazı kıldığını rivayet etmekte fakat hutbeden bahsetmemektedirler. Ele aldığımız bu hutbelerde içerik olarak benzerlikler olmasına rağmen önemli farklılıklar da bulunmaktadır. Hutbelerdeki farklılıklar farklı zamanda irâd edilmelerinden kaynaklanabileceği gibi râvilerin nakil sürecinde hatırladıklarını nakletmelerinden kaynaklanan bir durum da olabilir. Nitekim her iki metinde aynı konular üzerinde durulmasına rağmen iki metnin aynı olduğunu söylemek de zor görünmektedir. Bu iki hutbenin Medine'de irâd edildiği kesin olmakla birlikte ilk cuma hutbesi olup olmadığı konusunda elimizdeki tek delil, hutbelerin İbn Hişâm'da "Medine'de İlk Hutbe" ve Taberî'de "Medine'deki İlk Cuma Hutbesi" başlıklarıyla verilmesidir. Taberî'nin hutbeden önce konuyla ilgili bilgi vererek hutbeyi zikretmesi metnin ilk cuma hutbesi olması ihtimalini güçlendirdiği düşünülse de rivayetlerin incelenmesinde ortaya konulduğu şekilde özellikle hutbe içinde yer alan Medenî ayetler bu hutbenin Rânûnâ'da kılınan cuma namazında irâd edilen orijinal hutbe olmadığını göstermesi açısından güçlü bir delil sunmaktadır. İbn Hişâm'ın hutbesinin konudan farklı bir yerde zikredilmesi Rânûnâ'da değil Medine'de irâd edildiği izlenimini vermektedir. Yine rivayetlerin değerlendirmesinde açıklandığı üzere bu hutbenin tek isnadla gelmesi, içeriğinin aynı şekilde başka bir hutbede yer alması da bu hutbenin daha sonra irâd edilen bir hutbe olduğunu göstermektedir. Edindiğimiz kanaate göre özellikle İbn Hişâm'da geçen hutbenin ilk cuma hutbesi olduğunu söylemek zor görünmektedir. Hz. Peygamber'in her cuma namazında hutbe irâd ettiği göz önünde bulundurulursa bu hutbelerin ilk hutbelerden olma ihtimali de bulunmaktadır. Zira bu konuda elde edebildiğimiz başka bir delil bulunmadığı için kesin bir şey söylemek zor görünmektedir.

Neticede İbn Hişâm ve Beyhakî'de yer alan bu hutbenin Medine'de irâd edildiği kesin olmakla birlikte Beyhakî'nin söylediği ve yer verdiği gibi Rânûnâ Vadisi'nde cuma namazı kılınmasından sonra mı, yoksa İbn Hişâm'ın belirttiği gibi Mescid-i Nebevi'nin inşasından sonra mı olduğu kaynaklarda net değildir.

Yaptığımız çalışma neticesinde elde ettiğimiz veriler ışığında her iki hutbe metninin de Medine’de daha geç dönemlerde irâd edilen hutbelerden olduğunu düşünüyoruz.

1.2.2.1. Hutbe Metni

Yapılan inceleme neticesinde rivayetlerde yer alan hutbe metnlerinin orjinalliği tespit edilemediği için metinlere yer verilmemiştir.

1.2.3. Hutbenin Tarihsel Bağlamı

“Cum‘a (cumua, cumaa) ‘toplamak, bir araya getirmek’ anlamındaki cem‘ kökünden isimdir. Cem‘ mastarı ve birçok türevi muhtelif âyetlerde, cum‘a kelimesi ise kendi adıyla anılan sûrede geçmektedir.” (el-Cum‘a 62/9)¹⁹³ Cuma kelimesinin çıkışı ile ilgili İslâm tarihinde birkaç farklı rivayet bulunmaktadır. Aslında bu rivayetlerin hepsinde Medine’deki Müslümanların cumanın farz kılınmasından önce bu isimlendirmeyi yaptıkları kabul edilmektedir. “Aynı adı taşıyan sûrede, ‘Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında hemen namaza gidin ve alışverişi bırakın.’ (Cum‘a 62/9) mealindeki ayet, cuma namazının farz kılınmasından önce de günün bu adla anıldığına ve bir toplanma günü olduğuna işaret etmektedir.”¹⁹⁴ Bununla birlikte bu ismin ne zaman kullanılmaya başlandığı ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır.

Rivayetlerden bir kısmı ismin çıkış kaynağını İslâm öncesine götürürken diğer kısmı direkt olarak İslâm ile özdeşleştirmektedir. Birinci kabule göre, “İslâm’dan önceki dönemde haftanın altıncı günü arûbe olarak anılırdı. Daha sonra arûbe gününe cuma denilmeye başlandı. İnsanlar o günde toplandıkları için cuma olarak isimlendirdiler. Sa‘leb bu günü cuma olarak isimlendiren ilk kişinin Resûlullah’ın dedesi Kâ‘b b. Lüey olduğunu söylemektedir.”¹⁹⁵ Kâ‘b b. Lüey’in bu günde insanları biraraya toplayarak hitap etmesinden dolayı toplanma yani cuma günü olarak isimlendirilmiştir.¹⁹⁶

¹⁹³ Karaman, Hayrettin, “Cuma” **DİA**, C. VIII, İstanbul, 1993, s. 86.

¹⁹⁴ Karaman, “Cuma” **DİA**, C. VIII, s. 86.

¹⁹⁵ İbn Manzûr, **Lisânü’l-‘Arab**, C. II, s. 359; es-Süheylî, **er-Ravzü’l-Ünüf**, C. I, s. 26.

¹⁹⁶ Muhammed Murtazâ (ö. 1205/1791) ez-Zebîdî, **Tâcü’l-‘Arûs min cevâhiri’l-Kâmûs**, C. III, Beyrut, Dârül-Fikr, 1994, s. 341; es-Süheylî, **er-Ravzü’l-Ünüf**, C. I, s. 26.

Diğer rivayete göre Medine ehli, Resûlullah Medine'ye gelmeden önce cuma namazı kılmış, cuma ile ilgili ayet nâzil olmadan önce onlar o günü cuma diye isimlendirmişlerdi. İbn Sîrîn'den tahrîc edilen rivayete göre Ensâr Yahudilerin cumartesi, Hristiyanların pazar günü toplanarak ibadet etmelerinden yola çıkarak kendileri bir toplanma günü belirleyip o günde Allah'ı zikredip namaz kılmak istemelerinden dolayı arûbe gününü kendilerine toplanma günü yapmışlar daha sonra da arûbe gününü cuma olarak isimlendirmişlerdir.¹⁹⁷

Süheylî, bu iki rivayeti birbirine bağlayarak Kâ'b b. Lüey'den gelen gelenekten dolayı sahâbenin toplandıkları bu günü "Arûbe" yerine "Cuma" olarak isimlendirdiklerini ifade etmektedir. Süheylî'ye göre bu durum cuma namazı emredilmeden önce Allah'tan onlara verilen bir hidayetti. Cum'a sûresi Resûlullah'ın Medine'ye hicretinden sonra nâzil olmuş, bu ayetlerle birlikte cuma namazı farz namaz olarak kılınmaya devam etmiştir.¹⁹⁸ Aynı zamanda ilk cuma namazından itibaren her cuma okunan hutbeden dolayı cumhura göre hutbe de cumanın şartlarından biri olarak değerlendirilmektedir.¹⁹⁹

1.2.3.1. Cuma Namazının İlk Kim Tarafından Kıldırıldığı

İslam tarihinde ilk cuma namazının ne zaman kılındığı ile ilgili kesin bir tarih olmamakla birlikte bu konuda birkaç rivayet bulunmaktadır. 1. Akabe biatından sonra Mus'ab b. Umeyr'in Müslüman olanlara dini öğretmesi için Hz. Peygamber tarafından Medine'ye gönderildiği zamandan sonra kılınmaya başladığı anlaşılmaktadır.²⁰⁰ Medine'ye gelen ilk kişinin Mus'ab b. Umeyr olduğu kabul edilmektedir.²⁰¹ Bazı rivayetlerde Resûlullah'ın Ensâr ile birlikte onlara İslâm şeriatını ve Kur'an'ı öğretmek için Abdullah b. Ümmü Mektûm ile Mus'ab b. Umeyr'i Medine'ye gönderdiği nakledilmektedir.²⁰² M. 621 yılında yapılan 1. Akabe biatından sonra Medine'ye gelen Mus'ab b. Umeyr Müslümanlara ilk cuma namazını

¹⁹⁷ es-Süheylî, **er-Ravzü'l-Ünüf**, C. II, s. 254; Abdürrezzâk, **el-Musannef**, C. III, s. 159.

¹⁹⁸ es-Süheylî, **er-Ravzü'l-Ünüf**, C. II, s. 254.

¹⁹⁹ es-Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsiri'l-Kur'ân**, C. IX, s. 309.

²⁰⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 234.

²⁰¹ el-Beyhakî, **Delâ'ilü'n-Nübüvve**, C. II, s. 431-437; Muhammed b. Tâhir el-Berzencî, **es-Sahîh ve'd-Zaîf ve'l-Meskût anhu Târîhi't-Taberî**, C. II, Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 2007, s. 46-48; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 234.

²⁰² İbn Abdülber, **ed-Dürer**, s. 69; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 234.

kıldırılmıştır.²⁰³ Bu durumda cuma namazının da bu tarihten sonra kılınmaya başlandığı anlaşılmaktadır.

Cuma namazını kıldıran ilk kişinin kim olduğu konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birine göre bu kişi Mekke'den Medine'ye ilk hicret eden Mus'ab b. Umeyr olarak kabul edilirken,²⁰⁴ diğer rivayete göre Medine halkından ilk Müslüman olanlardan biri olan Es'ad b. Zü'râre'dir.²⁰⁵

İbn Sa'd cuma namazını kıldıran ilk kişinin Mus'ab b. Umeyr'i olduğunu söyler. Mus'ab b. Umeyr Resûlullah'a bir mektup yazarak Medineli Müslümanlara cuma namazı kıldıрма konusunda izin istemiştir. Resûlullah ona izin vermekle birlikte namazı iki rekât olarak kılmasını, iki rekât yerine de hutbe okumasını emretmiştir. İlk olarak Sa'd b. Hayseme'nin evinde on kişiyle kılınan bu Cuma namazından sonra koyun keserek bu günü kutladıkları anlaşılmaktadır.²⁰⁶ Yine İbn Sa'd başka bir rivayetle bu fikrini desteklemektedir. Rivayete göre "Medine'de ilk cuma namazı kıldıran kişinin Abdüddâroğulları'ndan bir adam olduğunu söyleyen râviye, 'Hz. Peygamber'in emriyle mi?' diye sorduğunda evet cevabını aldığını söyler. Süfyân, o kişinin Mus'ab b. Umeyr olduğunu söyler."²⁰⁷ İbnü'l-Esîr'de Mu'sab b. Umeyr'in 1.Akabe biatından sonra Medine'ye hicret ederek Es'ad b. Zü'râre'nin evinde kaldığını belirtir. Medine'de ilk cuma namazını kıldıran kişi olarak onun adını zikreder.²⁰⁸ Dârekutnî'nin naklettiği rivayette Medineliler tarafından bir talep verilen emir neticesinde cuma namazı kılınmaya başlanmıştır. "Resûlullah, Mus'ab b. Umeyr'e 'Yahudilerin açıkça Zebur okudukları güne bakın, siz de kadınlarınızı ve oğullarınızı toplayın, cuma günü zeval vakti gün yarıyı aştığında iki rekât namazla Allah'a yaklaşın.' şeklinde bir mektup yazarak cuma namazı kılmalarını emretmektedir."²⁰⁹ Burada Resûlullah Medine'ye gelinceye kadar cuma namazına toplayan ilk kişinin Mus'ab b. Umeyr olduğu ifade edilmektedir.

²⁰³ Yûsuf b. Muhammed (ö. 789/1387) İbn Kâdî Şühbe, **Ehâdis muntahabe min Meğâzî Musa b. 'Ukbe**, nşr. Meşhûr Hasan Selmân, Beyrut, Müessesetü'r-Reyyân, 1991, s. 61; Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, C. I, s. 282.

²⁰⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 117.

²⁰⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, s. 609.

²⁰⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. III, s. 118.

²⁰⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. III, s. 119.

²⁰⁸ İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, C. V, s. 176.

²⁰⁹ es-Süheyli, **er-Ravzü'l-Ünüf**, C. II, s. 255.

Süheylî'nin naklettiği iki rivayet aynı olmakla birlikte birinde Resûlullah Mus'ab'a cuma kıldırmasını yazarken, diğesinde Mus'ab cuma namazı kılmak için Resûlullah'tan izin istemektedir. Süheylî, "Cumayı kılanlar Allah'ın muvafakatiyle bunu yapmışlardır. Onlar Nebî'nin söylemediği şeyi yapmaktan uzaktırlar." diyerek cuma namazının bir emir üzerine mi talep üzerine mi başladığını ele alan rivayetleri uzlaştırma yoluna gitmiştir.²¹⁰

Diğer görüşe göre cuma namazını ilk kıldırın kişi Es'ad b. Zûrâre'dir. Kaynaklarda Es'ad b. Zûrâre ile ilgili olarak iki farklı rivayet bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, daha önce cuma gününün isimlendirmesinde de zikrettiğimiz rivayettir ki burada Ensâr kendi aralarında böyle bir karar almakta, dayanak olarak da Yahudi ve Hristiyanların uygulamaları gösterilmektedir. İlk cuma namazı kıldırın kişinin de Es'ad b. Zûrâre olduğu rivayet edilmektedir.²¹¹ Süheylî'nin rivayetinde de daha önce yukarıda verdiğimiz gibi Ensâr'dan bazılarının Yahudilerin ve Hristiyanların günleri gibi kendilerine ait toplanma günü olması isteklerinden dolayı Es'ad b. Zûrâre tarafından cuma günü toplandıkları ve iki rekât namaz kılıp, kurban kestiklerinden bahsedilmektedir.²¹²

Es'ad b. Zûrâre hakkında yer alan ikinci rivayette Abdurrahman b. Ka'b b. Mâlik'ten nakledilmektedir. Bu rivayete göre, Abdurrahman b. Ka'b b. Mâlik babasının gözlerindeki rahatsızlıktan dolayı namaza beraber gittiklerinde cuma günü ezânı işitince, babasının Es'ad b. Zûrâre'ye rahmet okuduğunu, bunun sebebini babasına sorduğunda, Es'ad b. Zûrâre'nin kendilerine cuma namazını ilk kıldırın kişi olduğunu söylediğini rivayet etmektedir. Yine bu rivayete göre, Es'ad b. Zûrâre, Benî Beydâ'nın kara taşlı topraklarında 'Hezmü'n-Nebî',²¹³ adındaki yerde kırk kişiye cuma namazı kıldırılmıştır.²¹⁴

Bu rivayetlerdeki dikkat çekici bir nokta da Akabe biatından sonra Müslüman olanlara dini öğretmesi için Mus'ab b. Umeyr'in Hz. Peygamber tarafından

²¹⁰ es-Süheylî, **er-Ravzü'l-Ünüf**, C. II, s. 255.

²¹¹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. III, s. 118.

²¹² es-Süheylî, **er-Ravzü'l-Ünüf**, C. II, s. 254.

²¹³ Hezmü'n-nebî, Benî Beyâda'nın köyünde bir düzlüğün adıdır. el-Hamevî, Nebî'in Ensâr'dan Amr b. Mâlik b. el-Evs, Benî Beyâda'nın da Âmir b. Zûrayk b. Abd b. Hâris b. Mâlik olduğunu söyler. Bkz. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî (ö. 626/1229) el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, C. V, Beyrut, Darü'l-Fıkr, t.y., s. 405.

²¹⁴ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. I, s. 435; el-Beyhakî, **Delâ'ilü'n-Nübüvve**, C. II, s. 431-7.

Medine'ye gönderilmesi, onun Es'ad b. Zürâre'ye konuk olmasıdır.²¹⁵ Bu da bize ikisinin beraber hareket ettiği noktasında delil teşkil etmektedir. Nitekim Beyhakî, Musa b. Ukbe'nin rivayetini zikrettikten sonra Es'ad b. Zürâre ile ilgili rivayeti zikreder. Mus'ab b. Umeyr'in, Es'ad b. Zürâre'nin muavenetiyle insanları namaza topladığı için bu iki söz arasında ihtilaf olmadığını ve Ka'b b. Mâlik'in Mus'ab b. Umeyr'e izâfe ettiğini belirtir.²¹⁶ İbn Sa'd bu konuda iki rivayet daha zikretmektedir ki bu konunun çözülmesi açısından önem arz etmektedir. İbn Sa'd'ın eserinde yer alan rivayete göre, Es'ad b. Zürâre, Resûlullah Medine'ye gelmeden önce, Sehl ve Süheyl kardeşlerin hurma kurutulan yerlerinde inşa ettikleri mescitte beş vakit namazı ve cuma namazı kıldırmıştır.²¹⁷

Beyhakî ve İbn Sa'd'da geçen rivayetler cuma namazını kıldıran ilk kişinin Mus'ab b. Umeyr olduğu konusunda birbirini desteklemekle birlikte iki rivayet arasındaki çelişkiyi de ortadan kaldırmaktadır. Bu durumda cuma ve vakit namazlarını Mus'ab b. Umeyr kıldırmaktadır. Mus'ab b. Umeyr'in Medine'de olmadığı zamanlarda bu görevi Es'ad b. Zürâre yerine getirdiği anlaşılmaktadır.

1.2.3.2. Resûlullah'ın Medine'ye Gelişi

Hiz. Peygamber Rebiülevvel ayının 12'sinde Pazartesi günü Kubâ'ya geldi.²¹⁸ Pazartesi günü kuşluk vakti, güneşin tam tepede olduğu zamandı.²¹⁹ Resûlullah'ın Mekke'den yola çıktığını duyan Müslümanlar hergün sabah harre mevkiine çıkarak Resûlullah'ın gelişini bekliyorlardı. O gün sabah da çıkıp güneşin yükselinceye kadar beklediler. Sıcaklığın artmasıyla birlikte evlerine döndüler. Resûlullah'ın geldiğini gören bir Yahudi, Müslümanlara "Ey Kayleoğulları! Beklediğiniz büyüğünüz geldi." diye yüksek sesle bağırdı. Müslümanlar evlerinden çıkarak Resûlullah'ı karşılamaya geldiler. Geldiklerinde Resûlullah ile Hiz. Ebû Bekir'in bir hurma ağacının gölgeliğinde oturduğunu gördüler. Gelenlerden birçoğu Hiz. Peygamber'i tanııyorlardı. Gölge gidip Hiz. Ebû Bekir ridâsıyla Resûlullah'a gölge yapınca onu

²¹⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. III, s. 118; el-Beyhakî, **Delâ'ilü'n-Nübüvve**, C. II, s. 437.

²¹⁶ el-Beyhakî, **Delâ'ilü'n-Nübüvve**, C. II, s. 441.

²¹⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. III, s. 235.

²¹⁸ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. I, s. 22; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 221.

²¹⁹ İbn Abdülber, **ed-Dürer**, s. 85.

tanındılar.²²⁰ Daha sonra kendisini karşılamaya gelenlerle birlikte yola devam ettiler. Resûlullah, Medine'yi teşrif ettiği zaman Medine'nin yüksek yerlerine, Benî Avf b. Amr Mahallesi'ne gitti.²²¹ İbn İshâk, Resûlullah'ın Kubâ'ya geldiği zaman Benî Amr b. Avf'ın kardeşi Külsûm b. el-Hidm'in evine misafir olduğunu söyler. Bazıları ise Sa'd b. Hayseme'nin yanına geldiğini söylemektedirler.²²² İbn Sa'd bekârlar evi diye anılan Sa'd b. Hayseme'nin evinde Resûlullah sohbet ettiği için orada kaldığının söylendiğini aslında Külsûm b. Hidm'in evinde gecelediğini belirtmiştir.²²³ Pazartesi günü Kubâ'ya gelen Hz. Peygamber, Benî Avf b. Amr yurdunda Pazartesi, Salı, Çarşamba ve Perşembe olmak üzere dört gece kaldı.²²⁴ Resûlullah'ın Kubâ'da oniki gün,²²⁵ on dört gün²²⁶ veya on sekiz gün kaldığı²²⁷ yönünde farklı rivayetler nakledilmiştir. Genel kabul Cuma gününe kadar yani dört gün kaldığı yönündedir.²²⁸ İlk cuma namazının Medine'ye giderken yol üzerinde kılınması da dört gün kaldıkları rivayetini desteklemektedir. Resûlullah'ın Kubâ'da kaldığı zaman zarfında bir mescid inşa ettiği rivayet edilmektedir.²²⁹ Bazı rivayetlerde ise daha önce inşa edilen mescidde namaz kıldırılmıştır.²³⁰ Resûlullah'ın Medine'ye yakın olan Kubâ'da konaklamayı tercih etmesinin nedenleri kaynaklarda yer almadığı için kesin bir söylenemezse de Müslümanlara nasihat vermek veya oradaki Müslümanların bu konudaki ısrarı oradaki kalış süresini uzatmış olabilir. Burada kaldığı süre zarfında daha önce inşa edilmiş camiye genişletmelerinde yardımcı olduğu anlaşılmaktadır.²³¹

Cuma günü Medine'ye gitmek için yola çıkan Hz. Peygamber Benî Sâlim yurdunda geldiğinde Rânûnâ Vadisi'nde cuma namazını kıldırdı.²³² Orada toplanan

²²⁰ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. I, s. 492.

²²¹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 235.

²²² Halîfe b. Hayyât, **et-Târih**, s. 55.

²²³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 233.

²²⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 235.

²²⁵ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, C. III, s. 254.

²²⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 236; Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşraf**, C. I, s. 114.

²²⁷ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân) (ö. 277/890) el-Fesevî, **el-Ma'rife ve't-Târih**, thk. Ekrem Ziyâ Umerî, C. I, 3. bs., Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1989 s. 73.

²²⁸ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, C. III, s. 254.

²²⁹ et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, C. VI, s. 30.

²³⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. IV, s. 311.

²³¹ Adnan Demircan, **Nebevî Direniş Hicret**, 2. bs., İstanbul, Beyan, 2015, s. 125-127.

²³² İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. I, s. 22; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 221. Halîfe b. Hayyât, **et-Târih**, s. 55; et-Taberî, **Târih**, C. II, s. 7. İbn İshâk ve İbn Hişâm'da Rânûnâ Vadisi olarak geçerken diğer eserlerde Batnû'l-Vâdî olarak geçmektedir. Bkz. el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, C. III, s. 19.

yaklaşık yüz kişiyle beraber namazı eda ettiler.²³³ Bu, Medine’de Resûlullah ile birlikte kılınan ilk cuma namazıdır.²³⁴ Bu cuma namazında Resûlullah hutbe okudu, bu hutbe Medine’de okunan ilk hutbe idi.²³⁵ Resûlullah, dayıları olan Neccâroğulları’na haber gönderdi. Neccâroğulları kılıçlarını kuşanarak geldiler. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekr ile binek devesi Kasvâ’ya binerek Medine’ye doğru yola çıktılar.²³⁶ Benî Sâlim’den Abbâs b. Ubâde ve İtbân b. Mâlik Resûlullah’a kendilerin güç sahibi olduklarını söyleyip orada kalmasını istediler. Resûlullah devesinin memur olduğunu, yolu açmalarını söyledi. Resûlullah Benî Beyâda, Benî Sâide, Benî Hâris b. Neccâr’a uğradı.²³⁷ Yanından geçtiği her kabile Resûlullah’ın yanlarında kalmalarını istedi. Hepsine aynı cevabı verdi. Resûlullah’ın devesi Benî Neccâr’dan Sehl ve Süheyl adında iki kardeşe ait olan arazide durdu. Burası hurma kurutmak için kullanılan bir yerdi. Arazi, sahiplerinden satın alındı. Resûlullah oraya mescidin yapılmasını emretti. Mescid yapılincaya kadar Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin evinde misafir oldu.²³⁸ Resûlullah’ın Rebiülevvel ayında Medine’de olduğu ve cuma namazını kıldırıldığı söylenebilirse de zikredilen hutbelerin bu tarihlerde irâd edildiğini gösteren kesin veriler elimizde bulunmamaktadır.

²³³ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. I, s. 236; el-Fesevî, **el-Ma’rife ve’t-Târih**, C. I, s. 273.

²³⁴ el-Fesevî, **el-Ma’rife ve’t-Târih**, C. I, s. 273; Halife b. Hayyât, **et-Târih**, s. 55.

²³⁵ et-Taberî, **Târih**, C. II, s. 6; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-Gâbe**, C. I, s. 130.

²³⁶ Buhârî, “Menâkibü’l-ensâr”, 46.

²³⁷ İbn Abdülber, **ed-Dürer**, s. 93.

²³⁸ İbn Hişâm, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, C. I, s. 495.

İKİNCİ BÖLÜM

İBADETLER İLE İLGİLİ HUTBELER

Abd kelimesinden türeyen ibadet, inanan insanın Allah’a kulluğunu göstermek amacıyla yaptığı bütün davranışları kapsamaktadır.¹

Alak sûresinin “Yaratan Rabbinin adıyla oku!” (Alak 96/1) ayetindeki ifade dolaylı olarak insanın konumuna da işaret ederek, durması gerektiği yeri göstermektedir. “Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.” (Zâriyât 51/56) ayetiyle de insanın dünyadaki varlığının nihaî amacı ortaya konulmuştur. Bu bağlamda ayetlerde sık sık insanın kulluğunun nişanesi olarak ibadete vurgu yapılmıştır. “De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.” (Kehf 18/110) “De ki: Benim namazım, (her türlü) ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin Rabbi olan Allah içindir.” (En‘âm 6/162)

İbadet, kulluğun dışı vurumu olmasıyla birlikte insanın dünyadaki varlığının nedeni olarak açıklanmaktadır. İslâm dininde namaz ve zekâtın ibadetler içinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Kur’an’da namaz kelimesinin sıkça zekât kelimesiyle birlikte kullanılması namaz ibadetinin ruhu arındırma işleviyle zekât ibadetinin malı arındırma özelliği arasındaki paralelliğe vurgu anlamı taşıdığı söylenebilir.²

Bu bölümde bayram namazından sonra ibadet rûknü olarak irâd edilen bir hutbe ile yanlış inanış ve davranışlara müdahale amacıyla irâd edilen iki hutbe metni ele alındı.

¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. III, s. 273.

² M. Kâmil Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul, 2006, s. 352.

2.1. Sadaka İle İlgili Bayram Hutbesi

“Sözlükte ‘haber’in gerçek olması; doğruluk’ gibi anlamlara gelen şıdk kökünden türeyen sadaka kelimesi (çoğulu şadaķāt), Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için ihtiyaç sahiplerine yapılan gönüllü veya dinen zorunlu maddî yardımları, bu çerçevede verilen para ve eşyayı ifade eder.”³ İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren başkalarına yardım, teşvik edilen bir davranıştır. Medine döneminde bu teşvikin sistemli bir hale dönüşerek yeni bir hüviyete büründüğü görülmektedir. İslâm dininin sosyal ilişkileri düzenleme bağlamındaki en önemli emirlerinden biri olan sadaka, diğer insanlara karşılıksız olarak yapılan maddi ve manevi yardımı ifade etmektedir. Resûlullah’ın her bayram hutbesinde insanları sadaka vermeye teşvik etmesi bu ibadete verilen önemi göstermesi açısından anlamlıdır. Resûlullah’ın her bayram hutbesinde sadakayı teşvik etmesine rağmen bu konuda bize ulaşan sadece birkaç hutbe bulunmaktadır. Bayram hakkında hutbeyle ilgili nakledilen rivayetler hutbenin namazdan sonra olması, kadınlar tarafında ayrıca konuşma yapılması, sadakayı kadınların daha çok vermesini konu almaktadır.

2.1.1. Hutbe İle İlgili Rivayetler

Resûlullah’ın bayram namazında irâd ettiği hutbe İbn Abbâs ve Câbir b. Abdullah tarikleriyle bize ulaşmıştır. Rivayetler Abdürrezzâk’ın (ö. 211/826-7) *Musannef*, Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *Müsneğ*, Dârimî’nin (ö. 255/869) *Sünen*, Buhârî’nin (ö. 256/870) *Sahih*, Müslim’in (ö. 261/875) *Sahih*, İbn Mâce’nin (ö. 273/887) *Sünen*, Ebû Dâvûd’un (ö. 275/889) *Sünen* ve Nesâî’nin (ö. 303/915) *Sünen* isimli eserlerinde yer almaktadır. Rivayetin yer aldığı en eski eser Abdürrezzâk’ın *Musannef* isimli eseridir.

³ Ali Duman, “Sadaka”, **DİA**, C. XXXV, İstanbul, 2008, s. 383-384.

2.1.1.1. Câbir b. Abdullah Rivayeti

Câbir b. Abdullah rivayeti Atâ b. Ebû Rebâh'tan sonra İbn Cüreyc ve Abdülmelik tarikleriyle devam etmiştir.

İbn Cüreyc tarikleri Abdürrezzâk'ın *Musannef*, Buhârî'nin *Sahîh*,⁴ Müslim'in *Sahîh*⁵ ve Ebû Dâvûd'un *Sünen*⁶ isimli eserlerinde yer almaktadır.

1. “Hz. Peygamber, Ramazan Bayramı namazını kılmak için kalktı. Namazı hutbeden önce kıldı. Namazdan sonra erkeklere konuşma yaptı. Konuşması bitince indi, kadınların yanına geldi. Bilâl'e yaslanarak onlara da konuşma yaptı. Bilâl elbisesini açmış kadınlar ona sadakalarını atıyorlardı. [Râvi İbn Cüreyc: Ben Atâ'ya, 'Kadınların verdikleri, Ramazan fitresi miydi?' diye sordum. Atâ, 'Hayır fakat kadınlar o gün, ellerinde olanı birbiri ardınca sadaka olarak verdiler.' dedi. Atâ'ya, 'Gerçekten kadınların tarafına gidip vaaz veren imam gördün mü?' diye sordum. Atâ, 'Yemin ederim bu onların hakkıdır fakat yapıldığını görmedim.' dedi.”⁷

عبد الرزاق عن ابن جريج قال أخبرني عطاء عن جابر بن عبد الله الانصاري قال سمعته يقول إن النبي صلى الله عليه وسلم قام يوم الفطر فصلى فبدأ بالصلاة قبل الخطبة ثم خطب الناس فلما فرغ نبي الله صلى الله عليه وسلم نزل فأتى النساء فذكرهن وهو متكئ على بلال وبلال باسط ثوبه يلقين فيه النساء صدقة قلت لعطاء أركاة يوم الفطر قال لا ولكنه صدقة يتصدقن بها حينئذ تلقي المرأة فتختها ويلقين ويلقين قال قلت لعطاء أترى حقاً على الإمام الآن حتى يأتي النساء حين يفرغ فيذكرهن قال أي لعمرى إن ذلك لحق عليهم وما لهم لا يفعلون ذلك

İbn Cüreyc → Atâ → Câbir b. Abdullah el-Ensârî → **Abdürrezzâk**

İbn Cüreyc tarikiyle gelen rivayetler arasında fark bulunmamaktadır. Bu rivayetlerde Resûlullah'ın kadınlar tarafına gelip konuşma yaptığı nakledilmekte fakat ne söylediği hakkında bilgi verilmemektedir. İbn Cüreyc'in Atâ'ya sorularından burada dikkat çekilen asıl unsurun Resûlullah'ın konuşması değil tavrı olduğu anlaşılmaktadır. Râvilerin diyaloglarından anlaşıldığına göre daha sonraki zamanlarda kadınlar tarafında ayrıca vaaz etme terkedilmişti. Erkekler ve kadınlar tarafında ayrı ayrı konuşma yapan Resûlullah'ın konuşmalarından hiçbir bölüm aktarılmadan kadınlar bölümüne gelerek konuşma yaptığının belirtilmesinden vurgulanmak istenilenin bu olduğu anlaşılmaktadır.

⁴ Buhârî, “İdeyn”, 7 [Hadis no: 918]; “İdeyn”, 19 [Hadis no: 935].

⁵ Müslim, “İdeyn”, 3 [Hadis no: 885].

⁶ Ebû Dâvûd, “Salât” 250 [Hadis no: 1143].

⁷ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, C. III, s. 278 [Hadis no: 5631].

2. “Hz. Peygamber’i bayram namazı kılarken gördüm. Namazı hutbeden önce, ezan ve kamet okunmaksızın kıldı. Namazı tamamladıktan sonra Bilâl’e dayanarak kalktı. Allah’a hamd ü senâ etti. İnsanlara vaaz ve nasihatlerde bulundu. Onları Allah’a itaate teşvik etti. Sonra Bilâl ile birlikte kadınların yanına gitti. Onlara da Allah’tan sakınmalarını emretti. Vaazda bulundu. Allah’a hamd ü senâ etti. Kadınları Allah’a itaate teşvik ettikten sonra, ‘Sadaka verin çünkü çoğunuz cehennem odunusunuz.’ Alt tabakadan al yanaklı bir kadın, ‘Niye ey Allah’ın Elçisi?’ dedi. Hz. Peygamber, ‘Çok şikâyetçi oluyorsunuz. Kocalarınızın sizin için yaptığı iyiliklere nankörlük ediyorsunuz.’ dedi. Bunun üzerine kadınlar gerdanlıklarını, küpelerini ve yüzüklerini çıkarıp Bilâl’in (bohça şeklinde açtığı) elbisesine sadaka olarak attılar.”⁸

حدثنا يحيى عن عبد الملك حدثنا عطاء عن جابر قال شهدت الصلاة مع النبي صلى الله عليه وسلم في يوم عيد فبدأ بالصلاة قبل الخطبة بغير أذان ولا إقامة فلما قضى الصلاة قام متوكئا على بلال فحمد الله وأثنى عليه ووعظ الناس وذكرهم وحثهم على طاعته ثم مضى إلى النساء ومعه بلال فأمرهن بتقوى الله ووعظهن وحمد الله وأثنى عليه وحثهن على طاعته ثم قال تصدقن فإن أكثرن حطب جهنم فقالت امرأة من سفلة النساء سفعاء الخدين لم يا رسول الله قال لأنكن تكثرن الشكاية وتكفرن العشير فجعلن ينزعن حلبيهن وقلاندھن وقرطتهن وخواتيمهن يقدفن به في ثوب بلال يتصدقن به حدثنا إسحاق بن يوسف حدثنا عبد الملك عن عطاء عن جابر بن عبد الله قال شهدت مع النبي صلى الله عليه وسلم يوم عيد فبدأ بالصلاة قبل الخطبة فذكر معناه

Yahyâ → Abdülmelik → Atâ → Câbir b. Abdullah → **Ahmed b. Hanbel**

Abdülmelik tarikiyle gelen bu rivayet Müslim,⁹ Dârimî¹⁰ ve Nesâî¹¹ tarafından tahrîc edilmiştir. Rivayetlerin metinleri arasında fark bulunmamaktadır. Abdülmelik rivayetinde İbn Cüreyr rivayetinden farklı olarak Resûlullah’ın kadınlara sadaka vermelerinin emredilmesi yer almaktadır. Dârimî’nin Ebû Ya’lâ’dan tahrîc ettiği rivayette “Çoğunuz cehennem odunusunuz.” ifadesi yerine “Cehennem ahvali hakkında bir şeyler zikretti.” denmektedir. Rivayetin devamında bir kadının Resûlullah ile diyalogu yer almaktadır. Konuşan kadın hakkında bir tarif yapılmasına rağmen kim olduğu hakkında bilgi verilmemiştir. İki rivayette Câbir b. Abdullah’dan nakledilmiş olmasına rağmen iki tarik arasında birçok fark bulunmaktadır. Bu farklılığın nedeni Atâ’dan sonraki müşterek râvi olan İbn Cüreyc ve Abdülmelik kaynaklanıyor olabilir.¹²

⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855) Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C.XXII, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1999, s. 313 [Hadis no: 14420].

⁹ Müslim, “Salâtü’l-İdeyn”, 4 [Hadis no: 885].

¹⁰ Dârimî, “Salât”, 224 [Hadis no: 1610].

¹¹ Nesâî, “Salâtü’l-İdeyn”, 19 [Hadis no: 1575].

¹² Câbir b. Abdullah rivayetinde Atâ b. Ebû Rebâh el-Kureşî sika, fakihtir. İbn Ebû Hâtim, mürselleri olduğunu söylemiştir. Süleyman b. Harb, Kays b. Sa’d’ın rivayetleri uzatması ve değiştirmesinden

Taberânî’de yer alan bir rivayette benzer bir olay anlatılmaktadır. Bu olayın geçtiği zamanla hakkında bilgi verilmezken, mescidde Resûlullah’ın kadınların yanına gelerek normal bir konuşma esnasında bunu söylediği anlaşılmaktadır. Rivayette soruyu soran kadın Esmâ bt. Yezîd’dir.¹³ Esmâ bt. Yezîd rivayetinde kadınların sadaka vermesinden ve Bilâl’den bahsedilmemektedir.

Resûlullah’ın konuşmasında kadınların cehennemlik olmasından bahsettiği farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin büyük çoğunluğu Abdullah b. Mes’ûd’un karısı Zeyneb ile ilişkilendirilerek anlatılmıştır. Beş farklı râviden nakledilen bu rivayetlerin ortak noktası kadınların sadaka vermelerinin emredilmesi, kadınların çoğunluğunun cehennemlik olduklarının söylenmesidir. Ebû Saîd el-Hudrî’den gelen rivayetlerde bayram ifadesi geçmekle birlikte hangi bayram olduğu net değildir. Resûlullah’ın Ramazan veya Kurban bayramında kadınların yanına gitti. Onlara, “Ey kadınlar topluluğu! Sadaka verin. Muhakkak ki cehennem ehlinin çoğunun sizden olduğunu gördüm.”¹⁴ dediği nakledilmektedir. Bu rivayette de bir kadının soru sorması ve aradaki diyalog yer almaktadır. Diyalogun ilerleyişinde farklılıklar bulunmakla birlikte farklı beş râviden aktarılan bu rivayetin sadece Ebû Saîd el-Hudrî’den gelen varyantında Ramazan veya Kurban bayramı ibaresi geçmektedir. Rivayetlerde Bilâl’in Resûlullah’ın yanında bulunmasından ve

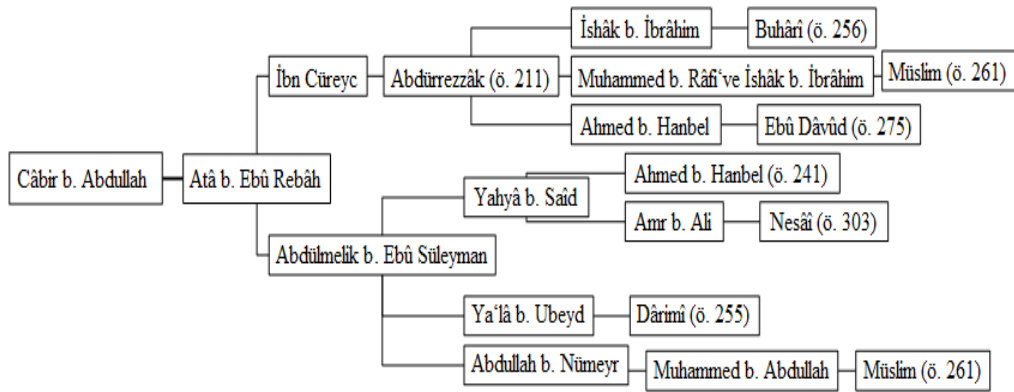
dolayı onun hadislerini almayı terk ettiğini nakletmektedir. Tedlis yapmakla suçlanmış, uzun rivayetlerinin ve Hz. Âişe’den naklettiği rivayetlerin alınmaması gerektiğini söyleyenler olmuştur. el-Medîni, ömrünün sonlarına doğru İbn Cüreyc ve Kays b. Sa’d’ın ondan rivayet almayı bıraktıklarını belirtir. Bkz. Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449) İbn Hacer, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, thk. İbrahim Zeybek Adil Mürşid, C. VII, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1995, s. 179-82. Yahyâ el-Kattân Mücâhid’in mürsellerinin Atâ’nın mürsellerinden daha doğru olduğunu söyler. Bkz. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî (ö. 748/1348) Zehebî, **Mizânü’l-İtidâl fî Nakdi’r-Ricâl**, thk. Ali Muhammed Muavvad, Adil Ahmed Abdülmevcut, C. III, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995, s. 70. Abdülmelik b. Ebû Süleyman; Ebû Hâtim, Nesâî ve İbn Hibbân tarafından sika olarak değerlendirilmiştir. İbn Hibbân Kûfelilerin büyük âlimlerinden ve hafızlarından olmakla birlikte bazen evhamlanarak hata yaptığını fakat rivayetlerini tamamen terk etmenin insaflı olmayacağını söyler. Bkz. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965) İbn Hibbân, **es-Sikât**, thk. Seyyid Şerefüddin Ahmed, C. VII, 1. bs., Beyrut, Darü’l-Fikr, 1975, s. 97. Konuyla ilgili yapılan bir araştırmada Câbir b. Abdullah rivayetindeki farklılığın sebebi olarak Abdülmelik’in zabt kusurundan kaynaklanmış olabileceği belirtilerek, “Salih b. Ahmed’in babasından yaptığı nakilde ‘Abdülmelik, hafızlardandı. Fakat o, rivayetinde İbn Cüreyc’e muhalefet etmektedir. İbn Cüreyc ise, bizim katımızda daha güvenilir bir kimsedir.’ demiştir.” rivayeti nakledilerek İbn Cüreyc rivayetini daha sağlam olarak kabul etmişlerdir. Bkz. Ali Osman Ateş, **Hadis Temelli Kalp Yargılarda Kadın**, 3. bs., İstanbul, Beyan, 2015, ss. 155-56.

¹³ et-Taberânî, **el-Mu‘cemü’l-Kebîr**, C. XXIV, s. 168.

¹⁴ Buhârî, “Zekât”, 43.

kadınların sadaka vermesinden bahsedilmemektedir. Resûlullah ile kadın arasında geçen diyalogdan bahseden Zeyneb bt. Muâviye¹⁵ ve Abdullah b. Mes'ûd¹⁶ rivayetlerin hiçbirinde bayram namazına ilişkin bir ifade yer almamaktadır. Ebû Hureyre'den gelen rivayette Abdullah b. Mes'ûd'un karısının sadaka vermek için eve gidip ziynet eşyalarını almasından bahsedilmektedir. Bu rivayetlerde olayın sabah namazından sonra yaşandığı bilgisi verilmektedir.¹⁷ Esmâ bt. Yezîd rivayetiyle içerik ve zaman olarak örtüşmektedir. Abdullah b. Ömer'den gelen rivayette de olayın geçtiği zamanla ilgili bilgi verilmeksizin kadınların cehennemlik olmasından ve sadaka vermelerinden bahsedilmektedir.¹⁸ Câbir b. Abdullah'ın Abdûlmelik tarikiyle gelen rivayetiyle ortak konular barındıran bu rivayetlerin aynı hutbe metnine ait olmaları ihtimal dâhilindedir. Bununla birlikte Abdûlmelik'te bulunan zabt kusurları, diğer rivayetlerde olayın geçtiği zamanla ilgili farklı bilgilerin verilmesi, daha sağlam olarak nitelenen İbn Cüreyc nakillerinde bu konuda bilgilerin yer almaması nedeniyle aynı hutbe olma ihtimali zayıf görünmektedir. Câbir b. Abdullah'ın Abdûlmelik tarikiyle gelen rivayetinde birkaç rivayetin birleştirilerek nakledilmiş olma ihtimali vardır.

Tablo 5: Câbir b. Abdullah Rivayeti İsnad Şeması

¹⁵ Dârimî, “Zekât”, 23.

¹⁶ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. VII, s. 217.

¹⁷ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XIV, s. 449.

¹⁸ Müslim, “İmân”, 34; İbn Mâce, “Fiten”, 19.

2.1.1.2. İbn Abbâs Rivayeti

İbn Abbâs'tan Tâvûs, Atâ, Abdurrahman b. Abbâs ve Saîd b. Cübeyr tarikleriyle gelen rivayet Abdürrezzâk'ın *Musannef*, Dârimî'nin *Sünen*, Buhârî'nin *Sahîh*, Müslim'in *Sahîh*, İbn Mâce'nin *Sünen* ve Nesâî'nin *Sünen* isimli eserlerinde yer almaktadır. Rivayetler arasında farklılıklar bulunduğu için dört râviden gelen rivayetler ayrı ayrı incelenecektir.

1. “Hz. Peygamber, Ebû Bekr, Ömer ve Osman Ramazan Bayramı namazını kıldırarak zaman onlarla beraberdim. Hepsi de bayram namazını hutbeden önce kıldırıp sonra hutbe okudular. Hz. Peygamber'in hutbeden inip, erkekleri oturarak safları yara yara kadınların yanına gittiğini görür gibiyim. Yanında Bilâl de vardı. Hz. Peygamber kadınlara, ‘Ey Allah'ın Elçisi! Mü'min kadınlar Allah'a hiçbir şeyi şirk koşturmak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek ve kendi ürettikleri iftiraları başkasına atmamak üzere biat etmek için sana gelmişler.’ (Mümtehine 60/12) ayetini okuduktan sonra, ‘Bunları kabul ediyor musunuz?’ diye sordu. İçlerinden bir kadın [Sadece o cevap vermişti.] ‘Evet, ey Allah'ın Elçisi!’ dedi. [Râvi Hasen bu kadının kim olduğunu bilmiyor dedi.] Hz. Peygamber, ‘O hâlde sadaka verin.’ buyurdu. Bilâl elbisesini açarak, ‘Anam babam size feda olsun, hadi!’ dedi. Kadınlar küpe ve yüzüklerini Bilâl'in elbisesine attı.”¹⁹

عبد الرزاق عن ابن جريج قال أخبرني حسن بن مسلم عن طاووس عن ابن عباس قال شهدت الصلاة يوم الفطر مع النبي صلى الله عليه وسلم ومع أبي بكر وعمر وعثمان كلهم يصلونها قبل الخطبة ثم يخطب بعد قال نزل نبي الله صلى الله عليه وسلم فكأنني أنظر إليه حين يجلس الرجال بيده ثم أقبل يشقهم حتى جاء النساء معه بلال فقال يا أيها النبي إذا جاءك المؤمنات يبابعنك على أن لا يشركن بالله شيئاً فتلا هذه الآية حتى فرغ منها ثم قال حين فرغ منها أنتن على ذلك فقالت امرأة واحدة ولم تجبه غيرها منهن نعم يا نبي الله لا يدري حسن من هي قال فتصدقن قال فيسط بلال ثوبه ثم قال هلم لكن فدا لكن أبي وأمي فجعلن يلقين الفتح والخواتيم في ثوب بلال قلنا له ما الفتح قال خواتيم من عظام كن يلبسن في الجاهلية

İbn Cüreyc → Hasen b. Müslim → Tâvûs → İbn Abbâs → **Abdürrezzâk**

Tâvûs tarikiyle gelen rivayet Abdürrezzâk, Ahmed b. Hanbel,²⁰ Buhârî²¹ ve Müslim²² tarafından tahrîc edilmiştir. Bayram namazından sonra irâd edilen diğer hutbelerden farklı olarak Resûlullah'ın kadınlardan biat aldığı nakledilmektedir.

¹⁹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, C. III, s. 279 [Hadis no: 5632].

²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. V, s. 189 [Hadis no: 3063].

²¹ Buhârî, “İdeyn”, 19 [Hadis no: 936]; Buhârî, “Tefsir/Mümtehine”, 370 [Hadis no: 4613].

²² Müslim, “Salâtü'l-İdeyn”, 1 [Hadis no: 884].

Buhârî tahrîcinde ek olarak “Kadınlar tarafına geçerken erkek cemaatin dağılmaması için Resûlullah’ın eliyle oturun işareti yaptığı” bilgisi verilmektedir.²³

İbn Abbâs’tan Tâvûs tarikiyle gelen bu rivayet İbn Cüreyc’e kadar tek râvi ile gelmektedir. Bayram hutbelerinde Resûlullah’ın kadınlardan biat aldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Mümteherine sûresi 10. ayet ile tarama yaptığımızda Hz. Âişe’den gelen bir rivayette Resûlullah’ın hicret eden kadınlardan bu ayetle biat aldığı bilgisi verilmekle birlikte bununla ilgili özel bir zaman belirtilmemektedir.²⁴

Bu konuda yapılan bir çalışmada Resûlullah’ın çeşitli zamanlarda kadınlardan da özel olarak biat aldığı, Hudeybiye Antlaşması’ndan sonra hicret eden kadınların hicret amaçlarını tespit için imtihan edilip, Mümteherine sûresi 10. ayetiyle biat alındığı ifade edilmekle birlikte bayram namazında topluca biat alındığı hakkında bilgi verilmemektedir.²⁵ Bu durum Resûlullah’ın düzenli aralıklarla biat almış olabileceği ihtimalini ortadan kaldırmaz. İbn Hacer bu rivayeti ele alırken bir kadının cevabı oradaki herkese şâmil olduğu için tek kişi cevap vermiştir der.²⁶ Dört farklı eserde tahrîc edilen rivayetin isnadı sika râvilerden oluşmaktadır.²⁷ Tarihi vakalarla da uyumlu olan rivayet hutbe metnine dâhil edilecektir.

2. “Resûlullah’ın bayram gününde hutbeden önce namaza başladığına şahitlik ederim. Sonra hutbe verdi. Sonra kadınların işitmediğini düşünerek kadınlar tarafına geldi. Onlara anlattı, vaaz etti ve sadaka vermelerini emretti. Bilâl elbisesini tuttu. Kadınlar küpelerini ve ellerine gelen şeyleri Bilâl’in elbisesine attılar.”²⁸

²³ Buhârî, “‘İdeyn”, 19 [Hadis no: 936].

²⁴ Buhârî, “Tefsir/Mümteherine”, 369; İbn Mâce, “Cihad”, 43.

²⁵ Murat Sülün, Süheyla Köksal, “60/Mümteherine Suresinin 12. Ayeti Bağlamında Kadınların Biati Meselesi”, **Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 2, 2015, s. 115.

²⁶ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449) İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî**, C. II, Beyrut, Dârü’l-Mârifet, 1379, s. 468.

²⁷ Tâvûs b. Keysân, Yahyâ b. Maîn ve Ebû Zera’ tarafından sika olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Yûsuf b. ez-Zekî Abdurrahman Ebû’l-Haccâc (ö. 742/1341) el-Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, C. XIII, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1980, s. 357. Hasen b. Müslim; Yahyâ b. Maîn, Ebû Zera’ ve Nesâî tarafından sika, Ebû Hâtim tarafından sâlihü’l-hadîs olarak değerlendirilmiştir. Bkz. **A.g.e.**, C. VI, s. 325. İbn Cüreyc, Mekki tarafından sika olarak değerlendirilmiştir. İbn Hibbân Sikât isimli eserinde yer vermiştir. Sika ve kesîrü’l-hadîs olarak değerlendirmiştir. Bkz. İbn Hacer, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, C. VI, s. 359.

²⁸ Dârimî, “Salât”, 218 [Hadis no: 1611].

حدثنا محمد بن يوسف حدثني بن عيينة حدثني أيوب السخيتاني قال سمعت عطاء يقول سمعت ابن عباس يقول : أشهد على رسول الله صلى الله عليه وسلم انه بدأ بالصلاة قبل الخطبة يوم العيد ثم خطب فرئي أنه لم يسمع النساء فأتاهن فنكرهن ووعظهن وأمرهن ان يتصدقن وبلال قابض بثوبه فجعلت المرأة تجيء بالخرص والشيء ثم تلقيه في ثوب بلال

Muhammed b. Yûsuf → İbn Uyeyne → Eyyûb es-Sahtiyânî → Atâ → İbn Abbâs → **Dârimî**

İbn Abbâs'ın Atâ tarikiyle gelen rivayeti Eyyûb es-Sahtiyânî'den sonra çeşitli kollara ayrılarak devam etmiştir. Dârimî, Buhârî²⁹ ve İbn Mâce³⁰ tarafından tahrîc edilmiştir. Tarikler arasında farklılık bulunmamaktadır. Rivayetlerde bayram günü geçmesine rağmen hangi bayram olduğu belirtilmemiştir. Diğer rivayetlerle uyumlu görünmektedir.

3. “İbn Abbâs’a bir adam şöyle sordu: ‘Kurban ya da Ramazan Bayramı’nda Resûlullah’ın yanında olduğuna şahadet eder misin?’ [O] Evet, küçüklüğümden dolayı orada olmasaydım şahadet etmezdim. Ezan ve kâmet olmadan hutbeden önce namazı kıldı sonra hutbe okudu. Sonra kadınların tarafına geçti onlara vaaz etti, anlattı ve sadaka vermelerini emretti. Bunun üzerine kadınlar gerdanlıklarını, yüzüklerini sadaka olarak Bilâl’in [bohça gibi] açtığı elbisesinin içine atmaya başladılar. Sonra Resûlullah ve Bilâl eve döndü.”³¹

حدثنا أحمد بن محمد أخبرنا عبد الله أخبرنا سفيان عن عبد الرحمن بن عابس سمعت ابن عباس رضي الله عنهما سأله رجل : شهدت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم العيد أضحى أو فطرا ؟ قال نعم ولولا مكاني منه ما شهدته يعني من صغره قال خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم فصلى ثم خطب ولم يذكر أذانا ولا إقامة ثم أتى النساء فوعظهن وذكرهن وأمرهن بالصدقة فرأيتهن يهوين إلى أذانهن وحلقهن يدفعن إلى بلال ثم ارتفع هو وبلال إلى بيته

Ahmed b. Muhammed → Abdullah → Süfyân → Abdurrahman b. Âbis → İbn Abbâs → **Buhârî**

Abdurrahman b. Âbis tarikiyle gelen rivayet Buhârî³² ve Nesâî³³ tarafından tahrîc edilmiştir. Rivayetler arasında fark bulunmamaktadır.

4. “Bayram gününde Nebî iki rekât namaz kıldırdı, öncesinde ve sonrasında namaz kılmadı. Sonra kadınların yanına geldi ve onlara sadakayı emretti. Kadınlar küpelerini ve gerdanlıklarını [veya kolyelerini] sadaka olarak vermeye başladılar.”³⁴

²⁹ Buhârî, “İlim”, 32 [Hadis no: 98]; “Zekât”, 32 [Hadis no: 1386].

³⁰ İbn Mâce, “İkâmetü’s-salât”, 155 [Hadis no: 1273].

³¹ Buhârî, “Nikâh”, 123 [Hadis no: 4951].

³² Buhârî, “İdeyn”, 16 [Hadis no: 932]; “Sıfatü’s-salât”, 77 [Hadis no: 825]; “İ’tisâm”, 16 [Hadis no: 6894].

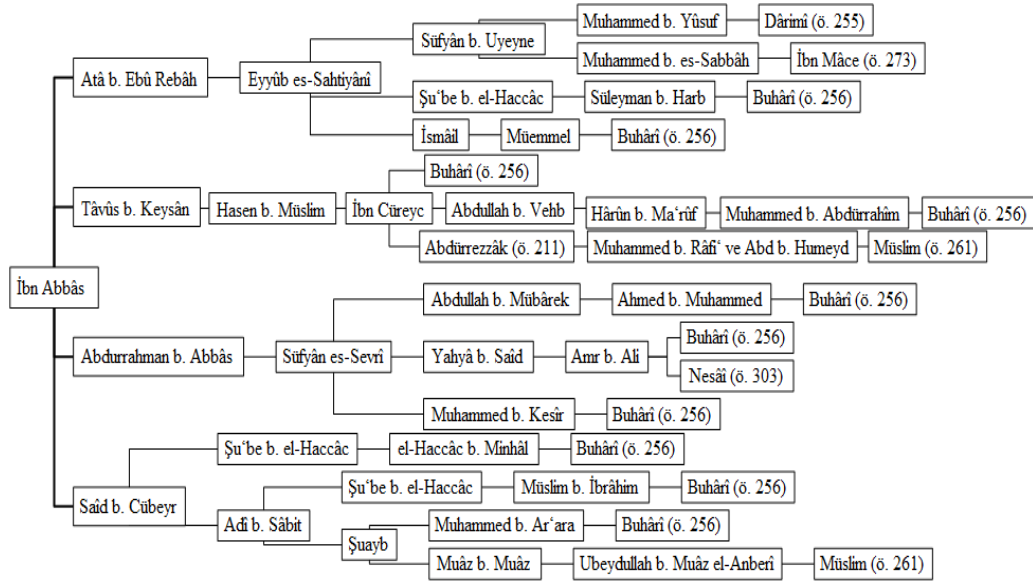
³³ Nesâî, “Salâtü’l-ideyn”, 28 [Hadis no: 1586].

حدثنا محمد بن عرعة حدثنا شعبة عن عدي بن ثابت عن سعيد بن جبير عن ابن عباس رضي الله عنهما قال خرج النبي صلى الله عليه و سلم يوم عيد فصلى ركعتين لم يصل قبل ولا بعد ثم أتى النساء فأمرهن بالصدقة فجعلت المرأة تصدق بخرصها وسخابها

Muhammed b. Ar'ara → Şu'be → Adî b. Sâbit → Saîd b. Cübeyr → İbn Abbâs → **Buhârî**

Saîd b. Cübeyr tarikiyle gelen rivayet Buhârî³⁵ ve Müslim³⁶ tarafından tahrîc edilmiştir. Rivayetler arasında önemli bir farklılık bulunmamaktadır. Resûlullah'ın yanında Bilâl'in olması ve kadınların ziynetlerini sadaka olarak vermeleri bütün rivayetlerin ortak noktalarını oluşturmaktadır.

Tablo 6: İbn Abbâs Rivayeti İsnad Şeması

2.1.2. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Resûlullah'ın bayram namazından sonra yaptığı konuşmanın kadınlar bölümündeki kısmı rivayetlerde nakledilmiştir. Câbir b. Abdullah ve İbn Abbâs'tan gelen rivayetlerin bulunduğu hutbe metninde olayın Ramazan Bayramı'nda olması, kadınların Bilâl'in elbisesine ziynetlerini sadaka olarak atmaları rivayetlerdeki

³⁴ Buhârî, "Libâs", 55 [Hadis no: 5542].

³⁵ Buhârî, "Libâs", 57 [Hadis no: 5544]; "Zekât", 24 [Hadis no: 1371].

³⁶ Müslim, "Salâtü'l-İdeyn", 2 [Hadis no: 884].

müşterek kısımlardır. Müşterek kısımlardan hareketle aynı hutbe metni olduğu düşünülen rivayetler değerlendirmeye alındı.

İbn Abbâs'tan rivayette bulunan Abdurrahman b. Âbis rivayetinde Kurban ya da Ramazan Bayramı ifadesi yer alırken diğer rivayetlerde Ramazan Bayramı ve bir bayram günü ifadesi kullanılmıştır. Câbir b. Abdullah rivayetinde yer alan Atâ ile İbn Cüreyc arasında geçen konuşmalarda İbn Cüreyc'in "Kadınların verdikleri Ramazan fitresi miydi?" sorusu olayın Ramazan Bayramı'nda geçtiğini teyid etmektedir.³⁷ Rivayetlerden ikisinde Resûlullah'ın kadınlara yaptığı konuşma nakledilmektedir. Çoğunluğunda ise kadınlara vaaz ettiği, tavsiyelerde bulunduğu ve sadaka vermelerini emrettiği nakledilmektedir. Rivayetlerin büyük çoğunluğunda içerikten bahsedilmemektedir. İçerikten bahseden rivayetlerin biri İbn Abbâs'tan gelmektedir. Bu rivayette Resûlullah bayram hutbesinde kadınlardan biat almıştır. İkinci ise Câbir b. Abdullah'ın Abdülmelik tarikiyle gelen rivayettir. Rivayetin içeriğinde kadınların cehennemlik olmasından bahsedilmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi rivayetin bu kısmının bayram hutbesine aidiyeti sorunlu görünmektedir. Hem Câbir b. Abdullah hem de İbn Abbâs rivayetlerinde bu konu hakkında bilgi verilmemekle birlikte Abdülmelik'in zabt kusurları bulunmaktadır.

Verilen metin ve isnadlarla birlikte ihtisar yapılmış olarak da birçok varyantla nakledilen "Resûlullah'ın hutbeyi bayram namazından sonra okuması, bayram namazında ezan ve kametin olmaması ve kadınlara ayrıca vaaz etmesi"³⁸ bu rivayetin gündeme gelme nedenini açığa çıkarması açısından önemlidir. Muhtemelen aynı nedenlerle vaazın içeriğinden değil sadece yapılmasından bahsedilmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen rivayette "Mervân b. el-Hakem Medine valisi olduğu zaman h. 42-49 (662-669) Kesîr b. Salt'ın evinin olduğu yere [Resûlullah'ın bayram namazlarını kıldırıldığı namazgâhın bulunduğu yerdir.] kerpiçten bir minber yaptırıp, hutbeyi namazdan önce minber üzerinde okumuştur."³⁹ Ebû Saîd el-Hudrî, Mervân'a namazı önce kılmaları gerektiğini Resûlullah'ın hep bu şekilde yaptığını söylediğinde Mervân bunun artık değiştiği cevabını vermiştir. İkinci rivayette de Abdullah b. Zübeyr'e biat edildiği zaman İbn Abbâs ona haber yollayarak, Bayram

³⁷ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, 1379, C. II, s. 468.

³⁸ el-Heysemî, **Mecma'u'z-Zevâ'id**, C. II, s. 436-8; Müslim, "Salâtü'l-İdeyn", 8.

³⁹ Müslim, "Salâtü'l-İdeyn", 9.

namazı için ezan ve kâmet olmadığını, hutbenin namazdan önce olduğunu, buna uygun davranmasını söylemiştir.⁴⁰ Bu iki rivayet bize Resûlullah'ın uygulamasının değiştirildiğini, bunun yanlışlığını belirtmek için bayram günündeki uygulamalarını anlatan rivayetlerde bulunulduğunu göstermektedir. Netice itibariyle bayram namazları hali hazırda sürekliliği olan bir sünnettir. Bu uygulamanın değişmesi sonucu yeniden gündeme gelen bir mesele olduğu için hutbedeki konuşmadan genel ifadeler aktararak, daha çok olayın gerçekleşme biçimine odaklanıldığı anlaşılmaktadır. Câbir b. Abdullah'tan İbn Cüreyc tarikiyle gelen iki rivayette Resûlullah'ın konuşmasını bitirdikten sonra yüksekçe yerden, bir yerde de minberden inerek kadınlar tarafına geçtiği nakledilmektedir. Bu rivayetler Resûlullah'ın bayram namazlarını mescidde kılmadığı, minber kullanmadığını belirtilen rivayetlerle çelişmektedir. Yüksekçe bir yerden inmiş olsa bile bunun şu anda kullandığımız anlamda bir minber olmadığı açıktır. Yukarıda da bahsedildiği gibi Mervân b. el-Hakem bayram namazlarında Medine'de minber kullanan ilk kişidir. Bu durumda ya Câbir b. Abdullah rivayetinde hata bulunmaktadır ya da sonraki uygulamaların yerleşmesi sonucu bu şekilde rivayet edilmiştir.

Ele alınan rivayetlerden anlaşıldığına göre olayın gerçekleştiği zamandan daha geç bir dönemde olayın gündeme gelme neticesinde rivayetler nakledildiği için hutbeden genel ifadeler aktarılmıştır. İbn Abbâs'tan nakledinen biat kısmı zaten ayet olduğu için hatırd tutulması ve aktarılması anlaşılır görünmektedir. Resûlullah'ın hutbelerinde çok uzun konuşmadığı, bayram hutbelerinde sadaka vermeye teşvik ettiği dikkate alındığında konuşmanın içeriği bu kadar olabileceği gibi, bulunduğu tavsiyeler metinde yer almadığı için buna ek cümlelerinde olması ihtimali bulunmaktadır. Kadınların ziynet eşyalarını sadaka olarak atmalarından, Bilâl'in yanında birçok sadakanın toplanmış olmasından dolayı, konuşmanın ana konusunun sadaka olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁰ Müslim, "Salâtü'l-İdeyn" 9.

2.1.2.1. Hutbe Metni

“Resûlullah bayram namazını kıldırdıktan sonra Bilâl’e dayanmış olarak kadınların yanına geldi. Hz. Peygamber kadınlara, ‘Ey Allah’ın Elçisi! Mü‘min kadınlar Allah’a hiçbir şeyi şirk koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek ve kendi ürettikleri iftiraları başkasına atmamak üzere biat etmek için sana gelmişler.’ (Mümtehine 60/12) ayetini okuduktan sonra kadınlara ‘Bunları kabul ediyor musunuz?’ dedi. İçlerinden bir kadın -sadece o cevap vermişti- ‘Evet, ey Allah’ın Elçisi!’ dedi. Onlara nasihatta bulundu ve sadaka vermelerini emretti. Kadınlar küpelerini, kolyelerini ve bileziklerini çıkararak ellerinde olanları sadaka olarak verdiler.”⁴¹

2.1.3. Hutbenin Tarihsel Bağlamı

Hutbenin tarihlendirmesini yapabilmek için elimizde iki veri bulunmaktadır. Bunlardan ilki hutbenin bayramda geçmesi nedeniyle bayramların ne zaman kutlanmaya başladığıdır. İkinci olarak da hadislerde geçen Resûlullah’ın kadınlardan Mümtehine sûresi 10. ayetle biat almasıdır.

Ramazan orucunun h. 2. yılının Şaban ayında farz kılınmasıyla birlikte Resûlullah fitır sadakasının verilmesini de emretmiştir.⁴² Bundan sonra “İdü’l-fitr ve îdü’l-adhâ şeklinde adlandırılan her iki bayramın da h. 2. yılından itibaren kutlanmaya başlandığı bilinmektedir.”⁴³ Hz. Peygamber bayram namazlarını mescidin biraz uzağında bulunan açık alanda kıldırırdı.⁴⁴ Bayram musallâsı da denilen alan⁴⁵ Medine’nin üç vadisinden biri olan Buthân’da olup Mescid-i Nebevî’ye yaklaşık 500 m. Mesafe uzaklıktadır. Resûlullah, Ramazan ve Kurban bayramı günlerinde sabah namazını Mescid-i Nebevî’de kıldırdıktan sonra tekbirlerle musallâyâ giderdi.⁴⁶ Resûlullah namazgâha geldiğinde ilk olarak namaz kıldırır, namazdan sonra da insanlar saflarında otururken onlara doğru döner konuşma

⁴¹ Abdürrezzâk, **el-Musannef**, C. III, s. 278-279 [Hadis no: 5631-5632].

⁴² İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. I, s. 128.

⁴³ İbrahim Bayraktar, “Bayram”, **DİA**, C. V, İstanbul, 1992, s. 259.

⁴⁴ Kasım Şulul, **İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi**, 1. bs., İstanbul, İnsan Yayınları, 2003, s. 226.

⁴⁵ Farsça namazgâh ve Arapça karşılığı olan musallâ kelimeleri genelde namaz kılınan her yeri ifade eder. Fıkıh terimi olarak yerleşim merkezlerinin dışında bayram, yağmur duası (istiskâ) ve cenaze namazlarının kılındığı belirli yerler için kullanılır. Bkz. Nebi Bozkurt, “Namazgâh”, **DİA**, C. XXXII, İstanbul, 2006, s. 357.

⁴⁶ **A.e.**

yapardı. Konuşmasında onlara tavsiyelerde bulunur, askeri bir birlik gönderilmesi gerekiyorsa onu gönderir, konuşması bittikten sonra da evine dönerdi.⁴⁷ Resûlullah'ın bayram namazlarında önce namaz kıldığı sonra hutbe irâd ettiği bilinmektedir.⁴⁸ Namaz kıldırdıktan sonra ayağa kalkarak yaptığı bu konuşmalarda asâ veya yaya yaslanmış, hamd ü senâdan sonra insanlara tavsiyelerde bulunmuş, sadaka vermeye teşvik etmiştir.⁴⁹ Rivayetlerden anlaşıldığına göre Resûlullah, Medine'ye geldikten sonra ikinci yılda Ramazan ve Kurban bayramları kutlanmaya başlamıştır.

Rivayetlerin birinde yer alan bilgiye göre bayram namazı hutbesinde kadınlardan Mümteherine sûresi 10. ayetle biat alınmıştır. Hz. Peygamber'in Mümteherine sûresindeki ayetin nüzûlünden sonra Medine'ye hicret eden Müslüman kadınlardan bu şekilde biat aldığı Hz. Âişe'den gelen rivayetlerde de yer almaktadır. Bundan sonra mescidde düzenli olarak bu ayet ile birlikte biat alınmış olabilir. Yaygın rivayete göre Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Medine'ye hicret eden ilk kadın, Ukbe b. Ebû Muayt'ın kızı Ümmü Külsûm veya Sübey'a bt. el-Hâris'tir.⁵⁰ Hudeybiye Antlaşmasından sonra Medine'ye hicret eden Ümmü Külsûm'u kardeşlerinin almak için gelmesi üzerine Mümteherine sûresi 10. ayet nâzil olmuştur.⁵¹ Bu durumda bu hutbenin irâd edilme tarihi en erken Hudeybiye Antlaşması'nın yapıldığı tarihten sonradır. İkinci ismi geçen kişi Sübey'a'dır. Sübey'a'nın biat etmesiyle ilgili bilgi bulamadık. Hudeybiye Antlaşması yapılmasından önce Resûlullah umre için Mekke'ye h. 6. yılın Zilkâde ayında yola çıkmış, Zilhicce'nin sonu veya Muharrem ayının başında Medine'ye geri dönmüştür.⁵² Bu durumda kadınların Medine'ye hicretinin h. 7. yılında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Rivayetin doğru olması durumunda hutbenin bu tarihten sonraki bir zamanda irâd edilmiş olması gerekir.

Câbir b. Abdullah'tan nakledilen rivayetlerde Resûlullah'ın Bilâl'e dayanarak ayağa kalktığı, Bilâl'le birlikte kadınlar tarafına geçtiği anlatılmaktadır. Buradan yola

⁴⁷ Buhârî, “İdeyn”, 6.

⁴⁸ Buhârî, “İdeyn”, 7.

⁴⁹ el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, C. III, s. 300; Nesâî, “Salâtü'l-İdeyn”, 20.

⁵⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. VIII, s. 230-1.

⁵¹ et-Taberî, **Tefsîrü't-Taberî**, C. XXIII, s. 332.

⁵² Şulul, **İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi**, s. 302-3.

çıkarak hutbenin geç dönemlere ait olduğu söylenebilir. Bilâl'e yaslanarak ayağa kalkması, birlikte kadınların yanına gitmeleriyle Mümtetine sûresi 10. ayetin nâzil olması olayın bu zamanlarda veya daha sonra gerçekleştiğini göstermesi açısından birbirini desteklemektedir. Bu verilere dayanarak hutbenin en erken h. 2. yıldan itibaren irâd edilmiş olma ihtimali olsa da daha geç dönemlere ait olma ihtimali daha güçlüdür.

2.2. Zekât Memurları İle İlgili Hutbe

İslâm'ın başlangıcından itibaren sadaka ibadeti olmasına rağmen genel kabule göre "Zekât" h. 2. seneden itibaren ramazan orucuyla birlikte farz kılınmıştır.⁵³ Hutbenin irâd edildiği h. 9. senesinde kendi kabilesi dışında başka kabilelere zekât memuru olarak görevlendirilen kişiler gönderilmiştir. Bunun nedeni olarak İslâm'ın daha geniş bir coğrafyaya yayılması gösterilmektedir.⁵⁴ Resûlullah'ın zekât memuru olarak görevlendirdiği kişilerden birinin bu görev esnasında kendisine verilen hediyeleri alması üzerine irâd edilen bu hutbe sosyal olaylar hakkında irâd edilen hutbelere örnekliği açısından da ayrıca önem arz etmektedir.

2.2.1. Hutbe ile İlgili Rivayetler

Zekât mallarının toplanması için görevlendirilen İbnü'l-Lütebiyye'nin görevi esnasında hediye alması üzerine irâd edilen hutbe Ebû Humeyd es-Sâidî, İbn Abbâs ve Hz. Âişe'den gelen rivayetlerle bize ulaşmıştır. Ebû Humeyd es-Sâidî'nin rivayeti Abdürrezzâk'ın (ö. 211/826-7) *Musannef*, İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*, Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen*, Buhârî'nin (ö. 256) *Sahîh*, Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh* ve Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *Sünen* isimli eserlerinde yer almaktadır. İbn Abbâs'dan tek tarikle gelen rivayet ilk olarak Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-Kebîr* isimli eserinde tahrîc edilmiştir. Hz. Âişe tarikiyle gelen rivayet ise Heysemî'nin (ö. 807/1405) *Mecma'u'z-Zevâ'id* isimli eserinde yer almaktadır.

⁵³ Mehmet Erkal, "Zekât", *DİA*, C. XLIV, İstanbul, 2013, s. 207.

⁵⁴ Ayşe Yavuz, "Hz. Peygamber'in Zekât Memuru Olarak Görevlendirdiği Sahabiler", (**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Tezi**), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 31, 58.

2.2.1.1. Ebû Humeyd es-Sâidî Rivayeti

Ebû Humeyd es-Sâidî'den gelen rivayet Urve b. ez-Zübeyr'den sonra Hişâm b. Urve ve Zührî olmak üzere iki tarikle devam etmiştir. Rivayet hadis kaynaklarında birçok varyantla yer almasına rağmen tarih kaynaklarında sadece İbnü'l-Lütebiyye'nin zekât memuru olmasıyla ilgili bilgi bulunmaktadır. Rivayet Abdürrezzâk'ın *Musannef*, İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*,⁵⁵ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*,⁵⁶ Dârimî'nin *Sünen*,⁵⁷ Buhârî'nin *Sahîh*,⁵⁸ Müslim'in *Sahîh*⁵⁹ ve Ebû Dâvûd'un *Sünen*⁶⁰ isimli eserlerinde yer almaktadır. Ebû Humeyd es-Sâidî'den tahrîc edilen rivayet ilk olarak Abdürrezzâk'ın *Musannef* isimli eserinde tahrîc edilmiştir. Ebû Humeyd es-Sâidî tarafından nakledilen rivayet birçok tarike ayrılmasına rağmen metinler arasında önemli bir fark bulunmamaktadır.

“Resûlullah, Ezd kabilesinden İbnü'l-Lütebiyye diye bilinen bir adamı zekât toplamak için görevlendirdi. Adam geldiği zaman, ‘Bu sizin için, bu da benim için hediyedir.’ dedi. Resûlullah, ‘Anne babanın evinde otururken de o hediye sana gelecek miydi, doğruyu söyle?’ dedi. Sonra kalktı ve hamd ü senâdan sonra, “Sizden birini zekât toplamak için görevlendiriyorum. O ise geldiğinde, ‘Şu sizin bu da bana hediyedir.’ diyor. Bu adam anne babasının yanında otursaydı o hediye yine ona gelir miydi? Muhammed’in nefsi elinde olana yemin ederim ki sizden kim haksız bir şey alırsa mutlaka kıyamet günü onu boynunda taşıyacaktır. Eğer bu haksız aldığı şey deve ise böğürecek, sığırsa möleyecek, koyunsa meleyecek!’dedi. Sonra koltuk altının beyazı görününceye kadar elini kaldırdı üç defa ‘Allah’ım ulaştırdım mı?’ dedi. Ebû Humeyd, ‘Kulaklarımla dinledim, gözlerimle gördüm.’ dedi.”⁶¹

عبد الرزاق عن ابن جريج قال أخبرني هشام بن عروة عن أبيه أن أبا حميد صاحب رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو رجل من بني ساعدة حدثه أن النبي صلى الله عليه وسلم استعمل بن الأتبية أحد الأزد وأنه جاء رسول الله صلى الله عليه وسلم فلما حاسبه قال هذا لكم وهذه أهديت لي فقال النبي صلى الله عليه وسلم فهلا جلست في بيت أمك وأبيك فتأتيك هديتك إن

⁵⁵ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, C. VI, s. 547 [Hadis no: 22394].

⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. XXXIX, s. 7 [Hadis no: 23598].

⁵⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 31 [Hadis no: 1711]; “Tahâret”, 52 [Hadis no: 2535]; “Zekât”, 31 [Hadis no: 1669]; “Sîre”, 52 [Hadis no: 2496].

⁵⁸ Buhârî, “Eymân ve’n-nüzûr”, 2 [Hadis no: 6260]; Buhârî, “Hibe”, 16 [Hadis no: 2457]; Buhârî, “Ahkâm”, 24 [Hadis no: 6753]; Buhârî, “Hiyel”, 14 [Hadis no: 6578]; Buhârî, “Ahkâm”, 41 [Hadis no: 6772].

⁵⁹ Müslim, “İmâre”, 26 [Hadis no: 1832].

⁶⁰ Ebû Dâvûd, “Harâc ve İmâre”, 11 [Hadis no: 2946].

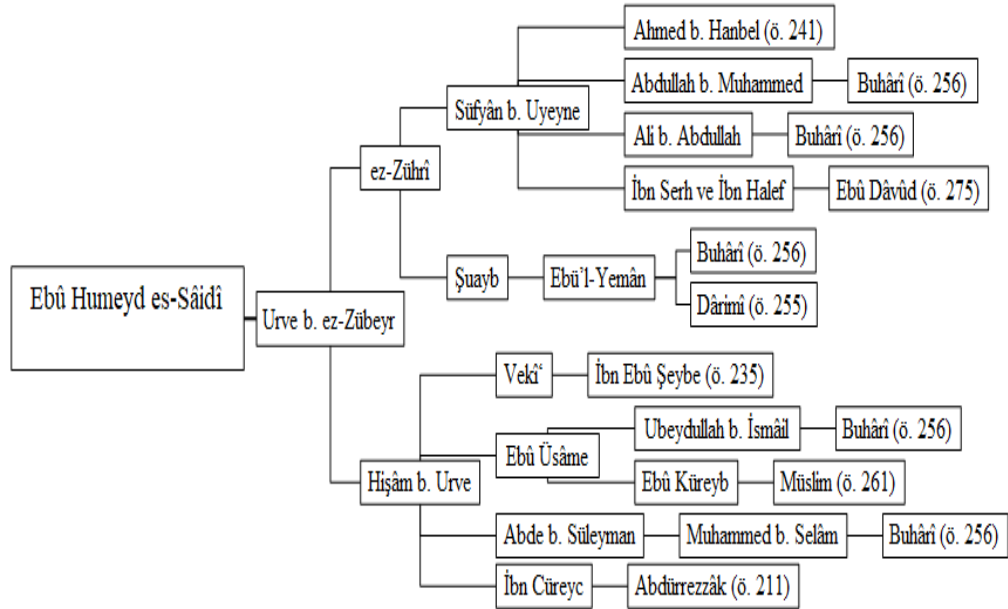
⁶¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, C. IV, s. 54 [Hadis no: 6950].

كنت صادقا ثم قام النبي صلى الله عليه و سلم فخطبنا فحمد الله ثم قال إني استعملت أحكمكم على العمل مما ولاني الله فيأتي أحكمكم فيقول هذا لكم وهذه هدية أهديت لي فهلا جلس في بيت أبيه وأمه حتى ينظر أيهدى له شيء أم لا والذي نفسي بيده لا يأخذ أحكمكم شيئا بغير حقه إلا لقي الله يحمله يوم القيامة فلا أعرفن أحدا منكم لقي الله يحمل بعيرا له رغاء أو بقرة لها خوار أو شاة لها يعار تيعر ثم رفع يديه حتى أني لأنظر إلى بياض إبطيه ثم قال هل بلغت بصر عيني أبي حميد وسمع أذنيه

Ebû Humeyd es-Sâidî → Urve b. ez-Zübeyr → Hişâm b. Urve → İbn Cüreyc → **Abdürrezzâk**

Hişâm b. Urve rivayeti ile Zührî rivayeti arasındaki en belirgin fark Hişâm b. Urve rivayetlerinin sonuna, “Ebû Humeyd’in kulaklarımla dinledim gözlerimle gördüm dediği” kısmının yer almasıdır. Bu bölüm Zührî rivayetlerinde bulunmamaktadır. Zeyd b. Sâbit’te dinledi şeklinde ek bilgi verilmiştir. Ayrıca sadece Ahmed b. Hanbel tarafından tahrîc edilen rivayetteki “Zeyd b. Sâbit’te dinledi.” ek bilgi diğer rivayetlerde yer almamaktadır. Zeyd b. Sâbit’ten gelen rivayetlerde tarama yaptığımız da benzer bir rivayete rastlamadık.

Tablo 7: Ebû Humeyd es-Sâidî Rivayeti İsnad Şeması

2.2.1.2. İbn Abbâs ve Hz. Âişe Rivayeti

İbn Abbâs rivayeti sadece Taberânî'nin *Mu'cemü'l-Kebîr* eserinde yer almaktadır. Farklı bir tarikle gelmesine rağmen Ebû Humeyd es-Sâidî rivayetiyle arasında önemli bir fark bulunmamaktadır.

“Resûlullah, İbnü'l-Lütebiyye isimli bir adamı zekât toplamak için gönderdi. Adam döndüğünde, ‘Ey Allah’ın Elçisi! Almam gereken her şeyi aldım. Bana verilen hediyeleri de kabul ettim.’ dedi. Resûlullah minbere oturdu, ‘Zekât toplamak için gönderdiğim adamlardan biri gelip, ‘Almam gerekenleri aldım, bunlar da bana hediyedir.’ diyor. Evinde hasır üzerinde oturup bekleseydi bu hediyeler ona gelecek miydi? Boyunlarınızda böğüren bir deve, möleyen bir sığır, meleyen bir koyunla gelmekten sakının.’ dedi. Sonra ellerini koltuk altının beyazı görünecek kadar kaldırarak, ‘Allah’ım ulaştırdım mı?’ dedi.”⁶²

حدثنا الحسين بن إسحاق التستري ثنا أبو كريب ثنا إبراهيم بن إسماعيل ثنا إبراهيم بن إسماعيل بن أبي حبيبة عن داود بن الحصين عن عكرمة عن ابن عباس : أن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعث رجلا يصدق يقال له ابن الأتية فصدق ثم رجع إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال : يا رسول الله ما تعديت ولا تركت لهم حقا ولقد أهدي إلي فقبلت الهدية فجلس رسول الله صلى الله عليه وسلم على المنبر فقال : إني بعثت رجلا على الصدقة فيأتي أحدهم فيقول : والله ما تعديت ولا تركت لهم حقا ولقد أهدي إلي فقبلت الهدية ألا جلس ذلك في حفش فينتظر ما هذا الذي يهدي له ؟ إياكم أن يأتي أحكم على عنقه بغير له رغاء أو بقرة لها خوار أو شاة لها يعار ثم رفع يديه حتى نظر إلى بياض إبطيه ثم قال : اللهم هل بلغت ؟

İbn Abbâs → İkrime → Dâvûd b. el-Husayn → İbrâhim b. İsmâil b. Ebû Habîbe → İbrâhim b. İsmâil → Ebû Küreyb → el-Hüseyn b. İshâk et-Tüsterî → **Taberânî**

İbn Abbâs'tan gelen rivayet Ebû Humeyd es-Sâidî rivayetine göre farklı cümleler içermektedir. Ebû Humeyd es-Sâidî rivayetinde, “Anne babasının yanından otursaydı da” cümlesi “Evinde otursaydı.” şeklinde yer almaktadır, fakat sözün söyleniş amacında farklılık bulunmamaktadır. İbn Abbâs rivayeti ile Hz. Âişe rivayeti metin olarak aynıdır. İbn Abbâs rivayeti daha eski bir metinde yer aldığı ve senedi tam olduğu için sadece onun rivayeti verildi. İsnadda zayıf ve meçhul râvi bulunmaktadır.⁶³

⁶² et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, C. XI, s. 230.

⁶³ İbrâhim b. İsmâil b. Ebû Habîbe hakkında Ebû Hâtim tarafından leyse bikavî ve münkerü'l-hadîs, Nesâî zayıf, Dârekutnî ise metruk değerlendirilmesinde bulunmuştur. Bkz. el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. II, s. 42.

Heysemî tarafından tahrîc edilen rivayet verilen metinle aynı olduğu için tekrar verilmemiştir.⁶⁴ Hz. Âişe'den rivayeti nakleden Heysemî, senedi vermeden nakletmiştir.⁶⁵ Rivayetin sonunda Bezzâr tarafından tahrîc edilen bu rivayetin senedinde yer alan İbrâhim b. İsmâil b. Ebû Habîbe'nin zayıf bir râvi olduğunu belirtmiştir. Rivayetin başka varyantını bulamadık. İbrâhim b. İsmâil b. Ebû Habîbe yukarıda yer alan İbn Abbâs rivayetinde de bulunmaktadır. Metnin içeriği açısından da Hz. Âişe ve İbn Abbâs rivayetleri aynıdır. Bu rivayetlerde kıyamet gününde ifadesi açıkça belirtilmemektedir.

İbn Abbâs ve Hz. Âişe'den gelen rivayetlerde zayıf râviler bulunsa da Ebû Humeyd es-Sâidî rivayetini desteklemeleri açısından önemlidir. Bütün rivayetlerde İbnü'l-Lütebiyye'nin adı ve zekât memuru olarak görevlendirilmiş olmasından bahsedilmektedir.

Rivayetin temel örgüsü görevlendirilen bir kişinin görevi esnasında kendisine verilen hediyeleri almasıdır. Resûlullah bu duruma tepki göstererek hediye verilmesinin temel nedeni olarak görevli olmalarını vurgulamış, bunu yapanların ahirette karşılaşacakları manzara betimlemiştir. Benzer durumlarda Resûlullah'ın tavrını ve kullandığı cümlelerin tespit edilmesinin hutbe metninin doğrulanması açısından destekleyici olduğunu düşündüğümüz için hutbenin asıl kısmını oluşturan “Kim haksız bir şey alırsa mutlaka kıyamet günü onu boynunda taşıyacaktır.” bölümü ile tarama yaptık. Araştırmamız neticesinde elde ettiğimiz kadarıyla benzer rivayetler şu şekildedir:

1. Ebû Hureyre'den gelen bir rivayette Resûlullah bir gün gulûlden bahsetmiştir.⁶⁶ “Kıyamet gününden sakın sizden biriniz boynunda böğüren bir deveyle gelmesin. O hırsız bana gelip ‘Ey Allah’ın Elçisi! Yardım et.’ dediğinde ben de ona, ‘Hiçbir surette sana şefaet etmeye mâlik değilim. Ben sana tebliğ ettim diyeceğim.’” şeklindeki rivayette “deve, inek, koyun, kumaş, altın ve gümüş” aynı diyalog içerisinde tekrar edilmektedir.⁶⁷

⁶⁴ el-Heysemî, *Mecma‘u’z-Zevâ‘id*, C. III, s. 239.

⁶⁵ *A.g.e.*, C. III, s. 240.

⁶⁶ Sözlükte “hıyanet etmek” mânâsına gelen gulûl kelimesi, terim olarak “ganimet malından gizlice almak, ganimet malına hıyanet etmek” anlamında kullanılır. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, C. XI, s. 499.

⁶⁷ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, C. XVIII, s. 162; Müslim, “İmâre”, 6.

2. Amîre el-Kindî'den, "Sizden biri bir işle görevlendirildiğinde, tayin edildiği işten dolayı hakkı olmayan bir iğne ya da daha fazlasını gizlerse gizlediği şey kıyamet gününde onun getireceği bir hırsızlık ve hıyanet malı olur." şeklinde nakledilen rivayette aynı minvaldedir.⁶⁸ Görevli olan birinin şahsına çıkar sağlaması, aldığı şeyle kıyamete gelmesi noktasında İbnü'l-Lütebiyye ile ilgili rivayetlere uyum arz etmektedir.
3. Resûlullah Sa'd b. Ubâde'yi zekât memuru olarak görevlendirdiği zaman, "Ey Sa'd! Allah'tan kork ve kıyamet gününde sırtında böğüren bir deveyle gelmekten sakın." demiştir. Bu söz üzerine Sa'd b. Ubâde'nin görevi almak istemediği de aktarılmaktadır.⁶⁹ Aynı konuda konunun muhatabı olarak İbn Mes'ûd'un geçtiği bir rivayet daha bulunmaktadır.⁷⁰

Bu rivayetlerin tamamında bir iş için görevlendirilen kimsenin görevinden çıkar sağlaması veya ganimet mallarından haksız olarak alınmasından bahsedilmektedir. Resûlullah'ın bu davranışın ahiretteki karşılığı konusundaki betimlemesi bütün rivayetlerde aynıdır. Bu kişiler kıyamet gününde çalınan mal ile geleceklerdir. Bu rivayette zekât alınan mallar arasında olan hayvanlarda zikredilerek betimleme yapılmıştır ki bunun Resûlullah'ın genel tutumuna uygun olduğu anlaşılmaktadır. Âl-i İmrân sûresi 161. ayette de ganimet mallarından haksız yere alan kişinin kıyamet gününde bu malı yüklenmiş olarak geleceğinin belirtilmesi de hutbenin içeriğini desteklemektedir.

Rivayetlerde dikkat çeken başka bir nokta da "Tebliğ ettim mi?" cümlesidir. Tezin girişinde de açıklandığı gibi Resûlullah'ın hutbelerinin çok azında bu ifade yer almaktadır. Burada kullanılmasının özel bir sebebi var mı bilemiyoruz, fakat rivayetlerin çoğunluğunda yer aldığı için hutbe metni içinde olduğu varsayılmıştır.

⁶⁸ Müslim, "İmâre", 7.

⁶⁹ Abdürrezzâk, **el-Musannef**, C. VI, s. 53; el-Heysemî, **Mecma'u'z-Zevâ'id**, C. III, s. 240.

⁷⁰ Ebû Dâvûd, "Harâc", 12.

2.2.2. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Rivayetlerde ufak bazı farklılıklar dışında metinlerin aynı olduğu görülmektedir. En önemli farklılık bazı rivayetlerde “Muhammed’in nefsi elinde olana yemin ederim ki” ibaresi görülürken bazı rivayetlerde bu kısım hiç geçmemektedir. Yine bazı rivayetlerde Resûlullah’ın ellerini kaldırıp “Ulaştırdım mı Allah’ım?” demesi de metinlerin hepsinde yer almaz. Fakat bu farklılıklar olay üzerine gösterilen tavır ve söylenen sözler açısından bir farklılık oluşturmamaktadır.

Rivayetlerin birçoğunda memurun ismi belirtilmiştir. İsim üç farklı şekilde; Abdullah İbnü’l-Ütebiyye, İbnü’l-Lütebiyye ve İbnü’l-Lütbiyye olarak okunmuştur.⁷¹ Kaynaklardaki kullanımı daha çok İbnü’l-Lütebiyye olarak geçtiği için bundan sonra o şekilde kullanacağız. İbnü’l-Lütebiyye’nin zekât memuru olarak gönderildiği konusunda hem hadis hem de tarih kaynaklarında bilgi birliği bulunmaktadır. Fakat kabilesi ve nereye zekât memuru olarak gönderildiği konusundaki rivayetler birbiriyle çelişmektedir. Benî Zübyân ve Benî Süleym kabilesine gönderildiği konusunda farklı rivayetler vardır. Hadis kaynaklarında İbnü’l-Lütebiyye’nin Benî Süleym kabilesinin zekâtını toplamakla görevlendirildiği konusunda birliktelik bulunmaktadır. Şu ana kadar yaptığımız araştırmalarda Benî Zübyân’ın hadis rivayetlerinde geçtiğini görmedik. İbn Hacer’in *Fethu’l-Bârî* isimli eserinde “İbnü’l-Lütebiyye Benî Süleym kabilesine zekât memuru olarak gönderildi. Onun Benî Zübyân’a da zekât memuru olarak gittiğini bildirdiler. Belki de her iki kabileye zekât memuru olarak gitmiştir. İbnü’l-Lütebiyye, Ezd kabilesinin bir kolu olan Benî Lütbe’denir.” diyerek hadis kaynaklarında Benî Süleym kabilesine gönderildiğini göstermektedir.⁷² İbnü’l-Esîr de İbnü’l-Lütebiyye’nin Resûlullah tarafından zekât memuru olarak görevlendirildiğini ve Ezd kabilesinden olduğu bilgisini verir.⁷³

Bir kaynakta da tam yer olarak değil bölge olarak nereden geldiği bilgisi verilerek, “Hz. Peygamber Yemen ehliden bir adamı zekât toplamak için

⁷¹ Ebû Muhammed Vecîhüddin Abdurrahmanb. Ali İbnü’d-Deyba’ (944/1537), **Hadis Ansiklopedisi Kütüb-ü Sitte**, Çev. İbrahim Canan, C. VI, Ankara, Akçay, t.y., s. 426.

⁷² İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, C. III, s. 366.

⁷³ İbnü’l-Esîr, **Üsdü’l-Gâbe**, C. I, s. 1267.

görevlendirdiği ve o adamın zekâtı topladıktan sonra; bunlar senin, bunlar da bana hediye, dediği kaydedilmektedir.” denilmektedir.⁷⁴

Tarih kaynaklarında; Vâkıdî, İbn Sa’d, İbn Asâkir ve İbn Kayyim el-Cevziyye’de ise İbnü’l-Lütebiyye’nin Benî Zübyân’a zekât memuru olarak gittiği belirtilmektedirler.⁷⁵

Bu durumdan anlaşıldığına göre Benî Zübyân ismi bizim ulaşabildiğimiz kaynaklarda ilk Vâkıdî’de geçmektedir. İbn Sa’d, Vâkıdî rivayetinin aynısını aktarmış görülmektedir. Aynı bilgilerin aktarılması diğer müelliflerin de onlardan aldığını düşündürmektedir.

Hadis kaynaklarında rivayetlerin bazılarında İbnü’l-Lütebiyye’nin nereye memur olarak gönderildiği bilgisinin bulunması bazılarında bulunmaması, yine bu bilginin kesinliği konusunda bizi düşündürmektedir. Bununla ilgili olarak rivayetlere baktığımızda Ebû Humeyd es-Sâidî’den bize gelen bu rivayet Urve b. ez-Zübeyr’den oğlu Hişâm b. Urve’ye ve Zührî’ye nakledilmiş, onlardan da diğer râvilere aktarılmıştır. İbnü’l-Lütebiyye’nin Benî Süleym’e gönderildiği bilgisinin geçtiği bütün rivayetler, Hişâm b. Urve’den bize gelen rivayetlerdir. Bu rivayetlerin üç tanesi Buhârî, biri Müslim, diğeri İbn Ebû Şeybe’de geçer. Buhârî’de geçen iki rivayet ve Müslim’de geçen bir rivayet Ebû Üsâme tarikiyle bize ulaşmıştır. Diğerleri ise Abde ve Vekî’ tarikiyle gelmiştir. Zührî’den gelen rivayetlerde bu bilgi bulunmamaktadır.

Bu konudaki belirsizliğe İbnü’l-Esîr de işaret ederek, “İbnü’l-Lütebiyye Resûlullah’ın zekât memuru olarak görevlendirdiği kişilerdendir. Ebû Humeyd es-Sâidî’nin rivayet ettiğine göre Ezd kabilesinden bir adamdır. Zekât topladıktan sonra Resûlullah’ın yanına geldiğinde, ‘Şunlar senin için, bunlar da bana hediyedir.’ demiştir. Bunun üzerine Resûlullah, ‘Anne babanın evinde otururken sana bu hediyeler geliyor mu?’ diye sormuştur. İsmi Abdullah’tır. Rivayette İbnü’l-Lütebiyye’nin hangi kabileye zekât toplamak için gittiği konusunda bilgi bulunmamaktadır.” diyerek bu konudaki bilgi eksikliğini dile getirmiştir.⁷⁶

⁷⁴Beşşâr Avvâd Ma’rûf, ve diğerleri, **el-Müsnedü’l-Câmi’ ehâdisi’l-Kütübi’s-Sitte Müellifâti’l Ashâbihâ’l Uhrâ ve Muvatta’ Mâlik Müsnedü’l-Humeydî, Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humeyd, Sünen-i Dârimî, Sahîh-i İbn Huzeyme**, C. XVI, Beyrut, Dârü’l-Cil, 1993, s. 71-2.

⁷⁵el-Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C. I, s. 973; İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. I, s. 160; İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dımaşk**, C. III, s. 360; İbn Kayyim el-Cevziyye, **Zâdü’l-Me’âd**, C. I, s. 509.

⁷⁶İbnü’l-Esîr, **Üsdü’l-Gâbe**, C. I, s. 1267.

Konuyu biraz daha netleştirebilmek için zekât memurlarının ne zaman gönderildiği, klasik tarih kaynaklarında hangi memurun nereye ve ne zaman görevlendirildiğini ama daha önemlisi Benî Süleym ve Benî Zübyân kabilelerine görevlendirilen kişileri tespit etmeye çalışacağız.

Vâkıdî, “Abbâd b. Bişr el-Eşhelî’yi Süleym ve Müzeyne kabilesine, Râfi‘ b. Mekîs’i Cüheyne kabilesine, Amr b. Âs’ı Fezâre kabilesine, Dahhâk b. Süfyân el-Kilâbî’yi Benî Kilâb kabilesine, Büsr b. Süfyân el-Ka‘bî’yi Benî Ka‘b kabilesine, İbnü’l-Lütebiyye el-Ezdî’yi Benî Zübyân’a, Benî Sa‘d kabilesinden bir adamı da onların zekâtını toplamak için görevlendirmiştir.” der.⁷⁷ İbn Sa‘d, “Uyeyne b. Hısn’ı Benî Temîm’e, Büreyde b. Husayb’ı Eslem ve Gıfâr kabilelerine zekât almaya gönderdi. Buraya gönderilen kişinin Ka‘b b. Mâlik olduğunu söyleyenler de vardır.” dedikten sonra Vâkıdî’de yer alan şekilde isimleri ve gönderildikleri kabileleri nakletmiştir.

Vâkıdî ile İbn Sa‘d’da geçen bilgiler örtüşmektedir. Bu, İbn Sa‘d’ın Vâkıdî’nin öğrencisi olmasından dolayı bu bilgiyi ondan aldığını göstermektedir.

Beyhakî *Sünen* isimli eserinde İbn İshâk’tan naklettiği rivayette, “Adî b. Hatîm’i Tay kabilesine, Zibrikân b. Bedr’i Benî Sa‘d’a, Tuleyha b. Huveylid’i Benî Esed’e, Uyeyne b. Hısn’ı Benî Fezâre’ye, Mâlik b. Nüveyre’yi Benî Yerbû’ya, Fücâe’yi [Fücâe es-Sülemî olabilir.] Benî Süleym kabilesine zekât memuru olarak gönderdi. Resûlullah’ın vefatı onlara ulaşınca onların yanında birçok mal vardı. Adî b. Hatîm ve Zibrikân b. Bedr haricindekiler onu vermeyi reddetti. O ikisi bunları tuttu, insanlara dağıtmadı. Hz. Ebûbekir’e verdi.”⁷⁸ Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî, Benî Süleym kabilesinin zekâtını toplayan kişiydi.⁷⁹

Rivayetlerden anladığımız kadarıyla Benî Süleym’e gönderildiği söylenen üç kişi bulunmaktadır. Vâkıdî ve İbn Sa‘d, Abbâd b. Bişr el-Eşhelî’nin; Beyhakî, Fücâe’nin; Belâzürî ise Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî’nin Benî Süleym kabilesine gönderildiğini belirtir. Sadece Vâkıdî ve İbn Sa‘d, İbnü’l-Lütebiyye’yi zikretmekte ve Benî Zübyân’a gitiğini söylemektedirler. Diğer kaynaklarda İbnü’l-Lütebiyye ile ilgili bir bilgiye rastlamadık.

⁷⁷ el-Vâkıdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, C. I, s. 973.

⁷⁸ el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, C. III, s. 10.

⁷⁹ el-Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, C. I, s. 231.

İbn Asâkir *Târihu Medîneti Dımaşk* isimli eserinde Vâkıdî'nin rivayetini aynen aktarmış. İbnü'l-Lütebiyye'nin Benî Zübyân'ın zekâtını toplamak için görevlendirildiğini söylemiştir.⁸⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Me'âd* isimli eserinde İbnü'l-Lütebiyye'nin Benî Zübyân'a zekât memuru olarak gönderildiğini söyler.⁸¹

Bu rivayetlere göre hadis kaynaklarında geçen bilgi ile tarih kaynaklarında geçen bilgiler farklıdır. Bu noktada birkaç farklı ihtimal düşünülebilir. Farklı zamanlarda zekât toplamak için görevli kimseler değişmiş olabilir ya da İbnü'l-Lütebiyye hem Benî Süleym hem de Benî Zübyân'ın zekâtlarını toplamış olabilir. Ya da zekât toplamak için birkaç görevli birden gitmiş olabilir. İbnü'l-Lütebiyye'nin zekât topladığı yer konusunda net bir şey söylemek eldeki verilere göre zor olsa da yaşanan olayın birçok kaynaktan geçmesi, olayı yaşayan kişinin İbnü'l-Lütebiyye olduğu kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde açık görünmektedir.

2.2.2.1. Hutbe Metni

“Resûlullah İbnü'l-Lütebiyye diye anılan kişiyi zekât toplamakla görevlendi. Adam geldiği zaman, ‘Bunlar sizindir bunlar da bana hediyedir.’ dedi. Resûlullah, ‘Doğru sözlü isen söyle, annenin evinde dursan da sana bu hediyeler verilecek miydi?’ diye sordu. Bunun üzerine Resûlullah öfkeyle minbere çıkıp Allah’a hamd ü senâda bulunduktan sonra, ‘Sizden birini, Allah’ın bana tevdi ettiği bir işte istihdam ederim. Sonra o gelir; ‘Bu size aittir, şu da bana hediye edilenler.’ der. Bu adam, babasının veya anasının evinde otursaydı da -eğer doğru sözlüyse- hediyesi ayağına gelseydi ya! Vallahi sizden kim haksız bir şey alırsa mutlaka onu sırtına yüklenmiş hâlde kıyamet günü Allah’la karşılaşacaktır. Eğer bu haksız aldığı şey deve ise böğürececek, sığırsa möleyecek, koyunsa meleyecek!’” dedikten sonra ellerini koltuk altının beyazı görününceye kadar kaldırıp, “Ulaştırdım mı ya Rabbi!” dedi.”⁸²

2.2.3. Hutbenin Tarihsel Bağlamı

Zekâtın ne zaman farz kılındığı hususu münakaşalıdır. Hicretten önce farz kılındığını iddia edenler olduğu gibi hicretin ikinci yılından dokuzuncu yılına kadar çok farklı yıllarda farz kılındığı iddiasında bulunanlar olmuştur. Bütün görüşlerin

⁸⁰ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, C. III, s. 360.

⁸¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Me'âd*, C. I, s. 509.

⁸² Abdürrezzâk, *el-Musannef*, C. IV, s. 54 [Hadis no: 6950].

dayandırıldığı rivayetler mevcuttur. Münakaşaları veren İbn Hacer dokuzuncu yılda farz olduğu iddiasını makul bulmadığını belirtir. Beşinci yıldan önceye ait olabileceğini ima ederse de kesin bir iddiadan kaçınır.⁸³

Mekkî ayetlerde birçok yerde zikredilmekle birlikte Mekke döneminde nâzil olan ayetlerdeki zekât kavramı, Medenî ayetlerle farz kılınan, miktar ve ölçüleri belirtilen, toplanması ve dağıtılması için memurlar görevlendirilen ve düzenlenmesinden fertlerin yanında devletin de sorumlu olduğu zekât değildir. Mekke’de zekât, kayıt ve tahditten tamamen serbest, fertlerin imanına, his ve duygularına bırakılmış bir zekâtı. “Bu devir için infak ve sadaka kavramlarını karşıladığı söylenebilir. Zekât bilinen şekli ile genel kabule göre hicretin 2. yılında ramazan ayından sonra Medine’de farz kılınmıştır.”⁸⁴

H.2. yıldan zekât memurlarının gönderildiğine dair tarihi bilgilerin yer aldığı h. 9. yıla kadar zekâtların Medine’ye getirildiği anlaşılmaktadır. O zamana kadar zekât memurlarının gönderilmemesi ise güvenlik problemiyle ilişkilendirilmiştir.

“Aynı zamanda can güvenliği meselesi, zekâtın farz kılındığı sene memurların Medine dışına gönderilmemelerinde etkili olmuştur. Hudeybiye ile sağlanan barış ortamı sadece Mekkelilerle sınırlı kalmamış, tüm Yarımada’da kendisini hissettirmiştir. Bu barış ortamından istifade etmek üzere harekete geçen Hz. Peygamber, Medine dışındaki dört bir tarafa mübelliğler ve âmiller görevlendirebilmiştir.”⁸⁵

Vâkıdî, “Resûlullah Ci’râne’den dönünce Zilkâde ayından üç gece kala Cuma günü Medine’ye geldi. Muharrem ayının hilâli görününce zekât görevlilerini gönderdi.” demektedir.⁸⁶ Ci’râne olayı h. 8. senede olduğuna göre Hz. Peygamber, zekât memurlarını Muharrem ayının girmesiyle gönderdiği için olay h. 9. senede yaşanmıştır.

İbn Sa’d yukarıdaki rivayeti benzer şekilde tekrarlayarak, “Resûlullah h. 9. senenin Muharrem ayının hilâlini görünce zekât memurlarını zekât toplamak için

⁸³ İbnü’l-Deyba’, **Hadis Ansiklopedisi**, C. VI, s. 346.

⁸⁴ Ayşe Yavuz, **H. Peygamber’in Zekât Memuru Olarak Görevlendirdiği Sahabiler**, Yüksek Lisans Tezi Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 12.

⁸⁵ Ünal Kılıç, “Hz. Peygamber Döneminde Zekât Uygulaması”, **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, 2016, s. 59.

⁸⁶ el-Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C. I, s. 973.

görevlendirdi.” demektedir.⁸⁷ Buradaki bilgilerden edindiğimiz sonuca göre İbn Lütebiyye’nin zekât memuru olarak h. 9. senede Hz. Peygamber tarafından görevlendirildiği kesindir. Benî Süleym’e gönderildiği bilgisi rivayetlerin bazılarında geçtiği için şüpheli görünmektedir. Tarih kaynaklarında geçen Benî Zübyân’a görevlendirildiği bilgisi daha sağlam görünmektedir. Nitekim kaynaklarda Benî Süleym’e gönderilen görevlinin ismi yukarıda belirttiğimiz gibi farklı verilmektedir. İlk olarak zekât görevlilerinin gönderilmesi h. 9. senede Muharrem ayında olduğu için bu olayın yaşanması da bu tarihten itibaren en fazla birkaç ay içinde olmuştur. İbnü’l-Lütebiyye’nin Benî Zübyân’a gittiğini kabul edersek Benî Zübyân’ın yaşadığı bölgenin Medine’den uzaklığı 175 km’dir.⁸⁸ Kabaca bir zaman vermek gerekirse en kötü ihtimal gitmesi, gittiği yerde biraz konaklaması ve zekât mallarını toplaması, zekât mallarıyla birlikte geri dönmesi için en fazla iki aylık bir süre yeterli görünmektedir. Sonuç olarak bu hutbenin irâdı h. 9. senenin Muharrem ayı ile Rebiülevvel ayları arasında bir tarihte olmalıdır. Kaynaklarda sadece h. 9. senede gönderilen zekât memurlarından bahsedildiği için bu olayın daha sonraki senelerde yaşanmış olma ihtimali zayıf görünmektedir.

2.3. Kûsûf Namazı

Kûsûf namazı, Güneş ve Ay’ın tutulması esnasında kılınan namazdır. Bu namaz Güneş veya Ay tutulmasının görüldüğü anda başlar, tutulma bitinceye kadar devam eder. Resûlullah’ın Ay tutulmasında namaz kılması ile ilgili kaynaklarda bilgi geçmemektedir. Güneş tutulması esnasında kılınan namazdan sonra irâd edilen hutbede Güneş ve Ay tutulmasının Allah’ın ayetlerinden olduğu; bunların tutulduğu zamanda Allah’a sığınılması, namaz kılınması ve dua edilmesi emredilmiştir.

Resûlullah’ın hayatı boyunca kaç defa kûsûf namazı kıldığı hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Genel kabule göre bu namaz ilk defa Resûlullah’ın oğlu İbrâhim’in vefatına denk gelen günde kılınmıştır.⁸⁹ İbrâhim’in vefatında kılınan kûsûf namazından sonra Resûlullah’ın hutbe irâd etmiş olması, sadece bu namaz ile

⁸⁷ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. I, s. 160.

⁸⁸ Elnure Azizova, “Zübyân (Benî Zübyân)”, **DİA**, C. XLIV, İstanbul, 2013, s. 527.

⁸⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, **Zâdü’l-Me’âd**, C. I, s. 455.

ilgili rivayetlerin bize ulaşmasına neden olmuş olabilir. Bu olayda insanların Güneş tutulmasının nedeni olarak Peygamber'in oğlunun vefatını görmeleri, toplum tarafından bu tabii olayların önemli birinin doğumu ve ölümü ile ilişkilendirildiğini ve doğal bir hadise olarak anlaşılmadığını ortaya koymaktadır. Bu yanlış inanın toplumda yerleşik olmasına rağmen daha önce kûsûf gerçekleşmesi durumunda buna benzer düşüncelerin ileri sürülmesi ve kaynaklarda yer alması gerekmesine rağmen böyle bir hadiseden bahsedilmemektedir. Çalışma esnasında kûsûf namazı ile ilgili rivayetleri ele aldığımızda bu rivayetlerin aynı olayın farklı parçalarından oluştuğunu düşündüğümüz için bütün hutbe rivayetlerini birlikte değerlendirdik. Farklı zamanda kılınan iki namaz olabileceği ihtimalini de göz önünde bulundurarak rivayetleri, Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhim'in ölümünden bahseden ve bahsetmeyen rivayetler şeklinde ikiye ayırarak inceledik. Rivayetler arasında benzerlik ve farklılıklara dikkat çekerek konunun açıklığa kavuşması için çaba sarf ettik.

2.3.1. Hz. Peygamber'in Oğlu İbrâhim ile İlgili Rivayetler

Resûlullah'ın kûsûf namazı kıldırıktan sonra hutbe irâd ettiği bilinmektedir. Bu namazın akabinde hutbe irâd etmesinden dolayı kûsûf namazlarından sonra hutbe irâd edilmesinin gerekip gerekmediği fikhî bir tartışma konusu da olmuştur. Hutbenin namazın şartlarından olmadığını benimseyenlerin görüşlerinin dayanak noktası Resûlullah'ın bu hutbeyi irâd etmesinin bir nedene bağlı olmasıdır. Rivayetlerin bir kısmında açıkça belirtildiği gibi insanlar güneşin tutulma nedeni olarak Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhim'in vefatını görmüşlerdir.⁹⁰ Bunu kendi aralarında konuşmaları üzerine Resûlullah bu hutbesinde, “Güneş ve Ay'ın Allah'ın ayetlerinden olduğu ve hiçkimsenin doğumu veya ölümünden dolayı tutulmayacağını” söyleyerek Câhiliye itikadının bâtil olduğunu ortaya koymuştur.⁹¹ Her şeyin varlık sebebi olarak Hak Teâlâ'yı göstermiştir. Hutbenin irâd edilme nedeninin bilinmesi hutbenin bağlamını tespit noktasında bize önemli bir veri

⁹⁰ Ebû Dâvûd, “İstiskâ”, 5.

⁹¹ Muhammed b. Abdûlbâkî (ö. 1122/1710) ez-Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta'*, C. I, Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411, s. 529.

sunmaktadır. Bununla birlikte kûsûf namazından sonra irâd edildiği rivayet edilen hutbe metinlerinde oldukça farklı konulardan bahsedilmektedir.

Resûlullah'ın oğlu İbrâhim'in vefatıyla ilişkilendirilen rivayetlerin ortak noktası, “Güneş ve Ay kimsenin ölümünden veya doğumundan dolayı tutulmazlar.” ibaresidir. Resûlullah'ın oğlu İbrâhim'in adı açıkça zikredilmemiş olsa da bu ifadenin hutbeye aidiyeti şüphe barındırmadığını için aynı ibarenin geçtiği rivayetler tek başlık altında incelenmiştir.

Kûsûf namazında irâd edilen hutbe Hz. Âişe, İbn Abbâs, Güvenilir birinden, Muğîre b. Şu'be, Câbir b. Abdullah, Nu'mân b. Beşîr, Abdullah b. Amr, Kabîsa b. Muhârik, Ebû Mes'ûd, Ebû Bekre, Ebû Musa el-Eş'arî, İbn Ömer tariklerinden birçok varyantla bize ulaşmıştır. Rivayetler İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta'*, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *Müsned*, Abdürrezzâk'ın (ö. 211/826-7) *Musannef*, İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât*, İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*, Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen*, Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh*, Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*, İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *Sünen*, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/853) *Sünen*, Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen* isimli eserlerinde tahrîc edilmiştir. Bu rivayetlerden Hz. Âişe ve İbn Abbâs rivayetleri ilk olarak İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta'* isimli eserinde yer almaktadır.

2.3.1.1. Hz. Âişe Rivayeti

Hz. Âişe'den gelen rivayetler kaynaklarda geçen en uzun rivayetlerdendir. Hz. Âişe tariki Urve b. ez-Zübeyr'den Hişâm b. Urve ve ez-Zührî tarikleriyle ikiye ayrılarak devam etmiştir. Rivayet Mâlik b. Enes'in *Muvatta'*, Buhârî'nin *Sahîh*,⁹² İbn Mâce'nin *Sünen*,⁹³ Nesâî'nin *Sünen*⁹⁴ isimli eserlerinde yer almaktadır. Rivayetin geçtiği en eski kaynak Mâlik b. Enes'in *Muvatta'* isimli eseridir.

⁹² Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 4 [Hadis no: 3031]; “Kûsûf”, 2 [Hadis no: 997]; “Kûsûf”, 11 [Hadis no: 1474]; “Kûsûf”, 13 [Hadis no: 1009]; “Kûsûf”, 5 [Hadis no: 1000].

⁹³ İbn Mâce, “İkâmetü's-salât”, 152 [Hadis no: 1263].

⁹⁴ Nesâî, “Kûsûf”, 11 [Hadis no: 1472-1474]; “Kûsûf”, 21 [1497]; “Kûsûf”, 22 [Hadis no: 1499]; “Kûsûf”, 23 [Hadis no: 1500].

1. “Resûlullah zamanında Güneş tutuldu. Resûlullah insanlara namaz kıldırdı. Kalktı, uzun bir kıyâm yaptı. Sonra uzun bir rükû yaptı. Öncekinden biraz daha kısa bir kıyâm yaptı. Sonra ilki kadar uzun olmayan bir rükû yaptı. Sonra kalktı, secde etti. İkinci rekâtı da bu şekilde kıldıktan sonra Güneş açılınca namazı bitirdi. Hamd ü senâdan sonra insanlara, ‘Güneş ve Ay, Allah’ın ayetlerinden iki ayettir. Kimsenin ölümünden ve doğumundan dolayı tutulmazlar. Onları gördüğünüz zaman Allah’a dua edin, tekbir getirin ve sadaka verin.’ dedi. Sonra da ‘Ey Muhammed ümmeti, kullarından erkek ve kadının zina etmesine karşı hiç kimse Aziz ve Celil olan Allah kadar kıskançlık gösteremez. Ey Muhammed ümmeti! Eğer benim bildiklerimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız.’ dedi.”⁹⁵

حدثني يحيى عن مالك عن هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة زوج النبي صلى الله عليه وسلم أنها قالت خسفت الشمس في عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم فصلى رسول الله صلى الله عليه وسلم بالناس فقام فأطال القيام ثم ركع فأطال الركوع ثم قام فأطال القيام وهو دون القيام الأول ثم ركع فأطال الركوع وهو دون الركوع الأول ثم رفع فسجد ثم فعل في الركعة الأخيرة مثل ذلك ثم انصرف وقد تجلت الشمس فخطب الناس فحمد الله وأثنى عليه ثم قال إن الشمس والقمر آيتان من آيات الله لا يخسفان لموت أحد ولا لحياته فإذا رأيتم ذلك فادعوا الله وكبروا وتصدقوا ثم قال يا أمة محمد والله ما من أحد أغير من الله أن يزني عبده أو تزني أمته يا أمة محمد والله لو تعلمون ما أعلم لضحكتم قليلا ولبكيتم كثيرا⁹⁶

Yahyâ → Mâlik → Hişâm b. Urve → Urve b. ez-Zübeyr → Hz. Âişe → **Mâlik**

b. Enes

Hz. Âişe rivayeti Urve b. ez-Zübeyr’den sonra iki tarike ayrılarak devam etmektedir. Hişâm b. Urve rivayeti ile İbn Şihâb ez-Zührî rivayetlerinde ilk bölümler aynı olmasına rağmen son bölümler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Sadece Hişâm b. Urve rivayetlerinde yer alan, “Ey Muhammed ümmeti, kullarından erkek ve kadının zina etmesine karşı hiç kimse Aziz ve Celil olan Allah kadar kıskançlık gösteremez. Ey Muhammed ümmeti! Eğer benim bildiklerimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız.” bölümü ise birkaç açıdan sorun teşkil etmektedir. Hişâm b. Urve rivayetinde yer alan bu bölüm diğer kûsûf rivayetlerinde bulunmamaktadır. Bu noktada yalnız kalan rivayet içerik olarak da sorunlu olduğu görülmektedir. İlk cümleyi ele alarak yaptığımız tarama da bu bölümün rivayetten ihtisar yapılarak kullanılması dışında başka rivayete rastlamadık. Kulun İslâm’a göre haram bir fiili işleminin neden kıskançlığa yol açtığını açıklamak zor görünmektedir.

⁹⁵ el-Muvatta’, “Kûsûf”, 2 [Hadis no: 639].

⁹⁶ el-Muvatta’, “Kûsûf”, 2 [Hadis no: 639].

Rivayetin şerhlerine baktığımızda metindeki “kıskançlık” kelimesinin Allah için kullanımının uygun olmadığı fikrinden dolayı mecaza hamledilerek açıklandığı ve buradaki kıskançlıktan “Kulların gûnahtan sakındırılması” anlamı çıkarılmaktadır. Bu cümle önceki cümle ile bağlantısı kurularak tevil edilmeye çalışılmıştır. “Allah’a sığın, dua edin, sadaka verin ki belaları def edin. Belaya müstahak olan günahların en büyüğü zinadır. Bundan kullar sakındırılmaktadır.” denilmiştir.⁹⁷ Cümleler arasındaki bağlantısızlık bu şekilde giderilmeye çalışılmış olsa da hutbenin irâdına vesile olan olay ile bağlantısı olmadığı açıktır.

“Bundan sonrada şöyle dedi.” şeklinde başlayan cümle “Ey Muhammed ümmeti” nidâsıyla devam etmektedir. Burada kullanılan nidânın şefkat izhârı olduğu açıklaması yapıldıktan sonra bu nidâ bir babanın çocuğunu uyarmasına benzetilmiştir. Sonraki cümleyle bağlantı kurularak, “Allah’ın kudretinin büyüklüğünü ve azabının şiddetini bilseydiniz çok ağlar, az gülerdiniz.” denilerek burada kullanılan nidâ kelimesiyle Allah’ın azabına karşı mecliste bulunanların uyarıldığı söylenmiştir.⁹⁸

Rivayetlerde yer alan son iki cümlelerin başlangıç hitabı ise oldukça sorunlu görünmektedir. “Ey Muhammed ümmeti!” ifadesi Hz. Peygamber’in hitaplarını incelediğimiz süreçte karşımıza hiç çıkmamış olan bir hitap cümlesi olduğu için konuyu araştırma gereği hissettik. Bu ifade ile yaptığımız tarama neticesinde Taberânî’ye kadar bu hitap cümlesinin geçtiği tek yer yukarıda metni verilmiş olan küsûf rivayetleri ve son bölümün ihtisar edilmiş varyantlarından oluşmaktadır.⁹⁹

“Ey Muhammed ümmeti” ifadesinin Resûlullah’ın ashabına hitap ederken kullandığını gösteren rivayetlerin incelenmesi neticesinde bunların sened olarak oldukça zayıf metinler olduğu görülmüştür.¹⁰⁰ Taberânî’den başka hiçbir kaynakta Resûlullah’ın ashabına bu şekilde hitap ettiğine rastlamadık.

⁹⁷ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, 1379, C. II, s. 531; Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505) es-Süyûtî, **Tenvîrü’l-Havâlik ‘alâ Muvatta’i Mâlik**, C. I, Mısır, el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-Kübrâ, 1969, s. 150.

⁹⁸ es-Süyûtî, **Tenvîrü’l-Havâlik ‘alâ Muvatta’i Mâlik**, C. I, s. 150.

⁹⁹ Buhârî, “Nikâh”, 106; “Eymân ve’n-nüzûr”, 2.

¹⁰⁰ Taberânî rivayetlerine baktığımızda ise üç farklı rivayette Resûlullah’ın ashabına, “Ey Muhammed ümmeti” nidâsıyla seslendiğini görmekteyiz. Bunlardan ilki Enes b. Mâlik’ten gelen ve ashabdan bir grubun kader üzerine tartışmalarından bahseden rivayettir. Onların tartışmalarını duyan Resûlullah onların yanına çıkarak yavaş olmalarını söylemiş sonra da, “Ey Muhammed ümmeti! Sizi kader

Resûlullah'ın diğer hutbelerinde de böyle bir hitap şekline rastlamadığımız ve bu hitap cümlesinden sonra gelen ifadelerin mana olarak sorunlu olmakla birlikte kûsûf hutbesinin irâd edilme nedeni ile bağlantısız olduğundan dolayı bu hitabın başladığı yerden cümle sonuna kadar olan bölümün hutbe metninden olmadığı düşünülmektedir. Hutbe incelemelerinde dikkatimizi çeken bir hususta rivayetlerde genellikle, "Bundan sonra şunu dedi." şeklinde ifadeler yer almamaktadır. Rivayet Elbânî tarafından sahih olarak değerlendirilmiştir.¹⁰¹

2. "Bir gün Güneş tutuldu. Resûlullah kalktı, tekbir alıp uzun bir kıyâm yaptı. Sonra uzun bir rûkû yapıp ayağa kalktı. İlkinden daha kısa bir kıyâmdan sonra rûkû yaptı. Öncekinden daha kısa bir rûkû yaptıktan sonra secdeye gitti. İkinci rekâtı da bu şekilde tamamlayıp selam verdi. Güneş eski haline dönmüştü. Sonra kalktı, "Güneş ve Ay'ın tutulması Allah'ın ayetlerinden iki ayettir. Birisinin ölümünden veya doğumundan dolayı tutulmazlar. Bunları gördüğünüz zaman namaza sığının." buyurdu."¹⁰²

حدثنا يحيى بن بكير حدثنا الليث عن عقيل عن ابن شهاب قال أخبرني عروة أن عائشة رضي الله عنها أخبرته أن رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم خسفت الشمس قام فكبر وقرأ قراءة طويلة ثم ركع ركوعاً طويلاً ثم رفع رأسه فقال (سمع الله لمن

konusunda tartışmaktan men ederim." diye başlayarak bir hitapta bulunmuştur. Bkz. Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971) et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, C. VIII, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1984, s. 152. Heysemî senedde yer alan Kesîr b. Mervân'ın oldukça zayıf biri olduğunu söylemiştir. Bkz. el-Heysemî, **Mecma'u'z-Zevâ'id**, C. I, s. 388. Enes b. Mâlik'ten gelen benzer bir rivayette ise kader hakkındaki bu tartışma yahudiler ile yapılmaktadır. Resûlullah dışarı çıkarak yavaş olmalarını söyler ve "Ey Muhammed ümmeti" diyerek hitaba başlar. Bkz. et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, C. XXII, s. 82. Heysemî bu rivayette yer alan Abdullah b. Yezîd b. Âdem hakkında Ahmed b. Hanbel'in "Hadisleri uydurmadır." dediğini nakletmektedir. Bkz. el-Heysemî, **Mecma'u'z-Zevâ'id**, C. VII, s. 411. Ebû Hureyre'den gelen bir rivayette de, "Ey Muhammed ümmeti! Beni gerçekte gönderen Allah'a yemin olsun ki Allah, kendi akrabaları onun sadakasına muhtaçken başkasına sadaka veren adamın sadakasını kabul etmez." şeklinde kullanıldığını görmekteyiz. Bkz. et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Evsat**, C. VIII, s. 346. Heysemî bu rivayetin senedinde yer alan Abdullah b. Amr el-Eslemî'nin zayıf olduğunu belirtmiştir. Bkz. el-Heysemî, **Mecma'u'z-Zevâ'id**, C. III, s. 297. Ebû İmrân Eslem'den gelen rivayette, "Ey Muhammed ümmeti! Umre ve hac için telbiye getirin." şeklinde nakledilmektedir. Bkz. et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, C. XXIII, s. 341. Aynı rivayet Ebû Ya'lâ ve Ahmed b. Hanbel tarafından farklı bir şekilde tahrîc edilmiştir. Rivayete göre Ebû İmrân Eslem haccın mı umrenin mi önce yapılması gerektiğini Resûlullah'ın hanımlarından olan Ümmü Seleme'ye sorar. Ümmü Seleme istediğini önce yapabileceğini zira Resûlullah'ın onlara bu konuda şöyle dediğini aktarmaktadır. "Ey Muhammed'in ailesi! Hac ve umre için telbiye getirin." Bkz. Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, **el-Müsned**, C. XII, s. 442. Heysemî bu rivayetle ilgili Taberânî râvieri hakkında bir şey söylemezken Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ râvilerinin güvenilir olduğunu belirtmektedir. Bkz. el-Heysemî, **Mecma'u'z-Zevâ'id**, C. III, s. 529. Muhammed'in ailesi hitabı Resûlullah'ın hanımlarına yapılan bir hitap olması dolayısıyla daha uygun görünmektedir. Bu hitabın değişerek, "Ey Muhammed ümmetine" dönüştüğü anlaşılmaktadır.

¹⁰¹ el-Elbânî, **Sahîhu'l-Câmi'i's-Sagîr ve Ziyâdâtüh**, C. I, s. 253.

¹⁰² Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 4 [Hadis no: 3031].

حمده) . وقام كما هو فقراً قراءة طويلة وهي أدنى من القراءة الأولى ثم ركع ركوعاً طويلاً وهي أدنى من الركعة الأولى ثم سجد سجوداً طويلاً ثم فعل في الركعة الأخيرة مثل ذلك ثم سلم وقد تجلت الشمس فخطب الناس فقال في كسوف الشمس والقمر إنهما آيتان من آيات الله لا يخسفان لموت أحد ولا لحياته فإذا رأيتموهما فافزعوا إلى الصلاة

Âişe → Urve b. ez-Zübeyr → İbn Şihâb ez-Zührî → Ukayl → el-Leys → Yahyâ b. Bükeyr → **Buhârî**

İbn Şihâb'dan üç farklı tarikle bize gelen Hz. Âişe tarikiyle gelen rivayetlerin en sade olanlarıdır.¹⁰³ Bütün rivayetlerde Resûlullah'ın kûsûf namazı kıldırıktan sonra hitap ettiği ortak bir metinle nakledilmiştir. Buhârî tarafından tahrîc edilen bir rivayette Hişâm b. Urve ve İbn Şihâb ez-Zührî tarikiyle gelen rivayette Yahyâ b. Bükeyr metniyle aynıdır.¹⁰⁴ Hişâm b. Urve'de yer alan "Ey Muhammed ümmeti!" şeklinde başlayan bölüm bu rivayette yer almamaktadır. İbn Şihâb ez-Zührî →Yûnus→ Abdullah b. Vehb tarikiyle gelen rivayet ise Hz. Âişe rivayetindeki metinlerden farklı bilgiler içermesi nedeniyle detaylı olarak ele alınacaktır.

3. Güneş tutulmuştu. Resûlullah kalktı namaza durdu. Kıyamda uzun bir sûre okudu. Uzun bir rûkû yaptı. Başını kaldırdı başka bir sûre okudu, rûkû ve secde yaptı. İkinci rekâtta da aynısını yaptı. Sonra kalktı: 'Güneş ve Ay, Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren alametlerdendir. Hiç kimsenin doğumu ve ölümünden dolayı tutulmazlar. Onların tutulduklarını görünce açılıncaya kadar namaz kılınız.' Resûlullah daha sonra, 'Şu bulunduğum yerde bana vaad edilen her şeyi gördüm. Öne eğildiğimi gördüğünüzde kendimi cennetten bir salkım alırken gördüm. Cehennemden birbirine çarpan ateş dalgalarını gördüğüm zaman geri çekildim. Cehennemde sâibe adetini getiren İbn Lühay'ı gördüm.' dedi.¹⁰⁵

حدثنا محمد بن مقاتل أخبرنا عبد الله أخبرنا يونس عن الزهري عن عروة قال : قالت عائشة خسفت الشمس فقام النبي صلى الله عليه وسلم فقرأ سورة طويلة ثم ركع فأطال ثم رفع رأسه ثم استفتح بسورة أخرى ثم ركع حين قضائها وسجد ثم فعل ذلك في الثانية ثم قال إنهما آيتان من آيات الله فإذا رأيتم ذلك فمضوا حتى يفرج عنكم لقد رأيته في مقامي هذا كل شيء وعدته حتى لقد رأيته أريد أن أخذ قطفاً من الجنة حين رأيتموني جعلت أتقدم ولقد رأيته جهنم يحطم بعضها بعضاً حين رأيتموني تأخرت ورأيته فيها عمرو بن لحي وهو الذي سبب السوائب

Âişe → Urve b. ez-Zübeyr → İbn Şihâb ez-Zührî → Yûnus → Abdullah b. Vehb → Muhammed b. Mukâtil → **Buhârî**

¹⁰³ İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 152 [Hadis no: 1263]; Nesâî, "Kûsûf" 13 [Hadis no: 1009]; Nesâî, "Kûsûf", 21 [Hadis no: 1497]; Buhârî, "Kûsûf", 5 [Hadis no: 1000].

¹⁰⁴ Buhârî, "Kûsûf", 13 [Hadis no: 1009].

¹⁰⁵ Buhârî, "Amel fi's-salât", 11 [Hadis no: 1154].

Buhârî, Müslim,¹⁰⁶ İbn Mâce¹⁰⁷ ve Nesâî¹⁰⁸ tarafından tahrîc edilen bu rivayet Hz. Âişe'nin kûsûf namazı rivayetlerinden oldukça farklıdır.

İbn Şihâb ez-Zührî'den Abdullah b. Vehb'e kadar aynı tarikle devam eden bu rivayetler Ahmed b. Amr rivayetinin dışında aynı konuları içermektedir. Ahmed b. Amr rivayeti ihtisara uğramış olabileceği bu rivayetlerin İbn Şihâb ez-Zührî'den farklı tariklerle gelen rivayetlerden farklı olması İbn Şihâb ez-Zührî ile Abdullah b. Vehb'e kadar olan râvilerden kaynaklanan bir sorun olma ihtimali de vardır. Aradaki râvilerin farklı rivayetlerinin tespiti sorunun çözülmesine katkı sağlayabileceği için ilk olarak bununla ilgili inceleme yapılacak daha sonra metnin içinde yer alan sorunlara değinilecektir.

Abdullah b. Vehb'den gelen kûsûf rivayetlerine bakıldığında Abdullah b. Ömer ve Amre bt. Abdurrahman'dan gelen rivayetlerin senedlerinde de yer almaktadır. Abdullah b. Ömer'den İbn Vehb → Esbâğ¹⁰⁹ ve Yahyâ b. Süleyman¹¹⁰ rivayetlerinde burada yer alan ziyade bulunmamaktadır. Hz. Âişe'den Amre bt. Abdurrahman → Yahyâ b. Saîd → Amr b. el-Hâris → İbn Vehb → Muhammed b. Seleme'nin¹¹¹ Nesâî tarafından tahrîc edilen rivayetinde ise Deccâl fitnesinden ve kabir azabından bahsedilmekle birlikte Resûlullah'ın cennet ve cehennemi görmesinden bahsedilmemektedir. Rivayette yer alan Amr b. Lûhay'ın cehennemdeki durumuna benzer şekildeki bir tasvir ise kûsûf rivayetlerinden sadece Câbir b. Abdullâh'ın Müslim tahrîcinde, “Ebû Sümâme Amr b. Mâlik'i bağırsaklarını sürükleyerek cehennemde yürürken gördüm. O, ‘Güneş ve Ay büyüklerden birinin ölümü için tutulur.’ derdi.” şeklinde yer almaktadır.¹¹² Burada cezaya müstahak olan farklı davranışlar aynı manzara ile anlatılmıştır. Yûnus ve İbn Vehb tarikiyle gelen rivayetler dışında Hz. Âişe'den Urve b. ez-Zübeyr ve Amre bt. Abdurrahman tarikleriyle gelen rivayetlerde namaz esnasında Resûlullah'ın cennet ve cehennemi görmesinden bahsedilmemektedir. Rivayetlerin bu noktada yalnız kalması söz

¹⁰⁶ Müslim, “Kûsûf”, 1 [Hadis no: 901].

¹⁰⁷ İbn Mâce, “İkâmetü's-salât”, 152 [Hadis no: 1263].

¹⁰⁸ Nesâî, “Kûsûf”, 10 [Hadis no: 1472].

¹⁰⁹ Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 4 [Hadis no: 3029].

¹¹⁰ Buhârî, “Kûsûf”, 1 [Hadis no: 995].

¹¹¹ Nesâî, “Kûsûf”, 10 [Hadis no: 1475]; “Kûsûf”, 22 [Hadis no: 1499].

¹¹² Müslim, “Kûsûf”, 3 [Hadis no: 904].

konusudur. Rivayetlerin yalnız kalmasından ötürü İbn Şihâb ez-Zührî tarikinde yer alan Yûnus b. Yezîd el-Eylî ve Abdullah b. Vehb hakkındaki cerh ve ta'dîl bilgileri de önem kazanmaktadır. Râvilerin tenkide uğradıkları görülmektedir.¹¹³

Ukayl'ın ez-Zührî rivayetlerinin Yûnus b. Yezîd'den daha doğru olduğunu kabul edilmektedir. Âişe → Urve b. Zübeyr → İbn Şihâb ez-Zührî → Ukayl → el-Leys → Yahyâ b. Bükeyr tarikiyle gelen rivayette de Yûnus b. Yezîd rivayetinde bulunan ziyade bulunmamaktadır.

Rivayetin son bölümünde Resûlullah'ın cennet ve cehennemi görmesinden bahsedilmekte özel olarak da cehennemde gördüğü bir kişiden haber verilmektedir. Resûlullah'ın cennet ve cehennemi görmesi diğer rivayetleri de ilgilendiren bir mevzu olduğu için genel değerlendirme bölümünde ele alınacaktır. Burada ise rivayette yer Amr b. Lühay üzerinde durmak istiyoruz. Amr b. Lühay'ın isminin zikredilmesi iki noktada soru işareti oluşturmaktadır. Amr b. Lühay, rivayette sâibe âdetini ortaya çıkaran kişi olarak tanımlanmıştır.¹¹⁴ Amr b. Lühay hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte tarihte iz bırakmasının belki de en önemli nedeni Kâbe'ye put getiren ilk kişi olmasıdır.¹¹⁵ Sâibe âdeti ise bu durumdan sonra ortaya çıkmıştır. Bu noktada Kâbe'de putperestliğin yayılması nedeninin değil sâibe âdetinin cehenneme götüren günah olarak rivayette yer alması soru işareti oluşturmaktadır. Câbir b. Abdullah rivayetinde Ebû Sümâme Amr b. Mâlik'in,

¹¹³ Yûnus b. Yezîd el-Eylî sikadır. İbn Şihâb ez-Zührî rivayetleri az olmasına rağmen güvenilirdir, fakat diğer rivayetleri hatalıdır. Bkz. Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449) İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, thk. Muhammed Avvâme, C. I, Darü'r-Reşîd, 1986, s. 614. Vekî'nin kötü bir hafızası olduğunu söylemektedir. Ma'mer'den başka İbn Şihâb ez-Zührî'den en çok hadis rivayet eden Yûnus'tur. Ebû Abdullah, Yûnus'un Zührî'den rivayetlerinde çok hata yaptığını Ukayl'ın daha az hata yaptığını söyler. Ahmed b. Hanbel ve Ma'mer, Yûnus'un rivayetlerinde münker hadislerin olduğunu belirtir. Yahyâ b. Maîn sika olduğunu, Muhammed b. Saîd ise hadislerinin hüccet olmayacağını söyler. Bkz. Münker hadisin tanımlarından biri; sika râvinin tek başına rivayet ettiği hadistir. Ahmed b. Hanbel, kendisi sika bile olsa rivayetinde teferrüd eden râviler için kullanmıştır. Bkz. Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, s. 112. Abdullah b. Vehb sadûk bir râvi olarak nitelenmekle birlikte Mısırlıların rivayetlerini en iyi bilen kişi olduğu da söylenmiştir. Mâlik b. Enes'in İbn Vehb'e çok itibar ettiği bilinmektedir. Abdullah b. Vehb'e gönderdiği mektuplarda Mısır'ın fakîhi diye hitap etmiştir. Birçok âlim tarafından övülen Abdullah b. Vehb bazı âlimler tarafından da tedlis yapmakla suçlanmıştır. Ahmed b. Hanbel, Abdullah Vehb'in salih biri olduğunu belirtmiş, daha sonra onun ve Mısırlıların tamamının hadis edasında tesahül (gevşeklik) gösterdiğini ifade etmiştir. Bkz. Sedat Yıldırım, **Mâlikî Fakîh'i Abdullah b. Vehb (v. 197/812) Hadisçiliği ve el-Câmi'ine Ait Tefsîr Bölümü**, 1. bs., İstanbul, Hiper Yayınları, 2019, s. 27-30.

¹¹⁴ Sâibe, Câhiliye Araplarının bir seferden döndükleri, hastalıktan kurtuldukları vb. durumlarda deveyi adak olarak serbest bırakmalarına denir. Bkz. İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab**, C. 1, s. 477.

¹¹⁵ Abdülkerim Özeydin, "Amr b. Lühay", **DİA**, C. III, İstanbul, 1991, s. 87.

“Güneş ve Ay’ın büyüklerden birinin ölümü için tutulduğunu söylediği için cehennemde bağırsaklarını sürükleyerek yürümesinin” rivayet edilerek anlatılan manzaranın yaşanılan olayla bağlantısının kurulmaya çalışılması dikkat çekmeye çalıştığımız şeyi göstermesi açısından önemlidir. Amr b. Lühay hakkındaki diğer rivayetlerde İbrâhim dininden çıkan ilk kişi olmasına vurgu yapılmış daha sonra sâibe âdetinden bahsedilmiştir.

Amr b. Lühay hakkında rivayetlerdeki bilgilere baktığımızda putperestliği ve sâibe âdetini ortaya çıkarmasıyla ilgili farklı rivayetler vardır. Kûsûf rivayetleri dışında Amr b. Lühay rivayetlerinin çoğunluğu Ebû Hureyre’den gelmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk olarak İbn Ebû Şeybe tarafından Ebû Hureyre → Ebû Seleme → Muhammed b. Amr → Muhammed b. Bişr tarikiyle, “Bana cehennem arz olundu. Amr b. Lühay’ı bağırsaklarını sürürken gördüm. Amr b. Lühay İbrâhim’in dininden çıkan, sâibe âdetini geçiren ilk kişiydi.” şeklinde tahrîc edilen rivayette kûsûf ile ilgili bir bilgi yer almamaktadır.¹¹⁶ Aynı rivayet daha sonra İbn Hibbân tarafından, “Bana cehennem arz olundu. Amr b. Lühay’ı bağırsaklarını sürürken gördüm. O İbrâhim’in dininden çıkan, sâibe âdetini getiren ilk kişiydi. Ona en çok benzeyen Eksem b. Ebû’l Cevn el-Huzâ’î’dir. Eksem, ‘Ey Allah’ın Elçisi! Bu benzerlik bana zarar verir mi?’ diye sordu. Resûlullah, ‘Hayır, sen Müslümansın, o kâfirdi.’ dedi.” şeklinde tahrîc edilen rivayetin bir zemine oturtulduğu görülmektedir.¹¹⁷ Bu rivayette de kûsûf olayı hakkında bir bilgi geçmezken olayın yeri ve zamanı belirsizdir. Bu belirsizliğe rağmen kendisine benzetilen birisinin yanında geçen bu konuşma rivayetin anlaşılması açısından önemlidir. İbn Hacer, İbn İshâk’tan gelen bir rivayeti nakleder. Bu rivayette, “Resûlullah Eksem b. el-Cevn’e Amr b. Lühay’ı cehennemde bağırsaklarını sürürken gördüm. Amr b. Lühay İsmâil’in dininden ayrılıp puta tapmayı getiren ilk kişidir. Sâibeyi, bahîre, sâibe, vasîle ve hâmîyi çıkaran ilk kişidir.” dedi. İkrime’den mürsel bir rivayette buna benzerdir. Mikdâd, ‘Ey Allah’ın Resûlü! Amr b. Lühay kimdir?’ diye sordu. Resûlullah, ‘Huzâalıların babasıdır.’ demiştir.”¹¹⁸ Burada Amr b. Lühay’ı tanımayan

¹¹⁶ İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, C. XIV, s. 70.

¹¹⁷ İbn Hibbân, **Sahîhu İbn Hibbân**, C. XVI, s. 535.

¹¹⁸ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, C. VI, s. 547-9.

birisinin sorusu konuya dâhil edilmektedir. Rivayette adı geçen Mikdâd'ın kim olduğunu tespit edemedik.

Saîd b. Müseyyeb → İbn Şihâb ez-Zührî → İbnü'l-Hâd → Abdullah b. Yûsuf → Abdullah b. Vehb → Yûnus tarikiyle gelen bir rivayette ise sâibe, bahîre, vasîle ve hâmi kelimelerinin anlamlarını açıklayan bir rivayet bulunmaktadır.¹¹⁹ Taberî ve İbn Kesîr tarafından tahrîc edilen Zeyd b. Eslem → Ma'mer → Abdürrezzâk b. Hemmâm → el-Hasen b. Ebû Rebîa el-Cürcânî tarikiyle tahrîc edilen rivayette "Resûlullah, 'Sâibeyi ilk salıvereni ve İbrâhim'in dinini ilk değiştireni biliyorum.' dedi. Orada bulunanlar, 'Kimdir?' diye sordular. Resûlullah, 'Amr b. Lûhay'dır. Onu cehennemde bağırsaklarını sürüklerken gördüm. Kokusu cehennemdekileri rahatsız ediyordu.' dedi."¹²⁰ Rivayetin devamında bahîre âdetini çıkaran kimsenin de Müdlic oğullarından bir adam olduğu bilgisi verilmektedir. Amr b. Lûhay hakkındaki rivayetlere bakıldığında kûsûf hutbesiyle ilişkilendirilen rivayetin olmadığı görülmektedir. İbn Kesîr ve Taberî, Amr b. Lûhay rivayetlerinin tamamını Mâide sûresi 4/103. ayet kapsamında değerlendirmişlerdir.¹²¹ İbn Kesîr konu hakkında rivayetleri naklettikten sonra Buhârî'nin Hz. Âişe tarikiyle tahrîc ettiği rivayetinde yalnız kaldığını belirtmektedir.¹²² İbn Kesîr'in bahsettiği rivayet İbn Şihâb tarikiyle nakledilen ve yukarıda ele aldığımız rivayetin ihtisarıdır.¹²³ Bu durum Hz. Âişe ve kûsûf rivayetleri arasında da yalnız kalan son bölümün kûsûf hutbesine aidiyetini şüpheli duruma düşürmektedir.

Ele aldığımız bu rivayetler konunun ele alınış ve ilerleyişi açısından hutbeden ziyade bir diyalogu andırması açısından önemlidir. Bu rivayetin kûsûf hutbesinden ziyade başka bir diyalog içinde geçtiğinin tercih edilmesinin dayanağı ise, kûsûf rivayetlerinde Amr b. Lûhay'ın geçtiği rivayetin tek isnadla gelmesiyle birlikte yukarıda da belirtildiği gibi yaşanan olayla rivayetin aktarılan kısmı arasındaki

¹¹⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, thk. Abdullah Abdülmuhsin b. et-Türkî, C. XI, 1. bs., Kahire, Hicr, 2001, s. 133.

¹²⁰ İbn Kesîr, **Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm**, C. III, s. 209; et-Taberî, **Tefsîrû't-Taberî**, 2001, C. XI, s. 120.

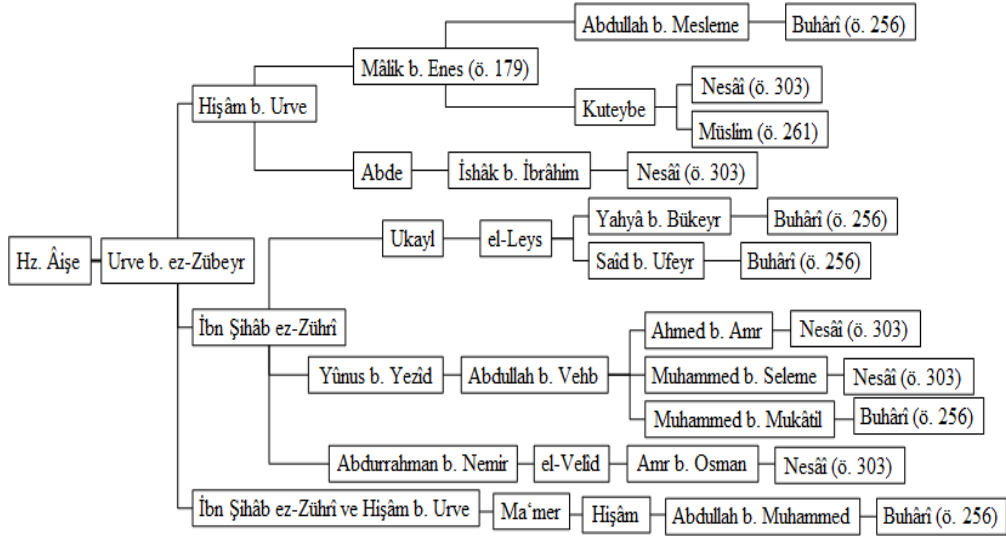
¹²¹ İbn Kesîr, **Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm**, C. III, s. 208-9; et-Taberî, **Tefsîrû't-Taberî**, 2001, C. XI, s. 120-35.

¹²² İbn Kesîr, **Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm**, C. III, s. 209.

¹²³ Buhârî, "Tefsîr", 120.

bağılantısızlıktır. Bu nedenlerden ötürü rivayetin bu bölümü hutbe metnine dâhil edilmeyecektir.

Tablo 8: Hz. Âişe Rivayeti İsnad Şeması

2.3.1.2. Güvenilir Bir Kişinin Rivayeti

Ubeyd b. Umeyr'in güvenilir birisinden diye naklettiği rivayet Abdürrezzâk'ın *Musannef* ve Nesâî'nin *Sünen* eserinde yer almaktadır.

“Resûlullah zamanında Güneş tutuldu. Resûlullah namaz için kalktı. İnsanlara uzun bir namaz kıldırıldı. Rükû yaptı, kalktı rükû yaptı sonra kıyâm yapıp rükû yaptı. İki rekât kıldı. Her rekâtta üç rükû yaptı. Güneş açılincaya kadar namazı bitirmedi. Namazdan sonra kalkarak Allah'a hamdedip onu övdükten sonra, ‘Güneş ve Ay kimsenin doğumu ve ölümü için tutulmazlar. Fakat onlar Allah’ın ayetlerinden birer ayettir. Allah onlarla sizi korkutur. Onlar tutuldukları zaman Allah’ı zikre koşun. Onlar açılincaya kadar zikre[namaza] devam edin.’ buyurdu.”¹²⁴

عبد الرزاق عن ابن جريج قال سمعت عطاء يقول سمعت عبيد بن عمير يقول أخبرني من أصدق - فظننت أنه يريد عائشة - أنها قالت كسفت الشمس على عهد رسول الله صلى الله عليه و سلم فقام بالناس قياما شديدا يقوم بالناس ثم يركع ويقوم ثم يركع ويقوم ثم يركع ركعتين في كل ركعة ثلاث ركعات يركع الثالثة ثم يسجد فلم ينصرف حتى تجلت الشمس وحتى أن رجلا يومئذ ليغشى عليهم حتى أن سجال الماء ليصب عليهم مما قام بهم ويقول إذا ركع الله أكبر وإذا رفع سمع الله لمن

¹²⁴ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, C. IX, s. 99 [Hadis no: 4926].

حمده ثم قام فحمد الله وأثنى عليه ثم قال إن الشمس والقمر لا يخسفان لموت أحد ولا لحياته ولكنها آيتان من آيات الله يخوفكم بهما فإذا كسفهما فافزعوا إلى ذكر الله حتى ينجلي

İbn Cüreyc → Atâ → Ubeyd b. Umeyr → Güvenilir olan birisinden [Hz. Âişe olduğunu zannediyorum.] → **Abdürrezzâk**

Nesâî tarafından tahrîc edilen rivayetin İbn Cüreyc'den sonraki râvileri İbn Uleyye ve Ya'kûb b. İbrâhim'dir. Metinler arasında fark bulunmamaktadır.¹²⁵ Ubeyd b. Umeyr'in güvenilir birinden aldığı söylediği rivayet için Abdürrezzâk bahsedilen güvenilir kişinin Hz. Âişe'nin olabileceğini söylemiştir. Ubeyd b. Umeyr rivayetinin hutbe kısmı diğer rivayetlerle mutabıktır. İbn Kayyim el-Cevziyye rivayetteki rûkû sayılarının Hz. Âişe'den gelen kûsûf rivayetlerine aykırı olmasından dolayı bu rivayetin Hz. Âişe nispetinin zor olduğunu Şâfiî'nin bu rivayeti munkatı saydığını belirtir. Urve b. ez-Zübeyr ile Amre bt. Abdurrahman'ın Hz. Âişe'ye yakınlıklarının daha fazla olduğunu, onlara muarız olan Ubeyd b. Umeyr rivayetinin Hz. Âişe'ye değil Câbir b. Abdullah'ın Atâ'dan gelen rivayete ait olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu söyler.¹²⁶

Hutbe metninde diğer rivayetlerle çelişen bir durum olmadığı için rivayet hutbe metnine dâhil edilecektir.

2.3.1.3. İbn Abbâs Rivayeti

Abdullah b. Abbâs'tan tek tarikle bize ulaşan rivayet İmam Mâlik'in *Muvatta'*, Dârimî'nin *Sünen*,¹²⁷ Buhârî'nin *Sahih*,¹²⁸ Müslim'in *Sahih*,¹²⁹ Nesâî'nin *Sünen*¹³⁰ isimli eserlerinde yer almaktadır. Rivayetin yer aldığı en eski kaynak İmam Mâlik'in *Muvatta'* isimli eseridir.

“Güneş tutulduğu zaman Resûlullah insanlara namaz kıldırdı. Namaz bittiğinde Güneş açılmıştı. Resûlullah, ‘Güneş ve Ay, Allah’ın ayetlerinden iki ayettir. Bunlar hiç kimsenin ölümü veya hayatı için tutulmazlar. Onların tutulduğunu gördüğünüz zaman Allah’ı zikredin.’

¹²⁵ Nesâî, “Kûsûf”, 10 [Hadis no: 1470].

¹²⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdû'l-Me'âd*, C. I, s. 453.

¹²⁷ Dârimî, “Salât”, 187 [Hadis no: 1536].

¹²⁸ Buhârî, “Kûsûf”, 7 [Hadis no: 1004]; “Nikâh”, 87 [Hadis no: 4901].

¹²⁹ Müslim, “Kûsûf”, 3 [Hadis no: 907].

¹³⁰ Nesâî, “Kûsûf”, 17 [Hadis no: 1493].

dedi. Sahâbî, ‘Ey Allah’ın Elçisi! [namaz içinde] Durduğun yerden bir şeye elinle uzandığını gördük. Sonra [yine namaz içinde] irkilip geri geri geldiğini gördük.’ dediler. Bunun üzerine Resûlullah, ‘Şüphesiz cenneti gördüm ve elimle bir salkıma uzandım. Eğer o salkımı ele geçirebilseydim dünya baki kaldıkça ondan yerdiniz [de tükenmezdi]. Bana cehennem de gösterildi. Ömrümde bugün gördüğüm gibi bir manzara görmemiştim. Cehennem ahalisinin çoğunu da kadınlar olarak gördüm.’ buyurdu. Sahâbî, ‘Neden [kadınların çoğu cehennemlik oluyorlar]?’ diye sordu. Resûlullah, ‘Küfürleri sebebiyle.’ buyurdu. ‘Allah’ı mı inkâr ediyorlar?’ dediler. Resûlullah, ‘Kocalarının yaptıkları iyiliklere nankörlük ederler. Onlardan birine bütün ömür boyu [yahut bütün zaman] iyilik etsen de sonra [hoşlanmadığı ufacak] bir şey görse, ‘Senden hiçbir hayır görmedim ki!’ der.’ buyurdu.¹³¹

حدثني عن مالك عن زيد بن أسلم عن عطاء بن يسار عن عبد الله بن عباس أنه قال خسفت الشمس فصلى رسول الله صلى الله عليه وسلم والناس معه فقام قياما طويلا نحو من سورة البقرة قال ثم ركع ركوعا طويلا ثم رفع رأسه من الركوع فقام قياما طويلا وهو دون القيام الأول ثم ركع ركوعا طويلا وهو دون الركوع الأول ثم سجد ثم قام قياما طويلا وهو دون القيام الأول ثم ركع ركوعا طويلا وهو دون الركوع الأول ثم رفع فقام قياما طويلا وهو دون القيام الأول ثم ركع ركوعا طويلا وهو دون الركوع الأول ثم سجد ثم انصرف وقد تجلت الشمس فقال إن الشمس والقمر آيتان من آيات الله لا يخسفان لموت أحد ولا لحياته فإذا رأيتم ذلك فاذكروا الله قالوا يا رسول الله رأيناك تناولت شيئا في مقامك هذا ثم رأيناك تكعكت فقال إني رأيت الجنة فتناولت منها عنقودا ولو أخذته لأكلتم منه ما بقيت الدنيا ورأيت النار فلم أر كالיום منظرا قط ورأيت أكثر أهلها النساء قالوا لم يا رسول الله قال لكفرهن قيل أيكفرن بالله قال ويكفرن العشير ويكفرن الإحسان لو أحسنت إلى إحداهن الدهر كله ثم رأيت منك شيئا قالت ما رأيت منك خيرا قط

Zeyd b. Eslem → Atâ b. Yesâr → Abdullah b. Abbâs → **Mâlik b. Enes**

Rivayetlerin hepsi Atâ b. Yesâr’a kadar aynı tarikle gelmiştir. Mâlik b. Enes sadece Müslim rivayetinde yer almamaktadır. Rivayetler arasında anlam farkı bulunmamaktadır. İbn Abbâs rivayetinde diğer küsûf rivayetlerinden farklı olarak “Kadınların çoğunluğunun kocalarına karşı nankörlüklerinden dolayı cehennemlik olmasından” bahsedilmektedir.

Bu rivayetin farklı ve tek oluşundan dolayı râvilerin durumları önemlidir. Atâ b. Yesâr ve Zeyd b. Eslem kıssacı olmalarından dolayı eleştirilmişlerdir.¹³²

¹³¹ Muvattâ’, “Salâtü’l-küsûf”, 2 [Hadis no: 640].

¹³² Sahâbî râvi ile müdevvin arasında Atâ b. Yesâr ve Zeyd b. Eslem bulunmaktadır. Atâ b. Yesâr, Hz. Peygamber’in zevcesi Meymûne bint Hâris el-Hilâliyye’nin mevlâsı idi. Çok hadis rivayet edenler arasındadır. Atâ b. Yesâr sıkâ olarak tanımlanmakla birlikte kıssacı ve vaazcı olduğu kaydedilmiştir. Bkz. Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl fî Nakdi’r-Ricâl*, C. III, s. 77; İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. V, s. 199; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, C. VII, s. 194. Zeyd b. Eslem, mürsel rivayetleri olmakla birlikte tedlis yapmakla suçlanmış ve rivayetlerinin hüccet olmadığı belirtilmiştir. İbn Adî, el-Kâmil isimli kitabında tenkit etmiştir. Zeyd b. Eslem’in bolca menkıbe anlatan biri olduğu hatta bundan dolayı sohbet etmenin bile zor olduğu belirtilmiştir. Bkz. *A.g.e.*, C. III, s. 341; Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl fî*

Rivayetin değerlendirmesini yapan İbn Hacer, “İmam Mâlik tarikiyle Muvattâ”’da tahrîc edilen bu rivayetin Ebû Dâvûd’un eserinde İbn Abbâs yerine Ebû Hureyre’den tahrîc edildiğini fakat bunun hata olduğunu söyler. Câbir tarikiyle gelen Ahmed b. Hanbel tarafından hasen isnadla tahrîc edilen rivayette namazdan sonra Übey b. Ka’b Resûlullah’a namazda daha önce yapmadığı şeyler yaptığını bunların ne olduğunu sorar. Bu rivayet, İbn Abbâs rivayetinde anlatılan olay gibidir. Fakat Câbir’in rivayetinde bu olay öğle veya ikinci vaktinde gerçekleşmiştir. Eğer doğru korunduysa bu başka bir kıssadır. Enes onun vaktinin öğle namazı olduğunu söylemektedir. Rivayette bana cennet ve cehennem şu önümdeki duvarda arz olundu. Câbir rivayetinde de üzüm salkımından ve kadınlardan bahsedilmektedir.” demektedir.¹³³

Câbir b. Abdullah → Abdullah b. Muhammed b. Ukayl → Ubeydullah b. Amr → Ahmed b. Abdülmelik tarikiyle Ahmed b. Hanbel tarafından tahrîc edilen bu rivayette orada bulunanlar Resûlullah’ın öğle veya ikinci namazı sırasında önce öne doğru eğildiğini sonra arkaya çekildiğini görmüşlerdir. Namazdan sonra Übey b. Ka’b’ın bunun nedenini sorması üzerine Resûlullah cennet ve cehennemin gösterildiği, cennet meyvesi olan üzümü almak istediğini için öne doğru eğildiğini cehennem ateşinden çekindiği için geri geldiğini söylemiştir. Resûlullah’ın cehennemde gördüğü manzara içinde kadınların çok olmasıyla birlikte Amr b. Lühay’da yer almaktadır.¹³⁴ Amr b. Lühay ile ilgili olarak daha önce değerlendirme yapmıştık. Fakat burada şuna dikkat çekmek gerekir ki Câbir b. Abdullah’dan nakledilen küsûf rivayetlerinde cennet ve cehennemden bahsedilmesine rağmen kadınlar konusundan bahsedilmemesi rivayetlerdeki karışıklığı göstermesi açısından önemlidir.

İbn Hacer’in ifadelerinden anlaşıldığı üzere aynı olay farklı zamanlar verilerek anlatılmıştır. Bu olayın anlatıldığı başka bir yer de kadınlara yapılan konuşmadır. Sabah namazından sonra Resûlullah’a kadınların neden cehennemlik olduğunu soran kişi bir kadındır, diyalog kadınlar tarafında geçmektedir. İbn Hacer, rivayetlerin farklı zamanlardaki olaylara ait olabileceğini belirtse de üç farklı yerde aynı şekilde

Nakdi’r-Ricâl, C. II, s. 98; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (ö. 676/1277) en-Nevevî, **Tehzîbü’l-Esmâ’ ve’l-Lugât**, C. I, Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, t.y., s. 279-80. Ebû Dâvûd ve İbn Maîn Zeyd b. Eslem’in zayıf, Ebû Hâtim hadislerinin kavî olmadığını söylemiştir. el-Ezdî leyyin, el-Medîni ise meçhul olduğunu belirtmiştir. Bkz. Safiyyüddin Ahmed b. Abdullah el-Hazrecî, **Hulâsatü Tezhîbi Tehzîbi’l-Kemâl**, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut, Dârü’l-beşâiri’l-İslâmiyye, 1416, s. 126.

¹³³ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, C. II, s. 540-1.

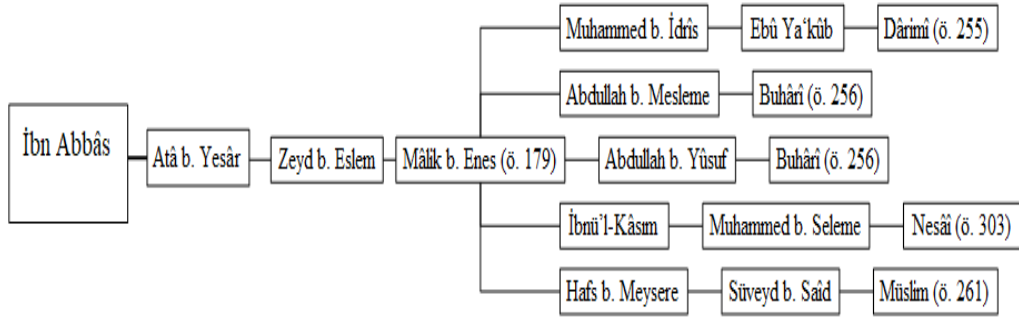
¹³⁴ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XXXV, s. 174.

bir diyalogun yaşanma ihtimalinin muhal olmasıyla birlikte diyalogun kadınlara yapılan konuşmaya ait olduğunu destekleyen daha fazla rivayet bulunduğu için rivayetler arasında karışıklık olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Konuyla ilgili araştırma yapan çağdaş yazarlardan birisi rivayet hakkında, “İbn Abbâs’tan nakledilen problemlî rivayetin, hadis âlimlerimizden Şu‘be b. el-Haccâc’ın dediği gibi, Atâ b. Yesâr gibi kıssacı râviler tarafından çekip sündürülerek, bir karış iken bir arşın boyunda uzatıldığını, rivayetin metnine hadis aslında mevcut olmayan hususları halkı korkutmak kadınları kocalarına itâate sevk etmek maksadıyla eklendiğini düşünmekteyiz.” denilmektedir.¹³⁵

Küsûf rivayetlerinde kadınlarla ilgili konunun yer almaması ve râvilerdeki zabt kusurlarından dolayı da rivayetin bu bölümünün küsûf hutbesinden olma ihtimali zayıf görünmektedir. Bu nedenlerden ötürü söz konusu bölüm hutbe metnine dâhil edilmeyecektir.

Tablo 9: İbn Abbâs Rivayeti İsnad Şeması

2.3.1.4. Mugîre b. Şu‘be Rivayeti

Mugîre b. Şu‘be rivayeti Ziyâd b. İlâka’dan Zâide,¹³⁶ Şeybân b. Muâviye¹³⁷ ve İsrâîl tarihleriyle devam etmiştir. Rivayet İbn Sa‘d’ın *Tabakât*, Ahmed b. Hanbel’in

¹³⁵ Ateş, *Hadis Temelli Kalp Yargılarda Kadın*, s. 166.

¹³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. XXX, s. 114 [Hadis no: 18178]; Buhârî, “Küsûf”, 15 [Hadis no: 1011].

¹³⁷ A.g.e., C. XXX, s. 158 [Hadis no: 18218]; Buhârî, “Küsûf”, 1 [Hadis no: 996].

Müsned, Buhârî'nin *Sahîh* isimli eserlerinde yer almaktadır. Rivayetin yer aldığı en eski kaynak İbn Sa'd'ın *Tabakât* eseridir.

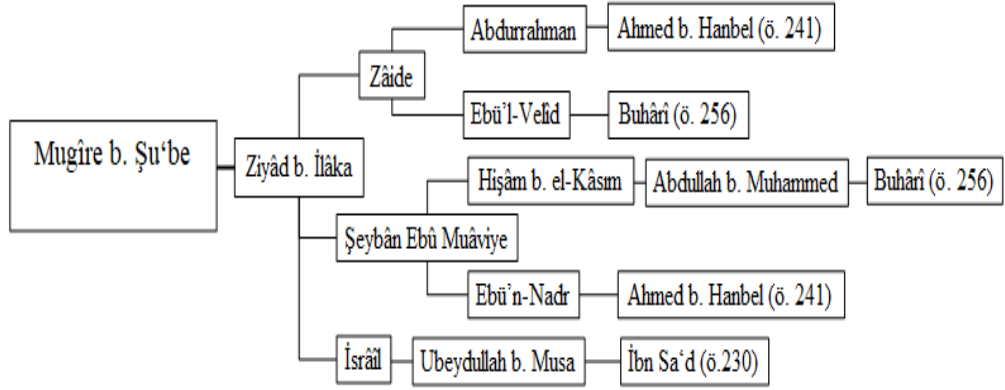
“İbrâhim’in öldüğü gün Güneş tutuldu. Bunun üzerine Resûlullah, ‘Muhakkak ki Güneş ve Ay Allah’ın ayetlerinden iki ayettir. Bir insanın ölümü için tutulmazlar. Siz onların tutulduğunu gördüğünüzde açığa çıkıncaya kadar dua edin.’ dedi.”¹³⁸

قال أخبرنا عبيد الله بن موسى أخبرنا إسرائيل عن زياد بن علاقة عن المغيرة بن شعبة قال انكسفت الشمس يوم مات إبراهيم فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان الشمس والقمر آيتان من آيات الله عز وجل ولا ينكسفان لموت أحد فإذا رأيتموهما فعليكم بالدعاء حتى ينكشفا

Ubeydullah b. Musa → İsrâîl → Ziyâd b. İlâka → Mugîre b. Şu‘be → **İbn Sa‘d**

Rivayetler arasında fark bulunmamakla birlikte kûsûf hutbelerinde yer alan ortak metin nakledilmiştir.

Tablo 10: Mugîre b. Şu‘be Rivayeti İsnad Şeması

2.3.1.5. Câbir b. Abdullah Rivayeti

Câbir b. Abdullah rivayeti Atâ ve Ebü'z-Zübeyr tarikleriyle nakledilmiştir. Rivayetler İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*, Müslim'in *Sünen*, Ebû Dâvûd'un *Sünen*, Nesâî'nin *Sünen* isimli eserlerinde yer almaktadır. Rivayetin yer aldığı en eski kaynak İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'idir.

¹³⁸ A.g.e., C. XXX, s. 158 [Hadis no: 18218]; Buhârî, “Kûsûf”, 1 [Hadis no: 996].

1. “Resûlullah’ın oğlu İbrâhim öldüğü gün güneş tutulmuştu. İnsanlar, ‘İbrâhim öldüğü için güneş tutuldu.’ dediler. Resûlullah kalktı, insanlara namaz kıldırdı. Altı rekâtta dört secde yaptı. Tekbir alıp uzun bir sûre okudu, rûkûa eğildi. Başını kaldırdı ilkinden biraz daha kısa bir sûre okudu. Rûkûa eğildi sonra başını kaldırdı. İkincisinden daha az okudu. Rûkûa gitti, başını kaldırdı ve secdeye gitti. İki defa secde etti. Kalktı, secde yapmadan önce her rekâtta üç rûkû yaptı. Sonraki rekâtları ilki kadar uzun değildi. Namazında geriye doğru geldi. Saflardaki insanlar da onunla birlikte kadınların olduğu yere kadar geriledi. Daha sonra bulunduğu yerden öne doğru gitti. İnsanlarda onunla birlikte öne gittiler. Güneş açılıncaya kadar namaza devam etti. Sonra insanlara, ‘Güneş ve Ay, Allah’ın ayetlerinden iki ayettir. Bir beşerin ölümü için tutulmazlar. Onları gördüğünüz zaman açılıncaya kadar namaz kılın.’ dedi.”¹³⁹

حدثنا ابن نمير ، قال أخبرنا عبد الملك ، عن عطاء ، عن جابر ، قال : انكسفت الشمس على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم مات إبراهيم بن النبي صلى الله عليه وسلم ، فقال الناس : إنما انكسفت الشمس لموت إبراهيم ، فقام النبي صلى الله عليه وسلم فصلى بالناس ست ركعات وأربع سجعات ، بدأ فكبر ، ثم قرأ فأطال القراءة ، ثم ركع نحو ما قام ، ثم رفع رأسه من الركوع فقرأ قراءة دون القراءة الأولى ، ثم ركع نحو ما قام ، ثم رفع رأسه من الركوع ، فقرأ قراءة دون الثانية ثم ركع نحو ما قام ، ثم رفع رأسه من الركوع ثم انحدر بالسجود فسجد سجدتين ، ثم قام فركع أيضا ثلاث ركعات ليس منها ركعة إلا التي قبلها أطول من التي بعدها وركوعه نحو من سجوده ، ثم تأخر وتأخرت الصفوف خلفه حتى انتهى إلى النساء ، ثم تقدم وتقدم الناس معه حتى قام في مقامه فانصرف حين انصرف وقد أضاءت الشمس ، فقال : يا أيها الناس إن الشمس والقمر آيتان من آيات الله لا ينكسفان لموت بشر فإذا رأيتم شيئا من ذلك فصلوا حتى تنجلي

İbn Nümejr → Abdülmelik → Atâ → Câbir b. Abdullah → **İbn Ebû Şeybe**

İbn Ebû Şeybe’nin tahrîcinde namaz esnasında Resûlullah’ın ileri geri gitmesi nakledilmesine rağmen cennet-cehennemle ilgili bilgi yer almamaktadır.

Yahyâ → Abdülmelik → Atâ → Câbir b. Abdullah tarikiyle Ahmed b. Hanbel tarafından tahrîc edilen rivayet ise şu şekildedir.

“Namaz bittiğinde güneş açılmıştı. Resûlullah, ‘Güneş ve Ay Allah’ın ayetlerinden iki ayettir. Onlar bir insanın ölümünden dolayı tutulmazlar. Onları gördüğünüz zaman açılıncaya kadar namaz kılın. Güneş size vaad edilen şeyden dolayı tutulmadı. Namazda cehennem bana yaklaştırıldığında ateşin bana gelmesinden korktuğum için geri çekildiğimi gördünüz. [Ey Rabbim!] Cehennemde kancalı sopasıyla hacıların mallarını çalanı bağırsaklarını sürüklerken gördüm. O farkedildiğinde sopama takılmış der, farkedilmezse eşyayı götürürdü. Kediye bağlayıp açlıktan ölünceye kadar yemek vermeyen, haşerelerden yemesi için serbest

¹³⁹ İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, C. II, s. 467 [Hadis no: 8390].

bırakmayan kadını gördüm. Bulduğum yerden ileri gittiğimi gördüğünüzde cenneti gördüm. Elimle uzanıp onun meyvelerinden almak istedim ama yapamadım.’ dedi.”¹⁴⁰

Bu rivayette Resûlullah’ın namaz esnasında cenneti cehennemi görmesiyle birlikte cehennemde gördüğü manzaralar hakkında detaylı tanımlamalar yer almaktadır.

İbn Kayyim el-Cevziyye, küsûf namazının kılınış şekli konusunda rivayetleri değerlendirirken Câbir b. Abdullah’tan gelen iki farklı tarikte rekât sayılarının farklı olmasına dikkat çeker. Hişâm rivayetinde yer alan rekât sayısının diğer rivayetlerle daha uyumlu olmasından dolayı onun tercih edildiğini belirtmekle birlikte Hişâm ve Ebû’z-Zübeyr’in Abdûlmelik’ten daha sağlam bir hafızaya sahip olduğunu söyler. Abdûlmelik’i pekçok hadiste yanlışlık yapmakla suçlanmıştır.¹⁴¹

Atâ tarikinde yer alan müşterek râvilerde zabt kusurları olduğu görülmektedir.¹⁴² İbn Kayyim el-Cevziyye tarafından rekât sayıları açısından tercih edilmeye daha layık olarak nitelenen Hişâm rivayetinde de Resûlullah’ın cennet-cehennemi görmesi ve oradaki manzaradan bahsetmesinden dolayı hutbe metnindeki sorunun sadece müşterek râvilerden kaynaklanmadığını göstermektedir. Atâ ve Hişâm tariklerinden birinde bu tasvirler yer alırken diğerinde yer almamaktadır. Bu noktada metinlerde ihtisar mı yoksa ziyade mi olduğunu anlamak güçleşmektedir.

2. “Resûlullah zamanında şiddetli sıcakın olduğu bir günde Güneş tutuldu. Resûlullah ashabına namaz kıldırıldı. Uzun bir kıyâm yaptı. Kıyâmdan sonra uzun bir rükû yapıp yeniden kıyâma durdu. Uzun bir rükû ve kıyâm yaptıktan sonra secdeye gitti iki defa secde etti. Dört rekât dört secdede de aynısını yaptı. Namazdan sonra insanlara, ‘Karşılaşacağınız her şey bana arz olundu. Cennet yaklaştığında uzansam ondan bir salkım üzüm alabilirdim. Elim ona

¹⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XXII, s. 308 [Hadis no: 14417].

¹⁴¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, **Zâdü’l-Me’âd**, C. I, s. 454.

¹⁴² Câbir b. Abdullah rivayetinde Atâ b. Ebû Rebâh el-Kureşî sika, fakihtir. İbn Ebû Hâtim, mürselleri olduğunu söylemiştir. Süleyman b. Harb, Kays b. Sa’d’ın rivayetleri uzatması ve değiştirmesinden dolayı onun hadislerini almayı terk ettiğini nakletmektedir. Tedlis yapmakla suçlanmış, uzun rivayetlerinin ve Hz. Âişe’den naklettiği rivayetlerin alınmaması gerektiğini söyleyenler olmuştur. el-Medîni, ömrünün sonlarına doğru İbn Cüreyc ve Kays b. Sa’d’ın ondan rivayet almayı bıraktıklarını belirtir. Bkz. İbn Hacer, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, C. VII, s. 179-82. Yahyâ el-Kattân Mücâhid’in mürsellerinin Atâ’nın mürsellerinden daha doğru olduğunu söyler. Bkz. Zehebî, **Mîzânü’l-İ’tidâl fî Nakdi’r-Ricâl**, C. III, s. 70. Abdûlmelik b. Ebû Süleyman; Ebû Hâtim, Nesâî ve İbn Hibbân tarafından sika olarak değerlendirilmiştir. İbn Hibbân Kufelilerin büyük âlimlerinden ve hafızlarından olmakla birlikte bazen evhamlanarak hata yaptığını fakat rivayetlerini tamamen terk etmenin insaflı olmayacağını söyler. Bkz. İbn Hibbân, **es-Sikât**, C. VII, s. 97.

yetişmedi. Cehennem de arz olundu. Cehennemde Benî İsrâil'den kediye eziyet eden kadını gördüm. Kediui bağlamış, yemek vermemiş ve yeryüzünün haşerelerinden yemek için onu serbest bırakmamıştı. Ebû Sümâme Amr b. Mâlik'i bağırsaklarını sürükleyerek cehennemde yürürken gördüm. Onlar, 'Güneş ve Ay büyüklerden birinin ölümü için tutulur.' derdi. O ikisi Allah'ın ayetlerinden iki ayettir. Onların tutulduğunu gördüğünüz zaman tutulma bitinceye kadar namaz kılınız.' dedi.¹⁴³

وحدثني يعقوب بن إبراهيم الدورقي حدثنا إسماعيل بن عليّ عن هشام الدستوائي قال حدثنا أبو الزبير عن جابر بن عبد الله قال كسفت الشمس على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم في يوم شديد الحر فصلّى رسول الله صلى الله عليه وسلم بأصحابه فأطال القيام حتى جعلوا يخرون ثم ركع فأطال ثم رفع فأطال ثم ركع فأطال ثم رفع فأطال ثم سجد سجدين ثم قام فصنع نحوا من ذلك فكانت أربع ركعات وأربع سجّات ثم قال إنه عرض عليّ كل شيء تولجونه فعرضت عليّ الجنة حتى لو تناولت منها قطفا أخذته أو قال تناولت منها قطفا فقصرت يدي عنه وعرضت عليّ النار فرأيت فيها امرأة من بني إسرائيل تعذب في هرة لها ربطتها فلم تطعمها ولم تدعها تأكل من خشاش الأرض ورأيت أبا ثمامة عمرو بن مالك يجر قصبه في النار وإنهم كانوا يقولون إن الشمس والقمر لا يخسفان إلا لموت عظيم وإنهما آيتان من آيات الله يريكموها فإذا خسفا فصلوا حتى تنجلي

Ya'kûb b. İbrâhim ed-Devrakî → İsmâil b. Aliyye → Hişâm ed-Destüvâî → Ebü'z-Zübeyr → Câbir b. Abdullah → **Müslim**

Ahmed b. Hanbel¹⁴⁴ ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî¹⁴⁵ tarafından tahrîc edilen Ebü'z-Zübeyr rivayetinde metinler arasında farklılık bulunmamaktadır. Hişâm'dan dört tarikle gelen rivayetlerin üçünde cennet-cehennem tasvirleri yer alırken Nesâî rivayetlerinde bunlara yer verilmemiştir.¹⁴⁶ Ebû Sümâme Amr b. Mâlik Hişâm tarikiyle gelen rivayette geçmektedir. Rivayette bu kişinin "Güneş ve Ay'ın tutulmasını önemli insanların ölmesine bağladığı için cehennemde olduğu" bilgisi verilmekle birlikte bu bilgiyi teyit edecek başka rivayete rastlamadık. Müslim'in *Sahîh* isimli eserinin tercümesinde Ebû Sümâme'nin Amr b. Lühay ile aynı kişi olduğu belirtilmesine rağmen bu bilginin kaynağı zikredilmemiştir.¹⁴⁷ Rivayetlerin

¹⁴³ Müslim, "Küsûf", 3 [Hadis no: 904].

¹⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. XXIII, s. 262 [Hadis no: 15018].

¹⁴⁵ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819) et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, C. III, 1. bs., Cize, Hicr li't-Tıbaâ ve'n-Neşr, 1999, s. 311 [Hadis no: 1861].

¹⁴⁶ Nesâî, "Küsûf", 12 [Hadis no: 1478].

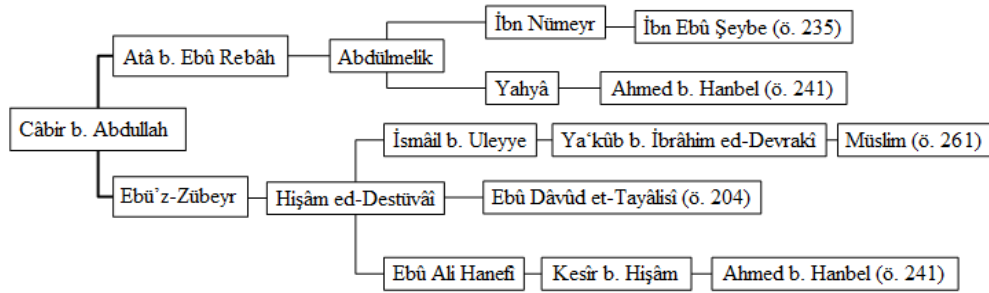
¹⁴⁷ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875) Müslim, *Sahîh-i Müslim ve Tercümesi*, Çev. Mehmet Sofuoğlu, C. III, İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1988, s. 77.

müşterek râvisi Ebü’z-Zübeyr ve Hişâm ed-Destüvâî’dir. Ebü’z-Zübeyr tenkide uğramıştır.¹⁴⁸ Hişâm ed-Destüvâî ise sika, sebbittir.¹⁴⁹

Rivayetler arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Atâ rivayetlerinin başlangıcında Güneş’in İbrâhim’in öldüğü gün tutulduğu, insanların Güneş’in tutulmasını İbrâhim’in ölümüne bağladıkları bilgisi verilmektedir. Namazın kılınış şekli ve Resûlullah’ın namaz kıldığı esnada ileri gittiği geri geldiği detaylı şekilde anlatılmaktadır. Ebü’z-Zübeyr rivayetlerinde ise İbrâhim’in ölümünden bahsedilmeksizin şiddetli sıcağın olduğu bir günde güneş tutulmasının gerçekleştiği anlatılır fakat namaz esnasında Resûlullah’ın hareketleri ve namazın kılınış biçimi hakkında bilgi verilmez.

Rivayetin hutbe metninde “Kediye eziyet eden kadın” Câbir b. Abdullah’tan gelen iki tarikte de yer alırken buna ek olarak Atâ tarikinde “Hacıların mallarını çalan kadın”, Hişâm tarikinde ise “Ebû Sümâme b. Amr” hakkında bilgi verilmektedir. Bu da rivayetler arasında tutarsızlık olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Atâ rivayetinde kediyi bağlayan kadının kimliğiyle ilgili bir bilgi verilmezken, Hişâm tarikinde Benî İsrâîl’den bir kadın olduğu belirtilmiştir.

Tablo 11: Câbir b. Abdullah Rivayeti İsnad Şeması

¹⁴⁸ İbn Hibbân Ebü’z-Zübeyr’in cerh edildiğini fakat bütün rivayetlerini terk etmenin insafı olmadığını söylemiştir. Şu‘be, Mâlik’in Ebü’z-Zübeyr’in hadislerini rivayet etmeyi terk ettiğini belirtir. Nesâî, sika olduğunu söylerken Şâfiî rivayetlerinin desteğe ihtiyacı olduğunu söyler. Bazıları ise zayıf râvilerden hadis rivayet ettiği için zayıf kabul etmektedirler. Bkz. İbn Hacer, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, C. IX, s. 390. Ebû Muhammed b. Hazm, tedlis yaptığı için Câbir’den “an” lafzıyla olan rivayetlerini reddetmiş “Haber verdi.” şeklinde rivayet etseydi kendisiyle delil getirilebileceğini söylemiştir. Bkz. Zehebî, **Mizânü’l-İtidâl fî Nakdi’r-Ricâl**, C. IV, s. 37. Ele aldığımız rivayette Câbir b. Abdullah’tan ‘an’ lafzıyla nakledildiği için rivayetin sıhhat durumu sorunlu hale gelmektedir.

¹⁴⁹ el-Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, C. XXX, s. 222.

2.3.1.6. Abdullah b. Amr Rivayeti

Abdullah b. Amr'dan gelen rivayet es-Sâib b. Mâlik→ Atâ b. es-Sâib'ten sonra üç farklı tarikle devam etmektedir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*¹⁵⁰ ve Nesâî'nin *Sünen*¹⁵¹ eserinde yer almaktadır. Rivayetler arasında önemli bir farklılık bulunmamaktadır.

“Güneş tutulduğu zaman Resûlullah insanlara namaz kıldırdı. Bu namazında kıyâmı ve rûkûu uzun tuttu, başını rûkûdan kaldırıp kıyâma geçince yine kıyâmını uzattı. Şu‘be, ‘Zannediyorum secdelerini de aynı şekilde uzun yapmıştı. İkinci rekâtın secdesinde derinden nefes alıyor, ağlıyor ve şöyle diyordu: Ben senden istiğfar dilerken niçin vaad ediyorsun? Ben onların arasında iken niçin onlara azap vaad ediyorsun?’ dedi. Namazını bitirince Resûlullah, ‘Cennet bana gösterildi; o kadar yaklaştırıldı ki elimi uzatsaydım meyvelerinden koparabilirdim. Cehennem de bana yaklaştırıldı da ateşinin sizi kaplamasından korkarak üflemeye başladım. Orada benim iki devemi çalan kimseyi; ayrıca eğri sopasıyla hacıların mallarını çalan, yakalandığı zaman da bastonumun ucu takılmıştır diyen kişiyi ve Da’daoğullarından bir hırsız da gördüm. Kedi yüzünden azap gören uzun boylu siyah kadını da gördüm ki o kadın kediyi hapsedmiş, ona hiçbir şey yedirip içirmemiş, kediyi serbest bırakıp yeme ve içmesine fırsat tanımadığından kedi ölmüştü. Güneş ve ay hiç kimsenin doğumu ve ölümü sebebiyle tutulmazlar. Fakat onlar Allah’ın varlığını ve birliğini gösteren birer delildirler. Onlardan biri tutulunca [veya onlardan birinde bir şey olursa] Allah’ı zikre [namaza] koşun.’ buyurdu.”¹⁵²

حدثنا محمد بن جعفر حدثنا شعبة عن عطاء بن السائب عن أبيه عن عبد الله بن عمرو قال كسفت الشمس على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم فصلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فأطال القيام ثم ركع فأطال الركوع ثم رفع فأطال قال شعبة وأحسبه قال في السجود نحو ذلك وجعل يبكي في سجوده وينفخ ويقول رب لم تعدني هذا وأنا أستغفرك رب لم تعدني هذا وأنا فيهم فلما صلى قال عرضت علي الجنة حتى لو مددت يدي لتناولت من قطفها وعرضت علي النار فجعلت أنفخ خشية أن يغشاكم حرها ورأيت فيها سارق بدنتي رسول الله صلى الله عليه وسلم ورأيت فيها أبا بني دعدع سارق الحجيج فإذا فطن له قال هذا عمل المحجن ورأيت فيها امرأة طويلة سوداء حميرية تعذب في هرة ربطتها فلم تطعمها ولم تسقها ولم تدعها تأكل من خشاش الأرض حتى ماتت وإن الشمس والقمر لا ينكسفان لموت أحد ولا لحياته ولكنهما آيتان من آيات الله فإذا انكشف أحدهما أو قال فعل بأحدهما شيء من ذلك فاسعوا إلى ذكر الله

Muhammed b. Ca‘fer → Şu‘be→ Atâ b. es-Sâib → Babası [es-Sâib b. Mâlik]
→ Abdullah b. Amr → **Ahmed b. Hanbel**

¹⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. XI, s. 21 [Hadis no: 6483].

¹⁵¹ Nesâî, “Küsûf”, 20 [Hadis no: 1496]; “Küsûf”, 14 [Hadis no: 1482].

¹⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XI, s. 373 [Hadis no: 6764].

Abdullah b. Amr rivayetinin müşterek râvileri es-Sâib b. Mâlik ve Atâ b. es-Sâib'dir. Atâ b. es-Sâib tenkide uğramıştır.¹⁵³

Abdullah b. Amr rivayetinde Resûlullah'ın secde esnasında ağlayarak dua ettiğinden bahsedilmektedir. Bu bölüm diğer rivayetlerde bulunmamaktadır. Namazdan sonra Resûlullah kendisine cennet-cehennemin gösterildiğini söyleyerek orada gördüğü kişiler hakkında bilgi vermektedir. Rivayette Resûlullah'ın iki devesini çalan kişiyi, hacıların mallarını çalanı, Da'daoğullarının hırsızlarını, kediyi aç susuz bırakarak eziyet eden kadını gördüğünden bahsedilmektedir. Kediyi aç bırakan kadın Câbir b. Abdullah rivayeti ile Esmâ bt. Ebû Bekr rivayetinin bir tarikinde yer almaktadır. Abdullah b. Amr'ın Ahmed b. Hanbel tahrîclerinde kediyi aç bırakan kadın hakkında bilgi yer almazken Nesâî tahrîclerinde kadının Himyerli, Câbir b. Abdullah rivayetinde ise Benî İsrâîl'den bir kadın olduğu bilgisi verilmektedir. Ayrıca Nesâî tahrîclerinde cehennemde kedinin, bu kadının uyluklarını tırmaladığı da rivayet edilmektedir. Bu bilgilerle rivayetlerin detaylandırıldığını görmekteyiz.

Bu rivayetlerde dikkat çeken en önemli husus cehennemde görülen kişiler hakkında verilen bilgilerin her râvide farklı olmasıdır. Kediyi aç bırakan kadınla ilgili Ebû Hureyre ve İbn Ömer'in küsûf namazından bağımsız olarak farklı tariklerden gelen rivayetleri bulunmaktadır. Bu rivayetlerde sadece "Resûlullah'ın kediyi bağlayıp aç susuz bırakarak ölmesine neden olan kadının azap görmesi" yer almaktadır.¹⁵⁴ Ahmed b. Hanbel'in Alkame'den tahrîc ettiği bir rivayette, "Hz. Âişe'nin yanındaydık. Ebû Hureyre geldi. Hz. Âişe ona, 'Sen Resûlullah'ın bir kadının kediyi aç susuz bıraktığından dolayı azap gördüğünü söylediğini rivayet

¹⁵³ es-Sâib b. Mâlik hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte İbn Maîn ve Abdullah el-İclî sika olduğunu söylemiştir. Bkz. İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, C. III, s. 390; el-Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, C. X, s. 192. Atâ b. es-Sâib hakkında İbn Hibbân ömrünün sonlarına doğru ihtilat yapmış, fakat adaletine zarar verecek kadar fahiş hataları bulunmamaktadır değerlendirmesini yapmıştır. Bkz. İbn Hibbân, **es-Sikât**, C. VII, s. 251. Ebû Avâne rivayetlerinde ihtilat olduğu için hüccet olmayacağını belirtmiş ve zayıf olarak değerlendirmiştir. Ebû Hâtim, İbn Sa'd ve Taberî ihtilattan önce sahih ve doğru hadis rivayet etmesine rağmen daha sonra hafızasının bozulduğunu ve rivayetlerinde birçok karışıklık yaptığını söylerler. Vehb ise Atâ Basra'ya geldiği zaman Ubeyde'den üç hadis rivayet ettiğini fakat Ubeyde'den bir şey duymadığı için bunun büyük bir hata olduğu belirtir. Bkz. İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, C. VII, s. 184-5. Nesâî, eski rivayetlerinde sika olduğunu fakat sonradan değiştiğini belirttikten sonra Şu'be, es-Sevrî ve Hammâd b. Zeyd rivayetlerinin iyi olduğunu söyler. Bkz. Zehebî, **Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl**, C. III, s. 70.

¹⁵⁴ İbn Hibbân, **Sahîhu İbn Hibbân**, C. II, s. 305; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XII, s. 509 Buhârî, "Müsâkât", 10; "Bed'ü'l-halk", 16; Müslim, "el-Birr ve's-sıla ve'l-âdâb", 37.

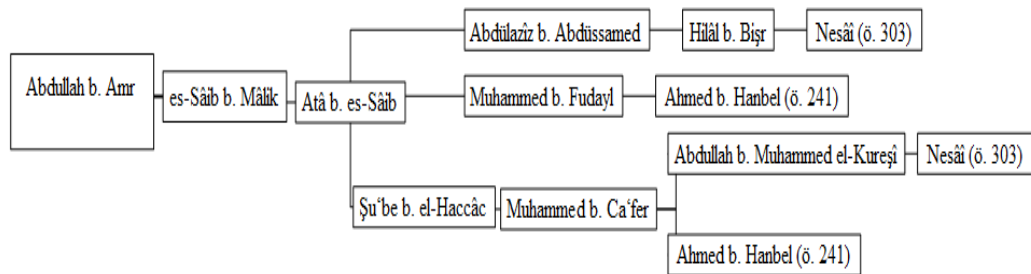
ediyormuşsun.’ dedi. Ebû Hureyre, ‘Evet, ben onu Resûlullah’dan duydum.’ dedi. Hz. Âişe, ‘Bir mümin Allah katında bir kedi yüzünden azap görmeyecek kadar değerlidir. O kadın aynı zamanda kâfirdi. Resûlullah’dan hadis rivayet ederken, nasıl rivayet ettiğine iyi bak.’ dedi.”¹⁵⁵ Bu olay rivayetin bu bölümünün kûsûf hutbesinde yer aldığını şüpheli hale getirmektedir. Hz. Âişe ve Ebû Hureyre’nin kûsûf namazı ile ilgili rivayetleri bulunmaktadır. Hz. Âişe ve Ebû Hureyre’den gelen kûsûf rivayetlerinde bu konudan bahsedilmemekle birlikte Ebû Hureyre’nin Resûlullah’ın bu sözünü kûsûf hutbesinde duydum gibi bir cevabı da olmamıştır. Hz. Âişe’nin sözlerinden bu kadınla ilgili olayı bildiği anlaşılmaktadır fakat onun da kûsûfa dair bir atıfta bulunmadığını görüyoruz.

Rivayette yer alan Resûlullah’ın devesinin çalınması olayı rivayetlerde farklı geçmektedir. Resûlullah’ın kasva isimli devesi çalınmış, Müslüman bir kadının bulması üzerine geri getirilmiştir.¹⁵⁶ Fakat iki devesinin çalınmasıyla ilgili bir bilgiye rastlamadık.

Da‘daoğullarının hırsız ve hacıların mallarını çalan hırsız ile ilgili rivayete rastlamadık. Verilen bilgileri teyit edecek veriler elde edemediğimiz için bunların zikredilme sebebini anlamak zor görünmektedir.

Atâ b. es-Sâib’in rivayetlerde ihtilat yapmasından dolayı zayıf kabul edilmesiyle birlikte rivayette yer alan unsurların başka rivayetlerde bulunmamasından dolayı cennet-cehennem tasvirlerinin hutbeye aidiyeti konusunda kesin bir şey söylemek zordur.

Tablo 12: Abdullah b. Amr Rivayeti İsnad Şeması

¹⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XVI, s. 424.

¹⁵⁶ el-Halebî, **es-Sîretü'l-Halebiyye**, C. II, s. 687.

2.3.1.7. Ebû Mes'ûd Rivayeti

Ebû Mes'ûd rivayeti Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*, Dârimî'nin *Sünen*,¹⁵⁷ Buhârî'nin *Sahîh*,¹⁵⁸ İbn Mâce'nin *Sünen*¹⁵⁹ isimli eserlerinde yer almaktadır. Rivayetin yer aldığı en eski kaynak Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'idir.

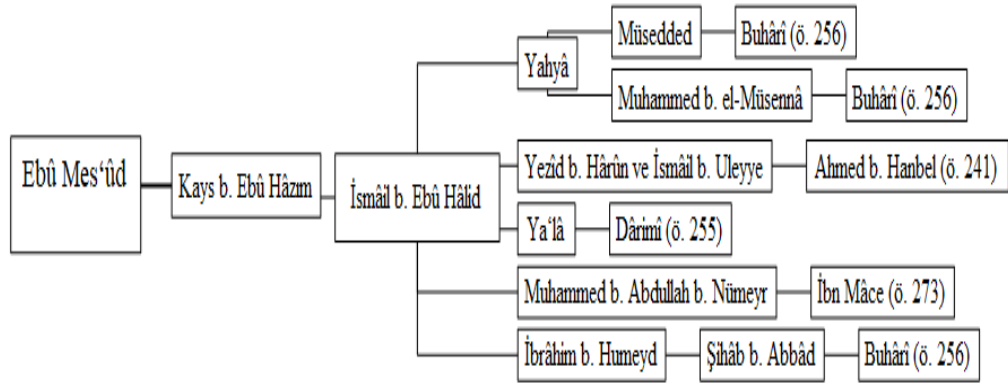
“Resûlullah, ‘Şüphesiz Güneş ve Ay insanlardan birinin ölümü için tutulmaz. Onlar Allah’ın ayetlerindendir. Onu gördüğünüz zaman kalkın ve namaz kılın.’ dedi.”¹⁶⁰

حدثنا إسماعيل ويزيد بن هارون أخبرنا إسماعيل عن قيس عن أبي مسعود قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن الشمس والقمر لا ينكسفان لموت أحد قال يزيد ولا لحياته ولكنهما آيتان من آيات الله تعالى فإذا رأيتموهما فصلوا

İsmâil b. Uleyye ve Yezîd b. Hârûn → İsmâil b. Ebû Hâlid → Kays → Ebû Mes'ûd → **Ahmed b. Hanbel**

Ebû Mes'ûd'dan gelen rivayet oldukça kısadır. Rivayetler arasında fark bulunmamaktadır.

Tablo 13: Ebû Mes'ûd Rivayeti İsnad Şeması

¹⁵⁷ Dârimî, “Salât”, 187 [Hadis no: 1533].

¹⁵⁸ Buhârî, “Küsûf, 1 [Hadis no: 994]; “Bed’ü’l-halk”, 4 [Hadis no: 3032].

¹⁵⁹ İbn Mâce, “İkâmetü’s-salât”, 152 [Hadis no: 1261].

¹⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. XXVIII, s. 327 [Hadis no: 17101].

2.3.1.8. Nu‘mân b. Beşîr Rivayeti

Nu‘mân b. Beşîr rivayeti Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*, İbn Mâce¹⁶¹ ve Nesâî’nin¹⁶² *Sünen* isimli eserlerinde yer almaktadır. Rivayet ilk olarak Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde yer almaktadır.

“Resûlullah zamanında Güneş tutulmuştu. Dışarı çıktı. Güneş açılınca kadar iki rekât namaz kıldırdı. Sonra insanlara, ‘İnsanlar Güneş ve Ay’ın, büyüklerden birinin ölümü üzerine tutulduğunu zannediyorlar. Bu böyle değildir. O ikisi Allah’ın yarattıklarından iki yaratıktır. Allah, yarattıkları arasında böyle bir şey tecelli ettirdiğinde ondan korkun.’ dedi.”¹⁶³

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ الثَّقَفِيُّ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ انْكَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَخَرَجَ فَكَانَ يُصَلِّي رُكْعَتَيْنِ وَيَسْأَلُ وَيُصَلِّي رُكْعَتَيْنِ وَيَسْأَلُ حَتَّى انْجَلَتْ فَقَالَ إِنَّ رَجُلًا يَزْعُمُونَ أَنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ إِذَا انْكَسَفَا وَاحِدٌ مِنْهُمَا فَإِنَّمَا يَنْكَسِفُ لِمَوْتِ عَظِيمٍ مِنَ الْعُظَمَاءِ وَلَيْسَ كَذَلِكَ وَلَكِنَّهُمَا خُلُقَانِ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَإِذَا تَجَلَّى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِشَيْءٍ مِنْ خَلْقِهِ خَشَعَ لَهُ

Abdülvehhâb es-Sekafî → Eyyûb → Ebû Kılâbe → Nu‘mân b. Beşîr →

Ahmed b. Hanbel

Nu‘mân b. Beşîr rivayetlerinde daha önceki rivayetlerde râvi sözü olan “İnsanlar güneşin tutulmasını İbrâhim’in ölümüne bağladılar.” cümlesi Resûlullah’ın sözü olarak nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel rivayetinde geçen “Allah, yarattıkları arasında böyle bir şey tecelli ettiğinde ondan korkun.” ifadesi Nesâî’nin Hâlid el-Huzâî tahrîcinde “Güneş ve Ay Allah’ın varlığını ve birliğini gösteren alametlerdir. Allah yarattıklarıyla kullarını korkutur.” şeklinde değişmiştir. Nesâî’nin Muâz b. Hişâm tahrîcinde ise “Güneş ve Ay Allah’ın yarattıklarındandır. Allah, mahlûkatından bir şeye gözüktüğü zaman, o şey O’na boyun eğer.” ifadesi yer almaktadır. Nesâî tahrîclerinde Abdülvehhâb es-Sekafî’den sonraki râvi Muhammed b. Beşşâr’dır. Abdülvehhâb es-Sekafî, Ahmed b. Hanbel ve İbn Mâce isnadlarında da yer aldığı hâlde metinlerde bu ziyadeler bulunmamaktadır. Muhtemelen metindeki bu açıklamaların sebebi sadece Nesâî’nin isnadında bulunan Muhammed b. Beşşâr’dır. Yapılan bir çalışmada “Gazzâlî ve İbn Kayyim el-Cevziyye’nin hadisin isnadında eleştiriye maruz kalan bir râvi olmamasına rağmen bu bölümün diğer kûsûf

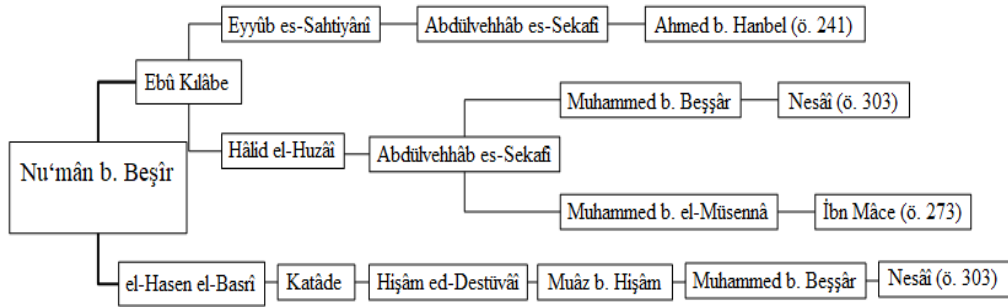
¹⁶¹ İbn Mâce, “İkâmetü’s-salât”, 152 [Hadis no: 1262].

¹⁶² Nesâî, “Kûsûf”, 16 [Hadis no: 1485-1490].

¹⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XXX, s. 316 [Hadis no: 18365].

rivayetlerinde yer almadığı için bu ifadenin hadise idrac olabileceği değerlendirilmesini yapmışlardır.”¹⁶⁴ Metinde yer alan bu açıklamalar dışında rivayetler diğer kûsûf hutbeleriyle uyumludur.

Tablo 14: Nu‘mân b. Beşîr Rivayeti İsnad Şeması

2.3.1.9. Kabîsa b. Muhârik

Kabîsa b. Muhârik rivayeti Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*, Nesâî’nin *Sünen* eserlerinde yer almaktadır. Rivayetin müşterek râvisi Ebû Kılâbe’dir.

“Güneş tutuldu. Resûlullah dışarı çıktı. Kıraatı uzun olan iki rekât namaz kıldırdı. Güneş açıldığı zaman insanlara, ‘Güneş ve Ay, Allah’ın ayetlerinden iki ayettir. Allah Teâlâ onlarla kullarını korkutur. Bunu gördüğünüz zaman farz namazlar gibi namaz kılın.’ dedi.”¹⁶⁵

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ الثَّقَفِيُّ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ قَبِيصَةَ قَالَ انْكَسَفَتِ الشَّمْسُ فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ فَأُطَالَ فِيهِمَا الْقِرَاءَةَ فَانْجَلَتْ فَقَالَ إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يُخَوِّفُ بِهِمَا عِبَادَهُ فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذَلِكَ فَصَلُّوا كَأَخَذْتُمْ صَلَاةً صَلَّيْتُمُوهَا مِنَ الْمَكْتُوبَةِ

Abdülvehhâb es-Sekafî → Eyyûb → Ebû Kılâbe → Kabîsa b. Muhârik →
Ahmed b. Hanbel

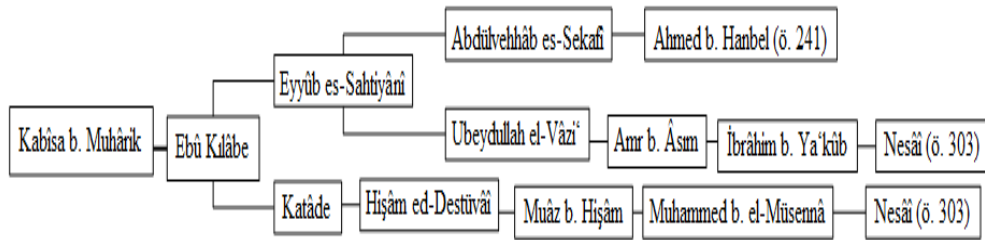
Kabîsa b. Muhârik rivayetleri arasında fazla farklılık bulunmamaktadır. İbrâhim b. Ya‘kûb rivayetinde Güneş tutulduğu zaman Medine’de Resûlullah’ın yanında olduklarını Güneş’in tutulmasıyla korku içinde kalkarak insanlara namaz kıldığı detayı anlatılmaktadır. Hutbe metninde ek olarak “Güneş ve Ay, Allah’ın

¹⁶⁴ Bünyamin Erul, “Hz. Peygamber’e Kur’an Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tenkid”, *İslâmiyât*, C. 1, S. 1 (1998, s. 59.

¹⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XXXIV, s. 210 [Hadis no: 20607].

varlığını ve birliğini ortaya koyan alametlerdir.” cümlesi yer almaktadır.¹⁶⁶ Muhammed b. el-Müsennâ rivayetinde ise “Güneş ve Ay, Allah’ın yarattığı varlıklardandır. Allah, yarattığı varlıklardan dilediği üzerinde dilediği değişikliği yapar. Onlar da Allah’ın emrine boyun eğler.” cümleleri ek olarak nakledilmiştir. Rivayetin sonunda da “Eğer Güneş veya Ay’da böyle bir değişiklik görürseniz bu geçinceye kadar namaz kılın veya Allah onu eski haline getirinceye kadar namaz kılın.” şeklinde yer alan cümle diğer rivayetlerde yer almamaktadır. Diğer rivayetlerde farz namazlar gibi namaz kılın ifadesi vardır. Ahmed b. Hanbel tahrîclerinde daha sade olan rivayetin Nesâî tahrîclerinde açıklamalarla detaylandırıldığı görülmektedir. Bu da söz konusu ifadenin râvi tasarrufundan kaynaklanmış olabileceğini göstermektedir.

Tablo 15: Kabîsa b. Muhârik Rivayeti İsnad Şeması

2.3.1.10. Ebû Bekre Rivayeti

Ebû Bekre rivayeti Buhârî’nin *Sahîh* ve Nesâî’nin *Sünen* eserlerinde tahrîc edilmiştir. el-Hasen → Yûnus’dan çeşitli tariklerle gelen rivayetin metinleri arasında fazla farklılık bulunmamaktadır.

“Resûlullah’ın yanında idik. Derken güneş tutuldu. Hz. Peygamber, ridâsını ardından sürükleyerek kalktı, mescide girdi. Biz de girdik. Bize Güneş siyahlıktan sıyrılıncaya kadar iki rekât namaz kıldırdı. Sonra, ‘Şüphesiz Güneş ile Ay hiçbir kimsenin ölümünden dolayı

¹⁶⁶ Nesâî, “Küsûf”, 16 [Hadis no: 1486].

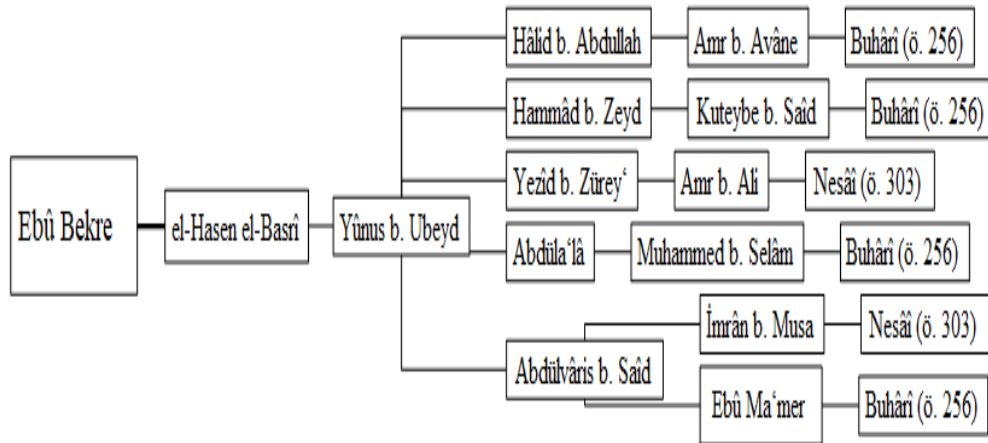
tutulmazlar. Siz bunların böyle tutulduklarını gördüğünüzde başınıza gelen bu hâl açılıncaya kadar namaz kılın ve dua edin.’ buyurdu.”¹⁶⁷

حدثنا عمرو بن عوان قال حدثنا خالد عن يونس عن الحسن عن أبي بكرة قال كنا عند رسول الله عليه وسلم فانكسفت الشمس فقام رسول الله عليه وسلم بجر رداءه حتى دخل المسجد فدخلنا فصلى بنا ركعتان حتى انجلت الشمس فقال صلى الله عليه وسلم ان الشمس والقمر لا ينكسفان لموت أحد فاذا رأيتموهما فصلوا وادعوا حتى يكشف ما بكم

Amr b. Avâne → Hâlid → Yûnus → el-Hasen → Ebû Bekre → **Buhârî**

Buhârî’nin tahrîc ettiği Kuteybe b. Saîd tarikinde sadece hutbe metni verilmiş “Allah, bunlarla kullarını korkutur.” eklemesi yapılmıştır. Buhârî¹⁶⁸ ve Nesâî’nin¹⁶⁹ diğer tahrîclerinde farklılık bulunmamaktadır. Buhârî’de Ebû Bekre’nin “Güneş ve Ay kimsenin ölümünden veya doğumundan dolayı tutulmazlar. Onlar Allah’ın ayetlerinden iki ayettir. Onları gördüğünüz zaman namaz kılın.” rivayetini Mugîre, Ebû Musa, İbn Abbâs ve İbn Ömer’den rivayet ettiğini belirtmektedir.¹⁷⁰ Bu bilgi dört farklı râvinin ortak metnini göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 16: Ebû Bekre Rivayeti İsnad Şeması

¹⁶⁷ Buhârî, “Küsûf”, 1 [Hadis no: 993].

¹⁶⁸ Buhârî, “Küsûf”, 6 [Hadis no: 1001]; “Libâs”, 1 [Hadis no: 5448]; “Küsûf”, 17 [Hadis no: 1014].

¹⁶⁹ Nesâî, “Küsûf”, 16 [Hadis no: 1491]; “Küsûf”, 24 [Hadis no: 1502].

¹⁷⁰ Buhârî, “Küsûf”, 13 [Hadis no: 1008].

2.3.1.11. Ebû Musa el-Eş‘arî Rivayeti

Ebû Musa el-Eş‘arî rivayeti Buhârî’nin *Sahîh*, Müslim’in *Sahih*¹⁷¹ ve Nesâî’nin *Sünen*¹⁷² isimli eserlerinde tahrîc edilmiştir. Son râviye kadar tek tarikile gelen rivayetler arasında fark bulunmamaktadır.

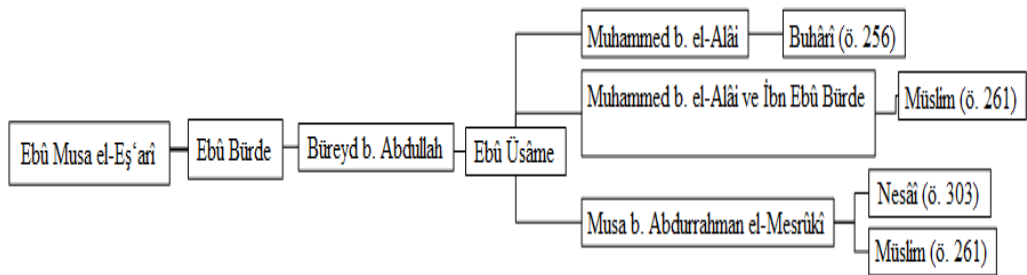
“Hz. Peygamber bunun kıyamet zamanı olmasından korkarak telaşla kalktı. Mescide geldi. Kıyamı, rükûu ve secdesi uzun olan bir namaz kıldırdı. Bu şekilde namaz kıldığını gördüm. Resûlullah, ‘Bunlar Allah’ın ayetleridir. Allah onları hiç kimsenin ölümü veya doğumu için göndermez. Lâkin kullarını korkutur. Siz böyle bir şey gördüğünüzde Allah’ı zikre sığının, ona dua ve istiğfarda bulunun.’ dedi.”¹⁷³

حدثنا محمد بن العلاء قال حدثنا أبو أسامة عن بريد بن عبد الله عن أبي بردة عن أبي موسى قال خسفت الشمس فقام النبي صلى الله عليه وسلم فزعا يخشى أن تكون الساعة فأتى المسجد فصلى بأطول قيام وركوع وسجود رأيت قط يفعلوه وقال هذه الآيات التي يرسلها الله لا تكون لموت أحد ولا لحياته ولكن يخوف الله بها عباده فإذا رأيتم شيئا من ذلك فافزعوا إلى ذكره ودعائه واستغفاره

Muhammed b. el-Alâ → Ebû Üsâme → Büreyd b. Abdullah → Ebû Bürde → Ebû Musa el-Eş‘arî → **Buhârî**

Rivayetlerde yer alan “Allah, onlarla kullarını korkutur.” kısmı kûsûf rivayetlerinin tamamında yer almamakla birlikte Ebû Bekre’nin Ebû Musa el-Eş‘arî’den naklettiği rivayette de yer almamaktadır. Diğer kûsûf rivayetleriyle uyumludur.

Tablo 17: Ebû Musa el-Eş‘arî Rivayeti İsnad Şeması

¹⁷¹ Müslim, “Kûsûf”, 5 [Hadis no: 912].

¹⁷² Nesâî, “Kûsûf”, 25 [Hadis no: 1503].

¹⁷³ Buhârî, “Kûsûf”, 14 [Hadis no: 1010-1059].

2.3.1.12. İbn Ömer Rivayeti

Buhârî tarafından İbn Ömer rivayetinin iki varyantı tahrîc edilmiştir.¹⁷⁴ Rivayetler arasında metin farklılığı bulunmamaktadır. İkinci rivayetin son râvisi Esbağ'dır. Onun dışında isnad aynıdır.

“Resulûllah, ‘Şüphesiz Güneş ve Ay bir insanın ölümünden ve doğumundan dolayı tutulmaz. Onlar Allah’ın ayetlerinden iki ayettir. Onları gördüğünüz zaman namaz kılın.’ dedi.”¹⁷⁵

حدثنا يحيى بن سليمان قال حدثني ابن وهب قال أخبرني عمرو أن عبد الرحمن بن القاسم حدثه عن أبيه عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما : أنه كان يخبر عن النبي صلى الله عليه وسلم قال إن الشمس والقمر لا يخسفان لموت أحد ولا لحياته ولكنهما آيتان من آيات الله فإذا رأيتهما فصلوا

Yahyâ b. Muhammed → Amr b. Vehb → Abdurrahmanb. Kâsım → Kâsım b. Muhammed → İbn Ömer → **Buhârî**

2.3.1.13. Ebû Hureyre Rivayeti

Ebû Hureyre rivayeti sadece Nesâî’nin *Sünen* isimli eserinde tek isnadla tahrîc edilmiştir.

“Resûlullah zamanında Güneş tutulduğunda kalktı, insanlara namaz kıldırdı. Uzun bir kıyâm ve rükû yaptıktan sonra kalktı ilki kadar uzun olmayan bir kıyâm ve rükû yapıp secdeye gitti. Uzun bir secdeden sonra kalktı ve ilki kadar uzun olmayan bir secde daha yaptı. İkinci rekâtı da aynı şekilde kıldı. Namazını bitirince, ‘Güneş ve Ay, Allah’ın varlığını ve birliğini gösteren delillerinden bir delildir. Onlar bir kimsenin doğumu ve ölümü için tutulmazlar. Tutulduklarını gördüğünüz zaman hemen Allah’ı zikre ve namaza koşun.’ dedi.”¹⁷⁶

أخبرنا محمد بن عبيد الله بن عبد العظيم قال حدثني إبراهيم سبلان قال حدثنا عباد بن عباد المهلب عن محمد بن عمرو عن أبي سلمة عن أبي هريرة قال : كسفت الشمس على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم فقام فصلى للناس فأطال القيام ثم ركع فأطال الركوع ثم قام فأطال القيام وهو دون القيام الأول ثم ركع فأطال الركوع وهو دون الركوع الأول ثم سجد فأطال السجود ثم رفع ثم سجد فأطال السجود وهو دون السجود الأول ثم قام فصلى ركعتين وفعل فيهما مثل ذلك ثم سجد سجدتين يفعل فيهما مثل ذلك حتى فرغ من صلاته ثم قال أن الشمس والقمر آيتان من آيات الله وأنهما لا ينكسفان لموت أحد ولا لحياته فإذا رأيتما فصلوا

¹⁷⁴ Buhârî, “Küsûf”, 1 [Hadis no: 995].

¹⁷⁵ Buhârî, “Bed’ü’l-halk”, 4 [Hadis no: 3029].

¹⁷⁶ Nesâî, “Küsûf”, 14 [Hadis no: 1483].

Muhammed b. Ubeydullah b. Abdülazîm → İbrâhim Sebelân → Abbâd b. Abbâd el-Mühellebî → Muhammed b. Amr → Ebû Seleme → Ebû Hureyre → Nesâî

Resûlullah'ın oğlu İbrâhim'in vefatına denk gelen günde Güneş tutulması olduğu bilinmektedir. İnsanların kendi aralarında Güneş tutulmasının sebebi olarak İbrâhim'in ölümünü gösteren konuşmalarından dolayı namazdan sonra Resûlullah'ın insanlara bu bâtil inancın yanlışlığını belirten bir konuşma yaptığı rivayetlerden anlaşılmaktadır. Bu minvalde yer alan metinlerin hepsi İbrâhim'in ölümü zamanında gerçekleşen kûsûf namazıyla ilgilidir. Onüç farklı râvi tarafından nakledilen bu rivayetlerden dokuz tanesinde Resûlullah'ın, "Güneş ve Ay Allah'ın ayetlerindendir. Kimsenin ölümünden veya doğumundan dolayı tutulmazlar. Onları gördüğünüz zaman namaz kılın." şeklinde bir konuşma yaptığı nakledilmektedir.

Dört rivayette ise yukarıdakine ek olarak Resûlullah'ın cennet-cehennemi görmesinden bahsedilmiş, oradaki bazı manzalar anlatılmıştır. Bu rivayetlerde cennet anlatıları aynı iken cehennem anlatılarında bariz farklılıklar bulunmaktadır. Hz. Âişe tariklerinden sadece Abdullah b. Vehb aracılığıyla Muhammed b. Seleme ve Muhammed b. Mukâtil tarikinde bu tasvirlerle yer verilmiştir. Resûlullah konuşmasına "Şu bulunduğum yerde size vaad edilen her şeyi gördüm." diyerek başlamaktadır. Hz. Âişe rivayetinde cehennemde görülen kişi Amr b. Lühay'dır.

İbn Abbâs rivayetinde ise kocalarına nankörlük eden kadınların cehennemde olmasından bahsedilmektedir. Burada "Gördüm." fiili kullanılmıştır. Görmenin zamanı ile ilgili net ifade bulunmamakla birlikte rivayette yer alan namaz esnasında Resûlullah'ın ileri doğru gitmesi ve geri gelmesinden namazda gerçekleşen bir fiil olduğu düşünülebilir.

Câbir b. Abdullah rivayetinde, "Şu namazımda size vaad olunan her şeyi gördüm." cümlesi yer almaktadır. Câbir b. Abdullah rivayetlerinden sadece Müslim tahrîcinde kediyi aç susuz bırakan kadının ve Güneş ve Ay'ın tutulmasını önemli insanların ölümüne bağlayan Ebû Sümâme b. Amr'ın cehennemde görüldüğünden bahsedilmektedir. İbn Ebû Şeybe tahrîcinde Resûlullah'ın namazda ileri geri hareket etmesinden bahsedilirken, Ahmed b. Hanbel tahrîcinde bu gidiş gelişin sebebi

açıklanmış fakat cennet ve cehennemde görülen şeyler hakkında bilgi verilmemiştir. Nesâî tahrîcinde ise bunların hiçbirini yer almamaktadır.

Abdullah b. Amr rivayetinde hiçbir kûsûf rivayetinde yer almayan Resûlullah'ın secdeye ağlayarak dua etmesi nakledilmiştir. Aynı zamanda Abdullah b. Amr rivayeti cehennemde yer alan kişilerle ilgili en fazla detayın anlatıldığı rivayettir.

Kûsûf hutbesinin çok sayıda râviden nakledilmesine rağmen sadece küçük bir kısmında birbiriyle çelişik şekilde yapılan cehennem tasvirleri oldukça sorunlu görünmektedir. Daha önce de ele alındığı gibi bu rivayetlerin râvilerinde kusurlar bulunmaktadır.

2.3.2. Hz. Peygamber'in Oğlu İbrâhim'den Bahsetmeyen Rivayetler

Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhim'in ölümünden veya o zaman irâd edilen hutbe metninden bahsetmediği hâlde Güneş tutulmasından sonra irâd edildiği rivayet edilen hutbe metni üç farklı râvi tarafından bize ulaşmıştır. Hz. Âişe, Esmâ bt. Ebû Bekr ve Semüre b. Cündeb'in farklı tariklerle nakledilen metinleri içerik olarak İbrâhim'in ölümüyle alakalı nakledilen metinlerden farklıdır. Hz. Âişe rivayetleri her iki grupta da yer almasına rağmen Esmâ bt. Ebû Bekre ve Semüre b. Cündeb rivayetleri sadece ikinci grupta yer alır. Rivayetler arasındaki farklılıklar tarih boyunca Resûlullah'ın kıldığı kûsûf namazı sayısı üzerinde ihtilaf oluşmasına neden olmuştur. Yapılan birçok tartışmaya, ileri sürülen farklı görüşlere rağmen genel kabul bir kere kûsûf namazı kılındığı, onun da İbrâhim'in vefat ettiği günde olduğu kabul edilmektedir. Aslında bu tartışmaların odak noktasını hutbe metinlerindeki farklılıklardan ziyade fikhî bir tartışma konusu da olan kûsûf namazının nasıl ve kaç rekât kılınacağı oluşturmaktadır. Bu konudaki görüşler değerlendirme bölümünde daha geniş olarak ele alınacağı için rivayetlerin değerlendirilmesine geçmek istiyoruz.

2.3.2.1. Esmâ bt. Ebû Bekr Rivayeti

Esmâ bt. Ebû Bekr rivayeti Mâlik b. Enes'in *Muvatta'*, Dârimî'nin *Sünen*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*, Buhârî'nin *Sahîh*, Müslim'in *Sahîh* ve İbn Mâce'nin

Sünen isimli eserlerinde yer almaktadır. Üç farklı tarikle gelen rivayetin yer aldığı en eski kaynak Mâlik b. Enes'in *Muvatta'*'ıdır.

1. “Güneş tutulduğu zaman, Hz. Peygamber’in zevcesi Âişe’nin yanına geldim. Bir de gördüm ki insanlar hep ayaktalar; namaz kılıyorlar. Âişe de dikilmiş, namaz kılıyordu. ‘İnsanlara ne oluyor?’ dedim. Âişe, eliyle gökyüzüne doğru işaret etti de ‘Sübânallâh’ dedi. Ben ‘Bu bir ayet mi [yani azap veya kıyamet alâmeti mi]?’ diye sordum. Âişe başıyla evet diye işaret etti. Esmâ ‘Bunun üzerine ben de namaza durdum. [Kıraatin uzamasından dolayı] Üzerime baygınlık geldi. Ben [yanımdaki kırbadan] başımın üstüne su dökmeğe başladım. Resûlullah namazdan çıkınca Allah’a hamd ü senâ ettikten sonra, ‘Cennet ve cehenneme kadar evvelce bana gösterilmemiş hiçbir şey kalmadı ki bu makamımda görmüş olmayayım. Bana vahyolundu ki sizler kabirlerde Deccâl [yüzünden çekilecek] fitnelere benzer yahut ona yakın bir imtihana uğratılacaksınız. [Aradaki râvi, Esmâ bu tabirlerin hangisini söyledi bilmiyorum, dedi.] [Kabre girdikten sonra] Her birinize gelinecek de kendisine ‘Bu zât hakkındaki [yani Muhammed hakkındaki] bilgin nedir?’ diye sorulacak. Mümin yahut yakîn sahibi olan kimse [Râvî, Esmâ’nın hangi sözü söylediğini bilmiyorum, dedi.] ‘O, Muhammed’dir. O, Allah’ın Resûlü’dür. Bize beyyineler ile hidayet getirdi. Biz de davetine icabet edip iman ettik, [ona] uyduk, diyecek.’ Bu cevap üzerine o şahsa ‘Yat da iyice rahat et; biz senin inanmış bir insan olduğunu bildik.’ denilecek. Kabirdeki kimse münafık yahut kalbinde şüphe olan biri ise [Râvi yine, Esmâ’nın bu sözlerden hangisini söylediğini bilmiyorum, dedi.] o soruya karşılık ‘Ben bilmiyorum. İşittim. İnsanlar bir şeyler söylüyorlardı, ben de onu söyledim.’ diye cevap verecektir.’ buyurdu.”¹⁷⁷

حدثني يحيى عن مالك عن هشام بن عروة عن فاطمة بنت المنذر عن أسماء بنت أبي بكر الصديق أنها قالت أتيت عائشة زوج النبي صلى الله عليه وسلم حين خسفت الشمس فإذا الناس قيام يصلون وإذا هي قائمة تصلي فقلت ما للناس فأشارت بيدها نحو السماء وقالت سبحان الله فقلت آية فأشارت برأسها أن نعم قالت فقامت حتى تجلاني الغشي وجعلت أصب فوق رأسي الماء فحمد الله رسول الله صلى الله عليه وسلم وأتتني عليه ثم قال ما من شيء كنت لم أره إلا قد رأيته في مقامي هذا حتى الجنة والنار ولقد أوحى إلي أنكم تفتنون في القبور مثل أو قريبا من فتنة الدجال لا أدري أيتهما قالت أسماء يؤتى أحدكم فيقال له ما علمك بهذا الرجل فأما المؤمن أو الموقن لا أدري أي ذلك قالت أسماء فيقول هو محمد رسول الله جاءنا بالبينات والهدى فأجبنا وأمانا واتبعنا فيقال له نم صالحا قد علمنا إن كنت لمؤمننا وأما المنافق أو المرتاب لا أدري أيتهما قالت أسماء فيقول لا أدري سمعت الناس يقولون شيئا فقلته

Yahyâ → Mâlik → Hişâm b. Urve → Fâtîma bt. Münzir → Esmâ bt. Ebu Bekr
→ Mâlik b. Enes

¹⁷⁷ Muvatta', "Salâtü'l-küsûf", 2 [Hadis no: 643].

Esmâ bt. Ebû Bekr rivayeti Mâlik'e kadar tek tarikle devam etmiştir. Mâlik b. Enes, Buhârî,¹⁷⁸ Müslim¹⁷⁹ ve Ahmed b. Hanbel¹⁸⁰ rivayetleri arasında farklılık bulunmamaktadır. Râvilerde sıhhat sorunu bulunmamaktadır.¹⁸¹ Buna rağmen kûsûf rivayetlerinde yer almadığı şekilde kabirdeki sorgudan bahsedildiği için rivayetin detaylı incelenmesi gerekmektedir.

Esmâ bt. Ebû Bekr'in Buhârî tarafından tahrîc edilen bir rivayetinde "Esmâ Resûlullah'ın konuşmaya başlarken 'ammâ ba'dü [bundan sonra]' dediği sırada Ensâr'dan kadınların gürültü yapmaya başladığı için onları susturmak amacıyla o tarafa döndüğünü, Resûlullah'ın söylediği şeyleri duymadığını belirtir. Rivayetin devamında Resûlullah'ın ne söylediğini Hz. Âişe'ye sorduğunu onunda yukarıda verilen rivayetteki hutbe metnini aktardığını söyler. Rivayetin açıklamasında İbn Hişâm, 'Fâtıma bt. Münzir bana ne söylediye ben onu aktardım. Tereddüt ettiklerini nakletmedim.' demektedir."¹⁸²

Burada iki sorun bulunmaktadır. Rivayette de görüldüğü üzere nakleden kişi ki bu Fâtıma olsa gerek Esmâ bt. Ebû Bekr'in söylediklerinden tam emin değildir. İkincisi ise Buhârî'de yer alan rivayette aynı isnadla gelmesine rağmen Esmâ bt. Ebû Bekr'in Resûlullah'ı duymadığı için Hz. Âişe'den bilgi aldığını yer almaktadır. Fakat Hz. Âişe rivayetlerinde kabir azabından bahsedilmesine rağmen kabirdeki sorgudan bahsedilmemektedir.

Ebû Avâne ve Nesâî'den tahrîc edilen Esmâ bt. Ebû Bekr → Urve b. ez-Zübeyr → İbn Şihâb → Yûnus → İbn Vehb → Süleyman b. Dâvûd tarikiyle gelen bir rivayette Esmâ bt Ebû Bekr, Resûlullah'ın hitap etmek için ayağa kalkıp "İnsanların kabir fitnesine uğrayacağını" söylediği zaman insanlar arasında gürültü olduğundan dolayı Resûlullah'ın söylediği şeyleri duyamadığını belirtir. Buhârî rivayetinden farkı ise insanlar sustuktan sonra Resûlullah'a daha yakın olan bir adama

¹⁷⁸ Buhârî, "Kûsûf", 10 [Hadis no: 1005]; "Vudû", 36 [Hadis no: 180]; "İ'tisâm", 2 [Hadis no: 6857]; "İlim", 24 [Hadis no: 86]

¹⁷⁹ Müslim, "Kûsûf", 3 [Hadis no: 905].

¹⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XLIV, s. 493 [Hadis no: 26925].

¹⁸¹ Esmâ bt. Ebû Bekr sahâbidir. Fâtıma bt. Münzir sikadır. Bkz. İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, C. XII, s. 394. Hişâm b. Urve, Ebû Hâtım ve el-İclî tarafından sika olarak değerlendirilmiştir. İbn Sa'd sika, sebbit ve hadislerinin hüccet olduğunu belirtmiştir. Bkz. el-Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, C. XXX, s. 234.

¹⁸² Buhârî, "Cum'a", 27 [Hadis no: 880]

Resûlullah'ın ne söylediğini sormuştur. O adam ise konuşmanın sonunda “Deccâl fitnesine benzer veya ona yakın bir kabir fitnesine uğrayacağınız bana vahyolundu.” dediğini nakletmektedir. Bu adamın kim olduğu konusunda bilgi verilmemektedir.¹⁸³

İbn Hacer, Esmâ bt. Ebû Bekr rivayetlerindeki çelişkiye dikkat çekerek Nesâî ve Buhârî rivayetlerinden birinde sorduğu kişinin kim olduğu belirsizken ikincisinde Hz. Âişe'den bilgi alarak uzun bir rivayet aktarıldığını bununla birlikte rivayetlerin Esmâ tarafından merfû hale getirildiğini söylemektedir.¹⁸⁴

Buhârî isnadıyla aynı isnadlı bir rivayette İbn Ebû Şeybe tarafından tahrîc edilmiştir. Bu rivayete göre “Resûlullah kûsûf namazını kıldırıp hamd ü senâda bulunduktan sonra insanlara, ‘Şu makamımda cennet ve cehenneme kadar görmediğim bir şey kalmadı. Sizin kabirlerinizde fitneye uğrayacağınız bana vahyolundu.’ [veya buna yakın bir şey söyledi.] dedi.’ Esmâ, ‘Deccâl fitnesinden’ dedi.”¹⁸⁵ Buhârî tarafından detaylı olarak anlatılan kabir sorgusu bölümlerinin bu rivayette yer almadığı görülmektedir. Rivayette ihtisar yapılmış olması ihtimal dâhilinde olsa da ekleme yapılmış olma ihtimali de bulunmaktadır.

Müslim tarafından Esmâ bt. Ebû Bekr'den tahrîc edilen konuyla ilgili iki farklı rivayette Esmâ bt. Ebû Bekr rivayetlerindeki sorunları göstermesi açısından önemlidir. Esmâ bt. Ebû Bekr Resûlullah'ın bir gün telaşla kalktığını aceleden dolayı üstüne bir kadın gömleği giyip namaza çıktığını, daha sonra kendi gömleğinin gönderildiğini, insanlara kûsûf namazı kıldırıldığını nakleder.¹⁸⁶ Diğer rivayette ise Resûlullah'ın aceleyle yanlışlıkla kadın gömleği giyerek namaza çıktığı anlatıldıktan sonra Esmâ oradan ayrıldığını, geri geldiğinde insanların namaza durduklarını, Resûlullah'ın uzun bir namaz kıldırıldığını rivayet etmektedir.¹⁸⁷ Bu iki rivayete göre Esmâ olaydan haberdardır. Fâtıma bt. Münzir rivayetlerinde Esmâ içeri geldiğinde insanları namaz kılarken gördüğünde ne olduğunu anlamak için Hz. Âişe'ye sormuştur. Resûlullah'ın namaz kılmaya çıktığı zaman zaten güneş tutulmuş

¹⁸³ Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî (ö. 316/929) Ebû Avâne, **Müsnedü Ebî 'Avâne**, C. I, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1943, s. 133; Nesâî, “Cenâ'iz”, 115.

¹⁸⁴ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, C. III, s. 237.

¹⁸⁵ İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, C. XV, s. 150.

¹⁸⁶ Müslim, “Kûsûf”, 3.

¹⁸⁷ Müslim, “Kûsûf”, 3.

olduğuna göre Esmâ bt. Ebû Bekr bu olay esnasında orada bulunması olaydan haberdar olduğunu göstermektedir.

Esmâ bt. Ebû Bekr → Fâtıma bt. Münzir → İbn Hişâm tarikiyle gelen başka bir rivayette de Resûlullah'ın kûsûf namazından sonra sadaka vermeyi veya köle azad etmeyi emrettiği nakledilmektedir.¹⁸⁸ Ele aldığımız rivayetlerde ise köle azadı ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Esmâ bt. Ebû Bekr'den anlatıldığı şekliyle kabir sorgusu hakkındaki rivayetleri taradığımızda bu konuda Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Âişe, Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik ve el-Berâ b. Âzib'den rivayetler aktarıldığını gördük.

Ebû Saîd el-Hudrî, Resûlullah ile birlikte bir cenaze namazında bulunduklarını ve Resûlullah'ın kabir azabından bahsettikten sonra kabirdeki insanlara Hz. Peygamber hakkında sorular sorulduktan sonra cevaplarına göre onlara nasıl davranılacağından bahsettiğini nakletmektedir.¹⁸⁹ Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinden bu cenazenin İbrâhim'in cenazesi olabileceği düşünülse de el-Berâ b. Âzib rivayetinde Ensâr'dan birinin cenazesi olduğu anlaşılmaktadır.

el-Berâ b. Âzib'den gelen rivayette Ensâr'dan birinin cenazesinde mezarlığa gittikleri, mezar kazılmadığı için orada otururken Resûlullah'ın kabirdeki insanların durumundan bahsettiği uzunca anlatılmaktadır.¹⁹⁰

Hz. Âişe Yahudi kadın kendisine gelip kabir azabından bahsettiğinde bunu Resûlullah'a sorar. Resûlullah kabir azabından Allah'a sığınmalarını söyledikten sonra kabirdeki insanların yaşadıkları olayları detaylı olarak anlatmaktadır.¹⁹¹

Câbir b. Abdullah,¹⁹² Ebû Hureyre¹⁹³ ve Enes b. Mâlik¹⁹⁴ rivayetlerinde de bağlam zikredilmeksizin kabirdekilere Hz. Peygamber'i tanıyıp tanımadıkları sorulmakta verilen cevaba göre muamele görmektedirler.

¹⁸⁸ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'rî (ö. 311/924) İbn Huzeyme, **es-Sahîh**, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, C. II, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1979, s. 329; Buhârî, "Kûsûf", 11; Dârimî, "Mukaddime", 187 [Hadis no: 1572] .

¹⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XVII, s. 33-4.

¹⁹⁰ **A.g.e.**, C. XXX, s. 502.

¹⁹¹ el-Heysemî, **Mecma'u'z-Zevâ'id**, C. III, s. 169; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XLII, s. 14.

¹⁹² Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XXIII, s. 65.

¹⁹³ İbn Hibbân, **Sahîhu İbn Hibbân**, C. 7, s. 386; Tirmizî, "Cenâ'iz", 71.

¹⁹⁴ Buhârî, "Cenâ'iz", 66; Müslim, "Cennet", 17.

olarak “Kedinin kadını tırmalaması” ve Resûlullah’ın cehennemi gördüğü zaman “Ey Rabbim! Ben de onların içinde miyim?” demesi yer almaktadır. Farklı bir râvî tarafından aktarılmasına rağmen yine râvî söylenilen sözden pek emin değildir. Râvilerde tenkide uğrayanlar vardır.¹⁹⁶ Elbânî, rivayetin sahih olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁷

3. Resûlullah zamanında Güneş tutuldu. İnsanlar onun bir ayet olduğunu konuşuyorlardı. Korku içindeydik. Zübeyr’in kadife elbisesini giyerek Âişe’nin yanına gittim. Resûlullah insanlara namaz kıldırıyordu. Âişe’ye, ne olduğunu sordum. Âişe eliyle gökyüzünü işaret etti. Resûlullah birinci secdesini yaptığında namaza katılmışım. Uzun bir kıyâm yaptı. Namazdaki bazı insanların su serptiğini gördüm. Rükûa eğildi. Uzun bir rükû yaptı. Secdeye gitmeden kalktı, ilki kadar uzun olmayan bir kıyâm yaptı. Rükûa eğildi, ilki kadar uzun olmayan bir rükû yaptıktan sonra secdeye gitti. Selam verdi. Güneş açılmıştı. Minbere çıktı. “Ey insanlar! Güneş ve Ay Allah’ın ayetlerinden iki ayetdir. Kimsenin doğumu veya ölümünden dolayı tutulmazlar. Onların tutulduğunu gördüğünüz zaman namaza, sadakaya ve Allah’ı zikre sığının. Ey insanlar! Şu bulunduğum yerde görmediğim hiçbir şey kalmadı. Kabirlerinizde fitneye uğradığınızı gördüm. Sizden her birinize, ‘Ne söyledin?’, ‘Kime ibadet ederdin.’ diye sorulacak. O diyecek ki ‘Bilmiyorum. İnsanların bir şeyler söylediğini gördüm, ben de aynısını söyledim. İnsanların bir şeyler yaptığını gördüm, ben de aynısını yaptım.’ Ona ‘Yaşadığın şüphe üzere öl ve cehennem ateşine otur.’ diyecekler. Kelime-i Şehâdet getirip yakîn üzere yaşayana ‘Öl ve cennette otur.’ diyecekler. 50 bin veya 70 bin kişinin [yüzleri] dolunay gecesindeki ay sûreti gibi olduğu hâlde cennete girdiklerini gördüm. Oradakilerden bir adam ayağa kalktı, ‘Onlardan olmam için dua et.’ dedi. Resûlullah, ‘Allah’ım onu onlardan kıl.’ dedi sonra ‘Ey insanlar! İstedigizi sorun size haber vereceğim.’ dedi. Bir adam ayağa kalkıp babasının kim olduğunu sordu. Resûlullah, ‘Senin baban fulandır.’ dedi. Adam, ona nispet ediliyordu.”¹⁹⁸

حدثنا سريج بن النعمان حدثنا فليح عن محمد بن عباد بن عبد الله بن الزبير عن أسماء بنت أبي بكر قالت خسفت الشمس على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم فسمعت رجلا من الناس وهم يقولون آية ونحن يومئذ في فراع فخرجت متلفعة بقطفة للزبير حتى دخلت على عائشة ورسول الله صلى الله عليه وسلم قائم يصلي للناس فقلت لعائشة ما للناس فأشارت بيدها إلى السماء قالت فصليت معهم وقد كان رسول الله صلى الله عليه وسلم فرغ من سجدة الأولى قالت فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم

¹⁹⁶ Abdullah b. Kesîr es-Sehmî, İbn Ebû Müleyke’nin İbn Cüreyc’den başka ondan rivayet eden kimseyi ve ona sika diyen kimseyi görmediğini, hakkında cehalet olduğunu söyler. Zehebî ise hüccet olduğunu, selam hadisini Abdurrahman b. Mut’im’den rivayet ettiğini belirtir. Bkz. Zehebî, **Mîzânü’l-İ’tidâl fî Nakdi’r-Ricâl**, C. II, s. 474. Nâfi’ b. Ömer hakkında ise sika, sebbit değerlendirmesi yapılmıştır. Bkz. el-Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, C. XXIX, s. 287; İbn Hacer, **Takrîbü’t-Tehzîb**, C. I, s. 558.

¹⁹⁷ el-Elbânî, **Sahîhu’l-Câmi’i’s-Sagîr ve Ziyâdâtüh**, C. I, s. 782.

¹⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XLIV, s. 543.

قيامًا طويلا حتى رأيت بعض من يصلي ينتضح بالماء ثم ركع فركع ركوعا طويلا ثم قام ولم يسجد قياما طويلا وهو دون القيام الأول ثم ركع ركوعا طويلا وهو دون ركوعه الأول ثم سجد ثم سلم وقد تجلت الشمس ثم رقي المنبر ثم قال أيها الناس إن الشمس والقمر آيتان من آيات الله لا يخسفان لموت أحد ولا لحياته فإذا رأيتم ذلك فافزعوا إلى الصلاة وإلى الصدقة وإلى ذكر الله أيها الناس إنه لم يبق شيء لم أكن رأيته إلا وقد رأيته في مقامي هذا وقد أريتكم تفتنون في قبوركم يسأل أحدكم ما كنت تقول وما كنت تعبد فإن قال لا أدري رأيت الناس يقولون شيئا فقلته ويصنعون شيئا فصنعتة قيل له أجل على الشك عشت وعليه مت هذا مقعدك من النار وإن قال أشهد أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله قيل على اليقين عشت قال مت هذا مقعدك من الجنة وقد رأيت خمسين أو سبعين ألفا يدخلون الجنة في مثل صورة القمر ليلة البدر فقام إليه رجل فقال ادع الله أن يجعلني منهم قال اللهم اجعله منهم أيها الناس إنكم لن تسألوني عن شيء حتى أنزل إلا أخبركم به فقام رجل فقال من أبي قال أبوك فلان الذي كان ينسب إليه

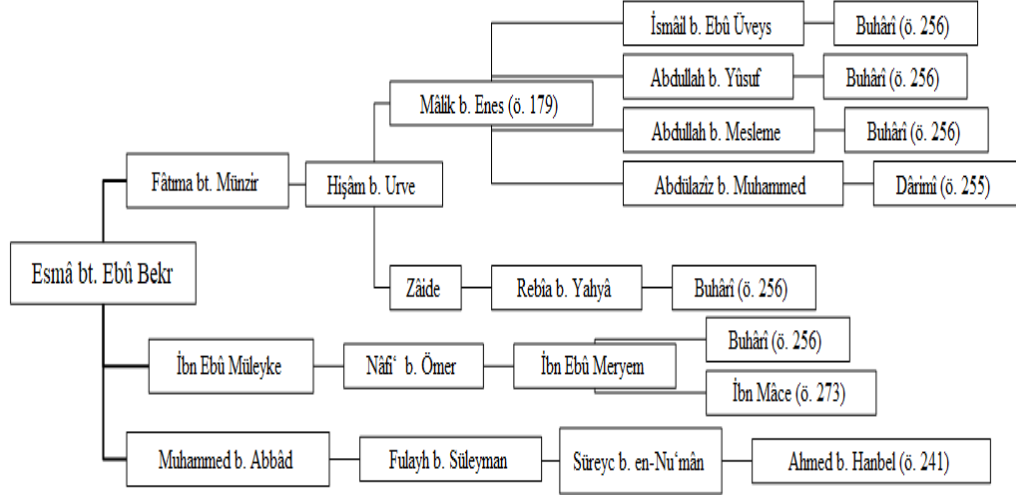
Esmâ bt. Ebû Bekr → Muhammed b. Abbâd b. Abdullah b. Zübeyr → Fulayh¹⁹⁹ → Süreyc b. en-Nu‘mân → **Ahmed b. Hanbel**

Esmâ bt. Ebû Bekr'den farklı bir isnadla gelen bu rivayet içinde diğerlerinden farklı konular yer almaktadır. Bu rivayette yanlış elbise giyen Esmâ bt. Ebû Bekr'dir. Bu bölüm rivayetlerde karışıklık olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Rivayetin sonlarında bir kişinin babasının kim olduğunu sormasından bahsedilmektedir ki bu konu Enes b. Mâlik'ten gelen Resûlullah'a çok soru sorulması üzerine insanlara kızgınlıkla yaptığı konuşmada yer almaktadır. Soruyu soran kişi Abdullah b. Huzâfe'dir.²⁰⁰ Esmâ bt. Ebû Bekr'den üç farklı isnadla gelen rivayetler farklı anlatımlar içermektedir. İki tek isnadla gelen rivayetlerin kendi içinde ve diğer kûsûf rivayetleriyle çeliştikleri görülmektedir. Kabir azabının detaylarından bahseden bölümler hutbe metnine dâhil edilmeyecektir.

¹⁹⁹ Fulayh b. Süleyman el-Eslemî; İbn Maîn ve Ebû Hâtım tarafından leyse bikavî ve zayıf, Nesâî tarafından zayıf olarak değerlendirilmiştir. Bkz. İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, C. VIII, s. 272.

²⁰⁰ Müslim, "Fedâil", 37.

Tablo 18: Esmâ bt. Ebû Bekr Rivayeti İsnad Şeması

2.3.2.2. Hz. Âişe Rivayeti

Rivayet Amre bt. Abdurrahman'dan tek tarikle gelmektedir. Hz. Âişe'den gelen ikinci kûşûf rivayeti Mâlik b. Enes'in *Muvatta'*, Abdürrezzâk'ın *Musannef*,²⁰¹ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*,²⁰² Dârimî'nin *Sünen*,²⁰³ Müslim'in *Sahîh*,²⁰⁴ Nesâî'nin *Sünen*²⁰⁵ isimli eserlerinde yer almaktadır.

Hz. Âişe, “Yahudi bir kadın geldi. Allah seni kabir azabından korusun, diye dua ederek bir şeyler istedi. Bunun üzerine Resûlullah'a ‘Kabirde azap mı var?’ diye sordum. Resûlullah kabir azabından Allah'a sığındığını söyledi. Sabah erkenden bineğine binerek gitti. Güneş tutuldu. Gittiği yerden kuşluk vakti döndü. Dönünce [hanımlarının kaldığı] odaların arkasına [mescide] uğrayarak namaz kıldı, insanlar da onun arkasında namaza durdular. Namazda kıyâm ve rükûu bir hayli uzattı. Rükûdan başını kaldırıncaya yine kıyâmı uzattı; fakat bu, birinci kıyâmdan kısa idi. Sonra yine rükûa vardı. Fakat bu, ilk rükûdan kısa idi. Rükûdan başını kaldırdıktan sonra secdeye vardı. İkinci rekâta kalktığı zaman yine uzattı, fakat birinci rekât kadar uzun değildi. Sonra rükûa vardı. Onu da uzattı. Fakat ilk rükûdan kısaydı. Başını kaldırdı. İlk kıyamdan kısa olarak kıyâmda bulundu. Sonra yine rükûa vardı. Birinci rükûdan

²⁰¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, C. III, s. 97 [Hadis no: 4924].

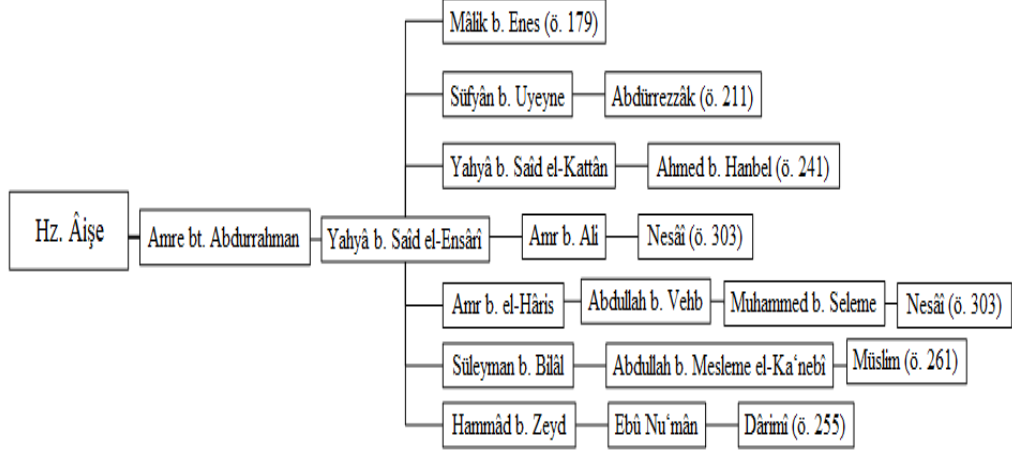
²⁰² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. XL, s. 311 [Hadis no: 24268].

²⁰³ Dârimî, “Salât”, 187 [Hadis no: 1527].

²⁰⁴ Müslim, “Kûşûf”, 2 [Hadis no: 903].

²⁰⁵ Nesâî, “Kûşûf”, 12 [Hadis no: 1475-1476].

Tablo 19: Hz. Âişe Rivayeti İsnad Şeması

2.3.2.3. Semüre b. Cündeb Rivayeti

Semüre b. Cündeb rivayeti İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*²⁰⁹ ve Nesâî'nin *Sünen*²¹⁰ isimli eserlerinde tahrîc edilmiştir. Nesâî rivayetinde hutbe metni verilmemekte, namazdan önce yaşananlardan ve namazın nasıl kılındığından bahsedilmektedir. İbn Ebû Şeybe rivayetinin başında ise yaşanan olaylardan bahsedilmeden hutbe metni nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel rivayetinde ise her ikisi birlikte verilmektedir.

Sa'lebe b. Ibâd el-Abdî, "Bir gün Semüre b. Cündeb'in bir hutbesine şahit oldum. Hutbesinde Resûlullah'tan bir hadis zikretti. Semüre b. Cündeb, Resûlullah'ın; 'Otuz tane yalancı ortaya çıkmadan kıyamet kopmaz. Onlardan sonuncusu sol gözü kör olan Deccâl'dır. Ensâr'ın yaşlılarından olan Ebû Tiha'nın [veya Ensâr'ın yaşlılarından olan Yahyâ'nın] gözü gibidir. Deccâl, ortaya çıktığında Allah olduğunu iddia eder. Kim ona inanır ve uyarırsa onun önceden yapmış olduğu bütün ameller boşa gider. Kim de onu inkâr edip yalanlarsa geçmişteki günahlarından dolayı cezalandırılmaz. Deccâl, Harem ve Beytü'l-Makdis'ten başka her yeri ele geçirir. Müslümanları Beytü'l-Makdis'te kuşatır. Allah onu ve askerlerini hezimete uğratar. Duvarın temeli ve ağacın kökleri, ey mümin, bu adam kâfirdir, gel onu öldür, diye bağırır. Bu kargaşa böyle devam eder. Sonunda kafanızda birtakım sorular oluşur ve birbirinize, acaba Peygamber'imiz bu hususta bir şey söyledi mi, diye sorarsınız. Dağlar yerinden oynar.' dedi.

²⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. XXXIII, s. 346-9 [Hadis no: 20178].

²¹⁰ Nesâî, "Küsûf", 15 [Hadis no: 1484].

Daha sonra Semüre b. Cündeb'ün hutbesini bir kere daha dinledim, yine aynı hadisi nakletti ve ne bir harfi öne aldı ne de geriye bıraktı.”²¹¹

حدثنا الفضل بن دكين ، قال : حدثنا زهير ، عن الأسود بن قيس ، قال : حدثني ثعلبة بن عباد العبدي من أهل البصرة ، أنه شهد يوما خطبة لسمرة بن جندب ، فذكر في خطبته حديثا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم ، أنه قال : والله لا تقوم الساعة حتى يخرج ثلاثون كذابا آخرهم الأعور الدجال ممسوح العين اليسرى كأنها عين أبي تحيى ، أو يحيى لشيخ من الأنصار ، وإنه متى يخرج فإنه يزعم أنه الله ، فمن آمن به وصدقته واتبعه فليس ينفعه صالح من عمل له سلف ومن كفر به وكذبه ، فليس يعاقب بشيء من عمله سلف ، وإنه سيظهر على الأرض كلها إلا الحرم وبيت المقدس ، وإنه يحصر المؤمنين في بيت المقدس ، قال : فيهممه الله وجنوده حتى إن جذم الحائط أو أصل الشجرة ينادي : يا مؤمن ، هذا كافر يستتر بي ، تعال اقتله ، قال : ولن يكون ذلك كذاك حتى ترون أمورا يتفاقم شأنها في أنفسكم ، تساءلون بينكم : هل كان نبيكم ذكر لكم منها ذكرا ، وحتى تزول جبال عن مراتبها ، ثم على أثر ذلك القبض وأشار بيده ، قال : ثم شهدت له خطبة أخرى ، قال : فذكر هذا الحديث ما قدم كلمة ولا أخرها.

Fadl b. Dükeyn → Züheyr → el-Esved b. Kays → Sa‘lebe b. Ibâd el-Abdî → Semüre b. Cündeb → **İbn Ebû Şeybe**

Semüre b. Cündeb rivayetleri Züheyr’e kadar aynı isnadla devam etmiştir. Semüre b. Cündeb rivayetleri Deccâl hakkında detaylı bilgiler veren tek rivayettir. Esmâ bt. Ebû Bekr ve Hz. Âişe rivayetlerinde kabir fitnesinin Deccâl fitnesine benzetilmesi yer almaktadır, fakat hutbe metinlerinde Deccâl hakkında bilgi verilmemiştir.

Ahmed b. Hanbel tahrîcinde “Ey insanlar! Allah için doğru söyleyin. Eğer Rabbimin risâletinden bir şeyi eksik tebliğ ettiğimi biliyorsanız bana söyleyin. Bazı adamlar ayağa kalkarak senin Rabbinin risâletini tebliğ ettiğine, üzerine düşeni yaptığına, ümmetine nasihat ettiğine şahadet ederiz, dediler sonra sustular. Sonra Resûlullah, ‘İnsanlar Güneş ve Ay’ın tutulmasını, bu yıldızların doğduktan sonra kaybolmasını yeryüzünde büyük bir insanın ölümünden dolayı olduğunu zannederler. Lâkin onlar Allah’ın ayetlerinden iki ayettir. Allah, tevbe etsinler diye bunlarla kullarını dener. Allah’a yemin ederim ki namaza başladığımdan beri dünya ve ahirette karşılaştığınız her şeyi gördüm.’ dedi.” ziyadesi bulunmaktadır.²¹²

Bu rivayet olayların aynı küsûf namazında geçtiğini göstermesi açısından önemlidir. Nesâî tahrîcinde ise hutbe metnine yer verilmeksizin olay anlatılarak rivayet muhtasar şekilde nakledilmektedir.

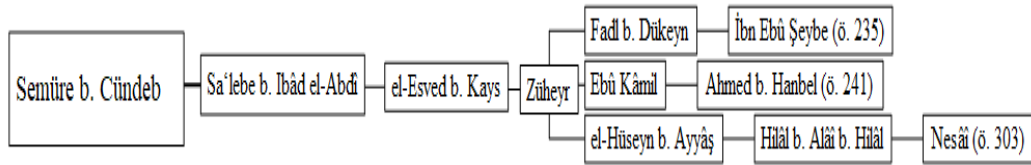
²¹¹ İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, C. XV, s. 151 [Hadis no: 38668].

²¹² Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XXXIII, s. 348-9.

İbnü'l-Medîni, Sa'lebe b. İbâd el-Abdî'yi ve el-Esved b. Kays'ı meçhuller içinde zikretmiştir.²¹³

İsnadında sorun olan rivayetin metni de diğer rivayetlerde yer almayan konuları ihtiva ettiği için yalnız kalmaktadır. Rivayette yer alan bilgiler tarihî vesika olarak kûsûf olaylarını desteklemekle birlikte hutbe metninin sıhhati şüphelidir. Bu nedenle rivayet hutbe metnine dâhil edilmeyecektir.

Tablo 20: Semüre b. Cündeb Rivayeti İsnad Şeması

2.3.3. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Kûsûf kelimesi “kesefe-yeksifü-kûsûfen” kelimesinden türemiş “kesefetü'l-Kamer” [Ay tutulması] ve “kesefetü's-Şems” [Güneş tutulması] şeklinde kullanılmaktadır. “Kesefe” ve “hasefe” kelimeleri Güneş ve Ay tutulması manasında kullanılan kelimelerdir. Kûsûf ve husûf kelimeleri güneş ve ay tutulması hakkında birbirinin yerine kullanılmakla birlikte genellikle güneş tutulması için kûsûf, ay tutulması için husûf kelimesi yaygınlık kazanmıştır.²¹⁴

Kûsûf ve Hüsûf, Câhiliye döneminde bilinen olgulardandır. Câhiliye dönemindeki inanışa göre o ikisinin meydana gelmesi dünyada ciddi olayların olduğuna işaret ederdi. Câhiliye döneminde bazı insanlar Güneş tutulmasını önemli bir insanın ölümüne işaret olarak görürlerdi.²¹⁵ Bu inanışın o zaman yaşayan Müslümanlardan bazılarında hala etkin olduğunu söylemek mümkündür.

²¹³ Tirmizî hadisi sahih olarak kabul ederken, İbn Hibbân Sikât isimli eserinde zikretmiştir. İbn Hazm ve İbnü'l-Kattân da meçhul olduğunu söyler. Bkz. İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, C. II, s. 22. İbnü'l-Berâe, İbnü'l-Medîni'den rivayette el-Esved b. Kays'ın on tane meçhul râviden rivayette bulunduğunu söyler. Fesevî ve Ebû Hâtim sika olduğunu belirtir. Bkz. el-Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, C. III, s. 230; İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, C. I, s. 298.

²¹⁴ M.Kâmil Yaşaroğlu, “Kûsûf”, **DİA**, C. XXVI, İstanbul, 2002, s. 576-77; İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, C. XV, s. 298, “Kûsûf”.

²¹⁵ Cevâd Ali, **el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm**, C. XVI, 4. bs., Dârü's-Sâkî, 2001, s. 67.

Resûlullah'ın oğlu İbrâhim'in ölümünün güneş tutulmasının olduğu zamana denk gelmesi, bu inanın dillendirilmesine vesile olmuştur. Namazdan sonra Resûlullah'ın yaptığı konuşmanın asıl amacının bu batıl inancı ortadan kaldırmaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Rivayetlerde gerek kılınan namazdaki rekât ve rükû sayılarında gerekse namazdan sonra Resûlullah'ın konuşmalarını içeren metinlerindeki farklılık Resûlullah zamanında kılınan kûsûf namazının sayısının tartışma konusu haline gelmesine neden olmuştur. Bu noktada iki farklı görüşün benimsendiği görülmektedir.

Bir gruba göre rivayetlerdeki farklılıklar birçok defa kûsûf namazı kılındığını göstermektedir. Bu fikri savunanların temel tezi, rivayetlerde zikredilen rekât ve rükû sayılarının farklılığıdır. Bu konudaki tartışmaları ele alan İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Beyhakî'den yaptığı nakilde bu açık biçimde görünmektedir. "Beyhakî, hadisçilerden bir topluluğun farklı rükû sayılarıyla ilgili bütün rivayetleri sahih kabul ettiklerini, bu farklılığın Resûlullah'ın kûsûf namazını defalarca kıldırmasından kaynaklandığını belirtilmiştir. Birden fazla kûsûf namazı kılındığını kabul edenler arasında İshâk b. Râhûye, İbn Huzeyme, Ebû Bekir b. İshâk ve Ebû Süleyman el-Hattâbî'yi zikretmektedir."²¹⁶

Kûsûf namazının bir defa kılındığını kabul edenler ise farklılıkların kaynağını zayıf rivayetlere bağlamakta ve rivayetler arasında tercihte bulunmaktadırlar. "Buhârî ve Şâfiî bu görüşü benimseyenlerdendir. Buna göre Şâfiî, Hz. Âişe'den Amre bt. Abdurrahman ve Urve b. ez-Zübeyr tarikleriyle gelen rivayetleri esas alarak kûsûf namazının iki rekât dört rükû şeklinde sadece İbrâhim'in vefat ettiği gün kılındığını kabul etmiştir."²¹⁷ Buhârî de bir defa kılındığını, sahih olan rivayetlerin dört rükû ve dört secde yapıldığını içeren rivayetler olduğunu kabul ederek buna muhalif bazı rivayetleri eserine almamıştır.²¹⁸ Ahmed b. Hanbel ve İbn Teymiyye'nin de Hz. Âişe'den nakledilen dört rükû, dört secde yapıldığını anlatan rivayeti esas aldıklarını diğer rivayetleri zayıf saydıklarını belirtmiştir. Kûsûf namazının bir defa İbrâhim'in ölümüne denk gelen günde kılındığını kabul

²¹⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdû'l-Me'âd*, C. I, s. 455.

²¹⁷ *A.g.e.*, C. I, s. 453.

²¹⁸ *A.g.e.*, C. I, s. 455.

etmişlerdir. İbn Kayyim el-Cevziyye’de aynı fikirdedir.²¹⁹ İbn Hacer, “İbn Hibbân’ın h. 5. yılda Ay tutulması olduğu, Resûlullah’ın ilk defa o zaman kûsûf namazı kıldırıldığı” şeklindeki rivayetini naklettikten sonra bu rivayetin doğru kabul edilmesi durumunda rivayetler arasındaki ihtilafın ortadan kaldırılabilceğini söylemektedir.²²⁰ Fakat kûsûf ve husûf kelimeleri zaman zaman aynı anlamda kullandığı için buradaki tutulmanın Ay tutulması mı yoksa Güneş tutulması mı olduğu belirsizdir. Ay tutulmasının gece gerçekleşmektedir. Şimdiye kadar yaptığımız çalışmalarda gece kılınan bir kûsûf namazından bahsedildiğine rastlamadık.

Kûsûf rivayetleri hakkında yapılan bir çalışmada bu konuda iki farklı görüş gerekçeleriyle açıklanmıştır. Kûsûf namazının bir kere kılındığını kabul edenler rekât ve rûkû sayısındaki farklılıkları râvi hatalarıyla yorumlayarak bu namazın iki rekât dört rûkûdan oluştuğunu belirtmişlerdir. Ebû Hanife hariç mezhep imamı da iki rekât dört rûkû ile kılınması gerektiğini söylemişlerdir. Ebû Hanife ise rûkû sayılarının farklılığından ötürü iki rekât tek rûkû ile normal namaz şeklinde kılınmasını benimsemiştir. Buhârî’nin de tercihini bu yönde kullandığı için iki rûkûdan oluşan rivayetleri eserine aldığı belirtilmiştir. Birden fazla kûsûf namazı kılındığını kabul edenler ise rivayetlerdeki farklılığın namazın farklı zamanda kılınmasından kaynaklandığını savunmaktadırlar. İncelemenin neticesinde yazar kûsûf namazının bir defa kılınmış olduğunu kabul etmenin daha uygun olacağını belirtmiştir.²²¹

Konuyla ilgili yapılan güncel bir çalışmayla olaya yeni bir boyut kazandılarak astronomik verilerin kullanılmasıyla güneş tutulmalarının tarihi tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışma neticesinde “Hz. Peygamber’in risaleti boyunca üç defa güneş tutulması meydana geldiği tespit edilmiştir.

1. Mekke 2 Eylül 620, Salı günü saat 9.43
2. Medine 21 Nisan 627, Salı günü saat 9.43
3. Medine 27 Ocak 632, Pazartesi günü saat 9.42”²²²

²¹⁹ A.g.e., C. I, s. 456.

²²⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, C. II, s. 548.

²²¹ Enbiya Yıldırım, *Geleneksel Hadis Yorumculuğu*, 3. bs., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2019, s. 59-66.

²²² Mehmet Apaydın, *Resûlullah’ın Medine Günlüğü*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s. 96.

Bu veriler ışığında kaleme alınan bir makalede farklı rivayetlerin söz konusu üç farklı tutulmaya ait olduğu öne sürülmektedir. Mekke döneminde gerçekleşen Güneş tutulması ile ilgili hutbe olup olmadığına değinmeyen yazar, hutbe metni bulunan rivayetleri ikiye ayırmaktadır. İlk grupta Resûlullah'ın oğlu İbrâhim'in vefatıyla ilişkilendirilen rivayet yer almaktadır. Semüre b. Cündeb'den gelen rivayette İbrâhim'in ölümüyle ilgili bilgi yer almamasını, Câbir b. Abdullah rivayetinde de olayın sıcak bir günde gerçekleşmesini delil olarak gösterilerek bu rivayetlerin ikinci kûsûf namazına ait oldukları ileri sürmüştür. Aynı zamanda Câbir b. Abdullah rivayetindeki hutbenin İbrâhim'in vefatında irâd edilen hutbeye delaletinin açık olmadığını belirtmiştir.²²³

Astronomik verilerle Güneş tutulmalarının tarihlerini tespit eden çağdaş bir araştırmacı yaptığı ilk çalışmada rivayetlerin üç farklı tutulmaya ait olduğunu söylemiştir. Fakat daha sonra ilk araştırmasında ulaştığı sonucun yanlışlığını dile getirerek rivayetlerde yer alan bilgilerden yola çıkarak İbrâhim'in vefat ettiği günkü olay örgüsü ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Yapılan çalışma neticesinde kûsûf ile ilgili bütün rivayetlerin tek bir olayın parçaları olduğu sonucuna ulaşılmıştır.²²⁴

Rivayetlerdeki olay örgüsünün tespit edilmiş olması bizim için önemlidir. Olay örgüsünün doğruluğu kabul edildiği takdirde Resûlullah'ın oğlu İbrâhim'in vefatını insanların Güneş tutulmasının gerekçesi olarak dile getirmeleri neticesinde Resûlullah'ın bu batıl inancı düzeltmeye yönelik bir konuşma yapması ne kadar anlaşılır ise Hz. Âişe'nin kabir azabıyla ilgili sorusunun da bu konuşmaya dâhil edilmesi de o kadar anlaşılır duruma gelmektedir. Bu durum Resûlullah'ın o gün ya da günlerdeki gündeminin daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Genel kabulün kûsûf namazının bir kere kılındığı yönünde olması, tespit edilen olay örgüsünün bunu desteklemesi, birden fazla kûsûf namazı kılındığına dair açık bir ifadeye rastlanmamasından dolayı rivayetleri tek bir olaya ait olduklarını düşünerek değerlendirmeye alındı.

²²³ Mustafa Karataş, "Astronomik Hesaplar Işığında Kûsûf Hadisleri", **Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı]**, C. XXXVI, S. 2, 2000, s. 81.

²²⁴ Mehmet Apaydın, **Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım**, 1. bs., İstanbul, Kuramer, 2018, s. 363-472.

Kaynaklarda kûsûf namazı hakkında farklı râvilerden gelen çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Çalışmamız esnasında hutbe metnini içeren rivayetlere yer verdik. Toplam onbeş râvi tarafından tespit edebildiğimiz kadarıyla altmışaltı farklı tarikle bize ulaşan bu rivayetlerde oldukça farklı konulardan bahsedilmektedir. Aynı zamanda rivayetlerin büyük çoğunluğunda kısa hutbe metinleri yer alırken bazı rivayetlerde oldukça uzun hutbe metinlerine yer verilmiştir.

Konularına göre hutbeleri şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1. Güneş ve Ay'ın insanların doğumundan ve ölümünden dolayı tutulmayacağından
2. Kabir azabından
3. Kabir fitnesi ve Deccâl fitnesinden sakınmaktan
4. Zina eden kadın ve erkek
5. Resûlullah'ın cennet ve cehennemi görmesinden bahseden rivayetlerdir.

Ebû Bekre, Ebû Mes'ûd, Muğîre b. Şu'be, Ebû Musa el-Eş'arî, Ebû Hureyre, Nu'mân b. Beşîr, Kabîsa b. Muhârik ve İbn Ömer'den gelen rivayetlerde "Güneş ve Ay'ın Allah'ın ayetlerinden iki ayet olduğunu, kimsenin doğumu ve ölümünden dolayı tutulmayacağını, kûsûf gerçekleştiği zaman açılıncaya kadar ibadet ve zikre yönelmenin gerekli olduğunu" belirten bilgiler yer almaktadır. Ebû Bekre'den gelen bazı rivayetlerde ise "Bunlarla Allah'ın kullarını korkuttuğu ve bunların Allah'ın varlığı ve birliğinin işaretleri olduğu" bilgisi geçmektedir. Ebû Bekre rivayetinde de görüldüğü gibi rivayetlerin bazılarında yukarıda verilen ana metne eklemeler yapılmış olsa da rivayetlerdeki hutbe metninin yukarıdaki gibi olduğu söylenebilir. Toplam sekiz râviden gelen rivayetler kûsûf hutbesi ile ilgili en kısa rivayetlerdir.

Kabir azabından bahseden rivayetler Hz. Âişe ve Esmâ bt. Ebû Bekr'den gelmektedir. Hz. Âişe'den Amre bt. Abdurrahman tarikiyle gelen rivayetlerin bir kısmında sadece kabir azabından bahsedilirken bir kısmında insanların Deccâl fitnesi gibi kabir fitnesine de uğrayacakları şeklinde nakledilmiştir. Esmâ bt. Ebû Bekr rivayetlerinde kabir ve Deccâl fitnesi birlikte yer almaktadır. Semüre b. Cündeb rivayetlerinde Deccâl fitnesinden ve kabir azabından değil Deccâl'in vasıflarından bahsedilmektedir.

Kabir azabı konusu Kur'an'da açıkça zikredilmediği için birçok açıdan tartışma konusu olmuştur. Çalışmanın asıl amacının kûsûf hutbesinde yer alıp almadığını tespit etmek olduğu için olayın sadece bu açıdan ele alındığı göz önünde bulundurulmalıdır. Hz. Âişe'den gelen rivayetler Resûlullah'ın o gün kabir azabından bahsetmesinin nedenini anlamamız açısından önem arz etmektedir. Urve b. ez-Zübeyr'den gelen bir rivayete göre Hz. Âişe'nin yanında gelen Yahudi bir kadın kabir azabından bahsetmektedir. O sırada Resûlullah içeri girer. Bu sözü duyunca irkilerek "Ancak Yahudiler fitneye uğrar." der. Aradan birkaç gün geçtikten sonra "Kabirlerde fitneye uğrayacağınız bana vahyolundu." der. Hz. Âişe Resûlullah'ın bu zamandan sonra kabir azabından istiâzede bulunduğunu söyler.²²⁵ Amre bt. Abdurrahman'dan gelen bir rivayete göre de Yahudi kadın dilenmek için Hz. Âişe'nin yanına gelmiş "Bana ikram et. Allah seni Deccâl fitnesinden ve kabir azabından korusun." demiştir. Yahudi kadının dediğine şaşırان Hz. Âişe kadını Resûlullah gelinceye kadar bırakmamış, geldiğinde bunun ne olduğunu sormuştur. Bunun üzerine Resûlullah ayağa kalkıp kollarını yukarı doğru uzatarak "Deccâl fitnesinden ve kabir azabı fitnesinden Allah'a sığının." dedikten sonra "Deccâl fitnesine gelince, bütün peygamberler ümmetlerini onunla ilgili uyardımlardır. Hiçbir peygamberin ümmetini uyarmadığı şeylerle sizi uyaracağım. O kördür. Allah Azze ve Celle kör değildir. Onun iki gözünün arasında kâfir yazar. Mümin olanlar o yazıyı okur." buyurmuştur. Amre bt. Abdurrahman'dan gelen ve kûsuf namazından bahseden rivayetlerde ise Yahudi kadının gelip kabir azabından bahsetmesinden sonra Hz. Âişe'nin bunu sorması üzerine Resûlullah'ın "Kabir azabından Allah'a sığınırım." dediği şeklinde geçmektedir. Rivayetin devamında ise Resûlullah'ın bineğine binerek ölmek üzere olan oğlunun yanına gittiği, geldiğinde de kûsûf namazı kıldırıktan sonra "Kabir azabından Allah'a sığının." dediği nakledilmektedir.²²⁶

Görüldüğü üzere rivayetler arasında çelişkiler bulunmaktadır. İbn Kesîr Mü'min sûresi 40/46 ayetin tefsirinde Hz. Âişe'den gelen rivayeti esas alarak Müslümanların kabir azabına uğraması konusunda Resûlullah'ın bilgi sahibi

²²⁵ Müslim, "Cenâ'iz", 24.

²²⁶ Buhârî, "Kûsûf", 7.

olmadığını o yüzden kendisine sorulduğunda bunun “Ancak Yahudiler fitneye uğrar.” dediğini fakat bu olaydan birkaç gün sonra bunun kendisine vahyedildiği için kabir azabından Allah’a sığınmayı emrettiğini belirtmektedir.²²⁷ İbn Hacer’de, İbn Kesîr ile aynı görüşü paylaşarak Hz. Âişe’den gelen rivayetlerdeki tenâkuzun bu şekilde ortadan kalktığı belirtmektedir.²²⁸ Hz. Âişe’den gelen başka bir rivayete göre de “Resûlullah Yahudi bir kadının cenazesine uğramış ‘Onlar bu cenazeye ağlıyorlar, o ise, kabirde azap görüyor.’ demiştir. Hz. Âişe bu rivayeti İbn Abdullah’ın “Ailesinin ağlaması sebebiyle ölünün azap çekeceğini” bildiren rivayetini düzeltmek için nakletmiştir. Buradan da Hz. Âişe’nin kabir azabından haberdar olduğu fakat bunun Müslümanlar için de olduğunu bilmediği bu nedenle Yahudi kadının sözüne şaşırdığı düşünülebilir. Bu durumda Resûlullah’ın “Yahudilere kabir fitnesi var.” sözü de anlam kazanmış olmaktadır.

Kabir azabı ile ilgili tarama yaptığımıza bu konuda yer, zaman ve muhteva olarak da birbirinden oldukça farklı rivayetlerin bulunduğunu gördük. Bunlar temel olarak ikiye ayrılabilir. İlk olarak İslâm’dan önce ölenlerin kabir azabı çektiklerinden bahseden rivayetlerdir.²²⁹ İkinci grup ise Resûlullah’ın kabirden sesler duyması üzerine kabirlerin üzerine dal koyarak bunlarla azabın hafifletilmesini ümid ettiğini söylediği rivayetlerdir. Resûlullah’ın kabirlerin üzerine dal koymasıyla ilgili rivayetleri inceleyen bir araştırmacı söz konusu rivayetlerin bazı âlimeler tarafından tek olay bazı alimler tarafından da iki veya üç defa gerçekleşen olaylar olarak kabul edildiğini belirtmektedir.²³⁰

Üç gruba ayırarak yapılan rivayet incelemelerinden sonra birinci grupta yer alan rivayetler hakkında, “Rivayetlerin genelinde birinci hadîsin vukûa geldiği yer ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemekle birlikte birkaç rivayette bu olayın geçtiği yer veya bu kabirlerin nerede olduğuna dair ipuçları bulunmaktadır. Öncelikle bu hâdisenin kuvvetle muhtemel Medîne’de yaşandığı söylenebilir. Çünkü Ubeyde b. Humeyd ve Şeybân b. Abdurrahman’dan gelen rivayetlerde olay yerinin Medîne olduğu açıkça ve şek ifadesi olmaksızın ifade edilmiş, böylelikle de

²²⁷ İbn Kesîr, **Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘Azîm**, C. VII, s. 145.

²²⁸ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, C. III, s. 235.

²²⁹ el-Heysemî, **Mecma’u’z-Zevâ’id**, C. III, s. 179-184.

²³⁰ Veysel Özdemir, “Kabir Azâbı ile İlgili Bazı Hadîslerin Metin ve İçerikleri Üzerine Bir İnceleme”, **Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Bingöl University Journal of Theology Faculty**, C. II, S. 3, 2014, s. 55-123

Cerîr'in 'Medîne veya Mekke bostanlarından...' şeklindeki şüpheli ifadesinde bahsi geçen yerin Medîne olduğu açıklığa kavuşmuştur.²³¹ denilmektedir.

Diğer iki rivayette yer belirtilmediği için ilkinden farklı rivayetler olabileceği belirtilmektedir.²³²

Başka bir araştırmacı da rivayetlerin bir kısmının Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhim'in vefat ettiği gün onun yanına giderken yolda vuku bulduğunu ifade etmektedir.

Bu araştırmaya göre "Resûlullah, evden Abdurrahman b. Avf ve sahâbeden bazılarıyla birlikte oğlu İbrâhim'i görmek için yola çıktı. Bakî'ul-Garkad civarında Benû Neccâr'a ait bir kabrin başına vardığında bineğinin ürkmesi üzerine o kabirdekilerin azap gördüğünü söyledi. Yanındakilerden bir hurma dalı getirmelerini istedi. Bu hurma dalını azaplarının hafiflemesi ümidiyle dikerek buradan hareket edip oğlu İbrâhim'in yanına gitti."²³³

Bu rivayetlerin aynı gün yaşanan olaylara delalet ettiği varsayılırsa Hz. Âişe'nin kabir azabını sorması ile bu olayların yaşanması arasından en fazla birkaç gün geçtiği anlaşılmaktadır. Hz. Âişe'den gelen rivayetlerin bazılarında bu olaydan sonra Resûlullah'ın "Namazlardan sonra kabir azabından Allah'a sığınıyordu."²³⁴ ifadesi bundan önce bu konuda bir şey geçmediğinin bir işareti olabilir. Bu durumda Ebû Saîd el-Hudrî ve el-Berâ b. Âzib'den Esmâ bt. Ebû Bekr'in rivayet değerlendirmesinde ele aldığımız Resûlullah'ın kabir azabı ve kabirde sorulacak sorulardan bahsettiğini anlatan rivayetlerle bu konudaki diğer rivayetlerin nasıl değerlendirileceği sorunu ortaya çıkmaktadır.

Hz. Âişe'nin bu konuda bilgisinin olmaması, bunu Resûlullah'a sorması üzerine Resûlullah'ın hutbede bu konuya değinmesi ve daha sonraki konuşmalarında da kabir azabından Allah'a sığındığını Hz. Âişe'nin duymuş olmasına dayanarak kabir azabıyla ilgili bilginin o zamana hasredilmesinin doğru olmayacağı kanaatindeyiz.

²³¹ A.g.e., s. 81.

²³² A.g.e., s. 83.

²³³ Mehmet Apaydın, **Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım**, 1. bs., İstanbul, Kuramer, 2018, s. 469.

²³⁴ Nesâî, "Küsûf", 11 [Hadis no: 1475-1476].

Küsûf hutbesiyle ilgili Hz. Âişe'den gelen rivayetler iki râviden farklı tariklerle gelmiştir. Urve b. ez-Zübeyr tarikiyle gelen rivayetlerin hiçbirinde kabir azabından bahsedilmemektedir. Amre bt. Abdurrahman tarikiyle gelen rivayetlerde ise Mâlik b. Enes²³⁵ ve Abdürrezzâk²³⁶ tahrîclerinde sadece kabir azabından bahsedilmektedir. Ahmed b. Hanbel,²³⁷ Nesâî²³⁸ ve Müslim²³⁹ tahrîclerinde Deccâl fitnesi, kabir fitnesi ve kabir azabı geçmektedir. Dârimî tahrîcinde ise Deccâl fitnesi, kabir fitnesi, kabir azabı ve cehennem azabı yer almaktadır. Mâlik b. Enes rivayetindeki son râvi Yahyâ b. Saîd bütün rivayetlerde ortaktır. Bütün tahrîclerde Yahyâ'dan sonra farklı bir râvi bulunmasına rağmen sonraki rivayetlerde yer alan ziyadelerin râvi tasarrufundan kaynaklanmış olma ihtimali vardır.

Kabir azabından bahseden ikinci rivayet Hz. Esmâ'ya aittir. Hz. Esmâ rivayetlerinde insanların Deccâl fitnesi gibi kabir fitnesine de uğrayacağı, kabirdeki sorgu, Resûlullah'ın cennet ve cehennemi görmesinden bahsedilmektedir. İbn Ebû Müleyke rivayeti hariç cehennemde görülen kişiler hakkında bilgi rivayetlerde yer almaz. Daha önce de belirtildiği gibi rivayetlerin senedlerinde sorun bulunmamaktadır. Bununla birlikte Hz. Esmâ'dan gelen iki rivayette hutbe metni verilmeksizin Resûlullah'ın konuşmasına başladığı sırada gürültü olduğu için Resûlullah'ın konuşmasını duyamadığını, ne söylediğini yanındaki bir adama sorduğu nakledilmektedir.²⁴⁰ Başka bir rivayette de sorduğu kişi Hz. Âişe'dir. İbn Hacer, Hz. Esmâ'nın kendi duymadığı ve kimden aldığı belli olmayan bir rivayeti nakletmesinden dolayı rivayetin güvenilir olmadığına değinmiştir.²⁴¹ Yapılan bir çalışmada ise Hz. Âişe ve Hz. Esmâ'dan nakledilen küsuf rivayetlerindeki kabir azabının vahyolması ele alınmıştır. Hz. Âişe rivayetlerinin tamamında vahiy kelimesinin kullanılmadığına dikkat çekilerek bu kullanımın râvi tasarrufundan kaynaklandığı belirtilmiştir. Hz. Esmâ rivayetlerinde gürültü olayının üzerinde durularak, bu gürültünün diğer rivayetlerde yer almamasına ve vahyolundu şeklinde

²³⁵ Muvatta', "Küsûf", 1.

²³⁶ Abdürrezzâk, **el-Musannef**, C. III, s. 97.

²³⁷ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XL, s. 311.

²³⁸ Nesâî, "Küsûf", 11-12.

²³⁹ Müslim, "Küsûf", 2.

²⁴⁰ Nesâî, "Cenâ'iz",

²⁴¹ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, C. III, s. 237.

rivayet edilen böyle önemli bir konunun gürültülü ortamda, bir daha tekrar edilmeksizin söylenmiş olamayacağı değinilmiştir. Bu rivayetlerin hem konu hem de gürültüden bahsedilmesi noktasında yalnız kaldığından dolayı Hz. Âişe ve Hz. Esmâ'dan gelen kabir azabının vahyolunduğuna dair rivayetlerin delil teşkil etmeyeceği ileri sürülmüştür.²⁴²

Hz. Âişe ve Hz. Esmâ'dan gelen kabir azabı rivayetleri arasında büyük benzerlik vardır. Benzerliğin kaynağı Hz. Esmâ'nın bunu Hz. Âişe'den duyması olabilir. Diğer râvilerin rivayetlerinde kabir azabından bahsedilmemesi Hz. Âişe'nin sormasından sonra Resûlullah'ın ona verdiği cevabın hutbe rivayetleriyle karıştırılmış olabileceğini de akla getirmektedir. Rivayetlerde yer alan vahyolundu kelimesi hakkındaki yorumlara, rivayetler arasındaki çelişkilere rağmen Resûlullah'ın o günlerde kabir azabıyla ilgili bir gündeminin olduğu görülmektedir. Bu gündemin hutbeye yansımış olması şaşırtıcı değildir.

Deccâl hakkında bilgiler veren rivayet sadece Semüre b. Cündeb'den gelmektedir. Bu rivayetin üç kaynakta yer alan tahrîcinde de farklı içerikli rivayetler yer almaktadır. Semüre b. Cündeb'den gelen rivayet hem isnad hem de metin açısından sorunludur. İsnadında meçhul râvi vardır. Metinler ise kendi içlerinde tutarsız olmakla birlikte hiçbir küsûf rivayetinde Deccâl hakkında bilgi verilmemektedir.

Semüre b. Cündeb rivayetlerinde yer alan Deccâl ile ilgili bilgiler de küsûf namazı ve hutbesinden bağımsız olarak birçok yerde geçmektedir. Semüre b. Cündeb rivayetinde geçen “otuz yalancı” terimi üzerine tarama yaptığımızda iki farklı râvi kanalıyla gelen rivayetlere rastladık. Bunlardan ilki, Ebû Hureyre'nin İbn Seleme aracılığı ile gelen rivayetidir. Bu rivayet Ebû Dâvûd tahrîcinde “Otuz yalancı Deccâl çıkmadan kıyamet kopmayacaktır.”²⁴³ şeklinde geçmektedir. Ahmed b. Hanbel tahrîcinde ise “Allah ve Resûlü'nü yalanlayan otuz adam çıkmadan kıyamet kopmayacaktır.” şeklinde geçmektedir.²⁴⁴

²⁴² Erul, “Hz. Peygamber'e Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi”, s. 59-61.

²⁴³ Ebû Dâvûd, Melahim 16 [Hadis no: 4334]; İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, C. XV, s. 170 [Hadis no: 38722].

²⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XV, s. 507.

İkincisi ise İbn Ebû Şeybe'nin İbn Zübeyr'den naklettiği rivayettir. Bu rivayette ise “Otuz yalancı çıkmadan kıyamet kopmayacaktır. Ansî, Müseylime ve Muhtâr onlardandır.” denmektedir.²⁴⁵ Bu konuda başka rivayete ulaşamadık. Ele alınan rivayetlerde bu sözün söylendiği zaman ve mekânla ilgili bilgi geçmemektedir. İbn Ebû Şeybe rivayetine bakılırsa bu olayın Veda Haccı'ndan sonra olması gerekmektedir. Nitekim Semüre b. Cündeb rivayetinde geçen “Otuz yalancı adam çıkmadan kıyamet kopmayacaktır. Onların sonuncusu ise Deccâl'dir.” cümlesinin kûsûf namazından sonra yapılan konuşmada yer aldığını destekleyecek rivayetlere rastlamadık. Bu rivayet yukarıda bahsettiğimiz rivayetlerin bütünleşmiş şekli gibi görünmektedir. Diğerlerinden farklı olarak Ebû Ya'lâ rivayetinde “İsa b. Meryem, Allah'a çağırarak; Allah Deccâl ve ordusunu hezimete uğratacak.” şeklinde bir cümle yer almaktadır ki bu da diğer rivayetlerde bulunmamaktadır. Rivayetin bu kısmı başka rivayetlerle karşılaştırıldığında benzer metinler “Deccâl rivayetlerinde” görülmektedir.

Bazı rivayetlerde “Ebû Tiha” bazılarında ise “Ebû Yahyâ” diye geçen ve Deccâl'a benzetilen Ensâr'dan olan sahâbî hakkında bilgi edinmeye çalıştığımızda da olayı doğrulayacak netliğe ulaşamadık. Ebû Tiha kaynaklarda Hukeym b. Sa'd olarak geçmektedir. Tabîîndendir ve Kûfî'dir. Yahyâ b. Ma'în, Ebû Yahyâ Hukeym b. Sa'd denildiğini de söylemiştir. Kaynaklarda tâbiîn olarak geçmektedir. Tâbiînden olması durumunda, tutarsızlık oluşmaktadır. Rivayette bu kişinin Hz. Âişe'nin hücresiyle Resûlullah'ın namaz kıldırıldığı yer arasında oturduğu nakledilmektedir. Deccâl rivayetleri hakkında yapılan bir çalışmada İbn Hacer, Deccâl'in İbn Katan'a benzetildiğini fakat gözlerinin Ebû Yahyâ el-Ensârî'ye benzediğini söylemektedir.²⁴⁶

Kûsûf hutbesi rivayetlerinde “Deccâl” hakkında bilgi geçmemektedir. Semüre b. Cündeb'in İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde yer alan rivayetinde de kûsûf ile ilgili hiçbir şey söylenmemiştir. Bununla birlikte İbn Ebû Şeybe'de yer alan rivayet ile kûsûf namazından bahseden rivayetler aynı bilgileri içermektedir. Bütün bunlar bize Semüre b. Cündeb'den gelen iki farklı rivayetin birleştirilmiş olabileceği

²⁴⁵ İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, C. XI, s. 104.

²⁴⁶ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, C. XIII, s. 97.

ihtimalini düşündürmektedir. Bu nedenlerden ötürü hutbe metnine dâhil edilmeyecektir.

Küsûf rivayetlerinde İbn Abbâs, Câbir b. Abdullah, Abdullah b. Amr, Esmâ bt. Ebû Bekr'den gelen tariklerin tamamında; Hz. Âişe'den tariklerin bir tanesinde Resûlullah'ın namaz esnasında cennet-cehennemi görmesi farklı lafızlarla anlatılmıştır. Rivayetlerin ele alındığı bölümde her rivayet hakkında değerlendirme yapıldığı için burada tekrardan kaçınarak yeniden ele almayacağız. Toplam onbeş râviden gelen rivayetin beş tanesinde Resûlullah'ın cennet-cehennemi görmesinden bahsedilmesi olayın gerçekleşmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Metin içerisinde de rivayetlerin değerlendirmesinde değindiğimiz gibi rivayetlerde anlatılan tasvirler arasında tutarsızlık bulunmaktadır. Câbir b. Abdullah rivayetinde geçen Resûlullah'ın namazda ileri doğru gitmesi, arkasındaki insanların da onunla birlikte hareket etmesi, daha sonra geri geri gelmesiyle insanların kadınlar safına kadar gerilemesinden bahsedilmektedir. Benzer bir olay ise İbn Abbâs rivayetinde anlatılır. Resûlullah'ın ileri doğru eğilmesi sonra geri çekilmesinden bahsedilir. Bu iki rivayet arasında bile Resûlullah'ın namazdaki hareketlerinin anlatımı arasında tutarsız olduğu açıktır. Ayrıca kadınlar safına geri gitme durumu olduğu takdirde bundan herkesin etkilenmesi söz konusudur, fakat hiçbir rivayette bu bahis konusu edilmemiştir. Buradaki amacımız Resûlullah'ın namazda cennet-cehennemi görmesinin imkânı üzerinde bir değerlendirme yapmaktan ziyade bu olayın küsûf günü olup olmadığını tespit etmektedir. Küsûf hutbesinde anlatılana benzer şekilde Resûlullah'a cennet-cehennemin arzedilmesi farklı iki olayla daha ilişkilendirilerek kaynaklarda yer almaktadır. Bunlardan biri küsûf hutbesindeki Câbir b. Abdullah rivayeti ile aynıdır ki o olayı nakleden râvide Câbir b. Abdullah'tır. Bu olayın öğle veya ikinci vaktinde olduğu rivayet edilmektedir.²⁴⁷ İkinci olayda Enes b. Mâlik ve Ebû Musa tarikleriyle anlatılan, ashabın çok soru sorması üzerine bir gün öğleden sonra Resûlullah minbere çıkarak kendisine cennet-cehennemin gösterildiğini ve istediklerini sormalarını söylemiştir.²⁴⁸ Bu durumda şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır ki ya Resûlullah bu olayı birkaç sefer farklı zamanlarda yaşamış ya da

²⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XXXV, s. 174.

²⁴⁸ Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 10; Müslim, "Fedâil", 37.

bir sefer yaşadığı bir olay farklı durumlarda anlatılmıştır. Resûlullah'ın muttali olduğu bu manzaraları defaatle anlatması da mümkündür. Yukarıda da belirttiğimiz gibi olayın bu günde yaşanıp yaşanmadığı bizim için önemlidir. Cennet ve cehennemın görülmesi Resûlullah için değilse bile diğer insanlar için gayb olduğundan dolayı bu konunun o günlerde yaşanan olaylarla bağlantısının olmadığı açıktır. Cennet-cehennem tasvirlerinin anlatıldığı bazı rivayetlerde Resûlullah'ın namazda ileri doğru gitmesi ve geri çekilmesi gibi hareketlerin anlatılması da bu gayb durumunun şehadet noktasına çıkarılma durumu olabilir. Rivayetler arasındaki tutarsızlıktan ve rivayetlerin isnadlarındaki problemlerden dolayı bu tasvirlerin anlatıldığı rivayetler hutbe metnin dâhil edilmeyecektir.

2.3.3.1. Hutbe Metni

“Güneş ve Ay Allah'ın ayetlerinden birer ayet ve işarettir. Onlar hiçbir kimsenin doğumu ve ölümü ile tutulmazlar. Güneş ve Ay'ın tutulduğunu gördüğünüz zaman onlar açılıncaya kadar namaz kılınız.”²⁴⁹ Allah yarattıkları arasında böyle bir şey tecelli ettirdiğinde ondan korkun.”²⁵⁰ Kabir azabından Allah'a sığının.”²⁵¹

2.3.4. Hutbenin Tarihsel Bağlamı

Buradaki rivayetler İbrâhim'in öldüğü gün kûsûf namazı kılındığına işaret ettiği için biz de tarihlendirmede bunu temel alarak hareket edeceğiz. Hz. Âişe'nin Yahudi kadınla konuşması, Resûlullah'ın İbrâhim'in yanına gitmesi, yolda mezarlığa uğraması, kuşluk vaktinde İbrâhim'in yanından dönen Resûlullah'ın mescide giderek namaz kıldırması o gün yaşanan olaylardan tespit edilebilenlerdir.

2.3.4.1. Hz. Peygamber'in Maria ile Evlenmesi

Resûlullah, hicretin 6. senesinde Zilkâde ayında Hudeybiye'den dönünce Hâtıb b. Ebû Beltea ile Kıptîlerden İskenderiye Hâkimi Mukavkıs'a onu İslâm'a davet eden bir mektup gönderdi. Mukavkıs İslâm'a girmedi ama Mâriye ve kız kardeşi Sîrîn'i

²⁴⁹ Buhârî, “Kûsûf”, 1 [Hadis no: 993].

²⁵⁰ Nesâî, “Kûsûf”, 16 [Hadis no: 1485].

²⁵¹ Muvatta', “Kûsûf”, 1.

Resûlullah'a hediye olarak gönderdi.²⁵² Belâzürî'de bu tarih hicretin 7. senesi olarak geçmektedir.²⁵³ Fakat neticede Zilkâde ayı da son aylardan olduğu için olayın hicrî 6. yılın sonu veya 7. yılın başında yaşandığı anlaşılmaktadır.

Mâriye'nin ne zaman Müslüman olduğu hakkında iki farklı rivayet vardır. Bunlardan birine göre, Hâtıb b. Ebû Beltea Medine'ye dönerken onlara İslâm'ı anlatmıştır. Bunun üzerine Mâriye ve kardeşi Sîrîn Müslüman olmuşlardır.²⁵⁴ Diğer rivayete göre de Medine'ye geldiklerinde Resûlullah, Mâriye ve kardeşine İslâm'ı anlattıktan sonra Müslüman olmuşlardır. Daha sonra Resûlullah, "mülk-i yemin"²⁵⁵ le Mâriye ile nikâhlanmıştır.²⁵⁶ İki rivayette de İslâm'a davet edildiklerinde hemen kabul ettikleri anlaşılmaktadır.

2.3.4.2. İbrâhim'in Doğumu

Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhim'in doğumu ile ilgili olarak kaynaklarda hemen hemen aynı tarihler verilmektedir. Kaynakların bazılarında "İbrâhim hicretin 8. senesinde dünyaya geldi."²⁵⁷ şeklinde yıl verilirken bazı kaynaklarda sekizinci yılın olayları altında anlatılarak İbrâhim'in Zilhicce ayında dünyaya geldiği belirtilmiştir.²⁵⁸ Kaynakların çoğunluğunda İbrâhim'in 8. senenin Zilhicce ayında

²⁵² İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 122; İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. I, s. 191; es-Süheylî, **er-Ravzü'l-Ünüf**, C. I, s. 328; es-Sallâbî, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. IX, s. 156-67; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064) İbn Hazm, **Cevâmi'u's-Sîre**, thk. İhsan Abbas, C. I, 1. bs., Mısır, Dârü'l-Ma'ârif, 1900, s. 38; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064) İbn Hazm, **Cemheretü Ensâbi'l-'Arab**, C. I, 3. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, s. 15.

²⁵³ el-Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, C. I, s. 198.

²⁵⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. VIII, s. 212.

²⁵⁵ Mülk-i Yemin: Bir kimsenin elinin altında olan köle veya cariyeye denir. Bkz. İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab**, C. X, s. 491.

²⁵⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 134.

²⁵⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 123; el-Halebî, **es-Sîretü'l-Halebiyye**, C. III, s. 393; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzi ve's-Şemâ'il ve's-Siyer**, C. II, s. 358; Halîfe b. Hayyât, **et-Târih**, s. 92.

²⁵⁸ Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965) İbn Hibbân, **es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbârü'l-Hulefâ**, C. I, 3. bs., Beyrut, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1997, s. 346; el-Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, C. I, s. 198; el-Beyhakî, **Delâ'ilü'n-Nübüvve**, C. V, s. 27; Ebû'l-Abbâs (Ebû Ca'fer) Muhibbüddîn Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed et-Taberî el-Mekkî (ö. 694/1295) Muhibbüddin et-Taberî, **Zehâ'irü'l-'Ukbâ fî Menâkibi Zevî'l-Kurbâ**, C. I, Beyrut, Dârü'l-Mâriye, 1974, s. 153.

dünyaya geldiği şeklinde yıl ve ayın beraber zikredildiğini görmekteyiz.²⁵⁹ İbrâhim'in h. 8. senenin Zilhicce ayında doğduğu konusunda ittifak vardır.²⁶⁰

İbrâhim'in doğumu anlatılırken öncesinde ve sonrasında yer alan birkaç olayı da ele alarak bu tarihlendirmenin doğruluğunu tespit etmeye çalıştık. Konuyu çok dağıtmadan rivayetlerde yer alan İbrâhim'in doğumu öncesinde ve sonrasında sıralanan olaylara kısaca değinmek istiyoruz.

Resûlullah Cî'râne'ye geldi. Zilkâde ayında umre yaptı. Daha sonra Cî'râne'den çıktı. Medine'ye gitti. Zilkâde ayının sonunda Medine'ye geldi. Fâtıma bt. Dahhâk b. Süfyân ile evlendi. Fâtıma'nın, Resûlullah yanına girdiği zaman senden Allah'a sığınırım demesi üzerine Resûlullah, 'Sen büyük olana sığındın o hâlde ailenin yanına git.' diyerek onu boşadı.²⁶¹ Mekke'den ayrılırken Attâb b. Esîd'i vekil olarak bıraktı. Attâb b. Esîd h. 8. senede insanlara hac yaptırdı. Zilhicce ayında Resûlullah'ın oğlu İbrâhim doğdu.²⁶² Resûlullah'ın kızı Zeyneb'in de bu zaman aralığında Allah'ın Elçisi Medine'ye geldiği zaman öldüğü bilgisini verirler. İbn Kesîr, "Resûlullah'ın Cî'râne umresinden sonra Zilkâde ayında Medine'ye döndüğünü belirttikten sonra Zilhicce ayına birkaç gece kala Fâtıma bt. Dahhâk ile evlendiğini" belirtmektedir.²⁶³

Mes'ûdî sadece bu olaylardan üç tanesini vermektedir ki bunlar şu şekildedir: "h. 8. yılda Mekke fethedildi, Taîf seferi oldu. Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhim doğdu." Bu bilgi de diğerleriyle uyum arz etmektedir. Bu olayların ne zaman meydana geldiğiyle ilgili olarak birbiriyle çelişen rivayetler görmemize rağmen İbrâhim'in doğumu ve ölümüyle ilgili tarihlendirmede bize yardımcı olacağını düşündüğümüz için bu olayın tarihlendirmelerini aşağıda kısaca vermek istiyoruz.

²⁵⁹ İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dimaşk**, C. III, s. 146; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, C. I, s. 1428; el-Ya'kübî, **Târîhu'l-Ya'kübî**, C. I, s. 139; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, C. V, s. 431; el-Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, C. I, s. 198; el-Beyhakî, **Delâ'ilü'n-Nübüvve**, C. V, s. 27; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449) İbn Hacer, **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe**, C. I, Beyrut, Dârü'l-Cil, 1992, s. 172.

²⁶⁰ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, C. III, s. 353.

²⁶¹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. VIII, s. 218.

²⁶² İbn Hibbân, **es-Sikât**, C. II, s. 83-4; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373) İbn Kesîr, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, thk. Mustafa Abdülvâhid, C. IV, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, t.y., s. 710; Halîfe b. Hayyât, **et-Târih**, s. 92.

²⁶³ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, C. V, s. 431.

Rivayetlerde bu zaman aralığında meydana gelen toplam dört farklı olaydan bahsedilmektedir.

İbrâhim'in doğumu zamanında yaşanan tarihi olaylar ve zamanı kısaca şu şekildedir:

1. Ci'râne olayı: "5 Zilkâde 8/ 24 Şubat 630 ile 18 Zilkâde 8/9 Mart 630 tarihleri arasında Hz. Peygamber Ci'râne'de bulundu. Burada ganimet dağıtımı, Hevâzin kabilesi ile görüşme, esirlerin serbest bırakılması, soruları cevaplandırma ve bazı yanlışlıkları düzeltme gibi hadiseler yaşandı. Hz. Peygamber umre yaptıktan sonra Ci'râne'den ayrılarak 28 Zilkâde 8/19 Mart 630 tarihinde Medine'ye ulaştı."²⁶⁴
2. Mekke fethedildiği zaman Müslüman olan Attâb b. Esîd'i Mekke'ye vali tayin ederek Huneyn seferine çıkı. ²⁶⁵
3. Resûlullah, "Fâtıma b. Dahhâk b. Süfyân ile h. 8 senenin Zilkâde ayında evlendi."²⁶⁶
4. "Resûlullah'ın kızı Zeyneb, h. 8. senesinin başında vefat etti."²⁶⁷

İbn Sa'd'da yer alan Resûlullah'ın kızı Zeyneb'in h. 8. senenin başında vefat ettiği haberi hariç diğer bilgiler tarih olarak rivayetlerle birbirini tutmaktadır. İbn Hibbân, Zeyneb'in vefatının Resûlullah'ın Sevde bt. Zem'a'yı boşamasından sonra olduğunu bildirir, fakat iki olay için de tarih vermez.

Görüldüğü üzere İbrâhim'in doğumu ile ilgili olarak verilen h. 8. senenin Zilhicce ayı doğru bir tarihlendirme olarak görünmektedir. Hz. Peygamber'in Zilkâde ayının sonunda Medine'ye geldiğini doğru olarak kabul ettiğimizde İbrâhim'in milâdî olarak 20 Mart-18 Nisan 630 tarihleri arasında doğduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Bu da Zilhicce ayında doğmasından dolayı doğru olmaktadır.

²⁶⁴ Mustafa Kılıç, "Peygamber'in Ci'rane Günleri", **İslam Araştırmaları**, S. 17, 2012, s. 81.

²⁶⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 137.

²⁶⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 141.

²⁶⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 34.

2.3.4.3. İbrâhim'in Vefatı

Hız. Peygamber'in oğlu İbrâhim'in vefat tarihiyle ilgili olarak farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu konudaki rivayetleri iki bölümde ele alacağız. İbrâhim'in doğumundan sonra ne kadar süre yaşadığıyla ilgili rivayetleri ilk grupta değerlendirilecektir. İkinci bölümde de ne zaman vefat ettiğiyle ilgili rivayetleri incelenecektir.

2.3.4.4. İbrâhim'in Kaç Ay Yaşadığı

İbrâhim'in kaç ay yaşadığı ile ilgili olarak farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin bazılarında 16 ay, bazılarında 18 ay, birkaç rivayette ise 1 sene 10 ay ve 1 sene 10 ay 10 gün yaşadığı bilgisi geçmektedir. Fakat burada asıl problemli olan mesele birçok kaynakta her iki ayın da birlikte zikredilmesidir.

İbn İshâk, "İbrâhim'in 18 aylıkken vefat ettiğini" söyler.²⁶⁸ İbn Sa'd, Belâzürî, Ahmed b. Hanbel, İbn Kesîr ve İbn Asâkir'de "16 aylıkken veya 18 aylıkken vefat ettiğine" dair iki farklı rivayet bulunmaktadır. Belâzürî iki rivayeti de verdikten sonra "18 aylıkken vefat ettiğinin doğru olduğunu" söyler.²⁶⁹

İbn Ebû Şeybe, "18 aylıkken vefat ettiğini nakleder."²⁷⁰ Abdürrezzâk ve İbn Hibbân ise "16 aylıkken vefat ettiğini" belirtmektedirler.²⁷¹

Buhârî'nin *Sahîh*'inde ise "17 veya 18 aylıkken vefat ettiğini ve bu konuda şüphe olduğunu" belirtilir. Enes'ten gelen bir rivayette "16 aylıkken vefat ettiği rivayeti" geçmektedir.²⁷²

Ya'kûbî ve Ebû'l-Fidâ, "İbrâhim'in 1 sene 10 aylıkken vefat ettiğini belirtirken"²⁷³ Mes'ûdî, "1 sene 10 ay 8 günlük iken vefat ettiğini söyleyerek" biraz daha detaylı bilgi verir. Mes'ûdî burada önce Resûlullah'ın Veda Haccı'nı ve orada

²⁶⁸ İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, s. 93.

²⁶⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. I, s. 127-130; el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, C. I, s. 199; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, C. III, s. 137-8,146; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. XXX, s. 330; İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, C. IV, s. 613.

²⁷⁰ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, C. XV, s. 157.

²⁷¹ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, C. I, s. 346; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, C. IX, s. 494.

²⁷² İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, C. I, s. 174.

²⁷³ el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, C. I, s. 139.

nesi uygulamasını kaldırdığını söyler. Daha sonra İbrâhim'in ölümünden bahseder. H. 10. sene olaylarında konuyu vermiştir.²⁷⁴

2.3.4.5. İbrâhim'in Hangi Ayda Vefat Ettiği

İbrâhim'in vefat ettiği ayla ilgili olan rivayetler de üç kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan bazılarında sadece ay belirtilirken bazılarında o ayın hangi kısmında olduğu bazılarında ise gün ile ilgili bilgi de verilmektedir.

Zehebî, İbn İshâk'tan aldığı rivayette, "Resûlullah, Hâlid b. Velîd'i h. 10. senenin Rebiülevvel ayında veya Cemâziyelûlâ ayında Benî Hâris b. Ka'b b. Negrân'a gönderdi. Onları öldürmeden önce İslâm'a davet etmesini emretti. h. 10. senenin Rebiülevvel ayında İbrâhim vefat etti. Ay belirtmeden İbrâhim'in bir buçuk yaşında olduğunu söyler." [Yani 18 aylıktır.]²⁷⁵

İbn Sa'd "h. 10. yılda Rebiülevvel ayının 10'unda Salı gecesi vefat ettiğini" kaydetmiştir.²⁷⁶

Belâzürî, "İbrâhim'in h. 10. yılda Rebiülevvel ayının sonunda vefat ettiğini belirttikten sonra Hz. Peygamber'in İbrâhim'in ölümünden sonra 71 gece daha yaşadığı" bilgisini vermektedir.²⁷⁷

Beyhakî, "İbrâhim 10. senede Rebiülevvel ayının bitimine 10 gece kala vefat ettiğini" söylemiştir.²⁷⁸ İbn Asâkir de yine Vâkıdî'den bize aktardığı rivayetinde "İbrâhim 10. senede Rebiülevvel ayının bitimine 10 gece kala vefat etmiştir." der.²⁷⁹

İbn Abdülber, Ümmü Bürde'den rivayetle "İbrâhim'in 18 ay yaşadığını h. 10. senenin Zilhicce ayında vefat ettiğini, belki de h. 8. senede Zilhicce ayında doğduğunu ve h. 10. senede vefat ettiğini" rivayet eder. Vâkıdî'den aldığı rivayette "İbrâhim'in, h. 10. sende Rebiülevvel ayının bitmesine 10 gün kala Salı günü 18 aylıkken vefat ettiğini belirttikten sonra başkalarının İbrâhim'in 16 aylıkken vefat

²⁷⁴ Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî (ö. 345/956) el-Mes'ûdî, **Mürûcû'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher**, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, C. I, 4. bs., Kahire, 1964, s. 285.

²⁷⁵ ez-Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, C. II, s. 698.

²⁷⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 131.

²⁷⁷ el-Belâzürî, **Ensâbü'l-Esrâf**, C. I, s. 199.

²⁷⁸ el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, C. III, s. 336.

²⁷⁹ İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dimaşk**, C. III, s. 145; en-Nevevî, **Tehzîbü'l-Esmâ' ve'l-Lugât**, C. I, s. 139.

ettiğini söylediklerini” belirtir. Yine Abdullah b. Müemmel el-Mahzûmî, *Tarih*’inden aldığı rivayette, “Sonra h. 10. sene girdi, onda İbrâhim vefat etti. İbrâhim vefat ettiği zaman Güneş tutuldu. Güneş o gün 12 saat boyunca tutuldu. İbrâhim 16 ay 8 günlükken vefat etti. Başkaları da onun 16 aylık ve 6 günlükken vefat ettiğini söyler.” demektedir.²⁸⁰ Bu h. 10. senedir. İbn İshâk’ın Hz. Âişe’den naklettiği rivayette ise 18 aylıkken vefat ettiği bilgisi verilmektedir. Yalnız bu rivayette Hz. Âişe’den sonraki râvi Amre bt. Abdurrahman’dır. Rivayette yer alan Güneş’in 12 saat tutulduğu bilgisi hatalıdır. Zira Ya’kûbî’de geçen rivayetteki “Gündüz iki saat Güneş tutuldu.” ifadesi daha doğru görünmektedir.²⁸¹

İbn Hacer, İbrâhim’in ölümüyle ilgili Vâkıdî’den yaptığı nakilde “h. 10. yılda Rebiülevvel ayının bitmesine 10 gün kala Pazartesi günü vefat etmiştir.” bilgisini verdikten sonra İbn Hazm’ın “İbrâhim, Peygamber’den üç ay önce vefat etti.” rivayetini nakletmektedir. Daha sonra İbrâhim’in h. 8. senenin Zilhicce ayında doğduğu konusunda ittifak olduğunu kaydeder.²⁸²

Görüldüğü üzere İbrâhim’in Rebiülevvel ayının bitimine 10 gün kala vefat ettiği bilgisinin kaynağı Vâkıdî’den alınan bir rivayettir. İbn Sa’d ile Vâkıdî arasında ay konusu ortak olmasına rağmen gün konusunda farklılık bulunmaktadır. Vâkıdî ayın sonu olduğunu belirtirken İbn Sa’d ayın başı olduğunu belirtmektedir.

İbrâhim’in vefatının Veda Haccı ve Hz. Peygamber’in vefatıyla da tarihlendirildiğini görmekteyiz. İbn Hazm, “İbrâhim, Peygamber’in vefatından dört ay önce vefat etmiştir.”²⁸³ derken Nüveyrî, Veda Haccı’ndan sonra İbrâhim’in vefat ettiğini söyler ki sıralamada önce Veda Haccı’nı verir. ²⁸⁴ Mes’ûdî h. 10. sene olaylarını anlatırken şöyle demektedir: “Üsâme b. Zeyd Şam topraklarına sefere gönderildi. Hâlid b. Velîd’in Benî Hâris’in bir kolu olan Benî Abdülmedân’a giden seriyyesi vardır. Bu ayda Hz. Peygamber’in oğlu İbrâhim vefat etti. Doğumundan ölümüne 1 yıl 10 ay 10 gün vardır. O günde Güneş tutulması oldu. Ramazan ayında

²⁸⁰ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071) İbn Abdülber, *el-İstî‘âb fî Ma‘rifeti’l-Ashâb*, Amman, Dârü’l-A‘lâm, 2002, s. 39-40.

²⁸¹ el-Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, C. I, s. 139.

²⁸² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, C. III, s. 353.

²⁸³ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi’l-‘Arab*, C. I, s. 15.

²⁸⁴ Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî (ö. 733/1333) en-Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb fî Fünûni’l-Edeb*, C. XVI, 1. bs., Beyrut, Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2004, s. 296.

Ali b. Ebû Tâlib'in Yemen Seriyyesi vardır. Zilkâde ayının sonuna 5 gün kala Hz. Peygamber Veda Haccı için Medine'den çıktı.”²⁸⁵

Mes'ûdî'nin rivayetinde tarihlendirme için bizim işimizi kolaylaştıracak birkaç nokta bulunduğu için bu rivayet bizim için önemlidir. Rivayetten anlaşıldığına göre İbrâhim'in ölümü Ali b. Ebû Talib'in Yemen Seriyyesi'nin olduğu Ramazan ayından ve Veda Haccı'ndan öncedir. Yukarıda verdiğimiz başka bir eserinde ise Veda Haccı'nı İbrâhim'in ölümünden sonra vermiştir ki bu da bize bu bilginin yardımcı olamayacağını göstermektedir. Buna rağmen İbrâhim'in 1 yıl 10 ay yaşadığını kabul eden Ya'kûbî, Ebû'l-Fidâ rivayetleri Mes'ûdî'nin bu tarihlendirmesi ile uyumlu görünmektedir. Zira 1 yıl 10 ay, nesî uygulamasını hesaba katmaksızın h. 10. senenin Şevval ayına gelmektedir.

İbnü'l-İmâd ise bu konu ile ilgili olarak bize farklı bir bilgi vermektedir, “H. 10. senede Veda Haccı yapıldı. Hicretten sonra bu hacdan başka hac yapılmadı. Bu yılda İbrâhim bir buçuk senelik iken vefat etti. Bazı Şâfiî âlimleri İbrâhim'in öldüğü gün Güneş'in tutulduğunu zikreder. Bazı felek âlimleri bunu reddeder. Güneş ayın 28 veya 29'unun dışında bir gün tutulmaz. İbrâhim ise o günlerin dışında ölmüştür. ‘Yâfiî, Güneş'in sadece bu tarihlerde tutulduğu bilgisinin doğrulanması gerektiğini söyler.’ demektedir.”²⁸⁶

Bu rivayetlere gözönünde bulundurarak, nesi uygulanmış olma ihtimalini hesaba katmadan ay hesaplaması yaptığımızda İbrâhim'in doğduğu ay olan h. 8. Senenin Zilhicce ayından sonra yani Muharrem ayını 1. ay olarak kabul edip saymaya başlarsak 16. ay Rebûlâhir ayına, 18. ay Cemâziyelâhir ayına, 1 sene 10 ay ise Şevval ayına denk gelmektedir. Fakat kaynaklarda İbrâhim'in vefat tarihi olarak verilen aylarda bu üç ayda bulunmaz. Ay belirtilen rivayetlerde Rebiülevvel ayı verilmiştir. Hz. Peygamber Veda Haccı'nda nesi uygulamasını kaldırdığını, ayların bu ayda çakıştığını, bundan sonra nesî yapılmamasını söylemiştir. Nesî uygulanan yılları tespit edildiği bir çalışmada da h. 9. senede bir ay nesî uygulaması yapıldığı

²⁸⁵ Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdî el-Hüzelî (ö. 345/956) el-Mes'ûdî, **et-Tenbîh ve'l-İsrâf**, Beyrut, Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1981, s. 101.

²⁸⁶ Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî (ö. 1089/1679) İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb**, thk. Abdülkâdir el-Arnaût ve Mahmûd el-Arnaût, C. I, Beyrut, Dâru İbn Kesir, 1986, s. 7.

belirtilmiştir.²⁸⁷ Bu durumda 16 aylıkken vefat ettiğini kabul ettiğimizde vefatı Rebiülevvel ayına, 18 aylıkken vefat ettiğini kabul ettiğimizde Cemâziyelevvel ayına denk gelmektedir. Rebiülevvel ayının milâdî karşılığı Haziran ayıdır. Cemâziyelevvel ayının milâdî karşılığı ise Ağustos ayıdır. Câbir b. Abdullah ise çok sıcak bir günde Güneş'in tutulduğunu ve insanların baygınlık geçirecek hale geldiklerinden bahseder. Câbir b. Abdullah'ın rivayetinde yer alan hutbenin İbrâhim'in ölümünde vazedilen hutbe ile aynı olmasından dolayı rivayetin baş kısmında geçen "sıcak bir günde" ifadesi de Esmâ bt. Ebû Bekr'nin rivayetinde geçen "sıcaktan ve ayakta durmaktan baygınlık geçirecek duruma gelmesi" ifadeleri de aynı zamanda yaşanan bir olaydan bahsedildiğini gösterebilir. Neticede bu noktada, Semüre b. Cündeb, Câbir b. Abdullah ve Esmâ bt. Ebû Bekr'den gelen rivayetler sıcak bir gün konusunda ortaktır. İbrâhim'in 1 yıl 10 ay yaşadığını kabul ettiğimizde Ramazan ayına, bazı rivayetlerde belirtildiği gibi 10 gün yaşadığını kabul ettiğimizde ise vefat tarihi Şevval ayına denk gelmektedir ki bu da milâdî olarak 30 Aralık'tan sonradır. Yapılan bir araştırmaya göre 27 Ocak 632 Pazartesi günü saat 09.42'de Medine'den görülen bir Güneş tutulması yaşandığı tespit edilmiştir.²⁸⁸ Bu bilgiler gözönünde bulundurulduğunda da 1 sene 10 ay 10 gün rivayetinin yani Şevval ayında vefat ettiği bilgisinin daha doğru olduğu görülmektedir. İbnü'l-İmâd'dan Güneş'in ayın son günlerinde tutulması ile ilgili olarak yukarıda nakletmiş olduğumuz bilgi de bu tarihin doğruluğunu desteklemektedir.

Mübârekfurî'de nasıl tespit ettiğini belirtmese de Güneş tutulmasının olduğu tarihi milâdîye çevirerek "İbrâhim, Resûlullah hayattayken küçük yaşta hicretin 10. senesinde 28 veya 29 Şevval'de vefat etmiştir. Bu tarih milâdî olarak 27 Ocak 632 tarihine denk gelmektedir" demiştir.²⁸⁹ Bu verilen tarih de İbrâhim'in 1 yıl 10 ay 10 gün yaşadığını belirten rivayetlerin doğru olduğunu bize göstermektedir. Gün sayısının fazla veya eksik olabileceği göz önünde bulundurulmadır.

Rivayetlerden yola çıkarak olayın gelişim sürecini takip ettiğimizde şu şekilde bir manzara ortaya çıkmaktadır. Hz. Âişe'nin yanına gelen bir kadın "Allah seni

²⁸⁷ Mehmet Apaydın, **Resûlullah'ın Medine Günlüğü**, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s. 89.

²⁸⁸ **A.g.e.**, s. 96.

²⁸⁹ Safiyyürrahmân Mübârekfurî, **er-Rahîkü'l-Mahtûm**, Mekke, Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî, 1980, s. 472.

kabir azabından korusun.” dedi. Hz. Âişe, Resûlullah’a kabir azabını sordu. Resûlullah “Kabir azabından Allah’a sığın.” dedi. Sabah erkenden bineğine binerek gitti.²⁹⁰ Resûlullah olayın olduğu gün oğlu İbrâhim’in yanına gitmek için Abdurrahmanb. Avf ile birlikte yola çıktılar. Abdurrahmanb. Avf’ın yardımıyla içeri girdi. İbrâhim Ümmü Bürde’nin evindeydi; can çekişiyordu. Hz. Peygamber oraya gittikten sonra İbrâhim vefat etti.²⁹¹ Gittiği yerden kuşluk vakti döndü.²⁹² Döndüğü zaman Güneş tutulması oldu. Hz. Peygamber aceleyle kalktı, ridâsını sürükleyerek mescide girdi. Güneş açılncaya kadar iki rekâttan oluşan uzun bir namaz kıldırdı. Namazdan sonra insanlara konuşma yaptı. Bu olay 27 Ocak 632 tarihinde yaşandı.²⁹³

²⁹⁰ Muvatta’, “Küsûf”, 1.

²⁹¹ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, s. 138-44.

²⁹² Muvattâ’, “Küsûf”, 1 [Hadis no: 446].

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞ HUTBELERİ

“Arapça’da gazv masdarı ‘istemek, arzu etmek, kastetmek, niyetlenmek’ gibi mânaların yanı sıra ‘düşmanla savaşmak’ anlamında da kullanılır. Bu kökten türemiş bir isim olan gazve ise (çoğulu gazavât) ‘akın, saldırı, din uğruna yapılan savaş’ anlamına gelir.”¹

Mekkeli müşrikler Müslümanların Medine’ye hicretinden sonra da onları rahat bırakmamış önce Ensâr’a daha sonra da Resûlullah’ın Medine’de bulunan düşmanlarına haber göndererek desteklerini çekmelerini söylemişlerdir. Medineli Araplardan kendilerine destek bulamayan Mekkeliler daha sonra Yahudilerle işbirliği yaparak Müslümanlarla mücadele etmeye devam etmişlerdir.² “Hz. Peygamber, karşı taraftan darp, baskı, şiddet ve belli bir aşamadan sonra silâhlı mukabele görünce artık silâhla cevap vermekten başka çare bulamamış, bu gelişmeler neticesinde kendisine harp izni verilmiş, fiilî olarak düşmanla savaşa girişmiştir.”³

H. 2. yılda nâzil olan “Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi.” (el-Hac 22/39) ayetiyle birlikte Müslümanlara savaş izni verilmiştir. Bundan sonraki dönemde ise Resûlullah’ın vefatına kadar gazve ve seriyyeler devam etmiştir.

İbn Sa’d Resûlullah’ın bizzat katıldığı ve komuta ettiği gazve sayısının yirmi yedi, gönderdiği seriyye sayısının da kırk yedi olduğunu belirtmektedir.⁴ Resûlullah’ın katıldığı bu gazvelerde askerleri cihada teşvik edici sözler söylemesi, Allah’ın emirlerindendir. Bedir Savaşı esnasında nâzil olan “Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. İçinizden sabır ve sebat edecek yirmi kişi bulunursa onlar, iki yüz kişiye üstünlük sağlar. Eğer sizden yüz kişi olursa kâfirlerden bin kişiye üstünlük sağlar. Çünkü onlar gerçeği ve neticeyi anlayamayan bir kavimdir.”

¹ Hüseyin Algül, “Gazve”, **DİA**, C. XII, İstanbul, 1996, c. XII, s. 488.

² Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, s. 185-86.

³ Elşad Mahmudov, “Sebep Ve Sonuçları Bağlamında Hz. Peygamber’in Savaşları”, **Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin İlmî Mecmuası**, C. II, S. 2, 2005, s. 62.

⁴ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. II, s. 5.

(Enfâl, 8/65) ayeti ile müminler savaşa teşvik edildikleri gibi sayısal üstünlüğün önemli olmadığına vurgu yapılarak güvenlerinin artması da sağlanmıştır. Bu nedenle Resûlullah, Müslümanlara savaşa teşvik eden sözlerle hitap etmiştir. Resûlullah hayatı boyunca yirmi yedi gazveye katılmış olmasına rağmen biz çalışmamız esnasında bunlardan sadece birkaç tanesinde yapılan hitabı kaynaklarda tespit edebildik. Tespit edebildiğimiz hutbelerden biri yukarıdaki ayetin nüzûl sebebi olan Bedir Savaşı'nda yapılan hitap, ayetin kapsamını tam olarak karşılayan bir hitaptır. Uhud Savaşı ile ilgili ele aldığımız hutbe ise savaştan önceki istişareyi yansıtan hitaptır. Daha önce yer verildiği gibi Uhud Savaşı'nda Resûlullah, savaşın kötü gittiği esnada yanında yer alan Müslümanlara, savaşa teşvik edici sözler söylemiştir; fakat bunlar savaşa katılan bütün Müslümanlara değil sadece o esnada yanında bulunan insanlara yapılan bir hitap olduğu için hutbe kapsamında ele alınmamıştır. Mekke Fethi'nde yapılan hitaplar savaşa teşvik amaçlı değil Mekkeli müşriklere verilen eman, haram bölgenin ilanı ve orada uyulması gereken kuralları kapsayan bir içeriğe sahiptir. Tebük Seferi Resûlullah'ın katıldığı son sefer ve o zamana kadar en kalabalık askerî grup olması açısından önem arz etmektedir. Burada yer alan hitap da Veda hutbesi gibi bir nevi vasiyet ve yeni Müslüman olanlara İslâm'ın ilkelerinin anlatılması kapsamındadır. Savaşlarda irâd edilen hutbeler, ele aldığımız diğer hutbelerden farklı olarak daha çok tarihî kaynaklarda yer almakta ve bütünlüklü metinlerden oluşmaktadır.

3.1. Bedir Savaşı Hutbesi

Bedir Savaşı Müslümanlar ile Mekke müşrikleri arasında yapılan ilk savaştır. H. 2. yılda gerçekleşen bu savaşın nedeni, Müslümanların Mekkeli tüccarların ticaret kervanlarına saldırma girişimleridir.⁵ Bu girişimden haberdar olan müşrikler, kalabalık bir ordu hazırlayarak Müslümanlara saldırmaya karar verdiler.⁶ Bunun üzerine Müslümanlar da savaş hazırlıklarına başladı. İki ordu Bedir kuyuları çevresinde karşı karşıya geldi. Yapılan bu ilk savaşta müşriklerin sayısı Müslümanların sayısının yaklaşık üç katı olmasına rağmen müşrikler ağır yenilgiye

⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, C. I, s. 606.

⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, C. I, s. 609.

uğradılar.⁷ Müşriklerin liderlerinden ölenler oldu.⁸ Bu savaş Müslümanların öz güvenlerinin artmasını sağladığı gibi müşriklere de güç dengesinin değişmeye başladığını göstermesi açısından önemlidir.

3.1.1. Hutbe ile İlgili Rivayetler

Bedir Savaşı'nda irâd edilen hutbe Vâkıdî'nin (ö. 207/823) *Kitâbü'l-Meğâzî*, Makrîzî'nin (ö. 845/1442) *İmtâ'u'l-Esmâ*⁹ ve Halebî'nin (ö. 1044/1635) *es-Sîretü'l-Halebiyye*¹⁰ eserlerinde yer almaktadır. Makrîzî kaynak vermemiş olmasına rağmen Vâkıdî rivayetiyle aynı rivayeti nakletmiştir. Halebî hutbeden bahsetmiş, fakat hutbenin küçük bir bölümünü nakletmiştir.

3.1.1.1. Vâkıdî Rivayeti

“Bedir günü Resûlullah, ashabına hitap etti. Allah’a hamd ü senâda bulunduktan sonra, ‘Şüphesiz ki sizleri Allah’ın teşvik ettiklerine teşvik ediyor, Allah’ın yasakladıklarından menediyorum. Elbette ki Allah’ın şanı yücedir. O, ancak hakkı emreder; doğruluğu sever. Hayır işleyen kimselere kendi katında üstün mevkiler verir. Böylece bu kimseler artık bu mevkiler ile anılırlar ve birbirlerine üstün olurlar. Şüphesiz ki sizler artık hakkın mevkilerinden birinde bulunmaktasınız. Allah bu mevkide, yalnızca onun rızasını kazanma temennisi ile yapılanları kabul eder. Muhakkak ki zor anlarda gösterilen sabır sayesinde Allah kaygıları giderir, darlık ve kederden kurtarır. Sizler de bu nedenle ahirette kurtuluşa ereceksiniz. Allah’ın Nebî’si aranızda, sakındırdıklarından kaçınmanızı ve emrettiklerine uymanızı istiyor. Bugün Allah katında kerih görülen bir işe bulaşarak onun gazabını celbetmekten sakının. Zira Allah , “Allah’ın gazabı, sizin kendinize olan kötülüğünüzden elbette daha büyüktür.” buyuruyor. Kitabında size emredilenlere bakın. Ayetlerini düşünün. Sizler zillet içerisinde iken onunla sizleri nasıl aziz kıldığını hatırlayın. Öyleyse Allah’ın kitabına, emirlerine sımsıkı sarılın ki Rabbiniz sizden razı olsun. Bu topraklarda Allah’ın hiçbir emrini çiğnemeyin ki size vadettiği rahmet ve mağfirete nail olabilesiniz.

⁷ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. II, s. 12.

⁸ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. II, s. 17.

⁹ Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî (ö. 845/1442) el-Makrîzî, **İmtâ'u'l-Esmâ Bimâ li'r-Resûl Mine'l-Ebnâ'i (enbâ'i) ve'l-Ahvâl ve'l-Hafede ve'l-Metâ'**, nşr. Abdullah İbrâhim el-Ensârî, şrh.: Mahmûd Muhammed Şâkir, C. I, 2. bs., Kahire: Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, t.y., s. 81.

¹⁰ el-Halebî, **es-Sîretü'l-Halebiyye**, C. III, s. 393.

Hiçbir şüphe yok ki Allah'ın vaadi haklıdır. O'nun sözü doğrudur. Azabı da şiddetlidir. Ben ve sizler Hayy ve Kayyûm olan Allah ile birlikteyiz. Sırtımızı bir tek ona dayadık. Sadece ona bağlandık. Sadece ona tevekkül ettik. Dönüş de ancak ona olacaktır. Allah bana ve Müslümanlara mağfiret etsin.”¹¹

وخطب رسول الله صلى الله عليه وسلم يومئذ فحمد الله وأثنى عليه ثم قال وهو يأمرهم ويحثهم ويرغبهم في الأجر أما بعد فإني أحتكم على ما حثكم الله عليه وأنهاكم عما نهاكم الله عنه فإن الله عظيم شأنه يأمر بالحق ويحب الصدق ويعطي على الخير أهله على منازلهم عنده به يذكرون وبه يتفاضلون وإنكم قد أصبحتم بمنزل من منازل الحق لا يقبل الله فيه من أحد إلا ما ابتغى به وجهه. وإن الصبر في موطن البأس مما يفرج الله به الهم وينجي به من الغم وتدركون به النجاة في الآخرة. فيكم نبي الله يحذركم ويأمركم فاستحيوا اليوم أن يطلع الله عز وجل على شيء من أمركم يمقتكم عليه فإن الله يقول {لمقت الله أكبر من مقتكم أنفسكم} انظروا إلى الذي أمركم به من كتابه وأراكم من آياته وأعزكم بعد ذلة فاستمسكوا به يرض ربكم عنكم. وأبلوا ربكم في هذه المواطن أمرا، تستوجبوا الذي وعدكم به من رحمته ومغفرته فإن وعده حق، وقوله صدق وعقابه شديد. وإنما أنا وأنتم بالله الحي القيوم إليه ألقانا ظهورنا، وبه اعتصمنا، وعليه توكلنا، وإليه المصير يغفر الله لي وللمسلمين

Muhammed b. Sâlih → Yezîd b. Rûmân → İbn Ebû Habîbe → Dâvûd b. el-Husayn → **Vâkıdî**

Vâkıdî rivayeti ortak senedle zikretmiştir. Rivayette “Allah’ın size öfkesi şimdi sizin kendinize öfkenizden elbette daha şiddetlidir.” Mü‘min 40/10 ayeti yer almaktadır. Mü‘min sûresinin Mekki sûrelerden olduğu kabul edilmektedir.¹² Bu nedenle ayetin nüzûl zamanıyla hutbenin irâd edilme zamanı arasında uyumsuzluk bulunmamaktadır.

3.1.2. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Bedir Savaşı’ndaki hutbe ile ilgili ulaşabildiğimiz en eski kaynak Vâkıdî’nin *Meğâzî*’sinde yer alan rivayettir. Halebî, hutbe metninin tamamını vermek yerine sadece “Allah’ın teşvik ettiklerine sizi teşvik ediyorum. Muhakkak ki Allah zor zamanlarda gösterilen sabır sayesinde kaygıları giderir, darlık ve kederden kurtarır.” şeklinde vermektedir.¹³ Makrîzî, hutbenin tamamını vermekte fakat hangi kaynaktan aldığı konusunda bilgi vermemektedir. Makrîzî’de yer alan rivayet Vâkıdî rivayeti ile

¹¹ el-Vâkıdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, C. I, s. 58-9.

¹² İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, C. VII, s.127.

¹³ el-Halebî, *es-Sîretü’l-Halebiyye*, C. III, s. 393.

aynıdır. Safların düzenlenmesinden sonra Muhacir, Hazrec ve Evs'e sancaklar verildikten sonra hitaba yer verir.¹⁴

İki rivayetin neredeyse tamamı aynıdır. Sadece birkaç yerde anlamı bozmayacak kadar ufak farklılıklar bulunmaktadır. Rivayetlerin verildiği olay sırası da benzerlik göstermektedir. Vâkıdî, rivayeti vermeden önce Hz. Peygamber'in ashabıyla birlikte en son yerleştikleri yere geldikleri, orada Hz. Peygamber için hurma dallarından bir gölgelik yapıldığı ve kapısında Sa'd b. Muâz'ın beklediği Resûlullah'ın Hz. Ebû Bekir ile oraya girdiğini zikreder. Sabah olduğunda Kureyş gelmeden önce Resûlullah ashabını saflara dizmiş, onların saflarını düzenlemiştir.¹⁵ Daha sonra "Hz. Peygamber, muhacirlerin sancağını Mus'ab b. Umeyr'e, Hazrec'in sancağını Hubâb b. Münzir'e ve Evs'in sancağını da Sa'd b. Muâz'a vermiştir. Saflar oluşturulduktan sonra Hz. Peygamber ashaba hitap etmiştir."¹⁶ Bundan sonra ise savaşın başlaması ve süreçleri anlatılmaktadır. Makrîzî, "Hz. Peygamber için gölgelik yapıldıktan sonra şiddetli bir rüzgâr estiğini, bu rüzgârla birlikte meleklerin yardıma geldiğini daha sonra Hz. Peygamber'in safları düzelterek sancakları dağıttığını ve orduda bulunanlara hitap ettiğini" anlatır.¹⁷

Halebî'de, "Müslümanların konakladıkları gecede yağmur yağdı. Resululah geceyi 'Ya Hayyu Ya Kayyûm!' diye dua ederek geçirdi. İnsanları uyku bastı. Fecir vaktinde insanlara çağrı yapıldı. İnsanların ağaçtan ve deve derisinden yapılan çadırlarından çıkarak gelip namaz için toplandılar. Hz. Peygamber namazı kıldırdıktan sonra insanları savaşa teşvik edip cesaretlendirmek için bir konuşma yaptı." demektedir.¹⁸ Yukarıda söylediğimiz gibi Halebî, hutbenin sadece baş kısmını vermiş, devamını getirmemiştir. Vâkıdî'den farklı olarak bu olay anlatıldıktan sonra Hubâb b. Münzir'in, Resûlullah'ın yanına gelerek konakladıkları yerin savaş için uygun olmadığı eğer bu Allah'ın emri değilse kuyuların orada konaklamanın savaş stratejisi açısından daha uygun olacağını söylediği nakledilmektedir. Daha sonra Halebî ilerleyen sayfalarda sabah namazını kıldırdıktan sonra Resûlullah'ın safları

¹⁴ el-Makrîzî, **İmtâ'u'l-Esmâ**, C. I, s. 100.

¹⁵ el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. I, s. 56.

¹⁶ el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. I, s. 58-59.

¹⁷ el-Makrîzî, **İmtâ'u'l-Esmâ**, C. I, s. 80.

¹⁸ el-Halebî, **es-Sîretü'l-Halebiyye**, c. III, s. 393.

düzenlediğini, Müslümanlara nasıl savaşmaları gerektiğini anlatan sözlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Resulullah safları düzelttikten sonra ‘Kavim size yaklaştığında onları ok ile uzaklaştırın [ok ile savaşın]. Oklarınızı düşman size yaklaşmadan kullanıp israf etmeyin, uzaktan atılan oklar zayi olmaktadır. Yanınıza iyice yaklaştıklarında kılıç kullanın.’ dedi. Sonra Resûlullah insanlara hitap etti. Onları savaşa ve sabra teşvik etti. ‘Zorluk zamanında sabredeni Allah gam ve kederden kurtarır.’ [dedi.]”¹⁹

Buradaki rivayetin baş kısmında, nasıl savaşılacağını anlatan konu Vâkıdî’de yer almamaktadır. Sadece Vâkıdî’de değil diğer tarih kaynaklarında da bu rivayete rastlamadık. Bazı çağdaş çalışmalarda orduya talimat olarak geçen bu bölüm şu şekilde verilmektedir:

“Hatlarınızı bırakıp ayrılmayınız! Bir yere kımıldamadan yerlerinizde sebat ediniz. Ben emir vermedikçe savaşa başlamayınız. Oklarınızı, düşman size yaklaşmadan kullanıp israf etmeyiniz. Düşman kalkanını açtığı zaman okunuzu atınız. Düşman iyice sokulunca elinizle taş atınız. Daha da yaklaşırsa mızrak ve kargılarınızı kullanınız. Kılıç en sonunda düşmanla göğüs göğse geldiği vakit kullanılacaktır.”²⁰

Halebî rivayetinin kimden alındığı konusunda bilgi verilmezken herhangi bir sened bilgisi de bulunmamaktadır.

Rivayetlerde hutbeden parçalar olabileceğini düşünerek neredeyse bütün hutbe metnini kelime kelime ve kelime grupları halinde tarama yapmamıza rağmen Vâkıdî’de geçen hutbe metni ile alakalı bir sonuç elde edemedik. Resûlullah’ın Bedir Savaşı’nda ashabına yaptığı hitaplarla ilgili kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Vâkıdî ve Halebî’nin eserlerinde hitap olarak geçen ifade, diğer eserlerde hitap olarak ifade edilmemiş; sadece Hz. Peygamber’in Müslümanları

¹⁹ A.g.e., C. III, s. 403.

²⁰ Tahsin Ekim, “Bedir Savaşını Hazırlayıcı Etkenler ve Sonuçları”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi, 2010, s. 40; Salih Suruç, **Kâinatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı**, İstanbul, Nesil, 2004, s. 325; Hamîdullah, **Hiz. Peygamber’in Savaşları**, s. 28. Yaptığımız araştırma esnasında bu bölümün daha çok hadis kaynaklarında geçtiğini gördük. İncelenen rivayetlerden edindiğimiz bilgiye göre bunun aslında Peygamber’imizin orduya hitabından ziyade ashabı ile istişare esnasında Resûlullah’ın düşmanla nasıl savaşsınız, sorusuna Âsim b. Sâbit’in belirttiği savaş stratejisi olarak geçmektedir. Konu ile ilgili olarak daha geniş bilgi için Bkz. el-Heysemî, **Mecma’u’z-Zevâ’id**, C. II, s. 590; et-Taberânî, **el-Mu’cemü’l-Kebîr**, C. XXIV, s. 34; İbn Hacer, **el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe**, C. I, s. 211; el-Hindî, **Kenzü’l-‘Ummâl**, C. VI s. 356,462,468; el-Halebî, **es-Sîretü’l-Halebiyye**, C. III, s. 402.

savaşa ve cihada teşvik ettiği söylenmiştir. Bununla birlikte toplam üç hitap bulunmaktadır. Savaşa teşvik ettiği zamanla ilgili olarak iki farklı bilgi bulunmaktadır. Bunlardan ilki sabah namazının kılınmasından sonra Hz. Peygamber'in safları düzenleyerek insanları savaşa teşvik etmek için yaptığı hitaptır. İkincisi, savaşın başlamasından sonra Resûlullah ile Hz. Ebû Bekir'in gölgeliğe girmeleri, Resûlullah'ın orada Allah'a dua ettikten sonra çıkarak insanları savaşa teşvik etmesidir.

Bunlardan ilk olarak verdiğimiz bütün ordunun toplanıp onlara yapılan bir hitap olması açısından sadece bu rivayeti ele aldık. Maalesef bu hutbe metninde Vâkıdî, ortak sened ile rivayeti verdiği için râviler hakkında bir inceleme yapmadık. Râviler arasında geçen Yezîd b. Rûmân'dan gelen rivayetlere baktığımızda Bedir Savaşı ile ilgili birçok rivayetine rastlamamıza rağmen hutbede geçen konular hakkında rivayetine rastlanmamıştır. Elimizdeki metin tam olarak Vâkıdî ve Makrîzî'de geçmekle birlikte bunlar da neredeyse tamamen aynı metinlerden oluşmaktadır. Sadece Vâkıdî'de "Mevkilerden" ifadesi Makrîzî'nin metninde bulunmamaktadır. Bu da metnin anlamını bozacak bir farklılıktan ziyade yazım hatasından oluşan bir eksiklikten kaynaklanmış gibi görünmektedir. Bu nedenlerden dolayı rivayetler arasında bir inceleme yapılamamıştır. Hutbe savaşa teşvik nedeyle irâd edildiği için o zaman yaşanan hadiselerden yansımaları rastlanmamıştır.

3.1.2.1. Hutbe Metni

Hutbe metni olarak sadece Vâkıdî tarafından nakledilen rivayet bulunduğu için tekrarı önlemek amacıyla yeniden verilmemiştir.

3.1.3. Hutbenin Tarihsel Bağlamı

Hutbenin tarihlendirmesinin yapılabilmesi için öncelikle kısa bir biçimde Bedir Savaşı'ndaki tarihlendirmelere değinip daha sonra hutbenin irâd edildiği zamanı tespit etmeye çalışacağız.

Rivayetler arası farklılıklar daha Hz. Peygamber'in savaş için yola çıkış tarihinin tespitinde başlamaktadır. Resûlullah'ın hicretin 19. ayının başında Ramazan ayında Medine'den çıktığı konusunda ittifak bulunmaktadır. İbn Hişâm, Ramazan'ın

8'inde Pazartesi yola çıkıldığını söylerken²¹ İbn Habîb 8'inde Çarşamba gününü yola çıkılan tarih olarak verir.²² İbn Sa'd'da 12. gecesini Cumartesi verilirken²³ Vâkıdî 12 Ramazan Pazar günü olarak vermektedir.²⁴ Görüldüğü üzere rivayetlerden bir kısmı 8. günde yola çıkıldığını bir kısmı da 12. günde yola çıkıldığını belirtmektedir. Fakat aynı günleri belirtenler arasında da gün isimleri konusunda çelişkiler yer almaktadır. İbn Sa'd da geçen bir rivayet konuya açıklık getirmesi açısından önemlidir. Bu rivayete göre "Medine ile Bedir arasında sekiz konak yeri bulunmaktadır. Resûlullah'ın Medine'den "Revhâ" üzerinden Bedir'e gittiği yol ise dört günlük bir yolculuk süresini kapsamaktadır."²⁵ "17 Ramazan Cuma günü Bedir Savaşı'nın yapıldığı tarih olarak kabul edilmektedir."²⁶ Bu durumda Resûlullah'ın Medine'den çıkış tarihi olarak 12 Ramazan daha uygun görünmektedir.

Hutbenin irâd edildiği zaman ile ilgili rivayetlerin incelemesine geçmeden Bedir Savaşı'nda, özellikle savaş için en son konaklanan yerde gerçekleşen olaylara değinmenin hutbenin tam zamanını tespit etmek açısından yararlı olacağını düşündüğümüzden önce o gün yaşanan olayları ele alıp sonra hutbenin zamanının incelemesine geçeceğiz.

Kaynaklarda Bedir Savaşı'nın yapıldığı gün ile ilgili olarak bütün rivayetlerde aynı tarih verilmektedir. Medine'den Kureyş kervanının yolunu kesmek için çıkan Müslümanlar en son Bedir mevkiine savaş için gelip burada konakladılar. Bu rivayetlere göre Resûlullah ve ashâbı hicretin 2. senesinde 17 Ramazan Cuma gecesini Bedir'e geldi.²⁷ Buraya geldiklerinde ilk konakladıkları yerin savaş stratejisi açısından uygun olmadığını söyleyen Hubâb b. Münzir'in önerisiyle Müslümanlar Bedir kuyularına yakın bir tepeye yerleştiler. Yerleştikleri tepede Sa'd b. Muâz, Hz.

²¹ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. I, s. 629.

²² Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (ö. 245/860) İbn Habîb, **el-Muhabber**, tsh.: Ilse Lichtenstadter, C. I, Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1942, s. 111.

²³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 12.

²⁴ el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. I, s. 20.

²⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 13.

²⁶ Şulul, **İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi**, s. 219.

²⁷ el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. I, s. 52; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 15,17,18; İbn Hibbân, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. I, s. 157; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve's-Şemâ'il ve's-Siyer**, C. I, s. 383.

Peygamber için bir gölgelik yapılmasını teklif etti.²⁸ Gölgeğin yapılmasından sonra Resûlullah bütün geceyi namaz kılıp dua ederek geçirdi. Fecr vaktinde insanlar çadırlarından çıkarak Resûlullah'ın yanına geldiler. Resûlullah onlara namaz kıldırıktan sonra savaş için safları düzenledi. Onları savaşa teşvik etmek için hitapta bulundu.²⁹ “Savaş 17 Ramazan Cuma günü meydana geldi.”³⁰ İbn Sa‘d bazılarının Bedir Savaşı’nın 17 Ramazan Pazartesi günü olduğunu söylediklerini fakat bunun şaz bir rivayet olduğunu belirtir.³¹ Medine dönemindeki tarihlerin tespiti hakkında yapılan bir çalışmada h. 2. yılın Ramazan ayının Çarşamba günü başladığı tespit edilmiştir.³² Bu durumda da klasik dönem kaynaklarının verdiği 17 Ramazan Cuma günü savaşın başladığı bilgisi doğrulanmaktadır.

12 Ramazan tarihi Milâdî takvime göre 8 Mart 624 Perşembe gününe, 17 Ramazan tarihi Milâdî takvime göre 13 Mart 624 Salı gününe denk gelmektedir. Ayrıca 1 Ramazan da Pazar gününe denk gelmektedir. Bu durumda hutbenin 17 Ramazan Cuma günü sabah namazından sonra irâd edildiği anlaşılmaktadır.

3.2. Uhud Savaşı Hutbesi

Uhud Savaşı Mekke müşriklerinin, Bedir Savaşı’nın intikamını almak için gerçekleştirdikleri bir savaştır. Hicretin 32. ayında yapılan bu savaşa üç bin kişilik bir orduyla katılan müşrikler, sayıca yine Müslümanların üç katıdır.³³ Resûlullah’ın uyguladığı savaş stratejisiyle Müslümanlara yapılacak saldırıyı engellemek için tepeye okçular yerleştirildi.³⁴ Okçular sayesinde savaştaki üstünlüğü ele geçiren Müslümanlar, savaşın kazanıldığını düşünerek yerlerinden ayrılan okçular nedeniyle

²⁸ es-Süheylî, **er-Ravzü'l-Ünüf**, C. I, s. 63; İbn Sa‘d, **et-Tabakât**, C. II, s. 16.

²⁹ el-Beyhakî, **Şuabü'l-İmân**, C. XIII, s. 363; İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, C. XV, s. 312; el-Beyhakî, **Delâ'ilü'n-Nübüvve**, C. V, s. 55; et-Taberî, **Târîh**, C. I, s. 22; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. II, s. 260.

³⁰ İbn Habîb, **el-Muhabber**, C. I, s. 111; İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. I, s. 173; es-Süheylî, **er-Ravzü'l-Ünüf**, C. I, s. 67; el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. I, s. 57; Şulul, **İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi**, s. 219.

³¹ İbn Sa‘d, **et-Tabakât**, C. II, s. 18.

³² Apaydın, **Resûlullah'ın Medine Günlüğü**, s. 77.

³³ İbn Sa‘d, **et-Tabakât**, C. II, s. 38.

³⁴ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. II, s. 65.

daha sonra savaş kaybedildi. Bu savaşta Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza ile birlikte yaklaşık yetmiş Müslüman şehit oldu.³⁵

Rivayetlerde de görüleceği üzere, Uhud Savaşı'ndan önce Resûlullah ashabı ile müşriklerin saldırısına nasıl karşılık vermeleri gerektiği üzerinde istişarede bulundu. Bedir Savaşı'na katılmamış olan veya genç oldukları için savaşmaya istekli olan kişilerin görüşleri üzerine Resûlullah, savaş için Medine dışına çıkmaya karar verdi. Açık alanda savaşılması konusunda ısrarcı olan sahâbiler, bu davranışlarından dolayı daha sonra pişmanlık yaşayıp Resûlullah'a nasıl isterse öyle yapmasını söylemişlerse de Resûlullah aldığı karardan dönmeyerek savaş için yola çıktı.³⁶ Uhud Savaşı'nda Resûlullah'ın tavsiyesine ve emrine karşı çıkılmış olması dikkat çekicidir. Burada ele aldığımız hutbe, Resûlullah'ın savaş öncesi gördüğü rüyayı sahâbeye anlatmasını, savaşın nasıl yapılacağı konusundaki istişareyi içermekle birlikte olayı yaşayan kişilerin düşünce ve hisleri hakkında bize detaylı bilgiler vermektedir.

3.2.1. Resûlullah'ın Gördüğü Rüya İle İlgili Rivayetler

Resûlullah'ın gördüğü rüya hakkındaki rivayetler İbn Abbâs, Câbir b. Abdullah ve Enes b. Mâlik tarikleriyle bize ulaşmıştır. Rivayetler İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât*, İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*, Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen*, Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*, Taberânî'nin (ö. 360/971) *Mu'cemü'l-Kebîr*, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Sünenü'l-Kübrâ*, Şuabü'l-Îmân ve Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* isimli eserlerinde yer almaktadır.

3.2.1.1. İbn Abbâs Rivayeti

İbn Abbâs rivayeti iki farklı tarikle bize ulaşmıştır. Rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*, Taberânî'nin *Mu'cemü'l-Kebîr*,³⁷ Beyhakî'nin *Sünenü'l-Kübrâ*³⁸ ve Zehebî'nin *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*³⁹ isimli eserlerinde yer almaktadır.

³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. II, s. 40-42.

³⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. II, s37-37.

³⁷ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, C. XXIV, s. 394.

³⁸ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, C. III, s. 41.

³⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. VI, s. 216.

1. “Resûlullah kılıcı olan Zülfikâr’ı Bedir gününde ganimet olarak aldı. Uhud gününde onunla ilgili bir rüya gördü. Resûlullah, ‘Rüyamda kılıcım Zülfikâr’ın kırıldığını gördüm. Onu, sizin içinizden olanların yenilgiye uğraması olarak tevil ettim. Bir koçun terkimde olduğunu gördüm. Koçu orduya tevil ettim. Sağlam bir zırh gördüm. Onu Medine olarak tevil ettim. Boğazlanan sığırlar gördüm. Sığırlar Allah’a yemin olsun ki hayırdır.’ dedi.”⁴⁰

حدثنا سريج حدثنا ابن أبي الزناد عن أبيه عن الأعمى عبيد الله بن عبد الله بن عتبة بن مسعود عن ابن عباس قال تنفل رسول الله صلى الله عليه وسلم سيفه ذا الفقار يوم بدر وهو الذي رأى فيه الرؤيا يوم أحد فقال رأيت في سيفي ذي الفقار فلا فأولته فلا يكون فيكم ورأيت أني مرقد كبشا فأولته كبش الكتبية ورأيت أني في درع حصينة فأولتها المدينة ورأيت بقرا تذبح فبقر والله خير فبقر والله خير فكان الذي قال رسول الله صلى الله عليه وسلم

Süreyc → İbn Ebü’z-Zinâd → Babası [Abdullah b. Zekvân] → el-A‘mâ Ubeydulah b. Utbe b. Mes‘ûd → İbn Abbâs → **Ahmed b. Hanbel**

Rivayetler arasında cümlelerin yerleri değişmesi dışında önemli bir farklılık bulunmamaktadır. Zehebî aynı isnadla tahrîc ettiği rivayetin senedinin sahih olduğunu belirtmiştir.⁴¹

Beyhakî, İbn Abbâs’tan gelen bu rivayeti uzunca bir senedle tahrîc etmiştir. İbn Ebü’z-Zinâd’a kadar aynı devam eden sened daha sonra farklılaşmıştır. Metnin rüya ile ilgili kısmı Ahmed b. Hanbel’in tahrirciyle neredeyse aynı olmasına rağmen cümle sıralaması karışık verilmiştir. Aynı senedle aktarıldığı ve metinde anlam ve kelime farklılıkları bulunmadığı için Beyhakî metni verilmemiştir.⁴²

2. “Ebû Süfyân ve arkadaşları Uhud günü geldikleri zaman Resûlullah ashabına, ‘Ben bir rüya gördüm. Kılıcım Zülfikâr’ın ucu kırılmıştı. O musibettir. Sığırların boğazlandığını gördüm. O da musibettir. Zırhımı üstümde gördüm. O Medine’dir. Allah’ın izniyle ona ulaşamazlar.’ dedi.”⁴³

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. IV, s. 259 [Hadis no: 2445].

⁴¹ Zehebî, **Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ**, C. VI, s. 216. İbn Hacer, senedde yer alan Abdurrahman b. Ebü’z-Zinâd’ın sadûk olduğunu fakat Bağdat’a geldikten sonra hafızasının bozulduğunu söyler. Bkz. İbn Hacer, **Takrîbü’t-Tehzîb**, C. I, s. 340. Sâlih b. Ahmed b. Hanbel ise babasından rivayetle muzdaribü’l-hadis olduğunu belirtmiştir. Muâviye b. Sâlih, Yahyâ b. Maîn’den rivayetle zayıf demiştir. Ali b. el-Medîni babasından rivayetle Medine’deki rivayetlerinin sahih, Bağdat’taki rivayetlerinin Bağdatlılar tarafından fesada uğradığını ve zayıf kabul ettiklerini söyler. Bkz. el-Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, C. XVII, s. 97.

⁴² el-Beyhakî, **es-Sünenü’l-Kübrâ**, C. III, s. 41; el-Beyhakî, **Delâ’ilü’n-Nübüvve**, C. V, s. 228.

⁴³ et-Taberânî, **el-Mu‘cemü’l-Kebîr**, C. XXIV s. 394.

حدثنا محمد بن جعفر الرازي قال حدثنا علي بن الجعد قال حدثنا ابو شيبه عن الحكم عن مقسم عن بن عباس قال لما نزل بالنبي صلى الله عليه وسلم يوم احد ابو سفيان واصحابه قال لاصحابه اني رايت في المنام ان سيفي ذا الفقار انكسر وهي مصيبة ورايت بقرا تذبح وهي مصيبة ورأيت علي درعي وهي مدينكم لا يصلون اليها ان شاء الله

Muhammed b. Ca'fer er-Râzî → Ali b. el-Ca'd → Ebû Şeybe → el-Hakem → Miksem → İbn Abbâs → **Taberânî**

İbn Abbâs'tan gelen iki metin arasında ufak farklılıklar bulunmaktadır. İlk rivayette kılıcım kırıldı ifadesi ikincisinde kılıcımın ucu şeklindedir. İlk rivayette yer alan koç ile ilgili kısım ikinci de yer almaz. İlk rivayetteki sağlam zırh, ikincisinde üstümde zırh olarak değişmiştir. Rivayetlerde benzer ibareler kullanılsa da farklılık olduğu görülmektedir.

Rivayetin senedinde yer alan Ebû Şeybe cerh edilmiştir.⁴⁴

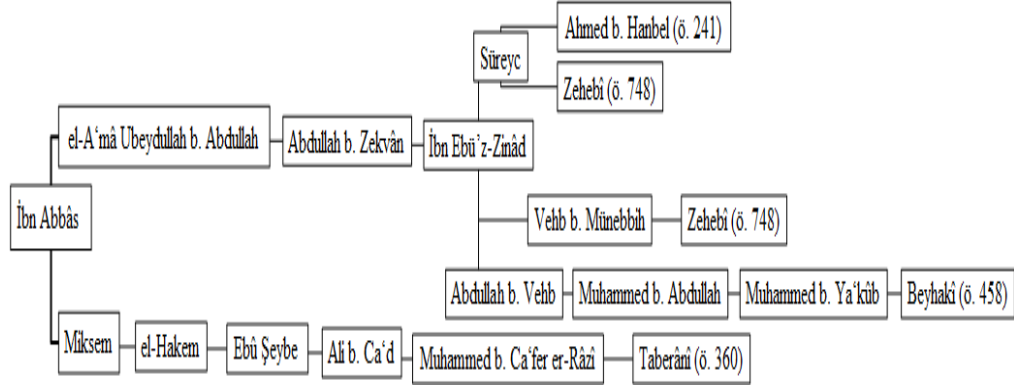
Heysemî, Taberânî ile aynı olan bu rivayeti tahric etmiş fakat sened bilgilerini vermemiştir. Rivayetten sonra da Taberânî'nin *Mu'cemü'l-Kebîr* ve *Mu'cemü'l-Evsat*'ta Ebû Şeybe tarikiyle tahrîc ettiğini, onun metruk olduğunu belirtmiştir.⁴⁵

Uhud savaşıdan önce Resûlullah'ın ashabı ile rüyayı anlatarak yaptığı istişare hakkında sadece Zehebî bilgi vermiştir. Diğer rivayetler bağlam olmaksızın zikredilmiştir. Rivayete Zülfikârla başlanarak sonra Uhud günü onunla ilgili bir rüya görüldüğünün anlatılması da diğer rivayetlerden ayrılan bir nokta olmakta birlikte Zülfikâr'ın rivayetin odak noktası haline getirildiğini de söylemek mümkündür.

⁴⁴ Ebû Dâvûd, Muâviye b. Sâlih ve Ebû Hâtîm tarafından zayıf olarak nitelendirilmiştir. Ebû Bişr ed-Dûlâbî metrûkü'l-hadîs, Tirmizî münkerü'l-hadîs olduğunu söylemişlerdir. Bkz. el-Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, C. II, s. 149. Metrûkü'l-Hadîs: İttihâm bi'l-Kizb, kesretü'l-galat, fîsk gibi birçok cerh sebebiyle tenkid edilen râvinin tek başına rivayet ettiği hadise denir. Bkz. Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, s. 99. Münkerü'l-Hadîs: Çokça münker hadis rivayet eden râviye denir. Rivayet ettiği hadisler alınmaz, terk edilir. Bkz. **A.g.e.**, s. 112.

⁴⁵ el-Heysemî, **Mecma'u'z-Zevâ'id**, C. II, s. 153.

Tablo 21: İbn Abbâs Rivayeti İsnad Şeması

3.2.1.2. Câbir b. Abdullah Rivayeti

Câbir b. Abdullah rivayeti İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât*, İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*,⁴⁶ Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*,⁴⁷ Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen*⁴⁸ ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*⁴⁹ isimli eserlerinde yer almaktadır. Rivayetin yer aldığı en eski eser İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ıdır.

“ Resûlullah, ‘Rüyamda kendimi sağlam bir zırhın içinde gördüm. Boğazlanmış sığırlar gördüm. Zırhı Medine, sığırları ise insanlar olarak tevil ettim. Dilerseniz Medine’de kalalım, yanımıza gelirlerse içeride onlarla savaşırız.’ dedi. Bunun üzerine onlar ‘Vallahi Câhiliye döneminde Medine’ye giremediler de İslâmiyet girmişken mi girecekler.’ dediler. Resûlullah onlara, ‘Siz bilirsiniz.’ dedi. Onlar da gittiler. Resûlullah zırhını giydi. Müslümanlar kendi aralarında ‘Biz ne yaptık? Resûlullah’ı reddettik.’ dediler. Resûlullah’ın yanına geldiler. ‘Ey Allah’ın Elçisi, ne dilerse yap!’ dediler. Resûlullah, ‘Bir peygamberin ümmeti için giydiği elbiseyi savaşmadan çıkarması uygun olmaz.’ dedi.”⁵⁰

قال عروة فوالله ما زال حذيفة منه بقية خير حتى لحق بالله أخبرنا عفان بن مسلم قال أخبرنا حماد بن سلمة عن أبي الزبير عن جابر بن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال رأيت كأنني في درع حصينة ورأيت بقرا منحرة فأولت أن الدرع المدينة والبقر نفر فإن شئتم أقمنا بالمدينة فإن دخلوا علينا قاتلناهم فيها فقالوا والله ما دخلت علينا في الجاهلية فتدخل علينا في

⁴⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, C. XI, s. 68 [Hadis no: 31129].

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. XXIII, s. 99 [Hadis no: 14787].

⁴⁸ Dârimî, “Rü’yâ”, 13 [Hadis no: 2159].

⁴⁹ Nesâî, “Sıfatü’s-salât”, 17 [Hadis no: 7600].

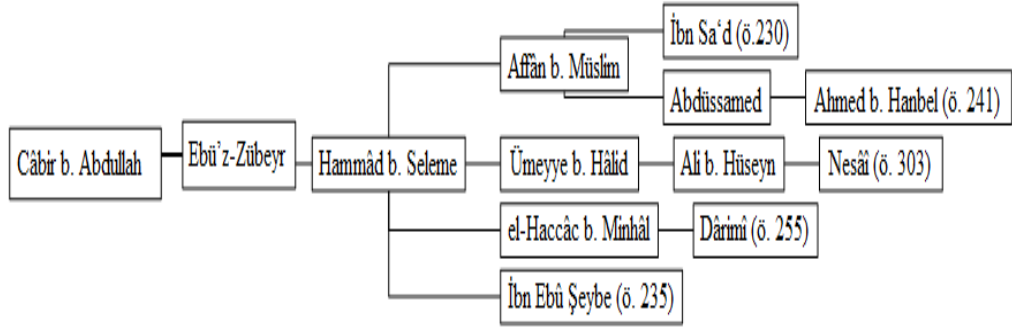
⁵⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. I, s. 45.

الإسلام قال فشأنكم إذا فذهبوا فليس رسول الله صلى الله عليه و سلم لأمته فقالوا ما صنعنا رددنا على رسول الله صلى الله عليه و سلم رأيهم فجاءوا فقالوا شأنك يا رسول الله فقال الآن ليس لنبي إذا لبس لأمته أن يضعها حتى يقاتل

Câbir b. Abdullah → Ebü'z-Zübeyr → Hammâd b. Seleme → Affân b. Müslim
→ İbn Sa'd

Ahmed b. Hanbel, Dârimî ve Nesâî rivayetleri İbn Sa'd metniyle neredeyse aynı şekildedir. Câbir b. Abdullah, Ebü'z-Zübeyr ve Hammâd b. Seleme rivayetlerdeki müşterek râvilerdir. Zehebî, rivayetin râvilerini sika olarak değerlendirmiştir.⁵¹ İbn Ebû Şeybe'de "Kendimi sağlam bir zırh içinde gördüm. Sığırların boğazlandığını gördüm." bölümü nakledilmiş, Resûlullah'ın ashabıyla olan konuşmasına rivayetlerde yer verilmemiştir.

Tablo 22: Câbir b. Abdullah Rivayeti İsnad Şeması

3.2.1.3. Enes b. Mâlik Rivayeti

Enes b. Mâlik rivayeti İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* ve Beyhakî'nin *Delâ'ilü'n-Nübüvve* isimli eserinde yer almaktadır. Rivayet

⁵¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. VI, s. 216. Ebü'z-Zübeyr, sika olarak değerlendirilmiş fakat ondan zayıf râvilerin rivayet etmesi yönüyle de zayıf olarak nitelendirilmiştir. İbn Hibbân Sikât'ında zikretmiş, rivayetlerini tamamen terk etmenin insafa sığmayacağını söylemiştir. İbnü'l-Medîni tarafından da sika olarak nitelenmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, C. IX, s. 391. Muhammed b. Hazm, Câbir'den "an" lafzıyla naklettiği ve tedlis yaptığı için rivayetlerini terk etmiştir. el-Leys, Ebü'z-Zübeyr'in yanına gittiğini, rivayet ettiklerinin hepsini Câbir'den duyup duymadığını sorduğunu Ebü'z-Zübeyr'in Câbir'den duyduklarını naklettik dediğini söylemiştir. Bkz. Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, C. IV, s. 37.

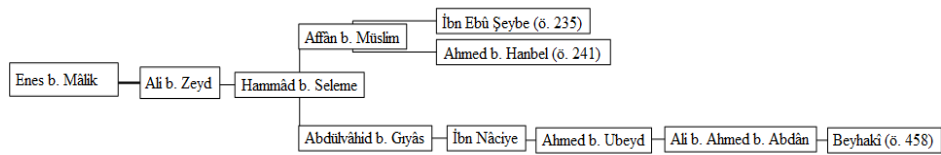
tek isnadla gelmekte olup, râvilerden Hammâd b. Seleme ve Affân b. Müslim Câbir b. Abdullah tarikleriyle ortaktır.

“Resûlullah, ‘Rüyamda sanki bir koç terkimdeydi. Sanki kılıcımın ucu kırılmıştı. Onu ileri gelenlerin öldürüleceği şeklinde tevil ettim.’ dedi. Affân ‘Bundan fazlasını bilmiyorum.’ dedi.”⁵²

حدثنا عفان ، قال : حدثنا حماد بن سلمة ، عن علي بن زيد ، عن أنس : أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : رأيت فيما يرى النائم كائني مردف كبشا ، وكان ضبة سيقي انكسرت ، فأولت أني أقتل صاحب الكتيبة ، قال عفان : كان بعد هذا شيء لم أدر ما هو .

Ahmed b. Hanbel rivayetinde ek olarak “Ehl-i beytimden adamların öldürülmesi olarak tevil ettim.” cümlesi yer almaktadır.⁵³ Beyhakî tahrîcinde ise tabirlerde farklılık oluşmuştur. Bu rivayette, “Koç kavmin ileri gelenlerinden öldürülecekler, kılıcın kırılması ise Resûlullah’ın soyundan birinin öldürülmesi” şeklinde tevil edilmiştir.⁵⁴ Enes rivayetlerinde Resûlullah’ın gördüğü rüyayı tam bilmediğini ima edecek şekilde anlatımda sanki ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade diğer rivayetlerde bulunmamaktadır. Enes b. Mâlik rivayetinde Resûlullah’ın akrabalarından öldürülecek olanlardan bahsedilmekte, Uhud savaşı rivayetlerinde yer almamaktadır. Enes b. Mâlik rivayetinin tarikinde yer alan Ali b. Zeyd Muâviye b. Sâlih, Ahmed, İbn Sa’d, Nesâî ve Yahyâ b. Maîn tarafından zayıf olarak nitelendirilmiştir.⁵⁵

Tablo 23: Enes b. Mâlik Rivayeti İsnad Şeması

⁵² İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, C. XI, s. 69 [Hadis no: 31130].

⁵³ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XXI, s. 327 [Hadis no: 13825].

⁵⁴ el-Beyhakî, **Delâ'ilü'n-Nübüvve**, C. V, s. 229.

⁵⁵ İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, C. VII, s. 283.

3.2.1.4. Musa b. Ukbe Rivayeti

Musa b. Ukbe rivayeti sadece Beyhakî tarafından iki farklı tarikle tahrîc edilmiştir.

“Resûlullah cuma gecesi bir rüya gördü. Sabah olduğu zaman ashabından bir grup yanına geldi. Onlara, ‘Dün gece rüyamda sığırlar gördüm. Vallahi hayırdır. [İbn Fulayh rivayetinde boğazlanmış sığırlar şeklinde geçer.] Kılıcım Zülfikâr’ı ucu kırılmış olarak [veya gedik olduğunu, O ikisi musibettir.] gördüm. Sağlam bir zırhın içinde olduğumu gördüm. Bir koçun terkimde olduğunu gördüm.’ dedi. Resûlullah onlara rüyasını haber verince onlar Resûlullah’a ‘Bunu nasıl tevil edersin?’ dediler. Resûlullah, ‘Gördüğüm sığırları kavimimden bir grup insana tevil ettim. Kılıcım ile ilgili gördüğüm şeyden hoşlanmadım.’ dedi. Bazı adamlar, ‘Rüyasında gördüğü kılıç yüzüne isabet eden yaradır.’ dediler. O gün düşman onun yüzüne isabet etmiş azı dişi kırılmıştı. Dudağı yarılmıştı. Bazıları da, ‘Sığırlar o gün öldürülen Müslümanlardır.’ demiştir. ‘Koçu, düşman ordusunun ileri gelenlerinin öldürülmesi olarak tevil ettim.’ [İbn Fulayh rivayetinde Allah’ın öldürdükleri şeklinde geçmektedir.] ‘Sağlam zırhı ise Medine olarak tevil ettim. Medine’de kalın. Çocuklar kalelerde kalsın. Eğer Medine’ye gelirlerse biz onlarla ara sokaklarda savaşıyoruz. Çocuklar da evlerden üzerlerine taş atarlar.’ dedi.”⁵⁶

أخبرنا أبو الحسين بن الفضل القطان ، ببغداد قال : أخبرنا أبو بكر محمد بن عبد الله بن عتاب قال : حدثنا القاسم بن عبد الله بن المغيرة ، قال : حدثنا إسماعيل بن أبي أويس ، قال : حدثنا إسماعيل بن إبراهيم بن عقبة ، عن عمه ، موسى بن عقبة ح . وأخبرنا أبو عبد الله الحافظ في المغازي قال : أخبرنا إسماعيل بن محمد بن الفضل ، قال : حدثنا جدي ، قال : حدثنا إبراهيم بن المنذر ، قال : حدثنا محمد بن فليح ، عن موسى بن عقبة ، عن ابن شهاب ، وهذا لفظ حديث إسماعيل ، عن عمه موسى بن عقبة ثم إن رسول الله صلى الله عليه وسلم أري ليلة الجمعة رؤيا ، فأصبح فجاءه نفر من أصحابه فقال : « رأيت البارحة في منامي بقرا والله خير - وفي رواية ابن فليح : بقرا تذبح - ورأيت سيفي ذا الفقار انقسم من عند طيته أو قال : به فلول فكرهته ، وهما مضببتان - ورأيت أني في درع حصينة ، وأني مردف كبشا » ، فلما أخبرهم رسول الله صلى الله عليه وسلم برؤياه قالوا : يا رسول الله ، ماذا أولت رؤياك ؟ قال : « أولت البقر الذي رأيت نفرا فينا وفي القوم ، وكرهت ما رأيت بسيفي » ، ويقول رجال : وكان الذي رأى بسيفه الذي أصاب وجهه ، فإن العدو أصابوا وجهه يومئذ ، وفصموا رباعيته ، وخرقوا شفته ، يزعمون أن الذي رماه عتبة بن أبي وقاص ، وكان البقر من قتل يومئذ من المسلمين ، وقال : « أولت الكبش أنه كبش كتيبة العدو فقتله - وفي رواية ابن فليح : « يقتله الله » - وأولت الدرع الحصينة المدينة ، فامكثوا واجعلوا الذراري في الآطام ، فإن دخل علينا القوم في الأزقة قاتلناهم ورموا من فوق البيوت »

Ebü'l-Hüseyn b. el-Fadl el-Kattân → Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdullah b. Attâb → el-Kâsım b. Abdullah b. el-Mugîre → İsmâil b. Ebû Üveys → İsmâil b. İbrâhim b. Ukbe → Amcası [Musa b. Ukbe]

⁵⁶ el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-Nübüvve*, C. V, s. 231.

Musa b. Ukbe → Ebû Abdullah el-Hâfız → İsmâil b. Muhammed b. el-Fadl → Dedesi [el-Fadl b. Muhammed] → İbrâhim b. Münzir → Muhammed b. Fulayh → Musa b. Ukbe → İbn Şihâb → **Beyhakî**

Beyhakî rivayeti olayın yaşandığı zamana dair bilgiler vermesi açısından önemlidir. Resûlullah'ın gördüğü rüyanın zamanı sadece bu rivayette belirtilmiştir. Aynı zamanda rivayetin içine farklı tevillerde eklenmiştir. Diğer rivayetlerde Resûlullah'ın sadece rüyası ve tevilî söz konusu iken bu rivayette savaş konusundaki açıklamalar da yer almaktadır.

3.2.1.5. Râvisi Belli Olmayan Rivayetler

İbn İshâk,⁵⁷ Vâkıdî, İbn Hişâm⁵⁸ ve İbn Sa'd⁵⁹ ve sonraki birçok müellif tarafından nakledilen rivayetlerde râviler zikredilmemiştir. Bu rivayetlerin tamamını vermek yerine diğer metinlerden farklılıklarına değinilecektir.

İbn İshâk ve İbn Hişâm'da Kureyşlilerin geldiğini öğrendiklerinde Resûlullah'ın rüyasından bahsettikten sonra Medine'de kalın onları bulunduğu yerde bırakın, gelirlerseniz savaşırız dediği rivayet edilmektedir. İbn İshâk rivayetinde kılıcın ucunun kırıldığı, İbn Hişâm rivayetinde gedik açıldığı nakledilmiştir. İbn Hişâm'da boğazlanan sığırlardan bahsedilirken İbn İshâk'ta bu yer almaz. İbn Hişâm rivayetinde ek olarak kılıçtaki gedik ehl-i beyt olarak tevil edilmiştir. Kılıcın adı iki rivayette de verilmemiştir. İki rivayetin sonunda da Resûlullah'ın Medine'den çıkmaktan hoşlanmadığı belirtilmiştir. Rivayetlerde rüyanın görüldüğü zamanla ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Vâkıdî ve İbn Sa'd rivayetinde Sa'd b. Muâz ve Useyd b. Hudayr'ın cuma gecesi müşriklerin saldırılarından endişe ettiklerinden dolayı Resûlullah'ın kapısında nöbet tuttukları nakledilten sonra Resûlullah'ın o gece rüya gördüğü, sabah kalktıktan sonra minbere çıkarak insanlara rüyasını anlattığı rivayet edilmektedir.

Vâkıdî'de yer alan rivayette, "Hz. Peygamber minbere çıktı. Allah'a hamd ü senâ ettikten sonra, 'Ey insanlar! Bir rüya gördüm. Sanki güçlü bir zırhın içindeydim. Sanki kılıcım

⁵⁷ İbn İshâk, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, s. 113.

⁵⁸ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. II, s. 61.

⁵⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 38.

Zülfikâr'ın ucu kırılmıştı. Ayrıca kesilen sığırlar gördüm. Bir de sanki bir koçun peşine düşüyordum.' dedi. İnsanlar bu rüyayı nasıl tevîl ettiğini sordular. Resûlullah, 'Güçlü zırh Medine'dir. Kılıcımın kenarının kırılması bir musibetin geleceğine işarettir. Kesilen sığırlar ise ashabımdan bazılarının öldürüleceğine işarettir. Peşine düştüğüm koç ise müşriklerin koçudur. Onu öldüreceğiz.' dedi.⁶⁰

Diğer rivayetlerde yer almayan son bölüm Vâkıdî ve İbn Sa'd rivayetlerinde aynı şekilde nakledilmiştir. İbn Sa'd'da ek olarak kılıcın keskin tarafının kırılmasından bahsedilmektedir.

Ya'kûbî rivayetinin başında Resûlullah'ın Medine'den çıkmak istemediği, bunu rüyasında gördüğü nakledilmektedir.⁶¹ Bu bilginin verilmesiyle çıkmak istememe nedeninin rüyaya bağlandığı görülmektedir.

Rivayetlerde ana tema aynı olduğu hâlde detaylarda farklılıklar görülmektedir. Bazı rivayetlerde Resûlullah'ın rüyayı görmesi savaşa çıktıkları gece olarak anlatıldığı hâlde bazı rivayetlerde Kureyşlilerin Uhud'a geldiklerini duyduğunda ne zaman gördüğü belli olmayan bu rüyayı anlattığı nakledilmektedir. Rüyanın tabiri konusunda da farklılıklar olmakla birlikte birbirini tutmayan teviller bulunmaktadır. Hadis kaynaklarından çok az yer almasına rağmen neredeyse bütün tarih kitaplarında rüya olayından bahsedilmesi bu konunun tarihçiler tarafından daha çok sahiplenildiğini göstermesi açısından önemlidir. Ya'kûbî rivayetinde açık biçimde ifade edildiği gibi Resûlullah'ın Medine'de kalma isteğinin rüyaya bağlanmış olması rivayetin bu kadar şöhret bulmasına neden olmuş olabilir.

3.2.2. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Resûlullah'ın Uhud Savaşı'ndan önce gördüğü rüya ile ilgili olarak Enes b. Mâlik, İbn Abbâs ve Câbir b. Abdullah'tan rivayetler bulunmaktadır. Tarih kitaplarında geçen rivayetlerin büyük çoğunluğunun ise râvi zikredilmeden aktarıldığını görmekteyiz. Rivayetler incelendiği zaman rüyanın görülme zamanı ile ilgili olarak Vâkıdî, İbn Sa'd ve İbn Seyyidünnâs'ın eserlerinde cuma gecesi bu rüyanın görüldüğü bilgisi yer almaktadır. Beyhakî ve Halebî'nin eserlerinde ise "Dün

⁶⁰ el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C. I, s. 209.

⁶¹ el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, C. I, s. 122.

gece rüyada gördüm.” ifadesi geçmektedir. Bu ifade bazı rivayetlerde “Gördüm.”, bazılarında “Rüyada gördüm.” şeklinde nakledilmiştir. Toplam 25 kaynakta geçen bu rivayetler incelendiğinde aralarında bir bütünlük oluşturmak zor görünmektedir.

Rivayetlerin bazılarında Resûlullah önce rüyayı anlatmış sonra tevilini yapmıştır. Bazılarında ise söylediği her konudan sonra tevilini yapmıştır. Rüyada geçen konularda olduğu gibi yapılan tevillerde de farklılık bulunmaktadır. Rüyada dört imge geçmektedir. Bunlardan biri boğazlanan sığırlardır. İbn İshâk’ta sığırlardan bahsedilmez.⁶² Ya’kûbî’de “sığır” kelimesi yerine “deve” kelimesi geçmektedir ki bu diğer rivayetlerden tamamen farklıdır.⁶³ İbnü’l-Esîr’de, “Sığırlar gördüm.” ibaresi vardır, fakat bunun tevilı verilmemiştir.⁶⁴ Aynı zamanda Enes b. Mâlik rivayetlerinden hiçbirinde sığırlardan ve bunların tevilinden bahsedilmemektedir. İbn Abbâs rivayetinde ise boğazlanan sığırlardan bahsedilmekte, fakat tevilı hakkında bilgi geçmemekte; sadece bunun hayır olduğu ifade edilmektedir. Kalan rivayetlerde ise sığırların boğazlanması savaşta ashabdan öldürülecek kişilere tevil edilmektedir. Rüyada geçen diğer bir konu Resûlullah’ın, kılıcının ucunda bir kırık veya gedik görmesidir. İbn Abbâs rivayetlerinde kılıcın adı Zülfikâr olarak geçmekte, Resûlullah’ın bu kılıcı Bedir savaşında ganimet olarak aldığı bilgisi de verilmektedir. Vâkıdî ve İbn Sa’d rivayetlerinde de Zülfikâr adı kullanılmaktadır. Kılıcın ucunun kırık olması Câbir b. Abdullah ve Musa b. Ukbe rivayetleri dışında bütün rivayetlerde yer almaktadır. Kılıcın ucunun kırık olmasıyla ilgili tevilde farklılıklar söz konusudur. Bazı rivayetlerde kılıcın ucunun kırık olması ehl-i beyten birilerinin ölümüne tevil edilirken bazı rivayetlerde Resûlullah’ın Uhud Savaşı’nda aldığı yara olarak yorumlanmıştır. Vâkıdî’de Resûlullah’ın kılıcının ucunun kırık olmasından rahatsız olduğunu anlatan rivayetteki olay daha sonra başka kişiler tarafından yüzünden aldığı yaraya işaret ettiği şeklinde tevil edilmiştir. Beyhakî, “Ehl-i beytimden birisinin öldürüleceği” şeklindeki tevilı aktardıktan sonra Hz. Hamza ve Talha b. Ebû Talha’nın öldürüldüğü bilgisini vermektedir.⁶⁵

⁶² İbn İshâk, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, s. 113.

⁶³ el-Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, C. I, s. 122.

⁶⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, C. II, s. 45.

⁶⁵ el-Beyhakî, *Delâ’ilü’n-Nübüvve*, C. V, s. 229.

Rüyada geçen bir diğer konu ise bazı rivayetlere göre Resûlullah'ın elini sağlam bir zırhın içinde görmesi, bazı rivayetlere göre de kendini sağlam bir zırhın içinde görmesidir. Enes b. Mâlik rivayetlerinde zırh ve tevili olan Medine hakkında bilgi geçmemektedir. İbn İshâk, İbn Hişâm, İbn Hibbân, İbnü'l-Esîr, İbn Seyyidünnâs ve Halebî'de "Elimi sağlam bir zırhın içinde gördüm." şeklinde geçen ifade diğer rivayetlerde "Kendimi sağlam bir zırhın içinde gördüm." şeklindedir. Bütün kaynaklarda bu bölüm Medine olarak tevil edilmiştir. Son olarak rüyada geçen konu Resûlullah'ın arkasında bir koç görmesidir. Bu bölüm Enes b. Mâlik, Câbir b. Abdullah, Musa b. Ukbe, Vâkıdî, İbn Sa'd ve İbn Abbâs'tan gelen rivayetlerde geçer; fakat İbn Abbâs rivayetini nakleden Taberânî'de rivayetin bu kısmı geçmemektedir. Koç, aynı rivayetlerde düşman ordusunun ileri gelenlerinin öldürülmesi olarak tevil edilmiştir. Rivayetlerde bunların dışında da farklılıklar bulunmakla birlikte kelime ve cümle yerleri konusunda da farklılıklar vardır. Ayrıca bazı ifadelerde rüya tabiri açıkça geçtiği hâlde bazılarında bu net değildir. İbn İshâk bu olayı Kureyş'in Uhud'a gelmesinden sonra anlatmıştır. Olayın zamanı hakkında bir bilgi geçmemektedir ki bu rüyayı önceden mi yoksa o gece mi görüldüğü belli değildir.⁶⁶

Ebû Musa el-Eş'arî'den gelen, içinde boğazlanan sığırlar ve Medine'den bahseden başka bir rivayet ise rüyanın zamanıyla ilgili şüpheyi artırmaktadır. Buhârî, Müslim ve İbn Mâce'de geçen bu rivayetler şu şekildedir:

Resûlullah, "Rüyamda Mekke'den hurmalıkları olan bir araziye hicret ettiğimi gördüm. O hurmalık arazinin el-Yemâme veya Hecer olduğunu düşündüm."⁶⁷ Bir de gördüm ki o, Câhiliye'de Yesrîb denilen Medine'dir. Orada birtakım sığırlar gördüm. Allah en hayırlıdır. Sonra gördüm ki o sığırlar, Uhud günü şehid edilen müminlerdir. O hayır da Allah'ın onunla

⁶⁶ İbn İshâk, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, s. 113.

⁶⁷ Hecer'in neresi olduğu konusunda farklı yorumlar vardır. Bahreyn, Yemen ve Medine'ye yakın bir bölge olduğu hakkında bilgiler olmakla birlikte tam yeri hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî (ö. 626/1229) el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, C. V, Beyrut, Darü'l-Fikr, t.y., s. 393. Yemame; Arap Yarımada'sının ortasında yer alan Necid bölgesinin adıdır. Bkz. **A.g.e.**, c. V, s. 442.

getirmiş olduğu hayır ve Bedir gününden sonra Allah'ın bizlere onunla vermiş olduğu sıdkın sevabıdır.” dedi.⁶⁸

Yukarıda geçen rivayetlerden anlaşılan bu rüyanın Medine'ye gelmeden önce görüldüğüdür. Ayrıca ifadelerle göre rüyanın daha önceden görüldüğü, tevilin ise olayların yaşanmasından sonra yapıldığı anlaşıyor. İbn Kesîr *el-Bidâye* isimli eserinde ilk olarak Kureyşlilerin Medine'ye geldiklerini duyduktan sonra Hz. Peygamber'in rüyasında gördüğü şeyi anlattığını ve bunun cuma günü olduğunu söyler. Hz. Peygamber “Ben rüyamda sığırların boğazlandığını, kılıcımın ucunun kırıldığını ve elimi sağlam bir zırhın ucuna soktuğumu gördüm.” der.⁶⁹ İbn Kesîr bu rivayeti aktardıktan sonra Buhârî ve Müslim'in bu hadisi Ebû Musa el-Eş'arî'den rivayet ettiklerini söyler. İbn Kesîr iki farklı rivayeti aynı yerde vermiş olmasına rağmen bu rivayetlerin birbiriyle bağlantısı konusunda bir yorum yapmamıştır. Fakat yukarıda vermiş olduğumuz Ebû Musa el-Eş'arî rivayetinde rüyanın zamanıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Uhud Savaşı'ndan önce Resûlullah'ın ashâbı ile yaptığı istişareye değinilmemektedir. Sadece daha sonra rüyanın Uhud şehitlerine tevil edilmesi söz konusudur.

Yine Buhârî'de geçen Ebû Musa el-Eş'arî'ye ait diğer bir rivayette, “Rüyamda, bir kılıç salladığımı ve kılıcımın ortasının kırılıp bir gedik açıldığını gördüm. Bunun tevilî Uhud günü müminlerden isabet alanlar imiş. Sonra bir kere daha kılıç salladım. Kılıç bu sefer olduğundan daha güzel hâle döndü. Bunun tevilî de Allah'ın onunla getirdiği fetih ve müminlerin birleşmeleridir.” şeklinde anlatılmaktadır.⁷⁰

Bu rivayette rüyanın görüldüğü zamanla tevilin yapıldığı zamanın farklı olduğu izlenimini oluşturmaktadır.

İbn Hacer, Buhârî'nin tahrîc ettiği rivayetin nübüvvet alâmetlerinden bahseden hadisten bir parça olduğunu belirtir.

“Resûlullah o uzun rüyasında, kılıcında bir gedik açıldığını, yanında bir sığır boğazlandığını, elini zırhının içine koyup muhafaza ettiğini görmüştü. Bu rüyasındaki kılıç gedliğini ehl-i

⁶⁸ Buhârî, “Ta'bîr”, 39 [Hadis no: 6629]; “Menâkıb”, 44 [Hadis no: 3425]; “Meğâzî”, 8 [Hadis no: 3765]; “Meğâzî”, 24 [Hadis no: 3853]; Müslim, “Rü'yâ” 4 [Hadis no: 20]; İbn Mâce, “Ta'bîr-r-rü'yâ”, 9 [3921].

⁶⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. V, s. 15.

⁷⁰ Buhârî, “Ta'bîr”, 44.

beytinden birisinin şehid olmasıyla, sığır boğazlanmasını sahâbîlerinden bir kısmının şehid olmalarıyla, zırhı da Medine ile tabir etmiştir. Mühelleb, ‘Bu rüya, darb-ı mesel [atasözü] nev’indendir. Hz. Peygamber’in sahâbîleriyle kılıcı sallıyor olarak görmesi harb emriyle tabir edildi. Kılıçtaki kırık ise sahâbîlerinden ölenlerle tabir edildi. İkinci hareket ettirmede daha düzgün hâle dönmesi, müminlerin toplanmaları ve onlara fetihler verilmesiyle tabir edildi.’”⁷¹

İbn Hacer’in belirttiği gibi rüyanın ne zaman görüldüğü eksiktir. Mühelleb’in rüya hakkında darb-ı mesel değerlendirmesi de bu rüya görüldü ise bile ele aldığımız rivayetlerde olduğu gibi Uhud Savaşı öncesinde özellikle cuma gecesi görülme ihtimalinden ziyade, rüyanın daha önce görülmesi fakat tevilinin Uhud Savaşı’ndan sonra yaşanan olaylarla bağlantı kurularak yapılmış olması ihtimalini düşündürmektedir. Ebû Musa el-Eş‘arî’den gelen rivayetlerin bir kısmında zırh, Medine olarak; sığırların boğazlanması ise sahâbîlerin öldürülmesi şeklindeki tevil edilirken başka rivayetlerde kılıcın bir seferinde kırılması Uhud Savaşı, sonra daha iyi yerine gelmesi Mekke Fethi ile yorumlanmıştır.

Uhud Savaşı ile ilgili ayetlere baktığımız zaman da Resûlullah’ın gördüğü rüya ve yaptığı tevilden sonra sahâbenin ısrarlarından dolayı savaş için Uhud’a gitmesi ve yaşadıkları yenilgiden bahseden bir ayete rastlamamaktayız. Taberî tefsirinde Âl-i İmrân sûresinin 143. ayetinde savaş için istekli oldukları hâlde savaş esnasında dağılan Müslümanlara atıf yapılırken, yine aynı sûrenin 168. ayetinde savaşa çıkmak yerine evlerinde kalan, savaşa gidenleri evlerinde kalmadıkları için yerenlerin Abdullah b. Übey ve etrafındakiler olduğu ifade edilmiştir.⁷²

Kaynaklarda geçen bilgilere göre Resûlullah, Kureyşlilerin Uhud eteklerine gelip yerleşmesinden sonra cuma gecesi bir rüya gördü. Cuma sabahı rüyayı anlatarak savaş konusunda ashabı ile istişare yaptı. Medine’de kalmaları ile ilgili görüş belirtti. Abdullah b. Übey bu konuda Resûlullah ile aynı yönde fikir beyan etti. Bedir Savaşı’na katılmadığı için çıkıp savaşmakta istekli olan bir grup sahâbenin ısrarları üzerine Resûlullah, şehir dışına çıkarak savaşma kararı aldı. Yukarıda verdiğimiz iki ayette bu iki olaya atıf varken rüya ile ilgili bir atıf bulunmaması dikkat çekicidir. Uhud Savaşı ile ilgili ayetlerin tefsirlerine baktığımız zaman rüya ile

⁷¹ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, C. XII, s. 427.

⁷² et-Taberî, **Tefsîrû’t-Taberî**, C. XIX, s. 383.

ilgili rivayetin farklı ayetlerin tefsirinde verildiğini görmekteyiz. Taberî Âl-i İmrân sûresinin 3/121. ayetin⁷³ tefsirinde başlangıçta bu ayetin Uhud Savaşı'nı anlatıp anlatmadığı konusundaki ihtilafları verdikten sonra Nu'mân b. Mâlik'in Medine dışına çıkarak savaşma konusundaki görüşlerini verir. Daha sonra sahâbeden bazı insanların Resûlullah'ın vahiy aldığını, ona baskı yapmalarının doğru olmadığını söylemeleri üzerine yaptıklarına pişman olduklarını ve Resûlullah'a istediğini yapmasını söylediklerini anlatır. Bu rivayetten sonra rüya ile ilgili rivayeti anlatmaktadır.⁷⁴ İbn Münzir, rüya ile ilgili rivayeti Âl-i İmrân sûresi 3/120. ayetin⁷⁵ tefsirinde yer vermiştir. İbn Münzir Kureyşlilerin Ayneyn'e indiklerini öğrenen Resûlullah'ın "Gördüm." ifadesiyle başlayan rivayete yer vermiştir. Fakat bu rivayetin içinde ne zaman görüldüğü ile ilgili bir bilgi verilmemektedir.⁷⁶ İbn Münzir aynı rivayeti Âl-i İmrân sûresi 3/143. ve 3/152. ayetlerinin tefsirinde yeniden kullanmaktadır.

Suyûtî, Âl-i İmrân sûresi 3/121. ayetin tefsirinde hem rüya ile ilgili rivayeti hem de Resûlullah'ın okçulara verdiği emirle ilgili rivayeti nakletmektedir.⁷⁷

Sa'lebî, Âl-i İmrân sûresi 3/122. ayetin tefsirinde rüya ile ilgili yoruma yer vermiştir.⁷⁸ Aynı rivayetin farklı ayetlerin tefsirlerinde verilmesi de bu ayetlerin Hz. Peygamber'in rüyasına muhalif hareket etmek isteyen sahâbîlerden bahsetmediğini, en azından elimizde mevcut olan kaynaklardan böyle bir sonuca varmanın mümkün olmadığını göstermektedir.

Resûlullah'ın rüyaları ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda konu ile ilgili iki ayet bulunmaktadır.

Bunlardan biri İsrâ sûresinin 17. ayetidir. Bu ayette, "Hani sana, 'Rabbin insanları çepeçevre kuşatmıştır.' demiştik. Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'an'da lânetlenen ağacı, sadece insanları sınamak için meydana getirdik. Biz onları korkutan uyarılarda bulunuruz, fakat bu

⁷³"Hani sen müminleri savaş mevzilerine yerleştirmek için sabah erken aileden (evinden) ayrılmıştın. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." (Âl-i İmrân 3/121).

⁷⁴et-Taberî, **Tefsîrü't-Taberî**, C. XIX, s. 163.

⁷⁵"Size bir iyilik dokunursa bu onları üzer. Başınıza bir kötülük gelse ona sevinirler. Eğer siz sabırlı olur, Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız onların hileleri size hiçbir zarar vermez. Çünkü Allah onların işlediklerini kuşatmıştır." (Âl-i İmrân 3/120).

⁷⁶Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir (318/930) Nisâbü'rî, **Tefsîrü'l-Kur'an**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, C. I, Medine, Dâru'l-Me'sûr, 2002, s. 354.

⁷⁷es-Süyûtî, **ed-Dürrü'l-Mensûr**, C. III, s. 745.

⁷⁸es-Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân**, C. III, s. 138.

onların taşkınlıklarını iyice arttırmaktan başka bir şey sağlamaz.” Diğerisi ise Fetih sûresi 27. ayette, “Allah, Resûlü’ne gerçeğe uygun rüyasında doğruyu bildirmiştir. Allah izin verirse hiçbir şeyden korkmaksızın, [umrenizi yaptıktan sonra] ya saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek güven duygusu içinde Mescid-i Harâm’a muhakkak gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir ve bundan başka hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir buyurmuştur.”

Kur’an’da rüyalar hakkında yapılan bir çalışmada Resûlullah’ın rüyası hakkında olan bu iki ayetin tefsirinde de Uhud Savaşı’ndan önce görüldüğü rivayet edilen rüya ile ilgili bir yorumda bulunulmamış, âlimler tarafından o olaya herhangi bir atıf yapılmamıştır.⁷⁹

Hadislerde salih rüyanın vahyin kırk altı cüzünden biri olduğu geçmektedir.⁸⁰ Yine bazı rivayetlerde Resûlullah’a vahyin başlangıcının salih rüyalar ile olduğu rivayet edilmektedir.⁸¹ Böyle kabul edildiğinde ise sahâbenin Resûlullah’ın gördüğü rüyaya aykırı davranmasının mümkün olmaması gerektiği kanaatindeyiz.

İncelememiz sonucunda, rivayetlerin kaynaklarda farklı şekillerde geçmesi, aralarında zaman konusunda farklı bilgilerin bulunması ya da hiçbir bilgi geçmemesi, Enes b. Mâlik ve Vâkıdî rivayetlerinde olduğu gibi “sanki” şeklinde net olmayan ifadeler içermesinden dolayı bu rüyanın Uhud Savaşı’ndan önce görülmüş olduğunu ve bunun üzerine Resûlullah’ın ashâbı ile iştişare yaptığını söylemenin zor olduğu kanaatindeyiz. Rüyanın içindeki sembollerin tevillerinin farklılığı, bazı kaynaklarda bunların Mekke Fethi ile de ilişkilendirilmesi bu olayın rüyanın görüldüğü zamanla ilgili bilgileri ve Uhud Savaşı ile bağlantısını şüpheli hale getirmektedir. Muhtemelen Resûlullah’ın tespit edemediğimiz bir tarihte gördüğü bu rüya, Uhud Savaşı’nda yenilginin yaşanması, Mekke Fethi gibi olaylar tamamlandıktan sonra tevil edilmiştir.

⁷⁹ Hidayet Aydar, “Kur’an’da Rüyalar ve Rüyaların Hayata Yansımaları”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 5, S. 1, 2005, s. 44-47.

⁸⁰ Buhârî, “Ta‘bîr”, 4 [Hadis no: 6585, 6586, 6587].

⁸¹ Buhârî, “Ta‘bîr”, 1 [Hadis no: 6581].

3.2.2.1. Hutbe Metni

Resûlullah'ın Uhud savaşından önce ashabına yaptığı konuşmanın rüya kısmının sıhhati bahsedilen nedenlerden ötürü şüpheli görünmektedir. Bu nedenle hutbe metni olarak yer verilmemiştir.

3.2.3. Hutbenin Tarihsel Bağlamı

Kureyşliler Bedir'de mağlup olunca Mekke'ye geri döndüler. Ebû Süfyân da kafilisiyle birlikte geri döndü. Babaları, oğulları ve kardeşleri Bedir'de öldürülmüş erkekler Ebû Süfyân ve kervanda malı olan diğerleriyle konuştu. Onlara, “Ey Kureyş topluluğu! Muhammed size zulmetti, adamlarınızı ve en hayırlı kimselerinizi öldürdü. Bu malı ondan kurtarmak için onunla harp etme hususunda bize yardım ediniz.” dedi. Ebû Süfyân ve kabilede malı olan diğerleri böyle yapınca Kureyşliler, Mekke civarındaki Arap kabileleri, onlara itaat eden Benî Kinâne'den bazı kabileler ve Tihâmelilerle birlikte Resûlullah ile savaşmaya kesin olarak karar verdiler.⁸²

Kureyşliler yola çıktıklarında 3000 kişiydiler. Çok sayıda silahları vardı. Orduda 200 süvari, 700 zırhlı ve 3000 deve vardı. Yürümeye karar verdiklerinde Abbâs b. Abdülmuttalib bir mektup yazıp mühürledi. Benî Gıfâr kabilesinden bir adam kiralayıp gönderdi. Ancak mektubun Resûlullah'a üç günde ulaşmasını şart koştu. Mektupta, “Kureyş sana doğru yürümek için bir araya geldi. Sana geldiklerinde ne yapacaksan onu yap. Onlar sana yöneldiler. İçlerinde 200 süvari, 700 zırhlı ve 3000 deve olmak üzere toplam 3000 kişidirler.” denilerek Kureyşlilerin durumu hakkında bilgi vermektedir. Vâkıdî, mektubu getiren adamın Resûlullah'ı Kubâ'da bulduğunu, Resûlullah'ın mektubu Ka'b b. Übey'e okuttuğu sonra Sa'd b. er-Rebî'in evine girip ona bunu haber verdiğini, Sa'd'ın karısının bunu duyduğunu, daha sonra Kureyş'in savaş için yola çıktığı haberinin halk arasında yayıldığını anlatır. Başka bir rivayete göre Huzâa kabilesinden bir grup Mekke'den dönerken Kureyşlilerle karşılaşırlar, bunu Resûlullah'a haber verirler.⁸³

⁸² İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, s. 113; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, C. II, s. 60; el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C. I, s. 200; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. II, s. 37.

⁸³ el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C. I, s. 204; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. II, s. 37.

Kureyşliler geldiklerinde Medine'ye yakın bir vadi kenarı üzerinde bulunan kanalın iç kısmında karargâh kurdular. Kureyşliler, Uhud'da karargâh kurdukları yere çarşamba günü geldiler. Perşembe ve cuma günleri de orada kaldılar. Kureyş konakladığında hayvanlarını el-Ird denilen yerde otlattıktan sonra yani cuma sabahı oradan ayrılmışlardır. Bundan sonra Resûlullah casus göndermiştir. Resûlullah Hubâb b. Münzir'i sayılarını öğrenmek ve onlar hakkında bilgi toplamak için onların yanına gönderdi. Geldiğinde ise topluluk içinde değil yalnız olduğu bir zamanda bilgi vermesini tembih etti. Hubâb sayıları tahmin etmeye çalışıp, haklarında bilgi topladı.⁸⁴

Halebî, müşriklerin geldiğini duyan Resûlullah'ın buraya casuslar gönderip onlar hakkında bilgi topladığını belirtir. Müşriklerin geldiği gece Sa'd b. Muâz ve Useyd b. Hudayr Medine'de Resûlullah'ın kapısında sabah oluncaya kadar nöbet tuttular. Resûlullah Medine'den dışarı çıkmama fikrindeydi. Arkadaşlarının da bu konuda ona katılmaları için onlarla istişarede bulundu. Abdullah b. Übey b. Selûl, Medine'nin dışına çıkmama tavsiyesinde bulundu. Ensâr ve Muhacir'in büyüklerinin de görüşü bu yöndeydi. Resûlullah, "O zaman Medine'de kalın. Kadın ve çocukları burçlara çıkarın." dedi.⁸⁵

Abdullah b. Übey b. Selûl, "Ey Allah'ın Elçisi! Medine'de kal. Onlar bulundukları yerde kalırsa kötü bir yerde kalmış olurlar. Geri dönerlerse, geldikleri gibi geri dönerek rezil olmuş olurlar. Medine'ye girmeye kalkışılırsa erkekler onlarla savaşır, kadınlar ve çocuklar da üzerlerine taş atarlar." dedi.⁸⁶

Vâkıdî ise olayı şu şekilde anlatmaktadır:

"Abdullah b. Übey ayağa kalktı, 'Ya Resûlullah! Biz önceden Medine'de savaşıyorduk. Kadınları ve çocukları bu kalelere yerleştiriyorduk. Vallahi çoğu kez çocuklarımız düşmanlara atmak üzere bir ay boyunca bize taş taşıyorlardı. Kentte iç içe binalar yapıyorduk. Kent kale gibi oluyordu. Kadınlar ve çocuklar yüksek evlerden ve kalelerden taş atıyor biz de kılıçlarımızla çarpşıyorduk. Medine'de yaptığımız savaşı hiçbir zaman kaybetmedik. Ne zaman Medine dışına çıksak mutlaka bize zarar vermiştir. Onları bulundukları yerde bırakalım. Eğer dönerlerse hezimete uğrar ve zararlı bir şekilde dönerler. Bu işte bana uyun. Bu görüşü

⁸⁴ el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. I, s. 208.

⁸⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 38.

⁸⁶ İbn İshâk, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, s. 114; İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. II, s. 63.

kavmimin büyüklerinden ve görüş sahibi olanlardan aldım. Onlar savaş ehli ve tecrübe sahibiydiler.’ Resûlullah’ın, Ensâr ve Muhacir’in büyüklerinin görüşü de buna uygundu. Resûlullah, ‘o zaman Medine’de kalın. Kadın ve çocukları da yüksek evlere yerleştirin. Eğer şehre saldırırlarsa onlarla savaşırız. Kalelerin ve yüksek evlerin üzerinden onlara taş atarız. Medine’yi kale gibi örmüşler, Medine kale gibidir.’ dedi.”⁸⁷

Uhud’da Allah’ın şehitlik ikram ettiği ve Bedir Savaşı’na katılmamış Müslümanlardan bazı adamlar, Resûlullah’a ‘Ya Resûlullah düşmanımıza karşı bizimle çık. Onlardan korktuğumuzu veya onlara karşı zayıf olduğumuzu zannetmesinler.’ dediler. İnsanlardan Allah’a kavuşma arzusunda olanlar Resûlullah’a gelip gitmeye devam ettiler.⁸⁸

Bedir Savaşı’na katılmayan gençlerden bazıları söz aldı. Onlar düşmanla karşılaşmayı ve şehid olmayı arzuladıkları için Resûlullah’tan düşmana karşı çıkmayı istediler.⁸⁹

Bu istişare esnasında söz alan bazı kişilerin isimleri ve sözleri de kaynaklarda yer almaktadır. Bunlardan biri de Resûlullah’ın amcası Hamza b. Abdülmuttalib’dir. Hamza b. Abdülmuttalib, “Sana kitabı indiren Allah’a yemin ederim ki kılıcımla Medine dışında onlarla savaşmadan yemek yemeyeceğim.” dedi. Hz. Hamza’nın cuma ve cumartesi günleri oruçlu olduğu rivayet edilir.⁹⁰

Mâlik b. Sinân, “Ey Allah’ın Resûlü! Vallahi biz iki güzellik arasındayız. Ya Allah bizi onlara karşı muzaffer kılar ki zaten istediğimiz budur. Diğer güzellik de bize şehadeti nasip eder. Bunlardan ikisinde de hayır vardır.” dedi.⁹¹

Nu‘mân b. Mâlik b. Sa‘lebe, “Ey Allah’ın Elçisi! Şehadet ederim ki kesilen sıgırlar ashabından öldürülecek olanlardır. Ben de onlardan biriyim. Neden bizi cennetten mahrum ediyorsun?” dedi. Resûlullah “Ne ile cennete gireceksin?” deyince o da “Allah’ı ve Resûlü’nü seviyorum ve savaştan kaçmıyorum.” dedi. Resûlullah “Doğru söyledin.” dedi.⁹² Taberî’de Hz. Peygamber’in ne ile, sorusuna “Allah’ın bir olduğuna ve senin onun resûlü olduğuna şehadet ediyorum ve savaştan

⁸⁷ el-Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C. I, s. 210.

⁸⁸ İbn İshâk, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, s. 114.

⁸⁹ el-Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C. I, s. 210.

⁹⁰ el-Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C. I, s. 211; el-Halebî, **es-Sîretü’l-Halebiyye**, C. II, s. 491.

⁹¹ el-Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C. I, s. 211.

⁹² A.e; et-Taberî, **Târîh**, C. II, s. 60.

kaçmıyorum.” cevabını verdiği yer almaktadır. Bu rivayette geçen Nu‘mân b. Mâlik Uhud Savaşı’nda şehid olanlardan biridir.

Söz alanlardan biri de İyâs b. Evs b. Atîk’dir. İyâs b. Evs:

“Ey Allah’ın Elçisi! Biz Abdüleşheloğulları, kesilmiş sığırlardanız. İstiyoruz ki onların içinde biz de kesilelim. Onlar da bizim içimiz de kesilsinler. Biz cennete gidelim onlar da ateşe gitsinler. Bununla birlikte Kureyş’in kavmine dönüp ‘Muhammed’i Yesrib’in yüksek evlerinde ve kalelerinde kuşattık demelerini de istemiyorum. Bu onlar için cesaret olur. Biz el-İrd’deki toprağımızı koruyamayacaksak ekin ekmezdik. Câhiliye döneminde Araplar bize gelirler, kılıçlarımızla onları başımızdan savmadan böyle bir talana yeltenemezlerdi. Bugün daha çok hak sahibiyiz. Allah bizi seninle destekledi. Kendimizi evlerimize hapsetmeyelim.” dedi.⁹³

Nu‘mân b. Mâlik ve İyâs b. Evs’ten nakledilen rivayetlerde rüyada geçen sığırlara atıf yapıldığı görülmektedir. Nu‘mân b. Mâlik rivayetinin Vâkıdî tahririnde bu atıf yapılmasına rağmen Taberî’de yer almamaktadır. Her iki rivayetinde başka varyantlarına rastlamadık. Bu nedenle bu konuşmanın içinde olup olmadığı konusunda bir tespit bulunamadık.

Daha sonra Hayseme Ebû Sa‘d b. Hayseme ayağa kalktı ve şunları söyledi:

“Ey Allah’ın Elçisi! Kureyş bir yıl durdu ve toplulukları bir araya getirdi. Sonra atların ve develerin üzerinde bize getirdi. Nihayet topraklarımıza indiler ve bizi evlerimizde ve kalelerimizde kuşatacaklar. Sonra bolluk içinde ve yaralanmadan dönecekler. Bu durum onlara aleyhimize cesaret verecek, üzerimize baskınlar düzenleyecekler, kenardaki mallarımızı ele geçirecek, casus ve gözcülerini üzerimize salacaklardır. Ekinlerimize yaptıklarını bir tarafa bırakalım; etrafımızdaki Araplar da bize karşı cesaretlenir ve onları defetmek üzere çıkmadığımızı gördüklerinde bize tamah edeceklerdir. Umarız Allah bizi muzaffer kılar ya da şehid oluruz. Bedir’e katılmak istediğim hâlde oğlumla olan kurada kura oğluma çıktığı için gidemedim. Vallahi ey Allah’ın Elçisi! Cennette oğlumla arkadaşlık etmeye istekli bir şekilde sabahladım. Üstelik yaşım ilerlemiş, kemiklerim incelmış Rabbime kavuşmayı arzuluyorum.”⁹⁴

Savaş konusunda istekli olanlardan biri de Enes b. Katâde’dir. Enes b. Katâde “Ey Allah’ın Elçisi! Bu, iki güzellikten biridir. Ya şehid olmak ya da onları öldürüp

⁹³ el-Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C. I, s. 212.

⁹⁴ A.e.

ganimet ve zafer elde etmek.” dedi. Bunun üzerine Resûlullah “Kuşkusuz ki ben sizin hezimete uğramanızdan endişe ediyorum.” dedi.⁹⁵

İnsanlardan Allah’a kavuşma arzusunda olanlar Resûlullah’a gelip gitmeye devam ettiler.⁹⁶

Ashab çıkış konusunda ısrarcı davranmaya devam etti. Resûlullah insanlara cuma namazı kıldırdı. Cuma namazında ciddiyet ve cihad etmek konusunda insanlara nasihat etti. Sabrederlerse zaferin kendilerinin olacağını müjdeleyip düşmanla karşılaşmak üzere hazırlanmalarını emretti. İnsanlar düşmanla karşı karşıya gelecekleri için sevindiler. Fakat bu çıkıştan hoşlanmayan çok sayıda sahâbe de vardı.⁹⁷

Resûlullah onlara ikindi namazını kıldırdı. Müslümanlar toplandı. Resûlullah, Ebû Bekir ve Ömer ile beraber eve girdi. Resûlullah’ın sarığını sardılar ve onu giydirdiler. İnsanlar saf tutup Resûlullah’ın gelişini beklediler. Bu arada Peygamber zırhını ve miğferini giymiş, zırhını kılıcın bağlarından biriyle ortadan bağlamış, kılıcını kuşanmış, kalkanını sırtlanmış bir şekilde evinden dışarı çıkmıştı.⁹⁸

İnsanlar onun hücresi ile minberi arasında dizilmişler; Resûlullah’ın çıkışını bekliyorlardı. Sa’d b. Muâz ve Üseyd b. Hudayr onların yanına geldiler ve “Siz diyeceklerinizi Resûlullah’a dediniz ve onu şehir dışına çıkmaya zorladınız. Oysa emir ona gökten nâzil oluyor. Derhal emri ona iade edin. Size ne emrederse onu yapın. Onun istediği veya görüş belirttiği bir husus varsa ona itaat edin.” dediler. Bazı insanlar, “Sa’d doğru söylüyor.” dediler. Bazı insanlar düşmana karşı çıkmanın daha akıllıca olacağını düşünüyorlardı. Bazıları ise şehir dışına çıkmak istemiyorlardı.⁹⁹

Rivayetlerde aktarıldığı şekliyle yaşanan olaylara bakıldığında Medine’de kalmak isteyenlerle Medine dışında savaşmak isteyenlerin gerekçeleriyle birlikte fikirlerini beyan ettikleri, Resûlullah’ın çoğunluğun isteğine göre karara vardığı

⁹⁵ el-Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C. I, s. 213.

⁹⁶ İbn İshâk, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, s. 114.

⁹⁷ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. II, s. 38; el-Halebî, **es-Sîretü’l-Halebiyye**, C. II, s. 491; el-Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, c. I, s. 213.

⁹⁸ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. II, s. 38.

⁹⁹ el-Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C. I, s. 214; İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. II, s. 38; el-Halebî, **es-Sîretü’l-Halebiyye**, C. II, s. 491; et-Taberî, **Târîh**, C. II, s. 60.

anlaşılmaktadır. Rüya konusuna hiç atıf yapılmamaktadır. Bu bilgiler ışığında rüyanın istişare sırasında gözardı edildiği de anlaşılmaktadır. Sa'd b. Muâz ve Useyd b. Hudayr'ın uyarısı da Resûlullah'ın dışarı çıkmaya zorlanması üzerinedir.

Böyle bir rüyanın savaş öncesinde görülmesi ve anlatılması durumunda hem olay esnasındaki tartışmada hem de daha sonra yaşanan olaylarda gündeme gelmemesi de tuhaf görünmektedir.

“Resûlullah daha sonra zırhını giymiş olarak dışarı çıktı. Ortasına da deriden yapılmış bir kılıcın bağını kuşak olarak bağlamıştı. Resûlullah çıkınca hepsi de yaptıklarına pişman oldular. Resûlullah'ın şehir dışına çıkmasını arzu edenler ‘Resûlullah'ın isteğine muhalefette ısrar etmek bizim haddimiz değildir. Nasıl istiyorsan öyle yap. Emir önce Allah'ın sonra da senin olduğu hâlde seni bir işe zorlayamayız.’ demişlerdir. Resûlullah, ‘Ben sizi bu hususa davet ettim. Siz kabul etmediniz. Bir peygamber zırhını giydikten sonra Allah onunla düşmanları arasında hüküm vermedikçe onu çıkarması kendisine yakışmaz.’ dedi.”¹⁰⁰ Mâlik b. Amr en-Neccârî cuma günü vefat etti. Resûlullah evine girip zırhını giyip dışarı çıktıktan sonra Mâlik b. Amr'ın cenaze yerine konulduğunu gördü. Onun namazını kıldı, sonra bineğine bindi ve Uhud'a doğru yola çıktı.¹⁰¹

Kureyşliler, Uhud'da karargâh kurdukları yere çarşamba günü geldiler. Perşembe ve cuma günleri de orada kaldılar. Resûlullah cuma namazını kıldıktan sonra gidip Uhud'da bir yere yerleşti. Hicrî 3. yılın Şevval ayının ortasında cumartesi günü karşılaştılar.¹⁰² Hicretin 32. ayının başında 7 Şevval Cumartesi günü Uhud Savaşı oldu.¹⁰³

¹⁰⁰ el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. I, s. 214; İbn İshâk, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, s. 114; İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. II, s. 63; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 38; et-Taberî, **Târîh**, s. 60; el-Halebî, **es-Sîretü'l-Halebiyye**, s. 492.

¹⁰¹ el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. I, s. 214.

¹⁰² İbn İshâk, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, s. 114; el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. I, s. 199; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 37.

¹⁰³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 36.

3.3. Mekke'nin Fethi Gününde İrâd Edilen Hutbe

Resûlullah h. 6. (628) yılında Zikâde ayında yanındaki bir grup Müslümanla birlikte umre ziyareti için Mekke'ye yola çıktılar. Zülhuleyfe mevkiine geldiklerinde Resûlullah, Mekkelilerin durumunu öğrenmek için bir casus gönderdi. Görevli kişi geri geldiğinde Mekkelilerin durumdan haberdar olduğunu ve savaş hazırlıkları yaptıklarını bildirdi. Resûlullah, sadece umre için geldiklerini ve şehre girmeleri için izin verilmesi isteğini belirtmek için Huzâa kabilesinden Hırâş b. Ümeyye'yi Mekke'ye elçi olarak gönderdi. Ancak elçi kötü karşılandı ve öldürülme tehlikesi yaşadı. Bunun üzerine Mekke'de akraba çevresi geniş olan Hz. Osman elçi olarak gönderildi. Hz. Osman sadece umre için geldiklerini belirtmesine rağmen müşrikler yine buna izin vermeye yanaşmadılar. Üç gün boyunca Mekkelilerin yanında tutulan Hz. Osman daha sonra serbest bırakıldı. Bu sürede yapılan görüşmeler neticesinde iki taraf arasında Hudeybiye Antlaşması'nın imzalanmasına ve seneye Müslümanların umre yapmalarına karar verildi.¹⁰⁴ “Müslümanların siyasi olarak tanınması anlamına da gelen Hudeybiye Antlaşması'nda Mekkelilerin ve Müslümanların müttefik kabileleri de yer aldı. Bu antlaşma ile birlikte taraflar arasında barış ilan edilmiş oldu.”¹⁰⁵

Sonraki sene Müslümanlar umre için Mekke'ye yeniden geldiler.¹⁰⁶ Bu süreçten sonra Kureyşlilerin müttefiki olan Benî Bekr kabilesinin Huzâa kabilesine saldırıda bulunarak barış antlaşmasını bozması üzerine Huzâa kabilesi, Resûlullah'a gelerek durumu bildirip yardım talebinde bulundu. Bunun üzerine Resûlullah Mekkelilere Huzâa kabilesinin diyetini ödemelerini veya Benî Bekr ile ittifaktan vazgeçmelerini yoksa antlaşmanın iptal edileceğini bildirdi. Kureyşliler buna yanaşmadılar ve Ebû Süfyân'ı Medine'ye elçi olarak gönderdiler.¹⁰⁷ Resûlullah ile Ebû Süfyân'ın görüşmesinden olumlu bir netice alınamaması üzerine Resûlullah nereye yapılacağını açıklamadan sefer hazırlıklarının başlamasını emretti. Yol üzerinde Müslüman olan kabileler de durumdan haberdar edilerek çok sayıda

¹⁰⁴ el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. II, s. 573; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 95.

¹⁰⁵ Apak, **İslâm Tarihi 1**, s. 291-93.

¹⁰⁶ el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. II, s. 731.

¹⁰⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 134.

Müslüman'ın toplanması sağlandı.¹⁰⁸ Son ana kadar gidilecek yeri gizli tutan Resûlullah yol üzerindeki kabilelere de uğrayarak asker sayısını artırdı ve Mekke'nin etrafını yaklaşık on bin askerle kuşattı.¹⁰⁹

H. 8. yılda Ramazan ayının başında yola çıkan Müslümanlar, Ramazan ayının sonunda Mekke'ye girdiler. Resûlullah, Müslümanlara kan dökmemelerini emretti. Birkaç ufak saldırı haricinde direnişle karşılaşmayan Müslümanlar şehri ele geçirdiler. Resûlullah, evlerinde kalanlara ve Ebû Süfyân'ın evine sığınanlara eman vererek şehirde yaşayanların güvende olmalarını sağladı.¹¹⁰ Şehre giriş yaptıktan sonra Resûlullah, Kâbe'nin içini ziyaret ettikten sonra merdivenlerinde durarak insanlara hitap etti.¹¹¹ Bu konuşma, Resûlullah'ın kendilerine nasıl muamele edeceğini korku ve endişe içinde bekleyen insanlar için olduğu kadar, kendi şehrinde çıkmasına neden olan insanlara gücü elinde bulunduran bir komutan olarak nasıl davrandığını göstermesi açısından da önem arz etmektedir. Resûlullah'ın hitabı esnasında kullandığı “Bugün size ne yapacağımı umuyorsunuz?” cümlesi de bu durumun önemini iki taraf açısından da net olarak göstermektedir.

3.3.1. Hutbe İle İlgili Rivayetler

Mekke Fethi günü Resûlullah'ın Kâbe'de yaptığı konuşma İbn Ömer, Abdullah b. Amr ve Resûlullah'ın ashabından bir adamdan gelen rivayetlerle bize ulaşmıştır. Rivayetler Vâkıdî'nin (ö. 207/823) *Kitâbü'l-Meğâzî*, Abdürrezzâk'ın (ö. 211/826-27) *Musannef*, İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*, Ezrakî'nin (ö. 250/864 [?]) *Ahbâru Mekke*, İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *Sünen*, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *Sünen*, Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Ensâbü'l-Eşraf*, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*, Ya'kûbî'nin (ö. 292/905'ten sonra) *Târihü'l-Ya'kûbî*, Nesâî'nin (ö. 303/ 915) *Sünen*, Taberî'nin (ö. 310/923) *Tarih*, Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *Sünen* ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Sünen-i Kübrâ* eserlerinde yer almaktadır. Rivayetin yer aldığı en eski kaynak Vâkıdî'nin *Kitâbü'l-Meğâzî*'sidir.

¹⁰⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, C. II, s. 397.

¹⁰⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. II, s. 135.

¹¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. II, s. 135-6.

¹¹¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, C. II, s. 411.

3.3.1.1. İbn Ömer Rivayeti

İbn Ömer rivayeti Abdürrezzâk'ın *Musannef*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*, İbn Mâce'nin *Sünen*, Tirmizî'nin *Sünen*, Nesâî'nin *Sünen* ve Dârekutnî'nin *Sünen* isimli eserlerinde yer almaktadır. Rivayet Abdullah b. Dînâr ve el-Kâsım b. Rebîa tarikleriyle bize ulaşmıştır. Rivayetin yer aldığı en eski eser Abdürrezzâk'ın *Musannef*'idir.

1. “Resûlullah, Kâbe'nin merdivenlerinde durarak, ‘Hamd; vaadini yerine getiren, kuluna yardım eden, düşmanları tek başına hezimete uğratan Allah’adır. Câhiliye’den kalan bütün âdetler ayaklarımın altındadır. Ancak Beyt’in sidânesi¹¹² ve hacıların sikâyesi¹¹³ bunun dışındadır. Taş veya sopayla adam öldürme kasten adam öldürmeye benzer. Bunun diyeti, kırk tanesi hamile olmak üzere yüz devedir.’ buyurdu.”¹¹⁴

عبد الرزاق عن معمر عن علي بن زيد عن القاسم عن بن عمر قال سمعت النبي صلى الله عليه وسلم وهو على درج الكعبة وهو يقول الحمد لله الذي أنجز وعده ونصر عبده وهزم الأحزاب وحده ألا إن كل مأثرة كانت في الجاهلية فإنها تحت قدمي اليوم إلا ما كانت من سدانة البيت وسقاية الحاج ألا وإن ما بين العمد والخطأ القتل بالسوط والحجر فيهما مئة بعير منها أربعون في بطونها أولادها

İbn Ömer → el-Kâsım → Ali b. Zeyd → Ma‘mer → **Abdürrezzâk**

el-Kâsım tarikiyle gelen rivayetler Abdürrezzâk, Ahmed b. Hanbel,¹¹⁵ İbn Mâce,¹¹⁶ Dârekutnî¹¹⁷ ve Nesâî¹¹⁸ tarafından tahrîc edilmiştir.

İbn Mâce ve Dârekutnî tahrîclerinde Abdürrezzâk metnine ek olarak “Câhiliye devrinde iftihar vesilesi olan her şey ve bütün kan davaları iki ayağımın altındadır. Ancak Beyt’in sidâne ve sikâyesinin eski sahiplerinde kalması bunun dışındadır.” bölümü nakledilmektedir. Dârekutnî aynı zamanda kan davasına ek

¹¹² Sidâne, Kâbe ile ilgili bütün görevlere; hicâbe, Kâbe'nin bakımı, kapısının ve anahtarlarının muhafazası görevine verilen isimdir. Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. XIII, s. 207.

¹¹³ Sikâye, Kâbe'ye hac zamanında ziyaret için gelen hacıların su ihtiyaçlarının karşılanması görevine denir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. XIV, s. 390.

¹¹⁴ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, C. IX, s. 281 [Hadis no: 17212]; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. VIII, s. 521 [Hadis no: 4926].

¹¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. VIII, s. 188 [Hadis no: 4583].

¹¹⁶ İbn Mâce, “Diyât”, 5 [Hadis no: 2628].

¹¹⁷ Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed (ö. 385/995) ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Abdullah Hâşim Yemânî Medenî, C. III, Beyrut, Dârü'l-Mârifet, 1966, s. 105.

¹¹⁸ Nesâî, “Kasâme”, 32 [Hadis no: 4771]; “Kasâme”, 34 [Hadis no: 4799].

olarak mal davasını da zikretmiştir. Nesâî'nin tahrîc ettiği rivayetlerde ise sikâye, sidâne, Câhiliye âdetlerinin kaldırılmasından, kan veya mal davalarından bahsedilmemektedir.

İbn Ömer'den Süfyân b. Uyeyne'ye kadar tek tarikla devam eden rivayetler arasındaki bu farklılığın nedeni hakkında kesin bir şey söylenememesine rağmen özellikle İbn Mâce ve Dârekutnî tahrîclerinde yer alan fazlalıkların râvi tasarrufundan kaynaklandığı düşünülebilir. İsnadda yer alan Ali b. Zeyd Muâviye b. Sâlih; Ahmed, İbn Sa'd, Nesâî ve Yahyâ b. Maîn tarafından zayıf olarak nitelendirilmiştir.¹¹⁹

2. “Mekke Fethi gününde Resûlullah başında siyah bir sarıkla Mekke'ye girdi. Devesi Kasvâ üzerinde tavaf yaparken elindeki sopayla rûknü selamladı. [İbn Ömer, ‘Mescid içerisinde devesini çöktürecek yer bulamayınca deve çıkartılıp vadiye kadar götürüldü ve orada çöktürüldü.’ dedi.] Resûlullah ayakta insanlara konuşma yaptı. Hamd ü senâda bulunduktan sonra, ‘Allah, babalarınızla övünmeyi ve Câhiliye âdetlerini sizden kaldırdı. İnsanlar iki gruptur. Biri, iyilik sahibi olup Allah’tan hakkıyla korkan ve Allah katında değerli olanlar. Diğeri, günahkâr olup yoldan çıkmış ve Allah katında değeri olmayanlardır.’ Ey insanlar! Allah [c.c.] , ‘Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.’ buyurdu. Sonra Resûlullah, ‘Sizin ve kendim için Allah’a istiğfar ediyorum.’ dedi.”¹²⁰

حدثنا عبيد الله بن موسى ، قال : أخبرنا موسى بن عبيدة ، عن عبد الله بن دينار ، عن ابن عمر (ح) وعن أخيه عبد الله بن عبيدة ؛ أن رسول الله صلى الله عليه وسلم دخل مكة حين دخلها وهو معتمر بشقة برد أسود ، فطاف على راحلته القصواء ، وفي يده محجن يستلم به الأركان ، قال : قال ابن عمر : فما وجدنا لها مناخا في المسجد ، حتى نزل على أيدي الرجال ، ثم خرج بها حتى أنيخت في الوادي ، ثم خطب الناس على رجليه ، فحمد الله وأثنى عليه بما هو له أهل ، ثم قال : أيها الناس ، إن الله قد وضع عنكم عبية الجاهلية وتعظمها آبائها ، الناس رجالان : فبر تقي كريم على الله ، وكافر شقيهي على الله ، أيها الناس ، إن الله يقول : {يا أيها الناس إنا خلقناكم من ذكر وأنثى ، وجعلناكم شعوبا وقبائل لتعارفوا ، إن أكرمكم عند الله اتقاكم ، إن الله عليم خبير } أقول هذا وأستغفر الله لي ولكم.

İbn Ömer → Abdullah b. Dînâr → Musa b. Ubeyde → Abdullah b. Musa →
İbn Ebû Şeybe

¹¹⁹ İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, C. VII, s. 283.

¹²⁰ İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, C. XIV, s. 494 [Hadis no: 38074].

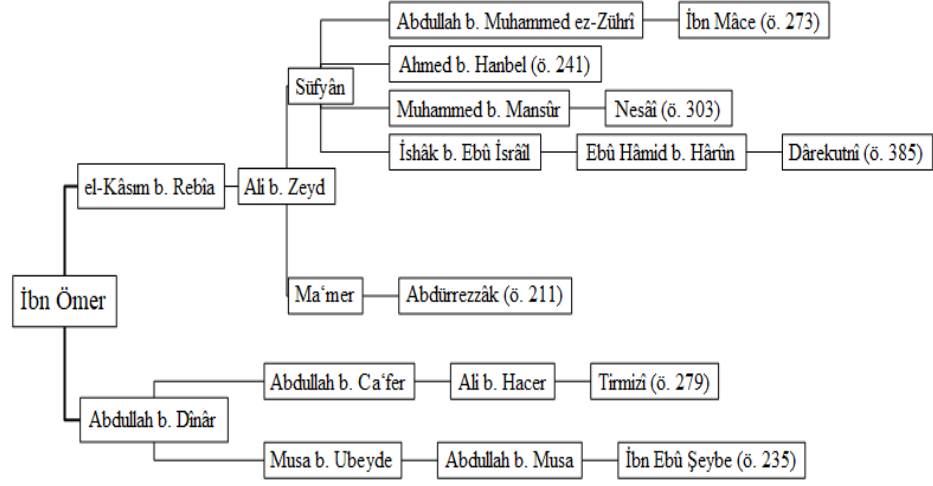
Abdullah b. Dînâr rivayeti Musa b. Ubeyde ve Abdullah b. Ca'fer tarikiyle bize ulaşmıştır. Mana olarak benzer olan rivayetlerin aralarında bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Abdullah b. Ca'fer tarikiyle gelen, Tirmizî tarafından tahrîc edilen rivayet, “Mekke Fethi gününde Resûlullah insanlara hitap ederek, ‘Ey İnsanlar! Allah, Câhiliye gururunu ve atalarla övünmeyi sizden kaldırmıştır. İnsanlar iki gruptur; Allah katında değerli, doğru, Müslüman kişi ve Allah tarafından hor görülen isyankâr ve inanmayan kişidir. Bütün insanlar Âdemoğullarındandır. Âdem de topraktır.’ dedi ve Hucurât 49/13 ayeti okudu.” şeklinde nakledilmiştir. Tirmizî rivayetinde bütün insanların Hz. Âdem’den geldiği, Hz. Âdem’inde topraktan yaratıldığı yer almaktadır. İnsanların atalarından gelen bir üstünlüklerinin olmadığına vurgu yapan bölüm ve Hucurât 49/13 ayeti Mekke Fethi ile ilgili nakledilen rivayetler arasında bulunmamaktadır. İbn Ebû Şeybe tarafından tahrîc edilen rivayetin isnadında yer alan Musa b. Ubeyde cerh edilmiştir.¹²¹ Abdullah b. Ca'fer hakkında da eleştiriler vardır.¹²²

İbn Ömer’den gelen iki rivayetin metinleri farklı olduğu gibi girişte verilen bilgiler de farklıdır. el-Kâsım b. Rebîa rivayetlerinin başlangıcında Resûlullah’ın Kâbe merdivenlerinde bu konuşmayı yaptığı belirtilirken, Abdullah b. Dînâr tarikiyle gelen Tirmizî tarafından tahrîc edilen rivayette yer belirtilmez. İbn Ebû Şeybe tarafından tahrîc edilen rivayette devesi üzerinde tavaf yaptıktan sonra ayakta konuşma yaptığı bilgisi verilmektedir. İki rivayette farklı konulara yer verildiği için konuyla ilgili diğer rivayetlerle karşılaştırma yapılacaktır.

¹²¹ Yahyâ, Abdullah b. Dînâr’dan metruk rivayetleri olduğu için zayıf değerlendirmesinde bulunmuştur. Ali b. el-Medîni ve Ebû Hâtim münkerü’l-hadîs demişlerdir. Nesâî ve Tirmizî zayıf olduğunu söylemişlerdir. Bkz. el-Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, C. XXIX, s. 110-11.

¹²² Ebû Hâtim münkerü’l-hadîs, Amr b. Ali zaîfü’l-hadîs, Nesâî metrûkü’l-hadîs değerlendirmesini yapmıştır. Bkz. İbn Hacer, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, C. V, s. 153. Tirmizî, rivayeti garîb olarak nitelendirerek sadece bu tarikle nakledildiğini ve isnadda yer alan Abdullah b. Ca'fer’in zayıf olduğunu belirtmiştir. Bkz. Tirmizî, “Tefsîr”, 49.

Tablo 24: İbn Ömer Rivayeti İsnad Şeması

3.3.1.2. Abdullah b. Amr Rivayeti

Abdullah b. Amr'dan Ukbe b. Evs tarikiyle gelen rivayet Ebû Dâvûd'un *Sünen* ve Beyhakî'nin *Sünen*¹²³ isimli eserlerinde yer almaktadır.

Resûlullah fetih günü insanlara konuşma yaptı. Üç defa tekbir getirdikten sonra, “Allah’tan başka ilah yoktur. Allah kuluna yardım etti, tek başına ahzabı hezimete uğrattı.” [Buraya kadar Müsedded’den ezberledim. Sonra ittifakla şöyle söylediler.] ‘Câhiliye’den kalan adetler, kan ve mal davaları iki ayağımın altındadır. Haccın sikâyesi ve Beyt’in sidânesi bunun dışındadır.’ dedi. Sonra, ‘Sopa ve kırbaçla adam öldürme kasten adam öldürmeye benzer. Diyeti kırkı hamile olmak üzere yüz devedir.’ dedi.”¹²⁴

حدثنا سليمان بن حرب ومسدّد - المعنى - قال حدثنا حماد عن خالد عن القاسم بن ربيعة عن عقبة بن أوس عن عبد الله بن عمرو أن رسول الله - صلى الله عليه وسلم - خطب يوم الفتح بمكة فكبّر ثلاثاً ثم قال « لا إله إلا الله وحده صدق وعده ونصر عبده وهزم الأحزاب وحده ». إلى هنا حفظته عن مسدّد ثم اتفقنا « ألا إن كل مأثرة كانت في الجاهلية تذكر وتدعى من دم أو مال تحت قدمي إلا ما كان من سقاية الحاج وسدانة البيت ». ثم قال « ألا إن دية الخطأ شبه العمد ما كان بالسوط والعصا مائة من الإبل منها أربعون في بطونها أولادها ». وحديث مسدّد أتم

Abdullah b. Amr → Ukbe b. Evs → el-Kâsım b. Rebîa → Hâlid → Hammâd → Müsedded ve Süleyman b. Harb → **Ebû Dâvûd**

¹²³ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, C. VIII, s. 68 [Hadis no: 16543].

¹²⁴ Ebû Dâvûd, “Diyât” 19 [Hadis no: 4588].

Abdullah b. Amr rivayetinin Ebû Dâvûd ve Beyhakî tahrîcleri aynı şekildedir. Rivayet Elbânî tarafından sahih olarak değerlendirilmiştir.¹²⁵

3.3.1.3. Resûlullah'ın Ashabından Bir Adamdan Gelen Rivayet

Resûlullah'ın bir ashabından nakledilen rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*,¹²⁶ Nesâî'nin *Sünen*¹²⁷ ve Dârekutnî'nin *Sünen*¹²⁸ isimli eserlerinde tahrîc edilmiştir.

“Resûlullah fetih günü insanlara, ‘Allah’tan başka ilah yoktur. Allah kuluna yardım etti, tek başına ahzabı hezimete uğrattı.’ [Hişâm ek olarak ‘Vaadini doğrulayan, kuluna yardım eden Allah’a hamdolsun.’ dedi.] Câhiliye’den kalan âdetler ve kan davaları iki ayağımın altındadır. Beyt’in sidânesi ve haccın sikâyesi bunun dışındadır. Hata ile öldürmek kasıtlı öldürmeye benzer. [Hişâm ‘Kırbaç, sopa ve taşla’ dedi.] Diyeti altı yaşından sekiz yaşına kadar kırk tanesi hamile olmak üzere yüz devedir.”¹²⁹

حدثنا هشيم أخبرنا خالد عن القاسم بن ربيعة بن جوشن عن عقبة بن أوس عن رجل من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم أن النبي صلى الله عليه وسلم خطب يوم فتح مكة فقال لا إله إلا الله وحده نصر عبده وهزم الأحزاب وحده قال هشيم مرة أخرى الحمد لله الذي صدق وعده ونصر عبده ألا إن كل مائثة كانت في الجاهلية تعد وتدعى وكل دم أو دعوى موضوعة تحت قدمي هاتين إلا سدانة البيت وسقاية الحاج وإن قتل خطأ العمد قال هشيم مرة بالسوط والعصا والحجر دية مغلظة مائة من الإبل منها أربعون في بطونها أولادها وقال مرة أربعون من ثنية إلى بازل عامها كلهن خلفه

Resûlullah'ın ashabından bir adam → Ukbe b. Evs → el-Kâsım b. Rebîa b. Cevşen → Hâlid → Hüseyim → **Ahmed b. Hanbel**

Rivayetlerde metin olarak bazı farklılıklar bulunmaktadır. Hâlid'e kadar tek isnadla devam eden rivayet daha sonra farklı tarıklara ayrılmıştır. Ahmed b. Hanbel'in yukarıda verilen metni ile Nesâî'nin tahrîc ettiği bir metinde¹³⁰ develerin 6-8 yaş aralığında olması gerektiği yer alırken diğer rivayetlerde bu detaya yer

¹²⁵ Nâsirüddin el-Elbânî, *Muhtasaru İrvâ'i'l-galîl fî tahrîci ehâdisi Menâri's-sebîl*, Beyrut, Mektebü'l-İslâmiyye, 1985, s. 437.

¹²⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. XXXVIII, s. 478 [Hadis no: 23493].

¹²⁷ Nesâî, “Kasâme”, 34 [Hadis no: 4795, 4796, 4797, 4798].

¹²⁸ ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, C. III, s. 103 [Hadis no: 76].

¹²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. XXIV, s. 108 [Hadis no: 15388].

¹³⁰ Nesâî, “Kasâme”, 34 [Hadis no: 4794].

verilmemiştir. Nesâî’de yer alan başka bir rivayette de sadece diyet ile ilgili bölüm nakledilmiştir.¹³¹

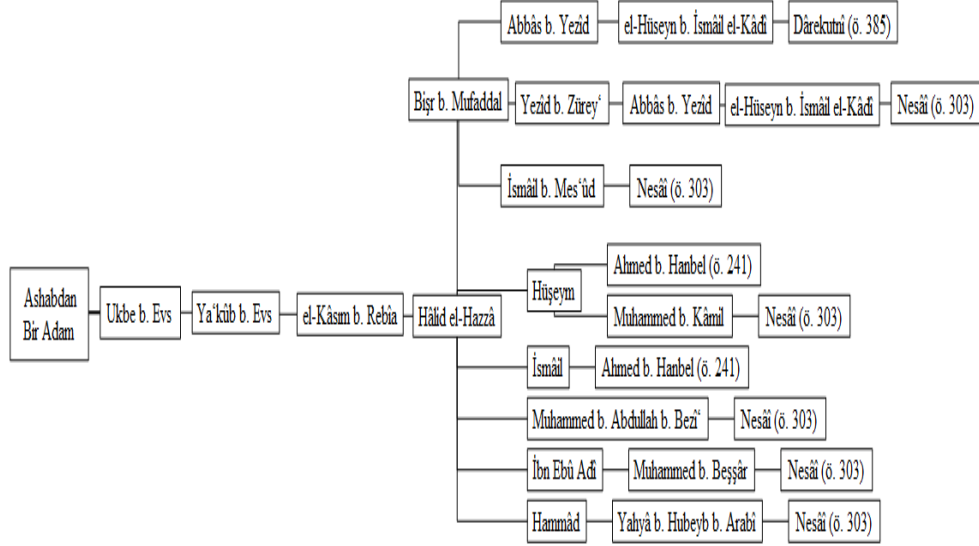
İlk râvisinin meçhul olduğu üç rivayette Ahmed b. Hanbel tahrîcidir. Aynı zamanda Nesâî’nin de farklı tariklerle tahrîc ettiği rivayetlerin sadece bir tanesinde ilk râvi Abdullah olarak geçer diğerlerinde ilk râvi mübhemdir. Abdullah b. Amr rivayetinin râvi zinciri Ukbe b. Evs → el-Kâsım b. Rebîa → Hâlid şeklinde devam etmektedir. Ayrıca Abdullah b. Ömer rivayetindeki isnadda yer alan el-Kâsım b. Rebîa ortak râvidir. Konu olarak Abdullah b. Amr ve Abdullah b. Ömer rivayeti ile aynıdır. Bu da aynı rivayet olma ihtimalini güçlendirmekte ve meçhul râvinin Abdullah b. Amr olabileceği fikrini akla getirmektedir. Fesevî’nin eserindeki bir rivayette aynı isnad zinciri ile Hâlid b. el-Hazzâ’nın de ortak olarak zikredildiği bir rivayette “Kasıtlıya benzer adam öldürmenin diyeti yüz devedir.” kısmı geçmekte diğer bölümlerden bahsedilmemekle birlikte yukarıda meçhul olarak verilen râvi yerine Abdullah b. Amr’ın ismi geçmektedir.¹³² Nesâî tarafından nakledilen rivayette de ilk râvinin Abdullah olduğunun söylenmesi,¹³³ rivayetlerin içeriği ve isnadlardaki râvilerin aynı olması ilk râvinin Abdullah b. Amr olma ihtimalini güçlendirmektedir.

¹³¹ Nesâî, “Kasâme”, 34 [Hadis no: 4793].

¹³² el-Fesevî, **el-Ma’rife ve’t-Târîh**, C. III, s. 202.

¹³³ Nesâî, “Kasâme”, 34 [Hadis no: 4793].

Tablo 25: Ashabdan Bir Adamın Rivayetinin İsnad Şeması

3.3.1.4. Râvisi Belli Olmayan Rivayetler

Mekke Fethi'nde irâd edilen hutbe hakkındaki rivayetler Tarih kaynaklarında isnadsız veya birleştirilmiş isnad ve metinle yer almaktadır. Hırâş b. Ümeyye'nin Hüzeyl kabilesinden birisini öldürmesinden sonra ikinci gün irâd edildiği kesin olan hutbe metninin de bu rivayetlerde yer aldığı görülmektedir. Vâkîdî'nin *Kitabü'l-Meğâzî*, İbn Hişâm'ın *Sîretü'n-Nebeviyye*, İbn Sa'd'ın *Tabakât*, Ezrakî'nin *Ahbâru Mekke*,¹³⁴ Belâzurî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf*, Ya'kûbî'nin *Târihü'l-Ya'kûbî* ve Taberî'nin *Tarih* isimli eserlerinde yer alan rivayetlerin bazılarında iki günde irâd edilmiş olan hutbelerin tamamı birlikte verilirken bazılarında sadece bazı bölümlerine yer verilmiştir. Tekrarı engellemek için İbn Sa'd'a kadar olan hutbe metinlerine yer verilip diğer metinlerin farklarına değerlendirme bölümünde değinilecektir.

Vâkîdî:

“Resûlullah, ‘Hamd; vaadini doğrulayan, kuluna yardım eden, ahzabı tek başına yenilgiye uğratan Allah’adır. Ne dersiniz? Şimdi sizin hakkınızda ne yapacağımı düşünüyorsunuz?”

¹³⁴ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, C. II, s. 113.

Kureyşliler, ‘Hayır, diyoruz ve hayır bekliyoruz. Sen kerim bir kardeşimizsin ve kerim bir kardeşimizin oğlusun.’ dediler. Resûlullah, ‘Şüphesiz ben, Yusuf’un kardeşlerine söylediğini söylüyorum. Bugün size kınama, hiçbir kınama yok. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir. Câhiliye’deki bütün faizler, kan davaları, mal davaları ve övünme vesilesi olan her şey iki ayağımın altındadır. Beyt’in sidânesi ve haccın sikâyesi bunların dışındadır. Eski kan davaları kaldırılmış olmakla birlikte, asa ve kırbaçla hata ile öldürmenin diyeti kasıtlı öldürmenin diyeti gibi kırk tanesi hamile olmak üzere yüz tane deve. Şüphesiz Allah, sizden Câhiliye gururunu ve atalarınızla övünmeyi giderdi. Hepiniz Âdem’densiniz. Âdem de topraktır. Allah yanında en yüce olanınız Allah’tan en çok korkanızdır. Allah, yerin ve göklerin yaratıldığı gün Mekke’yi haram kıldı. Mekke, Allah’ın haram kılmasıyla haramdır. Benden önce kimseye helal olmadı benden sonra da kimseye helal olmayacaktır. Bana da gündüzün kısa bir süresinde helal kılındı. Mekke’nin av hayvanları ürkütülmez, ağacı kesilmez, onun dikenini koparılmaz.’ Abbâs, yaşlı ve tecrübeli biri olarak, ‘İzhir müstesna olsun. İzhir otu evlerimizin temizliği ve kabirlerimiz için gereklidir.’ dedi. Resûlullah bir müddet sustu, sonra ‘İzhir müstesna, çünkü o helaldir.’ dedi. ‘Vârise vasiyet yoktur. Çocuk doğduğu yatağa aittir. Zina edene mahrumiyet vardır. Kocasının haberi olmadan kadının, kocasının malından vermesi helal değildir. Müslüman, Müslüman’ın kardeşidir. Bütün Müslümanlar kardeş. Müslümanlar kendilerinden olmayanlara karşı bir el gibidirler. Onların kanları birbirine eşittir.’ dedi. Onlar en yakınında olan diğer Müslüman’a yardım ederken, onları korurken en uzakta olanların da çağrılarına cevap verirler. Kâfire karşılık Müslüman öldürülmez. Farklı dinden olanlar birbirine vâris olamazlar. Celeb¹³⁵ ve ceneb¹³⁶ yoktur. Zekâtlar Müslümanların yurtlarından teslim alınacaktır. Bir kadın, halasının ve teyzesinin üzerine nikâhlanamaz. İkinci ve sabah namazlarından sonra namaz yoktur. Kurban ve Ramazan bayramlarında oruç yoktur.’ dedi.”¹³⁷

قال الحمد لله الذي صدق وعده ونصر عبده وهزم الأحزاب وحده ماذا تقولون وماذا تظنون ؟ قالوا : نقول خيرا ونظن خيرا ، أخ كريم وابن أخ كريم وقد قدرت فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم فإني أقول كما قال أخي يوسف لا تتريب عليكم اليوم يغفر الله لكم وهو أرحم الراحمين ألا إن كل ربا في الجاهلية أو دم أو مال أو مائة فهو تحت قدمي هاتين إلا سدانة البيت وسقاية الحاج ألا وفي قتل العصا والسوط الخطأ شبه العمد الدية مغلظة مائة ناقة منها أربعون في بطونها أولادها . إن الله قد أذهب نخوة الجاهلية وتكبرها بأبائها ، كلكم من آدم وأدم من تراب وأكرمكم عند الله أتقاكم . ألا إن الله حرم مكة يوم خلق السموات والأرض فهي حرام بحرمة الله لم تحل لأحد قبلي ، ولا تحل لأحد كائن بعدي ، ولم تحل لي إلا ساعة من النهار - يقصرها رسول الله صلى الله عليه وسلم بيده هكذا - لا ينفر صيدها ولا يعضد عضائها ، ولا تحل لقطتها إلا لمنشد ولا يختلى خلاها . فقال العباس وكان شيخا مجربا : إلا الإنخر يا رسول الله فإنه لا بد منه إنه للقبر وطهور البيوت . قال فسكت رسول

¹³⁵ Celeb, zekât verecek kimsenin zekât malını zekâtların toplandığı yerden uzaklaştırması veya at yarışlarında yarışmayı kazanmak için yedek at bulundurma manalarında kullanılmaktadır. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. I, s. 268.

¹³⁶ Ceneb, zekât toplayan memurun zekât mallarının yanına gitmeden zekâtı ayağına getirtmesidir. Bkz. *A.g.e.*, C. I, s. 275.

¹³⁷ el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C. II, s. 836.

الله صلى الله عليه وسلم ساعة ثم قال إلا الإذخر فإنه حلال . ولا وصية لوارث وإن الولد للفراش وللعاهر الحجر ، ولا يحل لامرأة تعطي من مالها إلا بإذن زوجها ، والمسلم أخو المسلم والمسلمون إخوة والمسلمون يد واحدة على من سواهم تتكافأ دماؤهم يرد عليهم أقصاهم ويعقد عليهم أدناهم ومشدهم على مضعفهم وميسرتهم على قاعدتهم ولا يقتل مسلم بكافر ولا ذو عهد في عهده . ولا يتوارث أهل ملتين مختلفتين ولا جلب ولا جنب ولا تؤخذ صدقات المسلمين إلا في بيوتهم وبأفنيهم ولا تتكح المرأة على عمتها وخالتها ، والبينة على من ادعى واليمين على من أنكر ولا تسافر امرأة مسيرة ثلاث إلا مع ذي محرم ولا صلاة بعد العصر وبعد الصبح وأنهاكم عن صيام يومين يوم الأضحى ويوم الفطر وعن لبستين لا يحتب أحدكم في ثوب واحد يفضي بعورته إلى السماء ولا يشتمل الصماء ولا إخالكم إلا وقد عرفتموها

İbn Hişâm

“Resûlullah Kâbe’nin kapısının önünde ayağa kalktı ve insanlara, ‘Allah’tan başka ilah yoktur. O; tektir, ortağı yoktur. O; vaadini doğruladı, kuluna yardım etti, düşmanlarını tek başına hezimete uğrattı. Câhiliye’den kalan övünme vesilelerinden her biri, kan ve mal davaları ayaklarımın altındadır. Beyt’in sidânesi ve hacıların sikâyesi bunun dışındadır. Sopayla veya kamçıyla adam öldürmek kasıtlı öldürmek gibidir. Diyeti kırk tanesi hamile olmak üzere yüz devedir.

Ey Kureyş topluluğu! Muhakkak Allah, sizden Câhiliye gururunu ve babalarınızla övünmeyi kaldırdı. İnsanlar Âdem’denidir. Âdem de topraktır.’ Sonra, ‘Ey insanlar! Şüphe yok ki biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık.’ ayetini okudu.¹³⁸

‘Ey Kureyşliler! Şimdi size nasıl davranacağımı, ne yapacağımı düşünüyorsunuz?’

Mekkeliler, ‘Senden hayır bulacağımızı düşünüyoruz. Zira sen kerim bir kardeşimizsin ve kerim bir kardeşimizin oğlusun.’

Resûlullah, ‘Gidebilirsiniz, serbestsiniz.’ dedi.¹³⁹

رسول الله صلى الله عليه وسلم قام على باب الكعبة فقال لا إله إلا الله وحده لا شريك له صدق وعده ونصر عبده وهزم الأحزاب وحده ألا كل مأثرة أو دم أو مال يدعى فهو تحت قدمي هاتين إلا سدانة البيت وسقاية الحاج ألا وقتيل الخطأ شبه العمد بالسوط والعصا ففيه الدية مغلظة مائة من الإبل أربعون منها في بطونها أولادها يا معشر قريش إن الله قد أذهب عنكم نخوة الجاهلية وتعظمها بالآباء الناس من آدم وأدم من تراب ثم تلا هذه الآية { يا أيها الناس إنا خلقناكم من ذكر وأنثى وجعلناكم شعوبا وقبائل لتعارفوا إن أكرمكم عند الله أتقاكم } الآية كلها ثم قال يا معشر قريش ما تروني أني فاعل فيكم قالوا خيرا أخ كريم وابن أخ كريم قال اذهبوا فأنتم الطلقاء¹⁴⁰

¹³⁸ Hucurât 49/13.

¹³⁹ İbn Hişâm, es-Sîretü’n-Nebeviyye, C. II, s. 411.

¹⁴⁰ İbn Hişâm, es-Sîretü’n-Nebeviyye, C. II, s. 411.

İbn Sa‘d

Peygamber’in fethin ilk günü yaptığı konuşma ile ilgili olarak İbn Sa‘d’da iki rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetler şunlardır:

“Resûlullah, ‘Yarın fethin ikinci günüdür. Câhiliye âdetlerini, atalarla övünmeyi kendinizden giderin. İnsanların tümü Âdem’den, Âdem de topraktır.’ dedi.”¹⁴¹

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الغد من يوم الفتح أذهبوا عنكم عبية الجاهلية وفخرها بآبائها الناس كلهم بنو آدم و آدم من تراب

“Resûlullah fetih yılında Kâbe’nin merdivenlerinde oturdu. Allah’a hamd ü senâ etti. Konuşmasında ‘Fetihten sonra hicret yoktur.’ dedi.”¹⁴²

قال جلس النبي صلى الله عليه وسلم عام الفتح على درج الكعبة فحمد الله وأثنى عليه وقال فيما تكلم به لا هجرة بعد الفتح

3.3.2. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Hiz. Peygamber’in Mekke Fethi’nin olduğu gün Kâbe’nin içini ziyaret ettikten sonra Kâbe’nin merdivelerinde durarak orada insanlara hitap ettiğine dair hem hadis hem de tarih kaynaklarımızda birçok rivayet bulunmaktadır. İbn Ömer ve Resûlullah’ın bir ashabından gelen rivayette vaadini doğrulayan Allah’a hamdetmesi, sopa veya kamçıyla hata ile öldürmenin diyetinin kırkı hamile olmak üzere yüz deve olduğunu belirtilmektedir. Abdullah b. Dînâr’dan tarikiyle gelen rivayet, insanların iki gruba ayrıldığından, iman edenlerin değerli olduğundan ve Hucurât sûresi 13. ayetten bahseder. Abdullah b. Amr’dan ve Resûlullah’ın bir ashabından gelen rivayetlerde İbn Ömer rivayetiyle aynı konuları ihtiva etmektedir.

Rivayetlerin başında yer alan “Allah’tan başka ilah yoktur. Allah kuluna yardım etti, tek başına ahzabı hezimete uğrattı.” bölümünü Resûlullah’ın gazve seferlerinden, hacdan ve umreden döndüğü zaman yüksek bir yere çıkarak üç defa tekbir getirip Kelime-i Tevhid’den sonra da bu cümleyi zikrettiği nakledilmiştir.¹⁴³

¹⁴¹ İbn Sa‘d, **et-Tabakât**, C. II, s. 143.

¹⁴² İbn Sa‘d, **et-Tabakât**, C. II, s. 142.

¹⁴³ Buhârî, “Umre” 12.

Abdullah b. Amr'dan gelen rivayette de Resûlullah'ın üç defa tekbir getirdikten sonra hutbesine bu cümle ile başladığı görülmektedir.¹⁴⁴

İbn Ömer rivayetinde “Câhiliye dönemine ait mal davaları ve övünmeye sebep olan şeyler ayaklarımın altındadır.” şeklinde geçen bölümün Veda hutbesinde yer aldığını görmekteyiz. İbn Ebû Şeybe tarafından tahrîc edilen bu rivayetin isnadında zayıf olarak değerlendirilen Ali b. Zeyd yer almaktadır.¹⁴⁵ Diğer hutbe rivayetlerinde bu bölümün yer almamasından dolayı iki hutbe arasında karışıklık olma ihtimali bulunmaktadır.

İbn Ömer rivayetinin İbn Ebû Şeybe tahrîcinde yer alan bölüme benzer şekilde, “Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz Âdem'densiniz, Âdem ise topraktır. Allah katında en değerli olanınız, takvâca en üstün olanınızdır. Arab'ın aceme, takvâ dışında bir üstünlüğü yoktur.” bölümü ‘Addâ b. Hâlid’den gelen Taberânî tarafından tahrîc edilen Veda hutbesi rivayetinde yer almaktadır.¹⁴⁶ Ebû Hureyre tarafından nakledilen bir rivayette, “Allah sizden Câhiliye adetlerini kaldırdı. Mümin Allah'tan korkan, günahkâr asi olandır. Bütün insanlar Âdem'dendir. Âdem de topraktır.” bölümü yer almakla birlikte Mekke Fethi'nden bahsedilmemektedir.¹⁴⁷

Fakat tarih kitaplarına bakıldığında hadis kaynaklarında yer alan bütün rivayetlerin tarih kitaplarında da yer aldığını görmekteyiz. En uzun rivayeti aktaran Vâkıdî, eserinde hadis kaynaklarında geçen konuları almakla birlikte bunlara ek olarak ne hadis kitaplarında ne de diğer tarih kitaplarında geçmeyen sözlere de yer vermiştir.

Vâkıdî rivayetinde ek olarak “Vârise vasiyet yoktur. Çocuk doğduğu yatağa aittir. Zina edene mahrumiyet vardır. Kocasının haberi olmadan kadının kocasının malından infak etmesi helal değildir.” bölümleri bulunmaktadır. Yaptığımız araştırma neticesinde bu bölümlerin veda haccında irâd edilen hutbelerle aynı

¹⁴⁴ Ebû Dâvûd, “Diyât” 19.

¹⁴⁵ Orhan, “İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarında Veda Hutbeleriyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, s. 148, 364, 366, 414.

¹⁴⁶ A.g.e., s. 297; Rivayetlerin değerlendirmesi için Bkz. A.g.e., s. 488-490.

¹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XIV, s. 348; A.g.e., C. XVI, s. 456; Tirmizî, “Menâkıb”, 57.

olduğunu tespit ettik.¹⁴⁸ Çocuğun doğduğu yatağa ait olması, zina edene mahrumiyet vardır bölümü ikinci gün irâd edilen hutbede de yer almakla birlikte vasiyet konusu orada geçmemektedir. Aynı zamanda “Kadının, halasının ve teyzesinin üzerine nikâhlanması helal değildir. İkinci ve sabah namazından sonra namaz yoktur.¹⁴⁹ Ramazan ve Kurban bayramlarında oruç yoktur.”¹⁵⁰ bölümleri Mekke fethiyle ilgili rivayetlerde geçmemektedir.

İbn Hişâm, İbn Ömer’den gelen rivayete benzer bir rivayette bulunmaktadır. Yine İbn Ömer’in müşterek râvilerinden olan Abdullah b. Dînâr’ın rivayetinde yer alan Hucurât sûresi 13. ayet de İbn Hişâm metninde yer almaktadır.

Belâzürî rivayetinde, “Câhiliye’den gelen kan davalarını kaldırdığını, kaldırdığı ilk kan davasının da Âdem b. Rebîa’nın kan davası olduğunu” nakletmektedir. Fakat bu bölümün Veda hutbesi metinleri içinde yer aldığını söyleyebiliriz.¹⁵¹

Rivayetlerde diyet hakkındaki bölüm Tirmizî’nin İbn Ömer rivayeti hariç bütün rivayetlerde yer almasına rağmen ikinci gün irâd edilen hutbeye ait olma ihtimali daha yüksek görünmektedir. Savaşın bırakılması emredildikten sonra yaşanan hadise karşısında Resûlullah “‘Eğer bir mümine karşı kâfir öldürülseydi, onu öldürürdüm. Maktûlün diyetini verin.’ demiştir. ‘Huzâalıların diyet olarak yüz deve ödemelerine hükmedildi. Bu İslâm’daki ödenen ilk diyetti.’ şeklinde verilen bilgi diyet olayının ikinci gün olduğunu teyit etmektedir.¹⁵²

Hadis ve tarih kaynaklarında fetih günü Resûlullah’ın yaptığı konuşmayla ilgili olarak aktarılan rivayetlerde, konular ve rivayetin meydana gelmesiyle ilgili detaylar genel olarak birbirini desteklemekle birlikte bazı rivayetlerde bahsedilen konularda farklılıklar bulunmaktadır. Hutbe metnini oluştururken yalnız kalan rivayetler dışarda bırakılarak ortak bir metin oluşturuldu. Burada ayrıca ele almadığımız, yukarıda

¹⁴⁸ Orhan, “İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarında Veda Hutbeleriyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, s. 193-394.

¹⁴⁹ Bu konu ile ilgili hadis rivayetlerine baktığımızda Saîd el-Hudrî ve Muâz b. Afrâ’dan gelen rivayetler bulunmaktadır; fakat bu sözün fetih günü söylendiği ile ilgili bir bilgi geçmemektedir. Bkz. Buhârî, Mevâkîtü’s-salât 30; Nesâî, Mevâkît 11; İbn Mâce, İkâmetü’s-salât 147.

¹⁵⁰ Bu konu ile ilgili rivayetlere baktığımızda da Ebû Hureyre ve Saîd el-Hudrî’den gelen rivayetler bulunmasına rağmen Mekke’de yapılan hitapta bunun söylendiği ile ilgili bir bilgiye rastlamadık.

¹⁵¹ Orhan, “İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarında Veda Hutbeleriyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, ss. 29-249.

¹⁵² el-Bezzâr, **el-Müsned**, C. IX, s. 66.

rivayetlerini aktardığımız tarih kitaplarında hadis rivayetlerine paralel metinler alındı.

3.3.2.1. Hutbe Metni

“Resûlullah Kâbe'nin kapısının önünde ayağa kalktı. İnsanlara, ‘Allah’tan başka ilah yoktur. O, tektir; ortağı yoktur. O; vaadini doğruladı, kuluna yardım etti, düşmanlarını tek başına hezimete uğrattı. Câhiliye’den kalan övünme vesilelerinden her biri ayaklarımın altındadır. Beyt’in sidânesi ve hacıların sikâyesi bunun dışındadır.¹⁵³ Ey insanlar! Allah (c.c.), ‘Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilendir. Her şeyden haberdardır.’ buyurdu. Sonra Resûlullah, ‘Sizin ve kendim için Allah’a istiğfar ediyorum.’ dedi.¹⁵⁴

Ne dersiniz? Şimdi sizin hakkınızda ne yapacağımı düşünüyorsunuz?’ Kureyşliler, ‘Hayır, diyoruz ve hayır bekliyoruz. Sen kerim bir kardeşimizzsin ve kerim bir kardeşimizin oğlusun.’ dediler. Resûlullah, ‘Şüphesiz ben, Yusuf’un kardeşlerine söylediğini söylüyorum. Bugün size kınama, hiçbir kınama yok. Allah sizi bağışlasın. Gidiniz. Siz serbestsiniz.’ dedi.”¹⁵⁵

3.3.3. Hutbenin Tarihsel Bağlamı

Mekkelilerin Hudeybiye Antlaşmasını bozmaları üzerine Resûlullah Mekke’ye gitmek için hazırlıklar yapmaya başladı. Bu hazırlıklar çerçevesinde çevredeki Araplara da haber gönderilerek birçok kabilenin katılımıyla yaklaşık on bin kişilik bir ordu toplandı. 10 Ramazan Çarşamba günü ikindiden sonra fetih için yola çıkıldı. Müslümanlar bir yatsı vakti Merrüzzahrân’da¹⁵⁶ konakladıklarında Resûlullah her askerin ateş yakmasını emretti.¹⁵⁷

¹⁵³ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. VIII, s. 188 [Hadis no: 4583]; Nesâî, “Kasâme”, 34 [Hadis no: 4799]; Nesâî, “Kasâme”, 32 [Hadis no: 4771]; İbn Hişâm, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, C. II, s. 411; el-Ya’kübî, **Târîhu’l-Ya’kübî**, C. I, s. 127; et-Taberî, **Târîh**, C. II, s. 161; İbn Hibbân, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, C. I, s. 336; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnü’l-Eser fî Fünûni’l-Meğâzî ve’s-Şemâ’il ve’s-Siyer**, s. 199.

¹⁵⁴ İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, C. XIV, s. 494.

¹⁵⁵ el-Vâkıdî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C. I, s. 836; el-Ya’kübî, **Târîhu’l-Ya’kübî**, C. I, 127; et-Taberî, **Târîh**, C. II, s. 161.

¹⁵⁶ Merrüzzahrân, Mekke’ye 5 mil uzaklıkta olan konaklama yeridir. Bkz. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm (III-IV./IX-X. yüzyıl) el-Hemedânî, C. V, **Kitâbü’l-Büldân**, Beyrut, Darü’l-Fikr, t.y., s. 104.

¹⁵⁷ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. II, s. 135.

“Buraya gelinceye kadar Müslümanların Mekke üzerine yürüdüklerinden habersiz olan müşrikler, antlaşmayı bozdukları için kendilerine yapılacağını düşündükleri bir saldırıdan dolayı tedirginlik içindeydiler.”¹⁵⁸

Müslümanlardan haber almak ve bilgi toplamak için Ebû Süfyân'ı gönderdiler. Yanındaki iki kişiyle birlikte yakılan ateşleri gören Ebû Süfyân ve yanındakiler gördükleri manzara karşısında ürktüler. Ebû Süfyân ile karşılaşan Abbâs b. Abdülmuttalib, gördükleri bu insanların Müslümanlar olduğunu söyledi. Karşı koyamayacakları bir kuvvetle karşı karşıya olduklarını anlayan Ebû Süfyân, Abbâs b. Abdülmuttalib ile birlikte Resûlullah'ın yanına gitti. Burada Müslüman olan Ebû Süfyân'a “Kim onun evine sığınırsa güvendedir.” denilerek Resûlullah tarafından imtiyaz verildi.¹⁵⁹

“Resûlullah Mekke'nin yukarı kısmından Ezâhir yolunu takip ederek Mekke'ye girdi.”¹⁶⁰ “Kanı heder edilenler dışında kimse ile savaşılmasını emretti. Hâlid b. Velîd Layt¹⁶¹ denilen yerden şehre girerken Handeme¹⁶² mevkiinde İkrime b. Ebû Cehil ve yanındakiler tarafından bir direnişle karşılaştı, onlarla savaştı. Bunun haricinde Mekke fethi esnasında Müslümanlar herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan şehre girdiler. Resûlullah'ın şehre girmesinden sonra kendisine Hacûn¹⁶³ mevkiinde bir çadır kuruldu. Mekke'deki ikameti esnasında burada konakladı.”¹⁶⁴

“Resûlullah fetih sırasında Bathâ'dayken Ömer b. Hattâb'a Kâbe'de bulunan suretlerin tümünün imha edilmesini emretti. Kâbe'deki suretler silininceye kadar Kâbe'ye girmedi.”¹⁶⁵

“Mekke fethedildikten sonra Resûlullah insanlara silahlarını bırakmalarını söyledi. Huzâalılara ise Benî Bekr'den intikamlarını almak için ikinci vaktine kadar izin verdi. Sonra onlara da silahlarını bırakmalarını emretti.”¹⁶⁶

¹⁵⁸ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. II, s. 399.

¹⁵⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 135.

¹⁶⁰ el-Hemedânî, **Kitâbü'l-Büldân**, C. I, s. 127.

¹⁶¹ el-Layt, Mekke'nin alt taraflarında bulunan bir yer adıdır. Bkz. **A.g.e.**, C. V, s. 28.

¹⁶² Handeme, Mekke'de bir dağın adıdır. Mekke fethinde Safvân b. Ümeyye, İkrime b. Ebû Cehil ve Süheyl b. Amr'ın Müslümanlarla çarpıştığı yerdir. Bkz. **A.g.e.**, C. II, s. 392.

¹⁶³ Hacûn, Mekke'nin yukarısında bulunan dağın adıdır. Bkz. **A.g.e.**, C. II, s. 225.

¹⁶⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 136.

¹⁶⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 142.

¹⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. XI, s. 264.

Resûlullah Mekke'ye girdikten sonra çadırının bulunduğu yerde kuşluk vaktinde sekiz rekâtlık bir namaz kıldı. Daha sonra silahını ve miğferini kuşanıp Kasvâ'ya binerek Kâbe'ye geldi. Elindeki değnekle Hacerülesved'i selamladı. Tavaif yaptıktan sonra devesinden inip Makâm-ı İbrahîm'de iki rekât namaz kıldı.¹⁶⁷

Mescidin bir kenarına oturan Resûlullah, Osman b. Talha'ya haber göndererek Kâbe anahtarlarını kendisine getirmesini istedi. Kâbe'nin anahtarı geldikten sonra Kâbe'nin içine girdi. Orada iki rekât namaz kıldıktan sonra dışarı çıktı.¹⁶⁸ Kâbe'den çıktıktan sonra zemzem suyunun yanında oturdu. Ali b. Ebû Tâlib, "Ey Allah'ın Elçisi! Bize nübüvvet, hacılara su dağıtma ve Beytullah perdedarlığı verilmiş. Bizden daha büyük bir nasibe sahip olan kimse yoktur." dedi.¹⁶⁹ Ezrakî'de yer alan bir rivayete göre ise Abbâs b. Abdülmuttalib sikâye ile hicâbe görevinin kendilerinde birleştirilmesini talep etti. Resûlullah, Abbâs b. Abdülmuttalib'e "Size hizmet edeceğiniz şeyleri verdim. Kazanç elde edeceğiniz değil." dedi.¹⁷⁰ Resûlullah'ın Hz. Ali'ye de aynı cevabı verdiği nakledilmektedir.¹⁷¹ Kaynaklarda hem Hz. Ali'nin hem de Hz. Abbâs'ın hicâbe görevini talep etmeleriyle ilgili rivayetler bulunmaktadır. Konuşmanın Hz. Abbâs ile Hz. Peygamber'in arasında geçmiş olma ihtimali daha güçlü görünmektedir. Nitekim Hz. Abbâs fetihten öncede bu görevi yürüten kişiydi.¹⁷² Resûlullah, Osman b. Talha'nın çağrılmasını emretti. Osman b. Talha'ya hitaben, "Ey Osman! Anahtarları sürekli sizde kalmak üzere alın. Zalim kişinin dışında kimse onu sizden almaz. Bugün iyilik ve vefa günüdür." dedi. Temîm b. Esed el-Huzâî'ye Harem direklerini yenilemesini emretti. Öğle namazı vakti gelince Bilâl Kâbe'nin damına çıkarak ezan okudu.¹⁷³ Ezrakî'de yer alan bir rivayete göre Bilâl'in Kâbe'nin çatısına çıkarak ezan okuduğunu gören bazı insanlar kendi aralarında siyahî bir kölenin bunu yapmasını yadırgayan sözler söylediler. Onlardan bazıları da eğer bu işte Allah ondan hoşnut olmasaydı onu değiştirirdi dediler. Bunun üzerine Hucurât sûresi 13. ayet nâzil oldu.¹⁷⁴ Resûlullah'ın o gün irâd ettiği hutbenin içinde

¹⁶⁷ el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. I, s. 832.

¹⁶⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 137.

¹⁶⁹ Abdürrezzâk, **el-Musannef**, C. V, s. 83.

¹⁷⁰ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. II, s. 412; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 136.

¹⁷¹ el-Ezrakî, **Ahbâru Mekke**, C. I, s. 210.

¹⁷² Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Sikâye", **DİA**, C. XXXVII, İstanbul, 2009, s. 177.

¹⁷³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 137.

¹⁷⁴ el-Ezrakî, **Ahbâru Mekke**, C. I, s. 216.

de yer alan bu ayetin nüzûl sebepleri arasında bu olay da göstermekle birlikte başka nüzûl sebepleri de zikredilmiştir.¹⁷⁵ Bu arada insanların bir kısmı Kâbe'nin etrafına toplanmış, bir kısmı da öldürülme korkusuyla Mekke'nin dağlarına çıkmış Resûlullah'ın kendilerine eman vermesini bekliyorlardı.¹⁷⁶ Resûlullah Kâbe kapısına dayanarak bir konuşma yaptı. Konuşmasının bitiminde insanlara kendisinden ne beklediklerini sordu. İnsanların hayır beklediklerini söylemeleri üzerine Resûlullah onlara serbest olduklarını, kimseye bir şey yapılmayacağını söyledi.¹⁷⁷

İbn Sa'd'da yer alan bir rivayete göre Resûlullah Mekke'deyken Safvân b. Ümeyye, Hâris b. Hişâm ve Ebû Süfyân b. Harb'e haber gönderip onlara "Sizinle benim durumum Yûsuf'un kardeşlerine dediği gibidir." demiştir. İbn Sa'd'ın kişilere söylendiğini naklettiği bu sözün hutbede kullanıldığını görmekteyiz. Ya'kûbî, Resûlullah'ın "Bugün size ne yapacağımı umuyorsunuz?" sözüne karşılık olarak Süheyl'in ayağa kalkarak "Sen kerim bir kardeşimizin oğlusun. Kerim bir insansın. Senden iyilik umuyoruz." dediği nakletmektedir.¹⁷⁸ Hutbelerde bu bölüm genelin verdiği bir cevap olarak nakledilmekle birlikte herkesin aynı anda aynı cevabı vermesi muhal olduğundan dolayı genel muhatab alınarak sorulan soruya onlardan birinin cevap vermiş olması daha makul görünmektedir. Bu rivayetlerde Abbâs b. Abdülmuttalib'in talepleri, Bilâl'in ezan okuması üzerine yapılan konuşmaların karşılığının hutbe metninde yer aldığı görülmektedir.

Resûlullah'ın Mekke Fethi'nin yapıldığı gün irâd ettiği hutbe ile ilgili rivayetleri incelediğimiz Abdullah b. Amr'dan gelen rivayetlerin bazısında fetih yılı denilirken bazısında fetih günü denilmektedir. Bunun dışında kalan bütün rivayetler hutbenin fetih günü irâd edildiği bilgisi geçmektedir. Tarih kaynaklarının hepsinde fetih günü yapıldığı şeklinde yer alır. "Mekke'ye girdiği zaman Resûlullah Kâbe'yi tavaf ettikten sonra Osman b. Talha'yı çağırarak Kâbe'nin anahtarlarını istedi. Kâbe'nin içine girip iki rekât namaz kıldıktan sonra çıkarak Kâbe'nin merdivenlerinde durup insanlara hitap etti." denilerek Mekke'ye girdikten kısa bir

¹⁷⁵ Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî (ö. 468/1076) el-Vâhidî, **Esbâbü'n-Nüzûl**, nşr. Kemâl Besyûnî Zağlûl, C. I, 1. bs., Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1991, s. 265.

¹⁷⁶ el-Ezrakî, **Ahbâru Mekke**, C. I, s. 217.

¹⁷⁷ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. II, s. 411.

¹⁷⁸ el-Ya'kûbî, **Târîhu'l-Ya'kûbî**, C. I, s. 127.

süre sonra konuşmanın yapıldığını belirtirler.¹⁷⁹ Bütün bu bilgiler ışığında Resûlullah'ın fetih gününde hutbe irâd ettiğinin sabit olduğunu söylemek mümkündür. Resûlullah'ın Mekke'ye geliş tarihi konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Resûlullah Mekke'ye h. 8. yılda Ramazan ayının bitimine on gün kala Cuma günü geldi.¹⁸⁰ İbn Kesîr, Hz. Peygamber'in Mekke'ye Ramazan ayının bitimine on üç kala geldiğini söyler.¹⁸¹ Belâzürî, Mekke'ye Ramazan ayının on sekizinde geldiğini belirtir.¹⁸² Klasik kaynaklarda Mekke Fethi'nin tarihi ile ilgili olarak farklı bilgiler bulunmaktadır.¹⁸³ Çağdaş araştırmacılardan biri kendi hazırladığı takvime göre yaptığı tarihlendirmede 24 Ramazan Cuma günü Mekke'ye girildiğini belirtir.¹⁸⁴ Bu tartışmalara girmek konumuzun dışına çıkacağı için genel kabule göre tarihlendirme yaparak Mekke fethinin 19 Ramazan Cuma günü fethedildiğini kabul ediyoruz.¹⁸⁵ Milâdî takvime göre ise 19 Ramazan 8 tarihi 10 Ocak 630 Çarşamba tarihine denk gelmektedir. Bu durumda hutbe 19 Ramazan 8. yılda irâd edilmiştir.

¹⁷⁹ el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. I, s. 836; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 136; İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. II, s. 411; İbn Hibbân, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, s. 315.

¹⁸⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 137; el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. I, s. 873; İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. II, s. 436.

¹⁸¹ İbn Kesîr, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. IV, s. 541.

¹⁸² Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî (ö. 369/979) Ebû's-Şeyh b. Hayyân, **Kitâbü'l-Emsâl fi'l-Hadîsi'n-Nebevî**, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid, 2. bs., Bombay, Dârü's-Selefiyye, 1987, s. 364.

¹⁸³ Şulul, **İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi**, s. 386-90.

¹⁸⁴ Apaydın, **Resûlullah'ın Medine Günlüğü**, s. 128.

¹⁸⁵ Şulul, **İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi**, s. 350.

3.4. Mekke Fethi'nden Bir Gün Sonra İrâd Edilen Hutbe

Mekke fethinden bir gün sonraki hutbe Resûlullah, savaşın bırakılmasını emrettikten sonra Huzâalılardan Hırâş b. Ümeyye'nin Câhiliye zamanından kalan husumet nedeniyle birini öldürmesi üzerine irâd edilmiştir.

3.4.1. Hutbe İle İlgili Rivayetler

Rivayetler Mücâhid, İbn Abbâs, Abdullah b. Amr, Ebû Şüreyh, Ebû Hureyre ve Safiyye bt. Şeybe'den çeşitli tariklerle bize ulaşmıştır. Rivayet Vâkıdî'nin (ö. 207/823) *Kitâbü'l-Meğâzî*, Abdürrezzâk'ın (ö. 211/826-7) *Musannef*, İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât*, İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*, Ezrakî'nin (ö. 250/864 [?]) *Ahbâru Mekke*, Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen*, Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahih*, Müslim'in (ö. 261/875) *Sahih*, İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *Sünen*, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*, Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*, Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *Sünen* isimli eserlerinde yer almaktadır.

3.4.1.1. Mücâhid b. Cebr Rivayeti

Mücâhid b. Cebr'den gelen rivayet Abdürrezzâk'ın *Musannef* ve Buhârî'nin¹⁸⁶ *Sahih* isimli eserlerinde yer almaktadır. İsnad İbn Cüreyc'e kadar tek tarikla devam etmiştir.

“Resûlullah, Mekke'nin fethi günü ayağa kalktı. İnsanlara konuşma yaparak, ‘Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri yarattığı gün Mekke'yi haram kılmıştır. Mekke, Allah'ın haram kılmasıyla kıyamete kadar haramdır. Benden önce kimseye helal olmadığı gibi benden sonra da kimseye helal olmayacaktır. Benim için de yalnız günün bir saatinde helal oldu. O Allah'ın haram kılmasıyla kıyamete kadar haramdır. Mekke'nin av hayvanı ürkütülmez, dikenini kesilmez, yaş otları koparılmaz. Kaybedilmiş herhangi bir eşya sahibini bulmak dışında alınmaz.’ dedi.

Bu sırada Abbâs, ‘Ey Allah'ın Elçisi! İzhir otu müstesna olsun.’¹⁸⁷ Onun demircilikte ve evlerimizde kullanılması zarurîdir.’ dedi. Resûlullah bu esnada sükût etti. Sonra, ‘İzhir müstesna, çünkü o helâldir.’ buyurdu.”¹⁸⁸

¹⁸⁶ Buhârî, “Meğâzî”, 50 [Hadis no: 4059].

عبد الرزاق عن بن جريج قال أخبرني حسن بن مسلم عن مجاهد أن النبي صلى الله عليه وسلم قام يوم الفتح فقال إن الله حرم مكة يوم خلق السماوات والأرض فهي حرام بحرام الله إلى يوم القيامة فلم تحل لأحد قبلي ولا لأحد بعدي ولم تحل لأحد قط إلا ساعة من الدهر فهي حرام بحرام الله إلى يوم القيامة لا ينفر صيدها ولا يعضد شوكها ولا يختلى خلاها ولا تحل لقطنها إلا لمنشد فقال العباس بن عبد المطلب إلا الإذخر يا رسول الله إنه لا بد منه إنه للقين وللببوت فسكت النبي صلى الله عليه وسلم ثم قال إلا الإذخر فهو حلال

İbn Cüreyc → Hasen b. Müslim → Mücâhid → **Abdürrezzâk**

Mücâhid'den gelen rivayetin Buhârî ve Abdürrezzâk tariklerinin metinleri arasında farklılık bulunmamaktadır. Mücâhid tâbiînin ikinci tabakasındandır.¹⁸⁹ Mücâhid tâbiînden olduğu hâlde rivayeti Resûlullah'tan aktarmış olması irsâl olduğunu göstermektedir. İbn Abbâs'tan gelen aynı konudaki rivayetin Tâvûs'tan gelen tariklerinde Mücâhid yer almakla birlikte isnad farklı şekilde devam etmektedir. Rivayet diğer hutbe metinleriyle uyumludur.

3.4.1.2. İbn Abbâs Rivayeti

İbn Abbâs rivayeti Tâvûs ve İkrime tarikleriyle bize ulaşmıştır. Rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*, Dârimî'nin *Sünen*, Buhârî'nin *Sahîh*, Müslim'in *Sahîh*,¹⁹⁰ Tirmizî'nin *Sünen* ve Nesâî'nin *Sünen* isimli eserlerinde yer almaktadır.

1. “Resûlullah, Mekke Fethi gününde, ‘Bu belde, Allah’ın yeri ve gökleri yarattığı gün haram kılındı. O, Allah’ın haram kılmasıyla kıyamete kadar haram kılındı. Benim dışımda hiç kimseye helal olmadı, benden sonra da kimseye helal olmayacak. Bana da gündüzün ancak kısa bir süresinde helal oldu. O, Allah’ın haram kılmasıyla haramdır. Onun dikenini koparılmaz, ağacına balta değdirilmez, sahibini aramak dışında yitiği el uzatılıp alınmaz.’ dedi. Abbâs, [O Mekkeliydi ve neye ihtiyaçları olduğunu biliyordu.] ‘İzhir otu müstesna olsun. Biz onu evlerimizde ve kabirlerimizde kullanıyoruz.’ dedi. Resûlullah, ‘İzhir müstesna.’ dedi.”¹⁹¹

¹⁸⁷ İzhir, ayrık otu da denilen Mekke’de yetişen kamış şeklinde bir bitkidir. Mekkeliler tarafından evlerde ve kabirlerde kullanımı yaygındır. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. IV, s. 302.

¹⁸⁸ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, C. V, s. 140 [Hadis no: 9189].

¹⁸⁹ Yahyâ el-Kattân, Ebû Dâvûd Atâ’dan mürselleri olduğunu; Ebû Hâtim Hz. Âişe’den duymadığı hâlde rivayet ettiğini söylemiştir. Ebû Zûr’a sika olduğunu belirtir. Bkz. el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, C. XXVII, s. 228.

¹⁹⁰ Müslim, “Hac”, 82 [Hadis no: 445].

¹⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. IV, s. 184 [Hadis no: 2353].

حدثنا عبيدة حدثني منصور عن مجاهد عن طاوس عن ابن عباس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم فتح مكة إن هذا البلد حرام حرمة الله يوم خلق السموات والأرض فهو حرام حرمة الله إلى يوم القيامة ما أحل لأحد فيه القتل غيري ولا يحل لأحد بعدي فيه حتى تقوم الساعة وما أحل لي فيه إلا ساعة من النهار فهو حرام حرمة الله عز وجل إلى أن تقوم الساعة ولا يعضد شوكة ولا يختلى خلاه ولا ينفر صيده ولا تلتقط لقطته إلا لمعرف قال فقال العباس وكان من أهل البلد قد علم الذي لا بد لهم منه إلا الإذخر يا رسول الله فإنه لا بد لهم منه فإنه للقبور والبيوت قال فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا الإذخر

Abîde → Mansûr → Mûcâhid → Tâvûs → İbn Abbâs → **Ahmed b. Hanbel**

İbn Abbâs'tan gelen rivayet Tâvûs → Mûcâhid → Mansûr müşterek râvileriyle gelmektedir. Mansûr'a kadar aynı tarikle gelmesine gelmesine rivayetlerde iki farklı konu yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel¹⁹² ve Buhârî¹⁹³ tarafından tahrîc edilen bazı rivayetlerde her iki konu da yer aldığı için kısa rivayetlerde ihtisar yapıldığı anlaşılmaktadır.

Muhtasar olarak nakledilen bölüm “Fetihten sonra hicret yoktur. Cihad ve niyet vardır. Cihada davet olduğunuzda hemen seferber olup hareket edin.” şeklindedir.¹⁹⁴ Ahmed b. Hanbel,¹⁹⁵ Buhârî¹⁹⁶ ve Nesâî¹⁹⁷ tarafından harem bölgesindeki yasaklarla ilgili bölümlerde muhtasar olarak nakledilmiştir. Rivayetler arasında farklılık bulunmamaktadır. Rivayetler konular bakımından diğer rivayetlerle örtüşmektedir.

2. “Resûlullah, ‘Şüphesiz Mekke’yi Allah haram kılmıştır. Mekke benden evvel hiçbir kimse için helal olmadı, benden sonra da hiçbir kimse için helal olmayacaktır; o ancak gündüzün kısa bir süresinde benim için helal olmuştur. Mekke’nin otu koparılmaz, ağacı kesilmez, av hayvanı ürkütülmez. Sahibini aramak dışında yitiği el uzatılıp alınmaz.’ dedi.

Abdûlmuttalib’in oğlu Abbâs, ‘Kuyumcularımız ve evlerimizin tavanları için gerekli olan izhir müstesna olsun.’ dedi. Bunun üzerine Resûlullah, ‘İzhir müstesna.’ buyurdu.

¹⁹² Ahmed b. Hanbel, **el-Mûsned**, C. V, s. 73 [Hadis no: 2869].

¹⁹³ Buhârî, “İhsâr ve Cezâ’ü’s-sayd”, 21 [Hadis no: 1737]; “Hac”, 42 [Hadis no: 1510]; “Cizye ve’l-muvâde’a”, 21 [Hadis no: 3017].

¹⁹⁴ Dârimî, “Siyer”, 69 [Hadis no: 2515]; Buhârî, “Cihad”, 190 [Hadis no: 2912]; “Cihad”, 1 [Hadis no: 2631]; “Cihad”, 27 [Hadis no: 2670]; Müslim, “İmâre”, 20 [Hadis no: 85]; Tirmizî, “Siyer” 32 [Hadis no: 1638]; Nesâî, “Bey’at”, 15 [Hadis no: 4153]. Ebû Dâvûd, “Cihad”, 2 [Hadis no: 2480]; Ahmed b. Hanbel, **el-Mûsned**, C. III, s. 448 [Hadis no: 1991]; **A.g.e.**, C. V, s. 350 [Hadis no: 3335].

¹⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, **el-Mûsned**, C. V, s. 73 [Hadis no: 2896].

¹⁹⁶ Buhârî, “Hac”, 42 [Hadis no: 1510].

¹⁹⁷ Nesâî, “Menâsikü’l-hac”, 110 [Hadis no: 2861]; “Menâsikü’l-hac”, 111 [Hadis no: 2862, 2875].

[İkrime, ‘Av hayvanı ürkütülmez nedir bilir misin? O, hayvanı gölgeden uzaklaştırman ve yerine konmandır.’ dedi.

Abdülvehhâb, Hâlid’den naklettiği rivayetinde, ‘Kuyumcularımız ve kabirlerimiz için.’ demiştir.”¹⁹⁸

حدثنا إسحاق حدثنا خالد بن عبد الله عن خالد عن عكرمة عن ابن عباس رضي الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال إن الله حرم مكة ولم تحل لأحد قبلي ولا لأحد بعدي وإنما حلت لي ساعة من نهار لا يختلي خلاها ولا يعصدها شجرها ولا ينفر صيدها ولا يلتقط لقطتها إلا لمعرف وقال عباس بن عبد المطلب إلا الإذخر لصاغتتا ولسقف بيوتنا فقال إلا الإذخر فقال عكرمة هل تدري ما ينفر صيدها هو أن تحيه من الظل وتنزل مكانه قال عبد الوهاب عن خالد لصاغتتا وقبورنا

İshâk → Hâlid b. Abdullah → Hâlid → İkrime → İbn Abbâs → **Buhârî**

İkrime tarikiyle gelen rivayet İkrime’den sonra farklı tariklerle devam etmiştir. Buhârî¹⁹⁹ ve Nesâî²⁰⁰ tarafından tahrîc edilen rivayetlerde farklılık bulunmamaktadır. Ahmed b. Hanbel tarafından tahrîc edilen iki rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birinde harem yasaklarından bahsedilmektedir.²⁰¹ Diğer rivayet ise tamamen farklıdır. Affân→ Şerîk²⁰² → Simâk²⁰³ → İkrime → İbn Abbâs tarikiyle gelen bu rivayet “Câhiliye zamanından kalan antlaşmalara İslâm’ın etkisi onu daha da kuvvetlendirme yönündedir.” şeklinde nakledilmiştir.²⁰⁴

Simâk’tan tek tarikle bize ulaşan rivayet muhtevası bakımından İbn Abbâs rivayetleri içinde yalnız kalmakla birlikte isnadda yer alan iki râvi hakkında eleştiriler olduğu için bu rivayet diğer rivayetlerle karşılaştırılarak değerlendirilecektir. İkrime’den gelen rivayetler konu ile ilgili rivayetlerle uyum içindedir.

¹⁹⁸ Buhârî, “Büyû’”, 28 [Hadis no: 1984].

¹⁹⁹ Buhârî, “İhsâr ve Cezâ’ü’s-sayd”, 20 [Hadis no: 1736].

²⁰⁰ Nesâî, “Menâsikü’l-hac”, 120 [Hadis no: 2879].

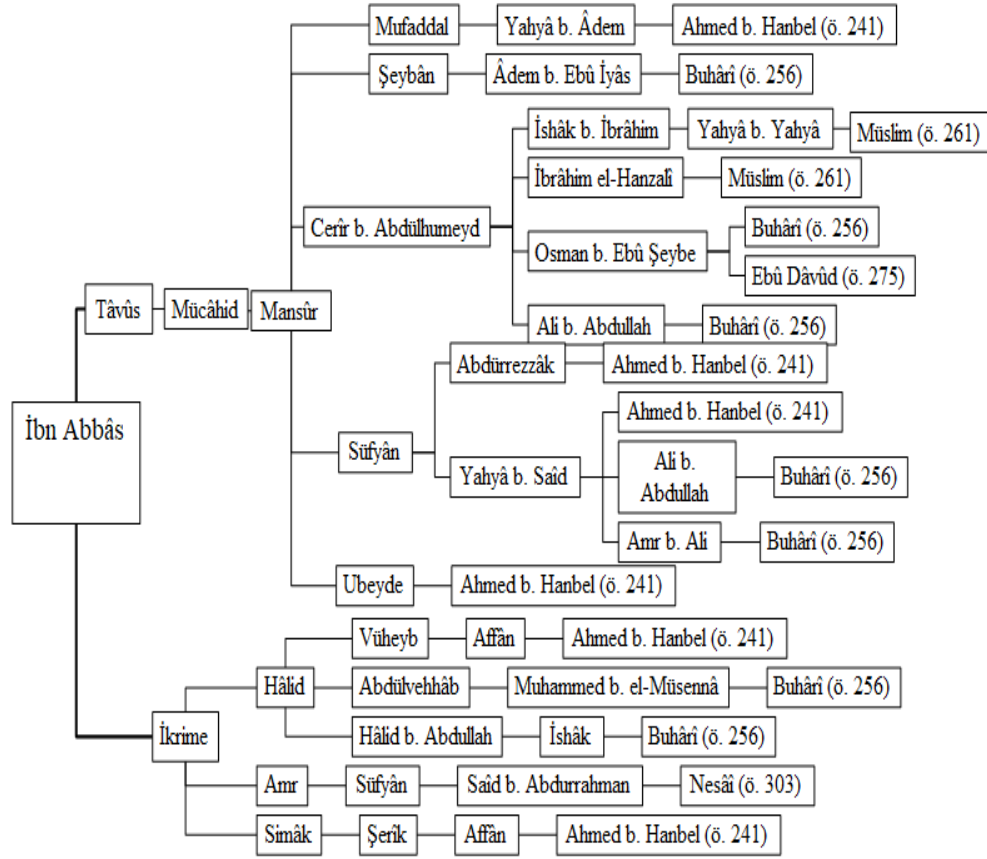
²⁰¹ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. IV, s. 133 [Hadis no: 2279].

²⁰² Şerîk, el-İclî tarafından sika ve hasenü’l-hadîs olarak değerlendirilmiştir. Yahyâ hayatının sonralarında rivayetlerinde karışıklık olduğunu söyler. Yahyâ b. Maîn, sika olduğunu fakat başkalarına muhalefet ettiği durumda alınmaması gerektiğini belirtir. Bkz. el-Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, C. XII, s. 462.

²⁰³ Simâk, Yahyâ tarafından sika değerlendirmesinde bulunmuştur. el-Mevsilî, rivayetlerinde karışıklık ve hata olduğunu belirtir. Ya’kûb ve el-İclî; İkrime’den gelen rivayetlerinin muzdarib, onun dışındaki rivayetlerinin ise sahih olduğunu söylemişlerdir. Sevrî, İkrime’den olan bazı rivayetlerinin zayıf olduğunu söylemiştir. Bkz. **A.g.e.**, C. XII, s. 115.

²⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. V, s. 167 [Hadis no: 3045].

Tablo 26: İbn Abbâs Rivayeti İsnad Şeması

3.4.1.3. Ebû Hureyre Rivayeti

Ebû Hureyre'den Ebû Seleme b. Abdurrahman ve Yahyâ b. Ebû Kesîr tarikiyle gelen rivayet daha sonra farklı tariklerle devam etmiştir. Rivayet İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*,²⁰⁵ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*,²⁰⁶ Dârimî'nin *Sünen*, Buhârî'nin *Sahîh*,²⁰⁷ Müslim'in *Sahîh*,²⁰⁸ Ebû Dâvûd'un *Sünen*,²⁰⁹ Tirmizî'nin *Sünen*, Dârekutnî'nin *Sünen*²¹⁰ isimli eserlerinde yer almaktadır.

²⁰⁵ İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, C. XIV, s. 284 [Hadis no: 37693].

²⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XII, s. 183 [Hadis no: 7242].

²⁰⁷ Buhârî, "Lukata", 7 [Hadis no: 2302]; "Diyât", 7 [Hadis no: 6486]; "'İlim", 39 [Hadis no: 112].

²⁰⁸ Müslim, "Hac", 82 [Hadis no: 1355, 1356].

²⁰⁹ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 90 [Hadis no: 2017].

²¹⁰ ed-Dârekutnî, **es-Sünen**, C. III, s. 97 [Hadis no: 60].

“Huzâalılar, Câhiliye günlerinde öldürülmüş müşrik bir Huzâalıya mukâbil Leysogullarından birini Mekke Fethi senesinde öldürdüler. Bu hadise Hz. Peygamber’e haber verildi. Hz. Peygamber hemen devesine binip insanlara hitap etti. Resûlullah, ‘Şüphesiz Allah filin Mekke ahalisine ulaşmasını engelledi. Allah, yönetimi Resûlü’nün ve müminlerin eline verdi. Muhakkak ki Mekke benden evvel hiçbir kimse için helal olmadığı gibi benden sonra da hiçbir kimse için helal olmayacaktır. Biliniz ki o benim için de yalnız gündüzün kısa bir süresinde olmuştur. Biliniz ki şu anda benim için bile haramdır. Mekke’nin dikenini kesilmez, ağacına balta değdirilmez, sahibini aramak dışında yitiği kimse tarafından el uzatılıp alınmaz. O hâlde her kimin bir kimsesi katlorsa iki şeyden hangisi kendisi hakkında hayırlı ise onu isteyebilir. Ya kendisine diyet verilir ya da maktûlün ehli katili kısas ettirir.’ Yemen ehlinden bir adam geldi, ‘Ey Allah’ın Elçisi! Bu söylediklerini benim için yaz.’ dedi. Resûlullah da, ‘Ebû Fülân için yazın.’ buyurdu. Kureyş’ten bir zat, ‘Ey Allah’ın Elçisi! İzhir otu müstesna olsun. Biz onu evlerimizde ve kabirlerimizde kullanıyoruz.’ dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ‘İzhir otu müstesna, izhir otu müstesna.’ buyurdu.”²¹¹

حدثنا الحسن بن موسى ، قال : حدثنا شيبان ، عن يحيى ، قال : أخبرني أبو سلمة ، أن أبا هريرة أخبره ؛ أن خزاعة قتلوا رجلا من بني ليث عام فتح مكة ، بقتيل منهم قتلوه ، فأخبر بذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم ، فركب راحلته فخطب ، فقال : إن الله حبس عن مكة الفيل ، وسلط عليها رسوله والمؤمنين ، ألا وإنها لم تحل لأحد كان قبلي ، ولا تحل لأحد كان بعدي ، ألا وإنها أكلت لي ساعة من النهار ، ألا وإنها ساءتني هذه ، حرام ، لا يختلي شوكها ، ولا يعضد شجرها ، ولا يلتقط ساقطتها إلا منشد ، ومن قتل له قتيل فهو بخير النظرين : إما أن يقتل ، وإما أن يفادي أهل القتل. قال : فجاء رجل يقال له : أبو شاه ، فقال : اكتب لي يا رسول الله ، قال : اكتبوا لأبي شاه ، فقال رجل من قريش : إلا الإنخر يا رسول الله ، فإنا نجعله في بيوتنا وقبورنا ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إلا الإنخر

el-Hasen b. Musa → Şeybân → Yahyâ → Ebû Seleme → Ebû Hureyre → **İbn Ebû Şeybe**

Ebû Hureyre’den gelen rivayet Tirmizî²¹² ve Dârimî²¹³ tarafından ihtisar edilmiş şekilde nakledilmiştir. Rivayetler arasında konu farklılığı bulunmamaktadır. Tirmizî’de “Şu andan itibaren kim öldürülürse [yakınları] bu ikisinden birini seçebilir. İster affeder isterse öldürür.” şeklinde diyetle ilgili bölüme yer verilmiştir. İbn Ebû Şeybe rivayetinde geçen hutbenin yazılmasını isteyen Yemenli adamın; Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd’un el-Evzâi’ tarikiyle, Buhârî ve Müslim’de Şeybân tarikiyle nakledilen rivayetlerde Ebû Şah olduğu bilgisi verilmektedir. Mekke fethinin ikinci gününde irâd edilen hutbeyle ilgili nakledilen

²¹¹ İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, C. XIV, s. 495 [Hadis no: 38076].

²¹² Tirmizî, “Diyât”, 13 [Hadis no: 1405].

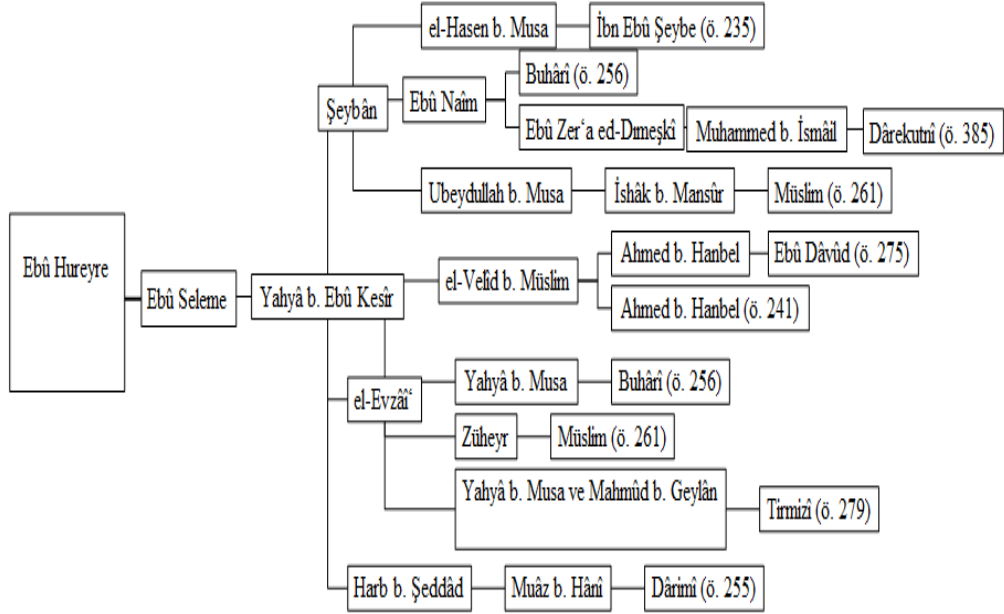
²¹³ Dârimî, “Büyû”, 60 [Hadis no: 2600].

diğer rivayetlerde Ebû Şah hakkında bilgi yer almamaktadır. Ebû Şah sadece bu konuşmada geçmekte bunun dışında hakkında bilgi bulunmamaktadır.²¹⁴

Ebû Hureyre rivayetlerinde Şeybân ve el-Evzâî' tarikleri arasında farklılık bulunmaktadır. Şeybân'dan gelen rivayetlerde Huzâalıların Leysoğullarından birini öldürdüğü nakledilirken el-Evzâî' tariklerinde İbn Hibbân'a kadar bu konuda bir bilgi yer almaz. İbn Hibbân tahrîcinde ise Hüzeyl kabilesinden birinin Leysoğullarından birini öldürdüğü şeklinde nakledilmektedir.²¹⁵ Öldürülen kişinin Leysoğullarından olduğu sadece Ebû Hureyre rivayetlerinde yer almaktadır.

Filin Mekke'ye girmekten alıkonulmasıyla ilgili cümlede sadece Ebû Hureyre'de nakledilmektedir. Buhârî'nin tahrîcinde râvi Ebû Abdullah'ın buradaki kelimenin "Fil" mi "Savaş" mı olduğu konusunda şüpheyne düştüğü kaydedilmiştir. Bu şüpheyne diğer rivayetlerde rastlanmamakla birlikte fil kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 27: Ebû Hureyre Rivayeti İsnad Şeması

²¹⁴ Abdullah Aydın, "Ebû Şah", *DİA*, C. X, İstanbul, 1994, s. 232.

²¹⁵ İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, C. IX, s. 28.

3.4.1.4. Abdullah b. Amr Rivayeti

Abdullah b. Amr'dan gelen rivayet İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef* ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* eserlerinde yer almaktadır. Bütün rivayetlerin ilk üç râvisi aynı olmasına rağmen rivayetler arasında farklılıklar bulunmaktadır.

1. “Resûlullah fetih günü silahlarınızı bırakın, dedi. Huzâalılara Benî Bekr'e karşı savaşmaları için ikindi vaktine kadar izin verdi. Sonra onlara da silahları bırakın, dedi. Ertesi gün Huzâalılardan bir adam Benî Bekr'den bir adamla karşılaştı ve onu Müzdelife'de öldürdü. Bu Resûlullah'a ulaştığı zaman ayağa kalktı, insanlara, ‘Allah’a karşı insanların en hürmetsizi [aşırı gideni] Harem’de adam öldüren, katilden başkasını öldüren ve Câhiliye intikamı için adam öldürendir.’ dedi.”²¹⁶

حدثنا يزيد بن هارون ، قال : حدثنا حسين المعلم ، عن عمرو بن شعيب ، عن أبيه ، عن جده ؛ أن النبي صلى الله عليه وسلم ، قال يوم فتح مكة : كفوا السلاح ، إلا خزاعة عن بني بكر ، فأذن لهم حتى صلوا العصر ، ثم قال لهم : كفوا السلاح ، فلفي من الغد رجل من خزاعة رجلا من بني بكر فقتله بالمزدلفة ، فبلغ ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم ، فقام خطيبا ، فقال : إن أعدى الناس على الله من قتل في الحرم ، ومن قتل غير قاتله ، ومن قتل بذحول الجاهلية

Yezîd b. Hârûn → Hüseyin el-Muallim → Amr b. Şuayb → Amr b. Şuayb'ın Babası [Şuayb b. Muhammed] → Amr b. Şuayb'ın Dedesi [Abdullah b. Amr] → **İbn Ebû Şeybe**

Ahmed b. Hanbel tahrîclerinde İbn Ebû Şeybe rivayetine ek bölümler yer almaktadır. Rivayetlerden birinde “Bir adam kalktı, ‘Fulan benim oğlum.’ dedi. Resûlullah, ‘İslâm Câhiliye âdetlerini kaldırdı. Çocuk kimin yatağında doğduysa ona aittir. Sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar, ikindi namazından sonra güneş batıncaya kadar namaz yoktur. Kadın halasının ve teyzesinin üzerine nikâhlanamaz. Kadının kocasının izni olmadan başkasına yardımında bulunması caiz değildir.’ dedi.”²¹⁷ Yine Ahmed b. Hanbel tarafından tahrîc edilen başka bir rivayette ise bu rivayete “İslâm, Câhiliye’den gelen anlaşmaları güçlendirmekten başka bir şey yapmaz.” ek olarak yer almaktadır.²¹⁸

Abdullah b. Amr'dan gelen rivayetlerden rivayetlerin başında Huzâalıların Benî Bekr'den birini öldükleri fetih gününde Resûlullah'ın bu konuşmayı yaptığı diğer

²¹⁶ İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, C. XIV, s. 487 [Hadis no: 38059].

²¹⁷ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XI, s. 264 [Hadis no: 6681].

²¹⁸ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XI, s. 575 [Hadis no: 6933].

rivayetlerle uyum içinde olsa da hem İbn Ebû Şeybe rivayetinde yer alan konular hem de Ahmed b. Hanbel rivayetinde yer alan konular diğer hutbe içerikleriyle uyumlu görünmemektedir. İbn Ebû Şeybe tarafından nakledilen “İnsanların en kötüləri şunlardır.” şeklinde devam eden bölüm sadece Abdullah b. Amr rivayetinde yer almaktadır. Ebû Şüreyh’in Beyhakî tahrîcinde yer almasına rağmen daha önceki eserlerde bu bölüm bulunmamaktadır.²¹⁹

2. “Resûlullah fetih zamanı Mekke’ye girdiğinde ayağa kalktı ve insanlara, ‘Ey insanlar! Câhiliye döneminde yapılmış bir takım antlaşmalar bulunmaktadır. Bunlara riâyet ediniz. İslâm’ın bu antlaşmalara etkisi onları daha da kuvvetlendirme yönündedir. İslâm’da antlaşma yoktur. Müslümanlar başkalarına karşı bir el gibidir. Kanları birbirine denktir. Onlar yakınlarında bulunan diğer Müslümanlara yardım ederken en uzakta olanların da çağrılarına cevap verirler. Bir kâfire karşılık Müslüman öldürülmez. Kâfirin diyeti Müslüman’ın diyetinin yarısıdır. Celeb ve ceneb yoktur. Zekâtlar yurtlarından teslim alınır.’ dedi.”²²⁰

حدثنا يزيد أخبرنا محمد بن إسحاق عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده عبد الله بن عمرو قال لما دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم مكة عام الفتح قام في الناس خطيباً فقال يا أيها الناس إنه ما كان من حلف في الجاهلية فإن الإسلام لم يزد إلا شدة ولا حلف في الإسلام والمسلمون يد على من سواهم تكافأ دماؤهم يجير عليهم أدناهم ويرد عليهم أقصاهم ترد سراياهم على قعدهم لا يقتل مؤمن بكافر دية الكافر نصف دية المسلم لا جلب ولا جنب ولا تؤخذ صدقاتهم إلا في ديارهم

Yezîd → Muhammed b. İshâk → Amr b. Şuayb → Amr b. Şuayb’ın Babası [Şuayb b. Muhammed] → Amr b. Şuayb’ın Dedesi [Abdullah b. Amr] → **Ahmed b. Hanbel**

Bu rivayet iki tarikle Ahmed b. Hanbel tarafından tahrîc edilmiştir. İkinci tarikte Resûlullah’ın Kâbe duvarına yaslanarak konuşma yaptığı belirtilmekle birlikte yukarıdakilere ek olarak “Fetihten sonra hicret yoktur.” bölümü de nakledilmektedir.

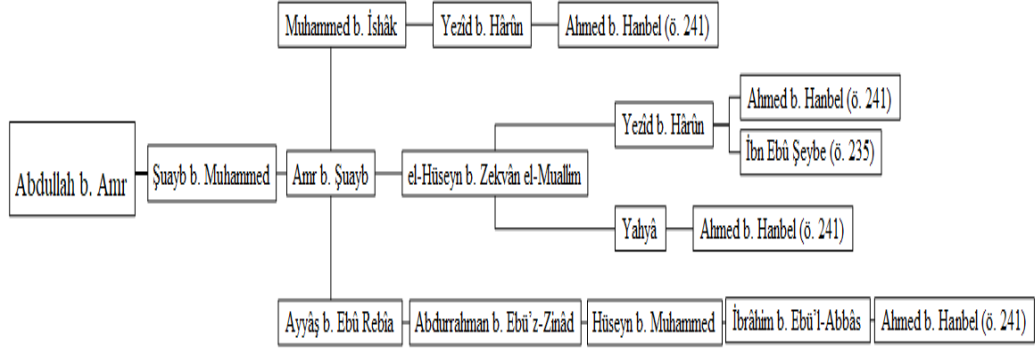
Abdullah b. Amr’dan nakledilen iki rivayet içerik açısından tamamen farklıdır. Amr b. Şuayb’ın babası ve dedesinden oluşan bir isnadla naklettiği rivayetlerin güvenilirliği konusunda rivayeti tahrîc eden İbn Ebû Şeybe ve Ahmed b. Hanbel pek olumlu kanaat beslememektedirler.²²¹

²¹⁹ el-Beyhakî, **es-Sünenü’l-Kübrâ**, C. III, s. 122.

²²⁰ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XI, s. 288 [Hadis no: 6692].

²²¹ İbn Ebû Şeybe, İbnü’l-Medîni’ye Amr b. Şuayb’ı sordu. İbnü’l-Medîni Eyyûb ve İbn Cüreyc’den naklettiklerinde sahih, babasından ve dedesinden naklettiklerinde zayıf olduğunu söyledi. Ahmed b. Hanbel Amr b. Şuayb’ın rivayetlerinde sakıncalı şeyler olduğunu, delil olarak değil dikkate almak

Tablo 28: Abdullah b. Amr Rivayeti İsnad Şeması

3.4.1.5. Safiyye bt. Şeybe Rivayeti

Safiyye bt. Şeybe'den gelen rivayet sadece İbn Mâce'nin *Sünen* isimli eserinde geçmektedir.

“Fetih yılında Resûlullah insanlara hitaben, ‘Ey insanlar! Şüphesiz Allah, yer ve göklerin yaratıldığı gün Mekke’yi haram kıldı. O, kıyamete kadar haramdır. Onun ağacı kesilmez. Av hayvanı ürkütülmez. Onun otu dahi koparılmaz.’ dedi. Abbâs, ‘İzhir otu müstesna olsun. Biz onu evlerimizde ve kabirlerimizde kullanıyoruz.’ dedi. Resûlullah, ‘İzhir müstesna.’ dedi.”²²²

حدثنا محمد بن عبد الله بن نمير . حدثنا يونس بن بكير . حدثنا محمد بن إسحاق . حدثنا أبان بن صالح عن الحسن بن مسلم بن يناق عن صفية بنت شيبة قالت سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يخطب عام الفتح : فقال يا أيها الناس إن الله حرم مكة يوم خلق السموات والأرض . فهي حرام إلى يوم القيامة . لا يعصده شجرها ولا ينفر صيدها ولا يأخذ لقطتها إلا منشد . فقال العباس إلا الإذخر فإنه للبيوت والقبور : فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا الإذخر

Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr → Yûnus b. Bükeyr → Muhammed b. İshâk → Ebân b. Sâlih²²³ → el-Hasen b. Müslim → Safiyye bt. Şeybe → **İbn Mâce**

Safiyye bt. Şeybe'den gelen rivayet tek olmasına rağmen diğer rivayetlerle uyumlu olduğu için hutbe metnine dâhil edilecektir.

in için naklettiklerini söyledi. Ebû Zer'a babasından ve dedesinden aldığı rivayetlerin çoğunun inkâr edildiğini bunun nedeninin onlardan az bir şey duymasına rağmen çokça rivayette bulunması olduğunu belirtir. Bkz. Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, C. III, s. 264-5.

²²² İbn Mâce, Menâsik 103[Hadis no: 3109].

²²³ İbn Abdülber ve Câbir zayıf, Ebû Zer'a ve Ebû Hâtim ise sika olduğunu söylemişlerdir. Bkz. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, C. I, s. 82.

3.4.1.6. Ebû Şüreyh Rivayeti

Ebû Şüreyh el-Adevî'den gelen rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*,²²⁴ Buhârî'nin *Sahîh*,²²⁵ Müslim'in *Sahîh*,²²⁶ Tirmizî'nin *Sünen*²²⁷ ve Nesâî'nin *Sünen*²²⁸ isimli eserlerinde yer almaktadır.

“Ebû Şüreyh, Amr b. Saîd'in Mekke'ye ordular sevk ettiği sırada ona, ‘Ey Emir, Mekke Fethi'nin ertesi günü Resûlullah'ın ayağa kalkıp irâd ettiği hutbeyi sana haber vermek için bana izin ver. O hutbeyi şu iki kulağım işitti, kalbim belledi, söyleyeni de söylerken gözlerim gördü. Resûlullah yüce Allah'a hamd ü senâdan sonra, ‘Mekke'yi insanlar değil Allah haram kılmıştır. Bundan dolayı Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimse için Mekke'de ne kan dökmek ne de bir ağaca balta vurmak helal olur. Şayet Resûlullah burada harb etti, diyen biri olursa ona Allah yalnız Resûlü'ne izin vermiştir, size izin vermemiştir, deyiniz. Bana da yalnız günün kısa bir süresinde izin verildi. Ondan sonra bugünkü haramlığı dünkü haramlığı derecesine döndü. Bu dediklerimi dinleyip şahit olanlar bulunmayanlara tebliğ etsin.’ dedi.”²²⁹

حدثنا حجاج قال حدثنا ليث قال حدثني سعيد يعني المقبري عن أبي شريح العدوي أنه قال لعمر بن سعد وهو يبعث البعوث إلى مكة أذن لي أيها الأمير أحدثك قولاً قام به رسول الله صلى الله عليه وسلم الغد من يوم الفتح سمعته أذناي ووعاه قلبي وأبصرته عيني حين تكلم به أن حمد الله وأثنى عليه ثم قال إن مكة حرمها الله ولم يحرمها الناس فلا يحل لامرئ يؤمن بالله واليوم الآخر أن يسفك بها دماً ولا يعضد بها شجرة فإن أحد ترخص لقتال رسول الله صلى الله عليه وسلم فيها فقولوا إن الله عز وجل أذن لرسوله ولم يأذن لكم إنما أذن لي فيها ساعة من نهار وقد عادت حرمتها اليوم كحرمتها بالأمس وليبلغ الشاهد الغائب

Ebû Şüreyh el-Adevî → Saîd el-Makbürî → el-Leys → Haccâc → **Ahmed b. Hanbel**

Ebû Şüreyh'ten nakledilen rivayetler arasında fark bulunmamaktadır. Ahmed b. Hanbel tahrîclerinde Amr b. Saîd'in cevabına yer verilmezken diğer tahrîclerde bu bölüm de nakledilmiştir.

Rivayetlerde Mekke'ye saldırıda bulunacağı için Ebû Şüreyh'in Resûlullah'ın konuşmasını aktardığı kişi Amr b. Saîd olarak geçmektedir. İbn Hişâm, Ebû

²²⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. XLV, s. 140 [Hadis no: 27164].

²²⁵ Buhârî, “İhsar ve Cezâ'ü's-sayd”, 19 [Hadis no: 1736]; “İlim”, 37 [Hadis no: 104]; “Meğâzî”, 48 [Hadis no: 4044].

²²⁶ Müslim, “Hac”, 82 [Hadis no: 446].

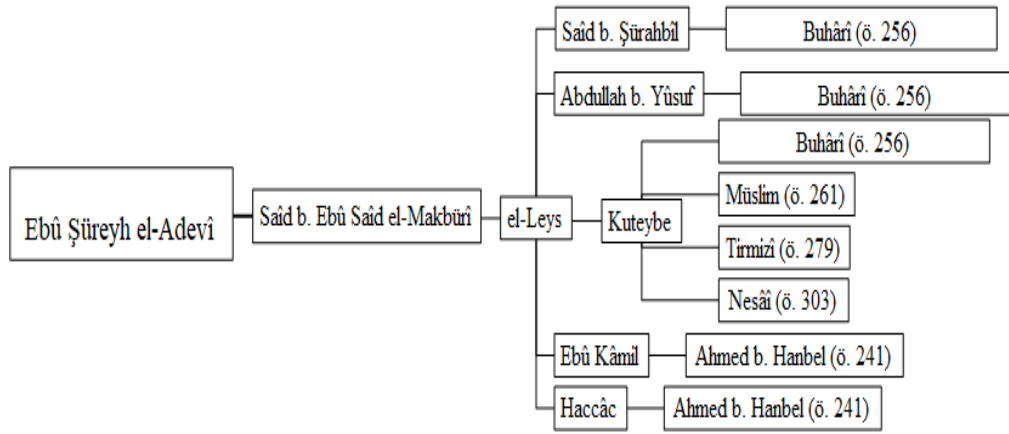
²²⁷ Tirmizî, “Hac”, 1 [Hadis no: 806].

²²⁸ Nesâî, “Menâsikü'l-hac”, 111 [Hadis no: 2876].

²²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. XXVI, s. 293 [Hadis no: 16373].

Şüreyh'ten gelen rivayeti naklederken bu kişinin adını Amr b. Zübeyr olarak kaydetmiştir. Süheylî; İbn Hişâm'ın burada hata yaptığını, oradaki kişinin Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi olan Amr b. Zübeyr değil Mekke'yi kuşatmış olan Amr b. Saîd olduğunu söyler.²³⁰

Tablo 29: Ebû Şüreyh el-Adevî Rivayeti İsnad Şeması

3.4.1.7. Benî Bekr'den Bir Adam'ın Rivayeti

Tek isnadla bilinmeyen bir kişiden bu rivayet İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef* isimli eserinde yer almaktadır.

“Benî Bekr kabilesinden bir adam Huzâalılarla karşılaştı. Huzâalılar onu öldürdü. Bu Resûlullah'a ulaştığı zaman ayağa kalktı. Allah'a hamd ü senâ ettikten sonra, ‘Muhakkak Mekke'yi haram kılan Allah'tır. Onu haram kılan insanlar değildir. Bana da gündüzün kısa bir süresinde helal kılındı. Ondan sonra bana da haramdır. Allah'a karşı insanların en hürmetsizi üçtür. Harem'de adam öldüren, katilinden başkasını öldüren ve Câhiliye âdetleri için adam öldürenidir. Adamın diyetini veriniz.’ dedi.”²³¹

دَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ ، قَالَ : حَدَّثَنَا مَسْعَرٌ ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَرْثَدَةَ ، عَنْ الزَّهْرِيِّ ، قَالَ : قَالَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي الدَّوْلِ بْنِ بَكْرٍ : لَوَدِدْتُ أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسَمِعْتُ مِنْهُ ، فَقَالَ لِرَجُلٍ : انْطَلِقْ مَعِي ، فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ تَقْتُلَنِي خِزَاعَةً ، فَلَمْ يَزَلْ بِهِ حَتَّى انْطَلَقَ ، فَلَقِيَهُ رَجُلٌ مِنْ خِزَاعَةٍ ، فَعَرَفَهُ فَضْرَبَ بَطْنَهُ بِالسَّيْفِ ، قَالَ : قَدْ أَخْبَرْتُكَ أَنَّهُمْ سَيَقْتُلُونَنِي ، فَبَلَغَ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَقَامَ فَحَمَدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ، ثُمَّ قَالَ : إِنَّ اللَّهَ هُوَ حَرَمُ مَكَّةَ ، لَيْسَ النَّاسُ حَرَمُهَا ، وَإِنَّمَا أَهْلَتْ لِي سَاعَةٌ

²³⁰ es-Süheylî, **er-Ravzü'l-Ünüf**, C. IV, s. 177.

²³¹ İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, C. XIV, s. 496 [Hadis no: 38077].

من نهار ، وهي بعد حرم ، وإن أعدى الناس على الله ثلاثة : من قتل فيها ، أو قتل غير قاتل ، أو طلب بذحول الجاهلية ،
فلأدين هذا الرجل

Rivayette yer alan konulardan “İnsanların en hürmetsizi şunlardır.” şeklindeki bölüm Beyhakî ve Ahmed b. Hanbel’in Abdullah b. Amr tahrîcleriyle aynıdır. Rivayetin diğer bölümleri hutbe metinleriyle uyum içindedir.

3.4.1.8. Râvisi Belli Olmayan Rivayetler

Vâkıdî, İbn Sa’d, Ezrakî, İbn Hibbân ve sonraki birçok müellif tarafından ikinci gün irâd edilen hutbe metni isnadsız olarak nakledilmiştir. Rivayetlerde yer alan konular harem yasakları ve diyetler. Aynı konular yer aldığı için sadece farklılıklara değinilecektir.

“Ey insanlar! Allah, yeri ve gökleri yarattığı gün, güneşi ve ayı yarattığı gün, bu iki dağı koyduğu gün Mekke’yi haram kılmıştır.” bölümü sadece Vâkıdî,²³² Ezrakî²³³ ve Halebî’de²³⁴ geçmektedir.

İbn Hişâm, Ebû Şüreyh’ten gelen rivayeti aktarmakta ve Huzâalılara silahlarınızı bırakın, ifadesini de eklemektedir.²³⁵

İbn Sa’d diğer rivayetlerde bulunmayan “Mekke ganimetlerinden herhangi bir şey bizim için helal değildir.”²³⁶ ifadesine yer vermektedir.

3.4.2. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Resûlullah’ın Mekke fethinin ikinci günündeki konuşma o gün yaşanan bir olay neticesinde yapılmıştır. Konuşmanın içeriği harem bölgesindeki yasaklardan oluşmaktadır. Tarihi vakıa olarak o gün gerçekleşen birkaç olayında konuşmaya yansıdığı görülmektedir. Rivayetler genelde birbirini destekler nitelikte olmakla birlikte rivayetlerin içerisinde diğer rivayetlerde yer almayan ve bağlamdan uzak bazı konularında yer aldığı görülmektedir.

²³² A.g.e., C. I, s. 844.

²³³ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, C. II, s. 353.

²³⁴ el-Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, C. III, s. 56.

²³⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, C. II, s. 415.

²³⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. II, s. 137.

Rivayetlerin bazılarının başında Mekke'nin ne zaman haram olduğu konusunda farklı bilgiler verilmiştir. Bir kısmı bu konuda hiçbir şey söylemezken Mücâhid, İbn Abbâs ve Safiyye bt. Şeybe rivayetlerinde “Yerin ve göklerin yaratıldığı zaman haram kılındı.” şeklinde zaman belirtilmiştir. Vâkıdî metninde “Allah, yeri ve gökleri, güneşi ve ayı yaratıp bu iki dağı koyduğu gün Mekke'yi haram kılmıştır.” denilerek detaylandırıldığı görülmektedir. Ebû Hureyre rivayetinde ise bunlardan farklı olarak “Fil ordusunun Mekke'ye girişinin Allah tarafından engellediği” söylenerek haramlığına vurgu yapılmıştır.

İbn Abbâs'ın Simâk tarikinde diğerlerinden farklı olarak “İslâm'da anlaşma yoktur. İslâm ancak Câhiliye'den kalan anlaşmaları güçlendirir.” bölümü yer almaktadır. Abdullah b. Amr rivayetlerinde hilf,²³⁷ celeb ve cenebin de İslâm'da yer almadığı nakledilmiştir. Celeb ve ceneb ile tarama yaptığımızda Mekke fethinde geçen bir rivayete rastlamadık. Enes b. Mâlik'den Nesâî, İmrân b. Husayn'dan Nesâî²³⁸ ve Tirmizî²³⁹ tarafından tahrîc edilen rivayetlerde “İslâm'da celeb, ceneb ve şigâr²⁴⁰ yoktur.” denilmekte fakat bağlamdan bahsedilmemektedir. Hilf konusunda da İbn Abbâs ve Ümmü Seleme'den gelen rivayetlerde “İslâm'da anlaşma yoktur. Anlaşmalar Câhiliye'de idi. İslâm'da bunlar ancak güçlendirilmiştir.”²⁴¹ şeklinde bağlamsız nakledilmiştir. Kays b. Âsım'dan nakledilen bir rivayette de Kays b. Âsım Resûlullah'a anlaşmaların ne olacağını sorması üzerine Resûlullah bu sözü söylemiştir.²⁴² Taberânî'de yer alan bir rivayete göre de Furât b. Hayyân el-İclî Câhiliye anlaşmalarını sorar. Resûlullah “Zannederim Lahm ve Temîm anlaşmasını soruyorsun. İslâm ancak onu güçlendirmiştir.” demiştir.²⁴³ Bu rivayetler yalnız kalsa da Resûlullah'ın bir soru üzerine bunu açıkladığı, fetihle alakası olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Rivayetlerde bu konulardan bahsedilmemesi ve Amr

²³⁷ Hilf, Câhiliye döneminde kabileler arasında yapılan ittifak ve dayanışma yemini. Bkz. İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab**, C. IX, s. 53.

²³⁸ Nesâî, “Nikâh”, 60.

²³⁹ Tirmizî, “Nikâh”, 29.

²⁴⁰ Şigâr, iki erkeğin birbirlerinin velâyeti altındaki kadınlarla karşılıklı olarak mehirsiz evlenmesidir. Bkz. İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab**, C. IV, s. 417.

²⁴¹ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. V, s. 167; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, C. XXIII, s. 375.

²⁴² Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XXXIV, s. 375.

²⁴³ et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, C. XVIII, s. 322.

b. Şuayb hakkındaki olumsuz değerlendirmelerden dolayı rivayetler hutbe metnine dâhil edilmeyecektir.

Yine Abdullah b. Amr rivayetlerinde “Kadın teyzesi ve halası üzerine nikâhlanmaz. Sabah ve ikindi namazından sonra namaz yoktur.” bölümleri de hiçbir rivayette yer almamasından dolayı hutbe metnine dâhil edilmeyecektir.

Ebû Hureyre rivayetlerinde öldürülen kişinin Leysoğullarından olduğu bilgisi yer alır. İbn Hişâm’ın naklettiği rivayette de öldürülen kişinin İbn Esva‘ el-Hüzeli olduğu söylenmektedir. Rivayetlerin incelemesini yapan İbn Hacer “Benî Leys ile Hüzeyllilerin anlaşmalı olduğu için bu şekilde kullanıldığını, öldürülen kişinin Hüzeyl kabilesinden Cüneydib b. Edla‘ olduğunu ve farklı isimlerin geçtiği bu iki olayın aslında aynı olay olduğunu belirtir. Hırâş b. Ümeyye’nin adının başka bir yerde Hilâl b. Ümeyye olarak kaydedildiğini belki adının Hilâl, lakabının Hırâş olduğunu” söyler.²⁴⁴

3.4.2.1. Hutbe Metni

“Mekke’yi haram eden Allah’tır. Onu haram kılan insanlar değildir. Bundan dolayı Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse için Mekke’de ne kan dökmek ne de bir ağaca balta vurmak helal olmaz. Şayet Resûlullah burada harb etti, diye ruhsat tarafına kaçan biri olursa ona; Allah yalnız Resûl’üne izin vermiştir, size izin vermemiştir, deyiniz. Bana da yalnız bir günün kısa bir süresinde izin verdi. Ondan sonra bugünkü haramlığı dünkü haramlığı derecesine döndü.²⁴⁵ İslâm Câhiliye âdetlerini kaldırdı. Çocuk kimin yatağında doğduysa ona aittir²⁴⁶ Fetihten sonra hicret yoktur. Onunla İslâm ve cihad üzere biat ederim.²⁴⁷ Ey Huzâa topluluğu savaştan elinizi çekiniz. Şayet benim bu hitabımdan sonra artık kim bir diğerini öldürürse onun velisi isterse katilin kanını alır isterse diyetini tam olarak alır. Sizden buna şahid olanlar olmayanlara ulaştırın.’ buyurdu.”²⁴⁸

²⁴⁴ İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, C. XII, s. 206.

²⁴⁵ Buhârî, “İhsar ve Cezâ’ü’s-sayd”, 19 [Hadis no: 1736]; “İlim”, 37 [Hadis no: 104]; Müslim, “Hac”, 82 [Hadis no: 446]; Tirmizî, “Hac”, 1 [Hadis no: 806]; Nesâî, “Menâsikü’l-hac”, 111 [Hadis no: 2876].

²⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XI, s. 264.

²⁴⁷ Buhârî, “Meğâzî”, 50.

²⁴⁸ el-Vâkidî, **Kitâbü’l-Meğâzî**, C. I, s. 844; İbn Hişâm, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, C. II, s. 415; İbn Hibbân, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, C. I, s. 338-9; İbn Sa’d, **et-Tabakât**, C. II, s. 137; el-Ezrakî, **Ahbâru Mekke**, C. II, s. 353; es-Süheyli, **er-Ravzü’l-Ünüf**, C. IV, s. 177; İbn Seyyidünnâs, **Uyûnü’l-Eser fî Fünûni’l-Meğâzî ve’s-Şemâ’il ve’s-Siyer**, C. II, s. 201; el-Halebî, **es-Sîretü’l-Halebiyye**, C. III, s. 56-57.

3.4.3. Hutbenin Tarihsel Bağlamı

Hutbenin irâd edilmesine sebep olan olay hadis kaynaklarında sadece Ebû Hureyre'den Buhârî'nin tahrîc ettiği rivayette Huzâalıların Câhiliye günlerinde öldürülmüş müşrik bir Huzâalıya mukabil Mekke'nin fethi günü Bekrlilerden bir kişinin öldürülmesi olarak kaydedilmiştir.²⁴⁹ Ahmed b. Hanbel'in Ebû Şüreyh'ten tahrîc ettiği rivayette, "Resûlullah fetih günü Huzâalılara Benî Bekr'den intikamlarını alıncaya kadar Mekke'de savaşmalarına izin verdi. Daha sonra silahlarını bırakmalarını emretti. Ertesi gün kabileden biri Hüzeyl kabilesinden bir adamı Harem'de görüp onu öldürdü." şeklinde anlatılmaktadır.²⁵⁰ Dârekutnî'nin tahrîc ettiği bu rivayette "Hırâş b. Ümeyye, Nebî savaşmayı yasakladıktan sonra Hüzeyl kabilesinden bir adamı öldürdü." denmektedir.²⁵¹ Verilen bilgi Ahmed b. Hanbel'den gelen rivayeti desteklemektedir.

Olayın detaylarını ise Vâkıdî şu şekilde anlatmaktadır: "Câhiliye çağında Hüzeyl kabilesinden, içlerinde Cüneydib b. Edla'ın da bulunduğu bir grup savaşçı Eslem kabilesinden Ahmer'in topluluğuna saldırmak üzere yola çıkmıştı. Eslem kabilesinden Ahmer, hiç kimsenin karşısına çıkmaya cesaret edemediği yiğit bir adamdı Yanına kadar geldiğinde uyuduğunu gördü. Kılıcını göğsüne dayayarak üzerine bastırdı, onu öldürdü. Sonra Hüzeylliler, Eslem topluluğu üzerine saldırdılar. Böylece Hüzeylliler, topluluktan istediklerini elde ettiler; sonra da ayrılıp gittiler. Ondan sonra araya İslâm girdi. İnsanlar İslâm gerçeğiyle meşgul oldular."²⁵²

Câhiliye döneminde yaşanan bu olayın yansıması Mekke Fethi'nde görülmüştür. Mekke Fethi'nden bir gün sonra Cüneydib b. Edla'yı harem içinde yalnız olarak gören Huzâalılar ona saldırıda bulunarak öldürdüler. Orada Huzâalılardan bir topluluk oluştu. Hırâş b. Ümeyye kılıçla saldırarak Cüneydib'i öldürdü.²⁵³ Beyhakî'nin naklettiği rivayette de Resûlullah'ın "Sizin arkadaşınız Hırâş b. Ümeyye'nin yaptığını görüyor musunuz? Eğer bir kâfire karşı bir mümin öldürülseydi muhakkak onu öldürürdüm." dediği aktarıldıktan sonra bu kişinin Benî Ka'b kabilesinden olduğu, onların müttefiki olan Benî Müdlic kabilesinin diyetini

²⁴⁹ Buhârî, "İlim", 39.

²⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. XXVI, s. 300.

²⁵¹ ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, C. III, s. 137.

²⁵² el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C. I, s. 844

²⁵³ el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C. I, s. 843-44.

ödediğini anlatmaktadır. Aynı zamanda aynı rivayeti Vâkıdî'nin de aktardığını, bu kişinin Hırâş b. Ümeyye olduğunu söyler.²⁵⁴

Bütün bu bilgiler ışığında Hırâş b. Ümeyye'nin alt kabilesi konusunda ihtilaflar olsa da üst kabile olarak Huzâa kabilesine mensup olduğu ve yine üst kabile olarak Hüzeyl kabilesine mensup Cüneydib b. Edla'yı Harem'de Hz. Peygamber'in savaşı yasaklamasından sonra öldürdüğü anlaşılmaktadır. Resûlullah'a bu durum haber verildikten sonra ezandan önce mi yoksa sonra mı öldürüldüğünü sordu. Ezandan sonra öldürüldüğü söylenince "Eğer bir kâfire karşı mümin öldürülecek olsaydı Hırâş'ı öldürürdüm." dedi.²⁵⁵ Taberânî, "Benî Ka'b'ın fetih günü Hüzeyl kabilesinden adamlarla karşılaştılar. Câhiliye intikamlarını almak için onu öldürdüler. Bunu duyan Resûlullah'ın çok kızması üzerine Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e şefaetçi olmaları için gittiler." dedikten sonra Resûlullah'ın akşam namazını kıldırıktan sonra kalkıp insanlara hitap ettiğini aktarır.²⁵⁶ Taberânî'de yer alan bu bilgiye başka kaynaklarda rastlamadık.

Bu duruma oldukça kızan Resûlullah, Harem'in haram oluşunun kendisi tarafından değil, Allah tarafından belirlendiğini, bu suçu işleyen kişiyi mümine karşı kâfir öldürülseydi muhakkak öldüreceğini, bundan sonra buna maruz kalanların kısas ve diyet arasında istediklerinde muhayyer olduklarını belirtip Huzâa kabilesinin diyet ödemelerini emretti.

Fetih zamanında gerçekleşen bazı olayların da Resûlullah'ın konuşmasının nakledildiği rivayetlere yansıdığını görmekteyiz. Bunlardan ilki hutbede geçen "Çocuk doğduğu yatağa aittir." bölümüyle ilgilidir.

"Utbe b. Ebû Vakkâs kardeşi Sa'd b. Ebû Vakkâs'a Zem'a'nın cariyesinin oğlunun kendi oğlu olduğunu, onu almasını vasiyet etmiştir. Fetih zamanında Resûlullah Mekke'ye gelince Sa'd b. Ebû Vakkâs Zem'a'nın oğlu Abdurrahman'ı alıp Resûlullah'ın yanına getirdi. Yanlarında Abd b. Zem'a'a da vardı. Sa'd b. Ebû Vakkâs, 'Bu benim kardeşimin oğludur. Kardeşim onun oğlu olduğunu, nesebinin kendisine katılmasını bana vasiyet etti.' dedi. Abd b. Zem'a, 'Ey Allah'ın Elçisi! Bu benim kardeşimdir. Zem'a'nın cariyesinin oğludur. Babamın yatağında doğmuştur.' dedi. Resûlullah Abdurrahman'a baktı, onu Utbe b. Ebû Vakkâs'a benzetti. Daha sonra 'Ey

²⁵⁴ el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, C. III, s. 29.

²⁵⁵ el-Bezzâr, **el-Müsned**, C. IX, s. 66.

²⁵⁶ et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, C. XXIV, s. 191.

Abd b. Zem‘a! Abdurrahman sana aittir; senin kardeşindir. O Zem‘a’nın yatağında doğmuştur. Çocuk kimin yatağında doğarsa onundur. Zina edene mahrumiyet vardır.’ dedi.”²⁵⁷

Abdullah b. Amr’dan gelen rivayette de “Bir adam kalktı fülân benim oğlum, dedi. Resûlullah, ‘İslâm Câhiliye âdetlerini kaldırdı. Çocuk kimin yatağında doğduysa ona aittir.” demiştir.²⁵⁸ Mekke fethi zamanında gerçekleştiği nakledilen iki olayın aynı olma ihtimali bulunmaktadır.

İkinci olay da hutbede geçen “Fetihten sonra hicret yoktur.” cümlesyle alakalıdır. Mücâşi‘ b. Mes‘ûd’dan gelen rivayette, “Mekke fethinden sonra kardeşim Mücâlid’le birlikte Resûlullah’ın yanına geldik. ‘Ey Allah’ın Elçisi! Hicret üzerine biat etmek için kardeşimi getirdim.’ dedim. Resûlullah ‘Fetihten sonra hicret yoktur. Onunla İslâm ve cihad üzere biat ederim.’ dedi.”²⁵⁹ Hz. Âişe’den gelen bir rivayette de Resûlullah’a hicretten sorulması üzerine “Fetihten sonra hicret yoktur. Niyet ve cihad vardır. Cihada çağrıldığınız zaman acele edin.” dediği nakledilmektedir.²⁶⁰ Daha öncesinde Müslüman olanlar Medine’ye hicret ettikleri için fetihten sonra da bu şekilde biat almak istedikleri anlaşılmaktadır. Gelen taleplerin Resûlullah’ın konuşmasında dile getirilmiş olması ihtimal dâhilinde görünmektedir.

Mekke Fethi’nden sonra Resûlullah’ın kadınlardan da biat aldığı bilinmektedir. Resûlullah Hind b. Utbe’den biat alırken hırsızlık yapmayacaksın demesi üzerine Hind, Ebû Süfyân’ın cimri bir adam olduğundan dolayı malını gizli olarak evin ihtiyaçları için harcadığını söylemesi üzerine Resûlullah, “Makul şekilde ihtiyaçları karşılamak için kocasının malını kullanmasında sakınca olmadığını” söylemiştir.²⁶¹ Abdullah b. Amr tariklerinde ve Vâkıdî’de yer alan kadının kocasının istemediği yerlere harcama yapmaması hakkındaki bölüm bu diyalogdan dolayı rivayetlere geçmiş olma ihtimali bulunmaktadır.

²⁵⁷ Buhârî, “Meğâzî”, 50.

²⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XI, s. 264.

²⁵⁹ Buhârî, “Meğâzî”, 50.

²⁶⁰ Müslim, “İmâre”, 20.

²⁶¹ el-Halebî, **es-Sîretü’l-Halebiyye**, C. III, s. 46.

Hutbenin ne zaman irâd edildiği ile ilgili olarak İbn Şüreyh'ten gelen rivayetlerde fetihten sonraki gün ifadesi geçmektedir.²⁶² Vâkıdî,²⁶³ İbn Hişâm,²⁶⁴ İbn Sa'd,²⁶⁵ Ezrakî,²⁶⁶ İbn Hibbân²⁶⁷ ve Halebî²⁶⁸ ise hutbenin Mekke Fethi'nin ertesi günü yaşanan bir olay üzerine irâd edildiğini belirtilir. Hutbenin tarihi olarak Mekke fethinin ikinci gününü gösterilir. Mücâhid ve İbn Abbâs'ta fetih gününde, Ebû Hureyre ve Safiyye bt. Şeybe rivayetlerinde fetih yılında ifadesi geçmektedir. Rivayetlerin tamamında harem yasaklarından bahsedildiği için aynı zamana ait olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Ebû Hureyre rivayetinde Huzâalılarla ilgili olayın anlatılması bu düşüncemizi güçlendirmektedir. Mekke'nin fethi h. 8. yılda 19 Ramazan Cuma günü²⁶⁹ olduğu kabul edildiğine göre hutbe de 20 Ramazan Cumartesi günü öğleden sonra irâd edilmiştir Hicrî 19 Ramazan 8 tarihi Milâdî olarak 10 Ocak 630 Çarşamba gününe denk gelmektedir. Bu durumda ertesi günü 20 Ramazan/11 Ocak Perşembe günü olur. Öğleden sonra ifadesi Vâkıdî,²⁷⁰ İbn Sa'd,²⁷¹ Ezrakî²⁷² ve Halebî'de²⁷³ yer almaktadır. Taberânî ise olayın fetih gününde olduğunu Resûlullah'ın ise olayın akşamında mezkûr hutbeyi zikrettiğini belirtir.²⁷⁴

3.5. Tebük Seferinde Irâd Edilen Hutbe

Tebük Gazvesi, Resûlullah'ın katıldığı son seferdir. Bizans ordusunun Müslümanlara savaş açmak için yolda olduğunun haber alınması üzerine Resûlullah, savaş hazırlıklarına başladı. Diğer seferlerinden farklı olarak nereye gidileceğini açıkça söyledi. Sıcak günlerde uzun mesafe gidileceği için hazırlıklar oldukça sıkı tutuldu. En kalabalık İslâm ordusu olması açısından önemli bir seferdir. Tebük

²⁶² Buhârî, “İhsar ve Cezâ'ü's-sayd”, 19 [Hadis no: 1736]; “‘İlim”, 37 [Hadis no: 104]; Müslim, “Hac”, 82 [Hadis no: 446]; Tirmizî, “Hac”, 1 [Hadis no: 806]; Nesâî, “Menâsikü'l-hac”, 111 [Hadis no: 2876]. Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XVI, s. 293 [Had. no: 16373].

²⁶³ el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. I, s. 843.

²⁶⁴ İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. II, s. 415.

²⁶⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 137.

²⁶⁶ el-Ezrakî, **Ahbâru Mekke**, C. II, s. 353.

²⁶⁷ İbn Hibbân, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. I, s. 338.

²⁶⁸ el-Halebî, **es-Sîretü'l-Halebiyye**, C. III, s. 56.

²⁶⁹ Şulul, **İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi**, s. 350.

²⁷⁰ el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. I, s. 843.

²⁷¹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 137.

²⁷² el-Ezrakî, **Ahbâru Mekke**, C. II, s. 353.

²⁷³ el-Halebî, **es-Sîretü'l-Halebiyye**, C. III, s. 56.

²⁷⁴ et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, C. XXIV, s. 192.

mevkiine gelinip yaklaşık yirmi gün burada kalındıktan sonra herhangi bir orduyla karşılaşılmadan geri dönüldü. Buradaki hitap Veda Hutbesi'nden sonra en geniş topluluğa yapılan hitap olması açısından önemlidir.

3.5.1. Tebük Seferi'nde İrâd Edilen Hutbe ile İlgili Rivayetler

Resûlullah'ın Tebük Seferi sırasında ashabına farklı zamanlarda yaptığı konuşmalar kaynaklarda yer almaktadır. Hicr kuyusunda yapılan hitap,²⁷⁵ Salih Peygamber ve devesi ile ilgili hitap²⁷⁶ ve Tebük'e vardığı zaman yaptığı hitap olmak üzere üç hitap bulunmaktadır. Biz Hicr kuyusundaki ve Salih Peygamber'in devesi ile ilgili hitapların oradaki insanları uyarma amacı taşıması ve genel bir hitap gibi görünmemesi nedeniyle çalışmamıza dâhil etmedik. Bu nedenle sadece Resûlullah'ın Tebük'e vardığı zaman yaptığı rivayet edilen hitabı ele alacağız.

Bu hitapla ilgili yaptığımız araştırma neticesinde rivayetin Ukbe b. Âmir el-Cühenî, Zeyd b. Hâlid el-Cühenî ve Ebü'd-Derdâ'dan nakledildiğini görmekteyiz. Rivayetler Vâkıdî'nin (ö. 207/823) *Kitabü'l-Meğâzî*, Ebü's-Şeyh'in (ö. 369/979) *Kitâbü'l-Emsâl fî'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Herevî'nin (ö. 434/1043) *Fevâ'id*, Beyhakî (ö. 458/1066) *Delâilü'n-Nübüvve*, İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîhu Medîneti Dimaşk* ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye* isimli eserlerinde yer almaktadır. Rivayetler arasında küçük farklılıklar bulunması ve en eski rivayetin Vâkıdî'nin naklettiği Ukbe b. Âmir rivayeti olmasından dolayı tek rivayet verilecek diğer rivayetlerdeki farklılıklara değinilecektir.

3.5.1.1. Ukbe b. Âmir Rivayeti

Ukbe b. Âmir rivayeti, Vâkıdî, Beyhakî,²⁷⁷ İbn Asâkir²⁷⁸ ve İbn Kesîr'in²⁷⁹ eserlerinde yer almaktadır. Vâkıdî'nin Ukbe b. Âmir'den isnadsız olarak naklettiği rivayet daha sonra Beyhakî, İbn Asâkir ve İbn Kesîr tarafından isnadlı olarak nakledilmiştir.

²⁷⁵ el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C. I, s. 1006.

²⁷⁶ el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C. I, s. 1007.

²⁷⁷ el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-Nübüvve*, C. V, s. 241, 319.

²⁷⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, C. III, s. 240-41.

²⁷⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. V, s. 17.

“Ukbe b. Âmir; Tebûk’e varılınca Resûlullah, Allah’a hamd ü senâ ettikten sonra insanlara hitaben, ‘Ey insanlar! Şüphe yok ki sözlerin en doğrusu Allah’ın Kitabı’dır. En sağlam bağ, takva kelimesidir. Milletlerin en hayırlısı İbrahim’in milletidir. Sünnetlerin en hayırlısı Muhammed’in sünnetidir. Sözlerin en şereflişi zikrullahtır. Kıssaların en güzeli bu Kur’ân’dır. İşlerin hayırlısı Allah’ın yapılmasını mecbur kıldığı farzlardır. İşlerin kötüsü, sonradan ihdâs edilmiş olanlardır. En güzel rehberlik nebîlerin rehberliğidir. Ölümünün şereflişi, şehitlerin ölümüdür. Körün dalaleti, hidayetden sonra ondan sapmaktır. Amellerin hayırlısı, faydalı olanıdır. Doğru yolun hayırlısı, kendisine uyulandır. Körlüğün kötüsü, kalp körlüğüdür. Veren el, alan elden hayırlıdır. Az olup kâfi olan, çok olup da oyalayan şeyden hayırlıdır. Tevbenin kötüsü, ölüm vakti geldiği sıradakidir. Pişmanlığın kötüsü de kıyamet günündekidir. İnsanların hayırsızı cumayı küçümseyendir. İnsanların hayırsızı Allah’ı ihlâssız bir dille anandır. Hataların en büyüğü, yalancılıktır. Zenginliğin hayırlısı, kalp zenginliğidir. Azıkların hayırlısı, takvadır. Hikmetin başı, Allah korkusudur. Kalbin vakarı, yakîndir. Şüphe küfürdendir. Ölü arkasından feryat, Câhiliye âdetlerindendir. Ganimet mallarına ihanet, cehennem ateşindendir. Sarhoşluk, cehennem ateşiyle dağlanmadır. Şiir şeytandandır. İçki, günahların her çeşidini bir araya toplayandır. Kadınlar, şeytanın tuzaklarıdır. Gençlik, delilikten bir bölümdür. Kazançların en kötüsü, faizdir. Yenen şeylerin en kötüsü yetim malıdır. Bahtiyar başkasından ibret alandır. Bedbaht, anne karnında bedbaht olarak yazılandır. Her biriniz dört zira yere girecek. İş ahirete kalır. Amellerde esas olan sonuçlardır. Aktarılan bir sözün en kötüsü yalan olanıdır. Gelen her şey yakındır. Mümine sövmek fisktır. Mümini öldürmek küfürdür. Gıybet etmek Allah’ın emirlerine karşı koymaktır. Müminin malının dokunulmazlığı, kanının dokunulmazlığı gibidir. Kim yalan yere Allah üzerine yemin ederse yalanlanır. Bağışlayan kişi bağışlanır. Kim affederse Allah da onu affeder. Kim öfkesini yutarsa Allah onu mükâfatlandırır. Uğradığı zarara tahammül eden kişiye, Allah karşılığını verir. Gösteriş yapan kişiye Allah da gösteriş yapar. Kim sıkıntılara sabrederse Allah ecirini kat kat artırır. Kim de Allah’a isyan ederse Allah onu azaba uğratar. Allah’ım beni ve ümmetimi bağışla! Allah’ım beni ve ümmetimi bağışla! Allah’tan kendim ve ümmetim için af diliyorum.’ dedi.”²⁸⁰

قال أبيه الناس أما بعد فإن أصدق الحديث كتاب الله وأوثق العرى كلمة التقوى ، وخير المال ملة إبراهيم عليه السلام وخير السنن سنن محمد وأشرف الحديث ذكر الله وأحسن القصص هذا القرآن وخير الأمور عواقبها ، وشر الأمور محدثاتها ، وأحسن الهدى هدى الأنبياء وأشرف القتل قتل الشهداء ، وأعمى الضلالة الضلالة بعد الهدى ، وخير الأعمال ما نفع وخير الهدى ما اتبع وشر العمى عمى القلب واليد العليا خير من السفلى ، وما قل وكفى خير مما كثر وألهى ، وشر الأمور المعذرة حين يحضر الموت وشر الندامة يوم القيامة . ومن الناس من لا يأتي الجمعة إلا نذرا ، ومنهم من لا يذكر الله إلا هجرا ؛ ومن أعظم الخطايا اللسان الكذوب وخير الغنى غنى النفس وخير الزاد التقوى ، ورأس الحكم مخافة الله وخير ما ألقي في القلب

²⁸⁰ el-Vâkidî, **Kitâbü'l-Megâzî**, C. III, s. 1015-17; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Vâkidî el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823) el-Vâkidî, **Hz. Peygamber'in (s.a.v) Savaşları (Kitâbü'l-Megâzî)**, Çev. Prof. Musa K. Yılmaz, C. III, İstanbul, İlkharr Yaynevi, 2016, , s. 252 (Metnin tercümesi bu eserden alınmıştır.).

اليقين والارتياح من الكفر والنيابة من عمل الجاهلية والغلول من جمر جهنم والسكر كن من النار والشعر من إبليس والخمر جماع الإثم والنساء حباله الشيطان والشباب شعبة من الجنون وشر المكاسب كسب الربا ، وشر المأكّل مال اليتيم . والسعيد من وعظ بغيره والشقي من شقي في بطن أمه وإنما يصير أحدكم إلى موضع أربعة أذرع ؛ والأمر إلى آخره وملاك العمل خواتمه والربا ربا الكذب . وكل ما هو آت قريب ، وسباب المؤمن فسوق وقتل المؤمن كفر وأكل لحمه من معصية الله وحرمة ماله كحرمة دمه . ومن يتأل على الله يكذبه ومن يعف الله عنه ومن يكظم الغيظ يأجره الله ومن يصبر على الرزية يعوضه الله ومن يتبع السمعة يسمع الله به ومن يصبر يضاعف الله له ومن يعص الله يعذبه الله . اللهم اغفر لي ولأمتي ، اللهم اغفر لي ولأمتي ، أستغفر الله لي ولكم

Beyhakî, İbn Asâkir ve İbn Kesîr rivayetinin isnadı şu şekildedir: Ebû Abdullah el-Hâfiz ve Ebû Bekr Ahmed b. el-Hasen el-Kâdî ve Abdurrahman es-Sülemî → Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb → Ebû Ümeyye Muhammed b. İbrâhim et-Tarsûsî → Ya'kûb b. Muhammed b. Îsâ ez-Zührî → Abdülazîz b. İmrân → Abdullah b. Mus'ab b. Manzûr b. Cemîl b. Sinân → Mus'ab b. Manzûr [Babası] → Ukbe b. Âmir el-Cühenî.²⁸¹

Beyhakî'den sonraki müellifler mezkûr rivayeti Beyhakî'den alarak son râvide farklılık olmakla birlikte aynı isnadla nakletmişlerdir. Bu nedenle biz bütün metinleri ayrı ayrı vermek yerine sonraki müelliflerin eserlerinde yer alan rivayetleri Beyhakî'de yer alan metinle karşılaştırarak sadece aralarındaki farklara değindik.

Beyhakî'den sonra İbn Kesîr, İbn Asâkir'in eserlerinde aynı rivayetin zikredildiğini görmekteyiz. Beyhakî ile İbn Kesîr rivayetleri arasında iki tane anlamı bozmayacak fark bulunmaktadır. Beyhakî'de “Yenen şeylerin en kötüsü yetim malıdır.” ifadesini İbn Kesîr'in eserinde “Yenen şeylerin en kötüsü yetim malı yemektir.” şeklinde görmekteyiz. Yine aynı şekilde Beyhakî “Kim afederse af olunur.” kısmı, İbn Kesîr'de “Kim Allah'dan af dilerse, o affedilir.” şeklinde geçmektedir. İbn Kesîr'in rivayet zincirindeki son râvi Ya'kûb b. Muhammed ez-Zührî'dir.²⁸²

İbn Asâkir metninde “Sözlerin en şereflişi zikrullahtır. Kıssaların en güzeli Kur'an'dır. İşlerin en hayırlısı Anllah'ın yapılmasını istediği farzlardır. İşlerin kötüsü, sonradan ihdas edilmiş olandır. En güzel rehberlik nebîlerin rehberliğidir.” bölümü yer almamaktadır. Beyhakî metnine ek olarak “Kim bağışlarsa o bağışlanır

²⁸¹ İbn Kesîr hadiste nekâret bulunduğunu, zayıf ve garîb olduğunu söylemektedir. Bkz. İbn Kesîr, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. IV, s. 24.

²⁸² el-Beyhakî, **Delâ'ilü'n-Nübüvve**, C. V, s. 241, 319; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, C. V, s. 17.

ve kibir cehennemdir.” cümleleri yer almaktadır. İbn Asâkir isnadının son râvisi Ebû Bekr Ahmed b. el-Hasen el-Kâdî’dir.²⁸³

3.5.1.2. Zeyd b. Hâris Rivayeti

Zeyd b. Hâlid rivayeti Herevî’nin *Fevâ’id* isimli eserinde yer almaktadır.

Zeyd b. Hâlid, rivayeti nakleden başka bir sahâbî râvidir. Zeyd b. Hâlid’in rivayetindeki isnad şu şekildedir: Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman → Yûsuf b. Ya’kûb b. İshâk → Zübeyr b. Bekkâr → Abdullah b. Nâfi → Abdullah b. Mus‘ab b. Hâlid b. Zeyd b. Hâlid el-Cühenî → Mus‘ab b. Hâlid b. Zeyd [Babası] → Zeyd b. Hâlid [Dedes] → **Ebû Zer el-Herevî**²⁸⁴

Zeyd rivayetinde “Kıssaların en güzeli Kur’andır. İşlerin hayırlısı Allah’ın yapılmasını istediği farzlardır. İşlerin kötüsü, sonradan ihdas edilmiş olanlardır.” bölümü eksiktir. Ukbe rivayetine ek olarak ise “Mesut kişi cehennemden kurtulandır.” cümlesi bulunmaktadır. Zeyd b. Hâlid rivayetinde yer alan eksik bölümün aynı şekilde İbn Asâkir’de de bulunması aldıkları kaynağın aynı olmasından kaynaklanabilir.

Ukbe b. Âmir el-Cühenî ile Zeyd b. Hâlid el-Cühenî rivayetlerinin isnadında ortak olarak sahâbî râviden sonraki iki râvi Abdullah b. Mus‘ab’ın babası ve dedesi şeklinde yer almaktadır. Son râvilerin hal tercümelerine baktığımızda Mizzî’de Ukbe rivayetinde yer alan ikinci râvinin künyesi [babası] Mus‘ab b. Manzûr b. Zeyd b. Hâlid el-Cühenî şeklinde nakledilmiştir. Üçüncü râvi Abdullah b. Mus‘ab b. Manzûr b. Cemîl b. Sinân olarak kaydedilmiştir.²⁸⁵ Bu da sahâbî râviden sonraki râvinin Ukbe b. Âmir ve Zeyd b. Hâlid’de aynı olduğunu isnadda farklı künyeleri kullanılarak yazıldığını göstermektedir. Bu durumda aynı kişilerin farklı iki sahâbîye nispet edildiği anlaşılmaktadır. Zaten Mus‘ab b. Manzûr ve Abdullah b. Mus‘ab

²⁸³ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, C. LI, s. 240-1.

²⁸⁴ Ebû Zer Abd b. Ahmed b. Muhammed el-Herevî (ö. 434/1043) el-Herevî, *Fevâ’id*, thk. el-Hasan Semir b. Huseyn, Riyad, Mektebetü’r-Rüşd, 1998, s. 6.

²⁸⁵ el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, C. XI, s. 45; *A.g.e.*, C. XVIII, s. 179.

meçhul râvilerdir.²⁸⁶ Bu bilgiler isnadın sonradan oluşturulmuş olma ihtimalini güçlendirmektedir.

3.5.1.3. Ebü'd-Derdâ Rivayeti

Ebü'd-Derdâ'dan gelen rivayet Ebü's-Şeyh el-İsfahânî'nin *Kitâbü'l-Emsâl fi'l-Hadîsi'n-Nebevî* isimli kitabında yer almaktadır.

Ebü Derdâ rivayetinin isnadı farklıdır. İsnad şu şekildedir: Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik → Ahmed b. Ubeyd b. İshâk²⁸⁷ → Amr b. Sâbit → Babası [Sâbit b. Hürmüz el-Kûfî] → Bilâl b. Ebü'd-Derdâ Abdülmelik → Ebü'd-Derdâ²⁸⁸

Ebü'd-Derdâ rivayetinde ek olarak “Kurtulmasını sağladığın bir nefis, hesabını yapamadığın bir emirlikten daha hayırlıdır. Belayı bilen sabreder. Bilmeyen inkâr eder. Büyükleme kişiyi Allah alçaltır. Şeytana itaat eden, Allah’a isyan eder. Kim Allah’a isyan ederse Allah onu gazabına uğartır.” cümleleri bulunmaktadır. Ukbe b. Âmir rivayetinde yer alan “Hataların en büyüğü, yalancılıktır. Azıkların hayırlısı, takvadır. Her biriniz dört zira yere girecek.” bölümleri de eksiktir. Ebü'd-Derdâ rivayetinde bazı kelimerin yerine eş anlamlıları kullanılmıştır. Ek olarak verilenlerde de anlamın biraz daha geliştirilerek verildiğini görmekteyiz. Bunlar dışında Ukbe b. Âmir rivayetleriyle aynı metne sahiptir. Ukbe b. Âmir rivayetlerinde Resûlullah'ın bu konuşmayı Tebuk seferi esnasında yaptığı nakledilmişse de Ebü'd-Derdâ rivayetinde konuşmanın yapıldığı yer hakkında bilgi verilmemiştir.

3.5.2. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Bu hitapla ilgili yaptığımız araştırma neticesinde rivayetin Ukbe b. Âmir el-Cühenî ve Zeyd b. Hâlid el-Cühenî, Abdullah b. Mes'ûd ve Ebü'd-Derdâ'dan nakledildiğini görmekteyiz.

Ukbe b. Âmir'den gelen rivayet bütün olarak en erken Vâkıdî'nin *Meğâzî* isimli eserinde ve Beyhakî'nin *Delâil* isimli eserinde geçmektedir. Daha sonra İbn

²⁸⁶ Zehebî, Abdullah b. Mus'ab için babasından ve dedesinden münker bir hutbe rivayet etmiştir. İkisinde meçhuldür demektir. Bkz. Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, C. II, s. 506.

²⁸⁷ Ahmed b. Ubeyd, Cevâmiü'l-Kelîm programında meçhul râvi olarak geçmektedir. Cerh kitaplarında yaptığımız taramada râvi hakkında bilgi bulamadık.

²⁸⁸ Ebü's-Şeyh b. Hayyân, *Kitâbü'l-Emsâl fi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, s. 295.

Asâkir ve İbn Kesîr'in eserlerinde geçen hutbe metinleri arasında bazı kelime farklılıkları haricinde ciddi bir fark bulunmamaktadır. Zeyd b. Hâlid tarikiyle gelen rivayetin ilk olarak Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *Sünen*'inde geçtiğini görmekteyiz. *Sünen* isimli eserde Resûlullah'ın Tebük Seferi'nde bir hutbe irâd ettiği belirtildikten sonra sadece "İçki, kötülükleri toplayandır."²⁸⁹ kısmından oluşan bir cümle, hutbe metni olarak nakledilmiştir.

Aynı zamanda Kuzâî'nin (ö. 454/1062) *Müsned-ü Şihâb*'ının içinde de bu rivayetin uzun olduğu bilgisi verilmiş, fakat rivayet metni verilmemiştir.²⁹⁰

Kitabın başka bölümlerinde "Gelen her şey yakındır"²⁹¹, "Amellerin hayırlısı faydalı olandır. Kalbin vakarı, yakındır."²⁹², "Sözlerin en doğrusu Allah'ın kitabıdır. En sağlam bağ, takva kelimesidir. En güzel rehberlik nebîlerin rehberliğidir. Ölümünün şerefli, şehitlerin ölümüdür."²⁹³ şeklinde rivayette geçen cümlelerden parçalar bulunmaktadır. Kuzâî, rivayetleri Zeyd b. Hâlid tarikiyle nakletmiştir. Zeyd b. Hâlid'in uzun rivayeti ilk olarak Ebû Zer Abd b. Ahmed b. Muhammed Herevî'nin (ö. 434/1043), *Fevâidü'l-Hadis*²⁹⁴ isimli eserinde geçmektedir. Daha sonra İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Mu'cemü'l-Müştemil* adlı eserinde geçmektedir. Fakat bu eser geç dönem olduğu için isnad zincirini buraya almadık. İbn Asâkir'in isnad zinciri de Zübeyr b. Bekkâr'a kadar ortaktır; daha sonrası farklı bir tarikle ilerlemektedir.²⁹⁵

Ukbe b. Âmir ve Zeyd b. Hâlid rivayetiyle aynı şekilde olan bir rivayette Abdullah b. Mes'ûd'a nispet edilmektedir. Abdullah b. Mes'ûd tarikiyle gelen rivayet, ilk olarak İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef* isimli eserinde geçmektedir. Fakat burada Resûlullah'tan bir rivayet olarak değil Abdullah b. Mes'ûd'un hutbesinde söylediği sözler olarak geçmektedir. Tebük Seferi'nden bu metinde bahsedilmemektedir. Resûlullah'tan nakledilen rivayetler ile Abdullah b. Mes'ûd'dan

²⁸⁹ ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, C. IV, s. 247.

²⁹⁰ el-Kuzâî, *Müsnedü's-Şihâb*, c. I, s. 66.

²⁹¹ *A.g.e.*, C. I, s. 148.

²⁹² *A.g.e.*, C. II, s. 222.

²⁹³ el-Kuzâî, *Müsnedü's-Şihâb*, C. II, s. 263.

²⁹⁴ el-Herevî, *Fevâid*, s. 61.

²⁹⁵ Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 571/1176) İbn Asâkir, *el-Mu'cemü'l-müştemil 'Alâ zikri esmâ'i Şüyûhi'l-e'immeti'n-Nübe*, thk. Vefa Takıyyüddin, C. I, Dımaşk, Dârü'l-Beşâir, 2000, s. 342.

nakledilen bu rivayet arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Ukbe b. Âmir ve Zeyd b. Hâlid tarikiyle gelen rivayetlerde, metnin sonunda Resûlullah'ın "Allah'ım beni ve ümmetimi bağışla" şeklinde üç defa tekrar ettiği cümlesi ve "Allah'ım kendim ve ümmetim için af diliyorum." bölümleri yer almaktadır. Abdullah b. Mes'ûd'un rivayetinde bu bölümler bulunmamaktadır.

Ukbe b. Âmir ve Zeyd b. Hâlid'den gelen rivayetler arasında kelime farklılıkları haricinde farklılık bulunmamasına rağmen İbn Mes'ûd ve Ebü'd-Derdâ'nın rivayetlerinde diğer rivayetlerde olan bazı bölümler yer almamıştır. Diğerlerinde bulunmayan ek cümlelere de yer verilmiştir. İbn Mes'ûd ve Ebü'd-Derdâ rivayetinde geçen "Kurtulmasını sağladığın bir nefis, hesabını yapamadığın bir emirlikten daha hayırlıdır." şeklinde geçen bölüm diğer rivayetlerde yer almamaktadır. İbn Sa'd ve bazı hadis kitaplarında bu bölüm, Resûlullah tarafından kendisi için emirlik isteyen amcası Abbâs'a hitaben söylenmiştir.²⁹⁶ Fakat bu sözün söylendiği zamanla ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Elbânî, hadisin Zeyd b. Hâlid'den gelen isnadının zayıf olduğunu belirttiikten sonra hadisin bütün tarikleri ile ilgili bilgi vermektedir. Elbânî "Bu isnadda yer alan Abdullah b. Mus'ab ve babası meçhuldür.

Zehebî şöyle demektedir: "İsfahânî'nin eserinde Ebü'd-Derdâ tarikiyle İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef* isimli eserinde de Abdullah b. Mes'ûd'dan mevkûf olarak zikredilmektedir. İbn Asâkir ve Ebû Nuaym *Hilyetü'l-Evliya* isimli eserinde Ukbe b. Âmir'den rivayet etmişlerdir. Bazı şarihler bu rivayetler için hasen-garîb demişlerdir. İbn Mes'ûd'un rivayeti mevkûftur ve isnadı hasendir. Ukbe b. Âmir'in isnadında yer alan Abdülazîz b. İmrân metruk, Ya'kûb b. Muhammed ez-Zührî ve Ebû Ümeyye et-Tarsusî zayıftır."²⁹⁷

Ebû Dâvûd, *Zühd* isimli kitabında İbn Mes'ûd'dan gelen bu rivayete yer vermiş ve isnadda yer alan Abdurrahman b. Abbâs'ın meçhul olmasından ötürü isnadın zayıf olduğunu belirtmiştir.²⁹⁸ Aynı zamanda rivayetlerde dikkat çeken başka bir konu ise Ukbe b. Âmir ve Zeyd b. Hâlid rivayetlerinde Tebük Seferi ile ilgili olarak bu rivayet

²⁹⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. I, s. 27.

²⁹⁷ Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, **Silsiletü'l-Ehâdisi'z-Za'ife ve'l-Mevzû'a ve Eseruhe's-Seyyi'ü fi'l-Ümme**, C. V, 1. bs., Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1412, s. 80.

²⁹⁸ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889) Ebû Dâvûd, **Kitâbü'z-Zühd**, 1. bs., Kahire, Dârü'l-Mişkat, 1993, s. 162.

anlatılırken Ebü'd-Derdâ, bu rivayeti Resûlullah'a nispet etmiş olsa bile Tebük Seferi hakkında bilgi vermemektedir. İbn Hacer'den gelen bir rivayet bu konunun biraz açıklığa kavuşmasında bize yardımcı olabilir.

İbn Hacer, "Perşembe geceleri İbn Mes'ûd'un insanlara hitap ettiğini ve bu hitabı esnasında cümlelerine şu şekilde başladığını belirtmektedir: 'Ey insanlar! En doğru söz Allah'ın kitabıdır. En güzel yol Muhammed'in yoludur. İşlerin şerlisi, sonradan ihdas edilenlerdir. Sonradan ihdas edilen her şey bidattır. Her bidat, dalalettir. Ey insanlar! Hepiniz aynı konumdasınız. Gören size nüfuz eder. Sizi çağıran size işittirir. Bedbaht, anne karnında bedbaht yazılandır. Bahtiyar başkasından ibret alandır.'"²⁹⁹

Bu metin Resûlullah'ın hutbe metni ile aynı cümleleri ihtiva etmektedir. İbn Sa'd da *Tabakât* isimli eserinde Abdullah b. Mes'ûd'un her perşembe gecesini insanlara hitap ettiği, fakat o gecelerin hiçbirinde "Allah Resûlü şöyle buyurdu." dediğinin duyulmadığı, bunun bir kere istisnası olduğu, onda da İbn Mes'ûd'un yaslandığı asânın sallandığı [Yaptığı şeyin sorumluluğundan dolayı titredi.] bilgisini vermektedir.³⁰⁰ Bu ifadeden de bu sözlerin Hz. Peygamber'e değil Abdullah b. Mes'ûd'a ait olabileceği ihtimali ortaya çıkmaktadır.

Tebük Seferi Resûlullah'ın katıldığı son sefer ve sayı olarak o zamana kadar en yüksek sayıya ulaşan orduya yapılan hitaptır. Bu konuşma Veda hutbesinden sonra Resûlullah'ın konuşma yaptığı en büyük grup olması gerekir. Bu nedenle konuşma birçok insan tarafından duyulmuş ve nakledilmiş olmalıdır. Rivayetlere bakıldığında hepsinin tek isnâd zinciriyle nakledildiği görülmektedir. Bununla birlikte çok az kaynakta yer aldığı, isnadların da zayıf olarak bize ulaştığını görmekteyiz. Hutbe metni oldukça uzun olmasına rağmen metinler arasındaki büyük benzerlik metnin sonradan inşa edilmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Hadis kaynaklarında yukarıda belirttiğimiz gibi bu hutbe metninden bazı parçalar yer alsa da bunlar hep aynı râvilerin rivayetlerinden oluşan parçalar olduğu için rivayetin güvenilirliği, konuşmanın gerçekliği konusunda bize güçlü bir veri sunmamaktadır. Tarih kaynaklarında bu konuda Vâkıdî haricinde Taberânî ve

²⁹⁹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449) İbn Hacer, **el-Metâlibü'l-Âliye bi-Zevâ'idü'l-Mesânidi's-Semâniye**, thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdullah el-Azîz eş-Şeseri, C. XIII, 1. bs., Riyad, Dârü'l-Âsime, 1998, s. 96.

³⁰⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. III, s. 156.

Halebî'nin eserlerinde konu hakkında ufak bilgiler geçmektedir. Bunların dışındaki eserlerde ne hutbe metni ne de Tebük Seferi esnasında yapılan bir hitaptan bahsedilmektedir.

Taberânî'nin *Mu'cemü'l-Kebîr* ve Heysemî'nin *Mecmau'z-Zevâid* isimli eserlerinde Resûlullah'ın Tebük Seferi'nde yaptığı hitap ve hutbe metni ile ilgili kısa bir bilgi yer almak almaktadır. Buna göre Resûlullah Tebük Gazvesi günü minbere çıktı, Allah'a hamd ü senâ ettikten sonra şöyle buyurdu:

“Ey insanlar! Allah'a yemin olsun ki ben size Allah'ın emrettiklerini emrediyor ve Allah'ın sizleri nehyettiklerinden nehyediyorum. Rızkınızı talep etmede güzel davranın, helal yolları kullanın. Ebü'l-Kasım'ın nefsi elinde olana yemin olsun ki sizler ölümü ister gibi rızkınızı istiyorsunuz. Eğer rızkınızı elde etmede güçlük yaşarsanız yapmanız gereken Allah'a itaat ederek onu talep etmektir.”³⁰¹

Fakat Taberânî'nin bize ulaştırdığı bu rivayeti başka kaynaklarda bulamadık.³⁰² Bu nedenle bu hitabın nerede yapıldığını söylemek zor görünmektedir. Vâkıdî metninin bir parçası mıdır yoksa başka bir zamanda mı irâd edilmiştir, bilemiyoruz.

Halebî'nin *Sire* isimli eserine göre: “Zemahşerî'nin eserinde Resûlullah'ın mescidde oturup Tebük ganimetlerini dağıtırken Hz. Ali'ye iki hisse vermesi üzerine Zâide b. el-Ekvâ Resûlullah'a bunu kendi arzusu üzerine mi yoksa Cebrâil'in isteği üzerine mi yaptığını sorar. Resûlullah ise Cebrâil'in sözü üzerine bunu yaptığını söyler.”

Bunun akabinde Halebî Resûlullah'ın insanlara hitap ettiğini belirterek hutbe metnini nakleder: “Sözlerin en güzeli, Allah'ın kitabıdır. Zenginliğin hayırlısı, gönül zenginliğidir. Azıkların hayırlısı takvadır. Hikmetin başı, Allah korkusudur. Kadınlar şeytanın tuzaklarıdır. Gençlik, delilikten bir bölümdür. Bahtiyar, başkasından öğüt alandır. Kim bağışlarsa o bağışlanır. Kim affederse Allah onu affeder. Kim sabrederse Allah mükâfatını artırır. Allah'tan kendim ve sizin için af diliyorum.”³⁰³

Halebî tarafından nakledilen ve Vâkıdî'de yer alan hutbeden bir parça olan bu rivayette konuşmanın yapıldığı zamanlar farklıdır.

³⁰¹ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, C. XXIV, s. 84; el-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâ'id*, C. II, s. 125.

³⁰² el-Elbânî, bu rivayetin zayıf olduğunu belirtmiştir. Bkz. el-Elbânî, *Za'ifu't-Tergîb ve't-Terhîb*, C. I, s. 265.

³⁰³ el-Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, C. III, s. 119.

Tebük Seferi'ndeki ganimet paylaşımını Hamidullah şu şekilde değerlendirmektedir: “Tebük'te bir savaş olmamasına rağmen Herakliyas'un Resûlullah'a hediye olarak bir miktar altın para gönderdiğini ve Resûlullah'ın bunu hediye olarak değil de bir savaş ganimeti olarak gördüğünü belirtir.”³⁰⁴ Halebî'de geçen ve Zemahşerî'ye ait olduğu iddia edilen bu bilgiyi taramalarımıza rağmen teyit edemedik. Ayrıca bu mecliste Resûlullah'a itiraz eden Zâide b. el-Ekvâ üzerine yaptığımız taramalarda da hiçbir bilgiye ulaşamadığımız için buradaki bilgilerin doğruluğu ya da yanlışlığı üzerine bir şey söylemek zor görünmektedir. Fakat hutbe metninin diğer rivayetler ile aynı olması rivayetin doğruluğu hakkında destekleyici unsur olmaktadır.

Vâkıdî'nin konu ile ilgili başka bir rivayeti ise bize bazı detay bilgiler vermektedir. Vâkıdî, Benî Uzre kabilesinden Adî adında bir adamın şöyle dediğini rivayet eder: “Tebük'te Resûlullah'ın yanına geldim. Onu kırmızı bir devenin üzerinde gördüm. İnsanlar arasında dolaşarak, ‘Ey insanlar! Allah'ın eli, veren kişinin elinin üstündedir. Veren kişinin eli ortadadır. Alan kişinin eli ise alttadır. Ey insanlar! Bir demet odunla da olsa kanaat edin. Allah'ım tebliğ ettim mi?’ Bunu üç defa dedi.”³⁰⁵

Vâkıdî'den aldığımız bu rivayet asıl hutbe metnimizde geçen konularla farklıdır. Tebük Seferi uzun bir sefer olduğu için her ne kadar bu konuda net bir bilgiye ulaşamamış olsak da Resûlullah'ın burada birkaç sefer insanlara hitap etmiş olabileceği ihtimal dâhilindedir. Resûlullah'ın yol haricinde Tebük'te kalma süresi olarak müellifler on gece ile yirmi gece³⁰⁶ olarak farklı süreler belirtmişlerdir. Daha önceki rivayetler ile son olarak Vâkıdî'den aldığımız rivayet aynı zamanda yapılmış bir hitaba ait bölümler gibi görünürken, Taberânî'den gelen rivayet bunlardan tamamen farklı durmaktadır. Taberânî ve Heysemî'nin nakillerinde hutbenin irâd edildiği mekân mescid olarak geçerken, Vâkıdî Resûlullah'ın devenin üzerinde insanlara hitap ettiğini söyler.

³⁰⁴ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, s. 285.

³⁰⁵ el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. III, s. 1017; İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dımaşk**, C. III, s. 212.

³⁰⁶ **A.g.e.**, C. I, s. 167; Özgül Şahin, “Sebeup ve Sonuçlarıyla Tebük Gazvesi”, (**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Tezi**), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 71.

Hutbe metninden hareketle yaptığımız tarama neticesinde Câbir b. Abdullah'tan gelen bir rivayet de Tebük hutbesinde geçen bazı bölümlerle aynı muhtevaya sahiptir.

Câbir b. Abdullah'tan gelen rivayete göre:

“Resûlullah hutbe verirken gözleri kızardı, sesi yükseldi, öfkelenişi sanki orduyu uyaran birisi gibiydi, buyurdu ki: ‘Sabahlayın, akşamlayın! Ben ve kıyamet şu ikisi gibi gönderildim.’ İşaret parmağı ile başparmağını birbirlerine yaklaştırdı ve devam etti: ‘Şüphe yok ki sözün en hayırlısı Allah’ın kitabı, yolların en hayırlısı da Muhammed’in yoludur. İşlerin en kötüsü sonradan ortaya çıkarılanlardır ve her bid‘at dalalettir.’”³⁰⁷

Resûlullah’ın bu hutbesi ile ilgili olarak Müslim başka bir rivayette de bu hutbenin cuma günü yapıldığı bilgisini vermektedir.³⁰⁸ Fakat Tebük Seferi ile ilgili bir bilgi geçmediği ve “sanki bir orduya hitap eder gibi” ibaresinden dolayı bu hutbenin Tebük Seferi’nde irâd edilen hutbelerden olmadığı anlaşılmaktadır. Resûlullah’ın farklı hitaplarında aynı şeyi söylemiş olabileceği de ihtimal dâhilindedir.

Tebük’de irâd edildiği belirtilen bu rivayetler birkaç noktada Resûlullah’ın hitap tarzına uymamaktadır. Resûlullah’ın konuşmalarını çok uzun tutmadığı bilinen bir husustur. Elimize ulaşmış olan en uzun hutbe metni Veda haccında yapılan konuşmalardan oluşan bütünleştirilmiş metindir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda bu metnin hac zamanında yapılan beş farklı metinden oluştuğu tespit edilmiştir. Diğer bir hususta Resûlullah’ın konuşmalarında sık sık ayetleri kullandığı bilinmektedir. Konuşmalarda ayet kullanımının Resûlullah’dan sonra bir yöntem olarak benimsenerek diğer hatipler tarafından da uygulandığını belirtmektedir.³⁰⁹ Mezkûr hutbe metninin bu noktalarda Resûlullah’ın hitap üslubuyla örtüşmediği görülmektedir.

Bütün bu bilgilerden hareketle hutbelerin Resûlullah’a aidiyeti hakkında kesin bir şey söylemek için elimizde yeterli veri bulunmamaktadır. Mezkûr hutbenin Abdullah b. Mes‘ûd’a ait bir konuşma olma ihtimali daha güçlüdür.

³⁰⁷ Müslim, “Cum‘a”, 13 [Hadis no: 867]; İbn Hibbân, **Sahîhu İbn Hibbân**, C. I, s. 186; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XXIII, s. 234 [Hadis no: 14984].

³⁰⁸ Müslim, “Cum‘a”, 13 [Hadis no: 867].

³⁰⁹ Zeydân, **Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye**, C. I, s. 191.

3.5.2.1. Hutbe Metni

Ele alınan hutbe metninin Resûlullah'a aidiyetini kanıtlayan verilere ulaşamadığı için hutbe metni verilmemiştir.

3.5.3. Hutbenin Tarihsel Bağlamı

Rivayetlerin incelenmesi neticesinde hutbe metninin Resûlullah'a aidiyetinin şüpheli olduğunu belirtmiştik. Tebük savaşının anlatıldığı Vâkıdî, İbn Hişâm ve İbn Sa'd'a baktığımızda hutbenin irâdına vesile olabilecek bir olayın aktarımına rastlamadık. Zaten hutbe içerik olarak nasihatlerden oluşan cümlelerden meydana geldiği görülmektedir. Bu nedenle Tebük yolculuğu esnasında yaşanan olaylara değilinmeyecektir. Hutbe metninin Resûlullah'a aidiyeti şüpheli olsa da Vâkıdî'nin bahsettiği zamanda bir hutbenin irâd edilmiş olup olmadığını tespit etmeye çalışacağız. Bu nedenle Vâkıdî'nin hutbe metnini yerleştirdiği yerin öncesinde ve sonrasında anlatılan iki olayı ele alarak o zaman bir hutbe irâd edilip edilmediğini anlamaya çalışacağız. Vâkıdî rivayetinde geçtiği üzere hutbe Resûlullah'ın bir sabah namazını uyuyakadıkları için kaçırmalarından sonra Tebük'e vardıklarında irâd edilmiştir. Vâkıdî konuşmanın yapıldığı zamanı belirten tek kaynak olması itibarıyla belirtilen zamanı doğruluğunu kabul ederek hareket etme durumundayız. Vâkıdî hutbenin irâd edilmesinden önce Resûlullah'ın ve müminlerin sabah namazını kaçırmalarından bahseder. Hutbe metnini verdikten sonra da devesinin üzerinde dolaşarak insanlara söylediği sözlerden bahsedilmektedir. Öncelikle kısa olarak Tebük Seferi hakkında bilgi verilip daha sonra sabah namazını kaçırılmasıyla ilgili olaylar ele alınacaktır.

“Tebük, Hicaz'ın kuzeyinde ve Medine ile Şam arasında bulunan bir yerleşim mekânıdır. Veda Haccı'ndan önce gerçekleştirilen bu sefer, aynı zamanda Resûlullah'ın iştirak ettiği son askerî faaliyettir.”³¹⁰ Tebük Seferi h. 9. senenin Receb ayında olmuştur.³¹¹

³¹⁰ Apak, *İslâm Tarihi 1*, s. 354.

³¹¹ el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, C. I, s. 162; el-Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, C. I, s. 130; İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, s. 249.

Bu seferin nedeni Rumlarla ilgili gelen haberlerdir. Hz. Peygamber'e Rumların büyük gruplar halinde Şam'da toplandıkları, Hirakl'ın kendi taraftarlarının bir yıllık erzakını karşıladığı ve onlara Lahm, Gassân, Cüzâm ve Âmile kabilelerinin de katıldığı ve öncülerini Belkâ'ya gönderdikleri haberi geldi. Resûlullah, insanları bu savaşa katılmaya çağırdı ve iyi hazırlık yapmaları için nereye gideceklerini de alenen açıkladı. Mekke'ye ve diğer Arap kabilelerine kendisine katılmaları için haber gönderdi.³¹² “Resûlullah, Seniyyetü'l-vedâ'da karargâh kurdu.”³¹³ “30.000 kişilik bir orduyla Perşembe günü hareket etti.”³¹⁴ İbn İshâk ve Vâkıdî Resûlullah'ın h. 9. yılın Receb ayında bir Perşembe günü Tebük'e hareket ettiğini ve aynı yılın Ramazan ayında Medine'ye geri döndüğünü bildirirler. İbn İshâk orada 10 gün kaldığını söyler.³¹⁵ İbn Sa'd ise 20 gece kaldığını belirtir.³¹⁶ Biz çalışmamız esnasında Resûlullah'ın Tebük'e ne zaman vardığını tam olarak tespit edemedik.

Kaynaklarda Resûlullah'ın Tebük'e vardığı zaman bir hutbe irâd ettiği nakledilmektedir. Aynı zamanda bu yolculuk esnasında Resûlullah'ın uyuyakaldığı için sabah namazını kaçırmamasından bir gün sonra bu konuşmayı yapmıştır.³¹⁷ Konuşmanın yapıldığı zamanla ilgili en net bilgi Vâkıdî'nin eserinde yer almaktadır. Konuşmanın gerçekleşip gerçekleşmediğini bu bilgiden yola çıkarak tespit etmek, doğrulamak gerekmektedir. Vâkıdî'de geçen bu rivayete göre Resûlullah gece boyu yürümekten yorgun düştüğünden sabah namazı için Bilâl'i nöbetçi bırakarak uyudu. Bilâl de uyuyakaldığı için ancak sabah güneşinin üzerlerine vurmasıyla uyandılar. Resûlullah, “Ey Bilâl! Ben sana bu gece bize bekçilik yap demedim mi?” dedi. Bunun üzerine Bilâl, “Ey Allah'ın Resûlü! Uyku beni alıp götürdü. Seni alıp götüren beni de alıp götürdü.” dedi. Resûlullah uzak olmayan bir yere gidip önce sabah namazından önceki iki rekâtı sonra da sabah namazının iki rekâtını kıldı. Geri kalan gün ve gecesinde hızlanarak Tebük'te sabahladılar. Tebük'e vardığı zaman insanları toplayarak mezkûr hutbeyi irâd etti.³¹⁸ Tebük hutbesinin Vâkıdî, Beyhakî ve İbn

³¹² İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 165; İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, C. II, s. 515; el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. III, s. 990.

³¹³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 166.

³¹⁴ el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. I, s. 996-997.

³¹⁵ Şulul, **İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi**, s. 391.

³¹⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, C. II, s. 167.

³¹⁷ el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. III, s. 1015.

³¹⁸ A.e.

Kesîr'den gelen rivayetlerde Bilâl'in namazı beklemek için görevlendirilmesi ve uyuyakalmasından sonra sabah namazını kaçırmaları akabinde Resûlullah'ın insanlara hızla oradan uzaklaşmalarını söylemesi yer almaktadır.³¹⁹ Diğer rivayetler Tebük'e varınca Resûlullah insanlara hitap etti, diyerek bu konuya değinmeden hutbe metinlerini vermektedirler.

Hutbenin nakledildiği kaynakların bir kısmında Tebük seferinde gerçekleştiği şeklinde anlatılan bu olay, farklı kaynaklarda farklı zamanlarla ilgili olarak da anlatılmaktadır.

Bu konuda farklı râvilerin rivayetleri bulunmaktadır. İmrân b. Husayn, Berîde b. Ebû Meryem, Saîd b. Müseyyeb, Enes b. Mâlik, Ebû Katâde, İbn Mes'ûd ve Zeyd b. Eslem'den gelen rivayetler arasında benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da bulunmaktadır.

İmrân b. Husayn'den gelen rivayette, "Resûlullah yolculukta idi. Uyudukları için sabah namazını kaçırdılar. Güneşin sıcaklığı ile uyandılar. Biraz uzaklaşınca kadar yürüdüler. Sonra müezzine ezan okuması emredildi. Ezan okudu. Sonra sabah namazından önce iki rekât namaz kıldırdı. Sonra müezzin kamet getirdi ve sabah namazı kılındı." şeklinde yer almaktadır.³²⁰ Buhârî tahrîc ettiği uzun bir rivayette râvinin ismini hatırlamadığı ilk üç kişi uyanmış, dördüncü olarak ise Hz. Ömer uyanarak, sesli tekbir getirip insanları uyandırdı. İnsanlar önce Resûlullah'ın o esnada vahiy alma ihtimaline karşı uyandırmak istemediler; fakat Resûlullah, Hz. Ömer'in tekbiriyle uyandı. Rivayette aynı zamanda ordunun susuzluk çektiği ve Hz. Ali'nin ve yanında başka bir sahâbenin su aramak için gönderildiği yer almaktadır.³²¹ Burada olayın geçtiği yer ve namaza uyandırmakla ilgili sorumlu kimseden bahsedilmemektedir. Fakat Hz. Ali'nin olayda geçmesi bu olayın Tebük Seferi'nde olma ihtimalini azaltmaktadır. Zira Hz. Ali Tebük seferine çıkılırken Resûlullah tarafından Medine'de bırakılmıştı.³²²

³¹⁹ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, C. V, s. 17; el-Beyhakî, **Delâ'ilü'n-Nübüvve**, C. V, s. 319.

³²⁰ ed-Dârekutnî, **es-Sünen**, C. III, s. 383.

³²¹ Buhârî, "Teyemmüm", 5 [Hadis no: 337].

³²² Apak, **İslâm Tarihi 1**, s. 359.

Berîde b. Ebû Meryem'den gelen rivayet de İmrân b. Husayn rivayetine benzemektedir. Bu rivayette de seferde olmak ve gece boyu yürümek dışında ek bir bilgi bulunmamaktadır. Olayın geçtiği yer ve zaman hakkında bilgi verilememektedir.³²³

“Zeyd b. Eslem'den gelen rivayette, Resûlullah Mekke yolundayken sabah namazına uyandırması için Bilâl'i vekil olarak bıraktı. Bilâl de uyuyakaldı. Sabah güneşi doğuncaya kadar uyanmadılar. Uyandıkları zaman Resûlullah hızla bineklerine binerek o vadiden uzaklaşmalarını emretti. Resûlullah, ‘Bu vadide şeytan var.’ dedi. Devesine binerek oradan uzaklaşmış ve vadiden çıktıktan sonra insanlara bineklerinden inmelerini ve abdest almalarını emretti. Bilâl'e insanları namaza çağırmasını emretti, sonra da insanlara namaz kıldırdı. Namazdan sonra insanlara hitap ederek, ‘Ey insanlar! Allah bizim ruhlarımızı tuttu. Eğer isteseydi ruhumuzu bize daha önce geri gönderirdi. Sizden biriniz uyuyakaldığı ya da unuttuğu için namazını kılamazsa uyandığında veya hatırladığında vakit namazında kıldığı gibi onu kılınsın.’ dedi.”³²⁴

Bu olayın Mekke yolunda geçtiği rivayet edilmiştir.

Saîd b. Müseyyeb'den gelen rivayete göre Hayber dönüşünde gecenin sonunda iyice yorulduklarında Resûlullah, Bilâl'e sabah namazı için kendilerini uyandırmasını söyledi. Resûlullah ve ashabı uyudu. Bilâl de uyuyakaldı. Güneş doğuncaya ve sıcaklık artıncaya kadar ne Resûlullah ne Bilâl ne de başka biri uyandı. Bilâl “Ya Resûlullah, senin nefsini alan, benim nefsimi de aldı.” dedi. Sonra insanların bineklerine binip oradan uzaklaşmalarını emretti. Sonra Bilâl'e ezan okumasını emretti. Resûlullah, sabah namazını kıldırdı. Sonra “Kim unutarak namazı geçirirse namazı kaza etsin.” dedi.³²⁵

Abdullah b. Mes'ûd; Hudeybiye dönüşünde gece boyu yürüdüklerini ve sonra uykuya daldıklarını, kendisinin de sabah namazına insanları uyandırmak için görevli olduğunu fakat uyuyakaldığını ve ancak güneşin sıcaklığıyla uyandığını ifade etmiştir.³²⁶

Ebû Katâde'den gelen rivayette de zaman ve yer belirtilmeksizin sabah namazının kaçırıldığından bahsedilmektedir.³²⁷

³²³ İbnü'l-Esîr Mübârek b. Muhammed'in (ö. 606/1210) İbnü'l-Esîr, **Câmiu'l-Usûl li-Ehâdisi'r-Resûl**, C. V, Dimaşk, Mektebetü'l-Halevanî / Mektebetü Dârü'l-Beyân, 1969, s. 198.

³²⁴ Muvattâ', “Mevâkîtü's-salât”, 36.

³²⁵ Muvattâ', “Mevâkîtü's-salât”, 35.

³²⁶ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. VI, s. 244 [Hadis no: 3710].

³²⁷ Ebû Dâvûd, “Salât”, 11 [Hadis no: 437].

Enes b. Mâlik'ten gelen rivayete göre: "Resûlullah, müşriklere karşı bir ordu hazırlamıştır. Müşriklerden dolayı suya ulaşamayan Müslümanlar susuzluk yaşamışlar ve gece boyu yürüdükleri için de uyumak istemişlerdir. Resûlullah, sabah namazı için bazılarını görevlendirmiştir. İnsanlar ancak güneşin sıcaklığı ile uyanmışlardır."³²⁸ Enes b. Mâlik'ten gelen bu rivayet oldukça uzundur. İmrân b. Husayn rivayetinde geçen susuzluk, Enes b. Mâlik rivayetinde de geçmektedir. İmrân b. Husayn rivayetinde Hz. Ali su aramaya gönderilirken bu rivayette Resûlullah dua etmiştir. Fakat rivayette yer alan müşriklerden dolayı suya ulaşamaması olayın Tebuk'te yaşanmadığını göstermektedir.

Vâkıdî; Hayber ve Vâdî'l-Kurâ'nın fetihlerini bitirdikten sonra Resûlullah'ın Medine'ye dönerken yol üzerinde gece boyu yürüdüğünü ve sabaha karşı Bilâl'i namaz için uyandırması için görevlendirerek uyuduklarını ve Bilâl'in de uyuması neticesinde sabah namazının vaktini geçirdiklerini anlatmaktadır. Güneş doğduğu zaman uyanmışlar. Resûlullah uyandıkları zaman herkesin ihtiyacını gidermesini, Bilâl'in de ezan okumasını emretmiştir. Bilâl, uyumasından dolayı insanların kendisini kınadığını, en çok kınayanın da Hz. Ebû Bekir olduğunu belirtmektedir. Namazdan sonra ise Resûlullah insanlara dönerek "Nefislerimiz Allah'ın elindedir. Eğer isterse onları alıkoyar. Bunun için Allah herkesten çok hak sahibidir. Allah nefislerimizi bize iade edince namazı kıldık." buyurmuştur.³²⁹

Zeyd b. Eslem'den gelen rivayette Mekke yolunda diye geçmekte, Vâkıdî'den gelen rivayette ise Hayber Fethi dönüşü diye yer bilgisi verilmektedir. Fakat iki rivayette de Hz. Ebû Bekir yer almaktadır. Bir rivayette Bilâl'e en çok kızan kişi olarak diğer rivayette ise Hz. Peygamber'in olayı anlattığı kişi olarak geçmektedir.

Bu rivayetlerden anlaşıldığı üzere bu konuda birbirine çok benzeyen birden fazla rivayet bulunmaktadır. Bunların bir veya birden fazla olay olduğu konusunda farklı yorumlarda bulunmaktadır. İbn Abdülber'e göre bunları tek olay ya da birden fazla olay olma ihtimali bulunmaktadır.

İbn Abdülber, "Birçok veçheden iki hadisin manası yakındır. Resûlullah'ın uyuması olayının bir defa olmadığına delalet eder. İki defa olma ihtimali taşır." demektedir. İbn Mes'ûd'un

³²⁸ Ebû Ya'la el-Mevsîlî, **el-Müsned**, C. IX, s. 234.

³²⁹ el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. III, s. 711-712.

rivayetinde kendisini kastederek “Ben sizi uyandıracağım.” diyerek bu görevi kendi üzerine aldığını belirtmektedir. Resûlullah’ın bunu kabul etmemesi ve Bilâl’i görevlendirmesi mümkündür. Çünkü birçok rivayette Bilâl’i görevlendirdiği nakledilmektedir. Bu olayın yaşandığı zaman bazı hadislerde yer olarak Hudeybiye, bazılarında Hayber, bazılarında ise Mekke yolunda ifadesi geçer. Bunların hepsi tek olaya benziyor çünkü Hudeybiye anlaşmasının yapıldığı zaman ile Hayber gazvesi yakın zamanlarda ve Mekke yolundaydı, denilebilir. Bunun dışında olması da mümkündür. Doğrusunu Allah bilir. Atâ b. Yesâr’dan gelen rivayette olayın Tebük seferinde gerçekleşmiş olduğu bilgisi doğru değildir.’ demektedir.”³³⁰

İbn Hacer ise Müslim’in Ebû Hureyre’den tahrîc ettiği rivayetin, bu olayın Hayber’de olduğuna delalet ettiğini belirtir. İbn İshâk ve diğer meğazi âlimlerinin de bu olayın Hayber’de olduğunu belirttiklerini söyler. İbn Mes’ûd hadisinde ise bu olayın Hudeybiye yılında Huneyn Gazvesi dönüşünde olduğunu belirtmektedir. “Atâ b. Yesâr’ın Tebük Gazvesi’nde olduğu sözüne gelince biz onun olmadığını düşünüyoruz.” demektedir. Ayrıca İbn Hacer bu konuda şu görüşlere de yer vermiştir. Ukaylî “Bu olay; Hz. Peygamber’in başına sadece bir defa gelmiştir.’ der. İbnü’l-Hassâr, ‘Bu olay; Hz. Peygamber’in başına üç kere gelmiştir. Fakat konakladığı yerler, farklıdır.’” demektedir.³³¹ Ebû Katâde’den Müslim ve Buhârî tahric etmiştir. Aynı şekilde sabah namazında uyuyakalmışlar; fakat zaman ve yer belirtilmemiştir. Ebû Dâvûd tahririnde bu “Ceyşü’l-Ümera” olarak geçer; fakat İbn Abdülber bunu eleştirmiştir. Zira “Ceyşü’l-Ümera” “Mute Gazvesi” için kullanılan bir isimlendirmedir, fakat Resûlullah bu savaşa katılmamıştır. Bu tabirin Mute Gazvesi’nden başka bir gazve için kullanılmış olabileceği ihtimalini belirtmişlerdir. Kadı İyâd ise İmrân b. Husayn ve Ebû Katâde kıssalarında farklılıklar olduğunu belirtir ki bunlar arasındaki farklılıklara daha önce değinilmişti.³³²

Yukarıda da detaylı olarak vermeye çalıştığımız gibi bu rivayetlerin arasını uzlaştırmak için İbn Abdülber ve İbn Hacer’in oldukça çaba sarf etmelerine rağmen

³³⁰ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071) İbn Abdülber, **el-İstizkârü’l-Câmi’ li-Mezâhibi fukahâ’i’l-Emsâr ve ‘Ulemâ’i’l-Aktâr fîmâ Tezammenehü’l-Muvatta’ min Me’âni’r-Re’y ve’l-Âsâr**, nşr. Sâlim Muhammed Atâ-Muhammed Ali Muavviz, C. I, Beyrut, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2000, s. 91-5.

³³¹ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449) İbn Hacer, **Telhîsü’l-Habîr fî tahrîci Ehâdisi’r-Râfi’iyyi’l-Kebîr**, C. I, I. bs., Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1989, s. 493.

³³² İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, C. III, s. 449.

kesin bir sonuca ulaşamadıkları görülmektedir. Bizim konumuz açısından önemli olan kısmı ise Tebük Seferi'nde Resûlullah'ın Tebük'e varmadan önceki gece bu olayı yaşadığı rivayeti üzerinde ne Abdülber ne de İbn Hacer durmaktadır. İkisi de bu olayın Tebük Seferi esnasında yaşanma ihtimalini zayıf görmektedirler. Olayda dikkat çekici diğer bir nokta ise bu hadislerin birçoğundan sonra Resûlullah insanlara “uyuyarak namazı geçirmenin sakıncası olmadığına” dair sözler söylerken Tebük'ten bahseden rivayette böyle bir söz geçmemekte aynı zamanda hutbede de bu konu ile ilgili bilgi yer almamaktadır.

“Vâkıdî'nin hutbeyi vermesinden sonra naklettiği olay ise Resûlullah'ın devesi üzerinde dolaşırken insanlara hitap etmesidir. Resûlullah, ‘Ey insanlar! Allah'ın eli, infakta bulunan kişinin elinin üstündedir. İnfak eden kişinin eli ortadadır. Alan kişinin eli ise alttadır. Ey insanlar! Bir miktar odunla da olsa kanaat edin. Allah'ım tebliğ ettim mi?’ diyerek insanların arasında dolaştı.”³³³

Hutbenin içeriğine benzer şekilde Hakîm b. Hizâm'dan gelen bir rivayet bulunmaktadır, fakat olayın geçtiği zamanla ilgili bilgi rivayette yer almamaktadır.³³⁴ Vâkıdî'nin rivayeti aldığı râvi olan Adî'den aynı rivayet Tebük seferinde Resûlullah'ın hitabı olarak bazı kaynaklarda yer almıştır.³³⁵

Ele aldığımız hutbe metninin Resûlullah'a aidiyeti şüpheli olduğu gibi, Vâkıdî'nin hutbe öncesinde aktardığı olayın Tebük Seferi'nde yaşandığı konusunda bir bilgiye ulaşılamadı. Tebük Seferi'nde yaşanan olaylarla hutbe arasında herhangi bir bağlantının olmadığı tespit edildi. Bu uzun yolculukta Resûlullah'ın ashabına çeşitli vesilelerle hitap etmiş olduğunu düşünssek de elimizdeki hutbenin orijinalliği konusunda bir veriye ulaşılamadı.

³³³ el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, C. III, s.1017.

³³⁴ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C. XXIV, s. 38.

³³⁵ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, **el-Müsned**, C. XII, s. 265; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, C. XVII, s. 110.

SONUÇ

Hız. Peygamber'in hutbelerinde değindiğı konuların tarihsel zemininin tespitinin, sözlerinin daha iyi anlaşılmasına, olayların değerlendirilmesine katkı sağlayacağı ve o dönemde yaşayan insanların tarihsel süreçte toplumsal olarak yaşadıkları sorun ve sorunsalların anlaşılmasına katkı sağlayacağı fikrinden yola çıkılarak hazırlanan bu çalışmada farklı zaman ve zeminde irâd edilen on hutbe ele alındı. Elde edilen sonuçlara göre tarihsel zeminle hutbelerde yer alan sözleri ilişkisellik bağlamında üçe ayırmak mümkündür.

1. Tarihsel zeminle bağlantısı olmakla birlikte bu bağlantının tespit edilebildiğı hutbeler ilk grupta yer almaktadır. Zekât Memurları, kûsûf hutbesi, Mekke Fethi'nin birinci ve ikinci günlerinde irâd edilen hutbelerin yaşanan bir olayın akabinde irâd edildiğı, bu olayların hutbeden bağımsız olarak nakledilen rivayetlerle örtüştüğü, rivayetlerde yer alan konuların hutbe metinlerine yansıdığı görülmektedir.
2. Tarihsel zeminle hiçbir bağlantısı tespit edilemeyen hutbeler ikinci grupta yer almaktadır. Medine'deki ilk cuma namazında, Bedir Gazve'sinde ve Tebük Gazve'sinde irâd edilen hutbelerin tarihsel bağlamlarının bulunmamaktadır. Özellikle ilk cuma hutbesinde daha sonraki dönemlerde nâzil olan ayetlerin yer alması, hutbe başlıklarının ve yerleştirildikleri yerlerin sorgulanmasının gerekliliğini göstermektedir.
3. Tarihsel bir zemine oturmakla birlikte başka hutbe metinleriyle karışıklar bulunan hutbeler üçüncü grupta yer almaktadır. Safâ Tepesi'nde, bayram namazında ve Uhud Savaşı'ndan önce irâd edilen hutbeler bu sınıfa girmektedir. Birinci bölümde ele alınan Safâ Tepesi'nde geçen ilk hitabın içinde tarihsel verilerle uyumlu olmayan sözler yer almakta, daha sonra yapılan hitaplardaki cümlelerle hutbe metinlerinde karışıklıklar bulunmaktadır. Uhud Savaşı öncesinde istişare için irâd edilen hutbede yer alan rüya hadisesinin olayın yaşandığı zamana aidiyeti konusunda kesin verilerin olmadığı, sahâbîler arasında geçen diyaloglarda rüyadan bahseden bir durumun yer almadığı görülmektedir. Bayram namazında irâd edilen hutbenin nakledilmesindeki

amacın hutbe sözleri değil; Resûlullah'ın uygulaması olduğundan dolayı rivayetlerde bu yön ön plana çıkarılmaktadır.

Tarihsel zeminle bağlantılarına göre sınıflandırdığımız hutbe metnlerinin yapısal ve nakil özellikleri bakımından da tasnif edildikleri gruplarla ortak özellikleri bulunmaktadır.

Tarihsel zemini tespit edilebilen hutbe metnlerinin çok sayıda râvi tarafından, metinler içerisinde bulunan farklılıklarla nakledildiği görülmektedir. Hutbe metnlerinin dışındaki rivayetlerde hutbede yer alan sözlerin yansımaları oluşturan olaylar ve diyaloglar bulunmaktadır. Hutbe metinleri kısa ve bir olaya odaklı sözlerden oluşmaktadır.

Tarihsel zeminle bağlantısı tespit edilemeyenler; tek râvi tarafından nakledilen uzun, öğüt niteliğinde metinlerden meydana gelmektedir. Bu hutbeler ilk cuma namazı, Bedir Savaşı ve Tebük Gazvesi'nde irâd edilmişlerdir. İlki bir ibadetin rûknü olarak, diğer ikisi savaşa teşvik amacıyla irâd edildiği için bağlamdan kopuk olması normal olmakla birlikte, hutbelerde yer alan sorunlar ve rivayetleri destekleyici unsurlardan yoksunluğu nedeniyle güvenilir metinler olmaktan uzaktır.

Son grupta yer alan rivayetlerin ortak özelliği; metinlerde yer alan sözlerin yaşanan olaylarla bağlantıları bulunmasına rağmen, tarihi zeminlerinde kaymalar görülmektedir. Farklı zeminlerde yaşanan olaylara ait sözler arasında karışıklar bulunmaktadır. Kısa metinlerden oluşan bu hutbelerde çok sayıda râvi tarafından nakledilmektedir. Bu nokta, metinlerin gerçekliğini desteklese de sözlerin ait olduğu zaman ve zeminin tespiti tarihi verilere muhtaçtır.

Ele alınan on hutbe metninden altı tanesi doğrudan veya dolaylı olarak o zaman yaşanan bir olayla bağlantılıdır. Bu metinlerin çok sayıda kişi tarafından nakledilmesi ve tarihi yansımalarının bulunması metinlerin güvenilirliğini artırmaktadır.

Cuma namazı ve bayram namazı hutbelerinde bağlamın tespit edilememiş olması, ibadet rûknü olarak irâd edilen hutbelerde bu bağlantının ya hiç olmadığına ya da zayıf olduğuna işaret edebilir.

Hutbe metinleri ile olaylar arasındaki ilişkinin çözümlenmesi, hem metnin içeriğinin hem de tarihsel zeminin doğru tespiti için Hadis ve Tarih kaynaklarıyla

birlikte çalışarak bütünlük oluşturmak gerekmektedir. Sadece rivayetlerin kendi içindeki tutarlılığını ve sıhhatini tespit, hutbelerin içeriğini doğru olarak tespit etmekte yeterli değildir.

Hutbe metinlerinde farklı zamanlarda meydana gelen olaylar neticesinde irâd edilen hutbelerde karışıklıklar bulunmaktadır. Karışıklıkların giderilmesi için olayların tarihlendirilerek çözüme kavuşturulup tarihsel verilerle ele alınması durumunda hutbe metinlerinin inşası mümkündür.

Bu nedenle; ele alınan her hutbe metninin içindeki cümlelerin başka rivayetlerde yer alıp almadığının tespiti, yer alan ayetlerin nüzûl sebepleri ve zamanları, rivayetlerde yer alan kişi ve olayların tarihi zeminle uygunluğu gibi farklı açılardan ele alınmasının gerekli olduğu görülmektedir.

Hutbelerde yer alan gaybi konuların bağlamdan uzak düştüğü görülmektedir. Bu konuların ancak yer aldıkları diğer rivayetlerle bütüncül olarak ele alındığında doğru sonuçlara ulaşılması mümkündür.

Olayın öncesi ve sonrasının yansımalarını ele almak anlamına gelen tarihsel zeminin keşfinin, hutbelerin Resûlullah'a aidiyetini tespitte elimizdeki önemli bir veri olduğunu, rivayetlerde hiçbir yansıması olmayan ve tek râvi/müellif tarafından nakledilen hutbe metinlerinin çok güvenilir olmadığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr
Abdürrezzâk b. Hemmâm
b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-
Himyerî (ö. 211/826-27):
el-Musannef fi’l-Hadîs, XI, thk. Habiburrahman
el-A’zami, Beyrut, el-Mektebetü’l-İslâmiyye,
1984.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû
Abdillâh Ahmed b.
Muhammed b. Hanbel eş-
Şeybânî el-Mervezî (ö.
241/855):
el-Müsned, L, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle,
1999.
- Akverdi, Hamdi:
Hitabet Sanatı Teknik ve Psikolojisi, Ankara,
Ulus Basımevi, 1937.
- Algül, Hüseyin:
“Gazve”, **DİA**, C. XII, İstanbul, 1996, s. 488-89.
- Ali, Cevâd:
el-Mufasssal fî Târîhi’l-‘Arab Kable’l-İslâm, 4.
bs., Dârü’s-Sâkî, 2001.
- Apak, Adem:
Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 1, 11. bs.,
İstanbul, Ensar, 2014.
- Apaydın, Mehmet:
Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım, 1.
bs., İstanbul, Kuramer, 2018.
- Resûlullah’ın Medine Günlüğü**, İstanbul, İnsan
Yayınları, 1995.
- Armaner, Neda:
Hitabet ve Dini İrşat Üzerine, Ankara, Diyanet
İşleri Başkanlığı Yayınları, 1962.
- Ateş, Ali Osman:
Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın, 3. bs.,
İstanbul, Beyan, 2015.
- Aydar, Hidayet:
“Kur’an’da Rüya ve Rüya Hayata
Yansımaları”, **Din Bilimleri Akademik
Araştırma Dergisi**, C. 5, S. 1, 2005, s. 39-60.
- Aydınlı, Abdullah:
“Ebû Şah”, **DİA**, İstanbul, C. X, 1994, s. 232-
233.

Hadis İstılahları Sözlüğü, İstanbul, Timaş, 1987.

- Ayhan, Bayram: “Tebbet Sûresinin Kronolojik Tertipteki Yerine Dair Farklı Bir Görüşün Tahlili”, **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2016, 99-125.
- el-Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefî (ö. 855/1451): **Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, 1. bs., Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001.
- Azimli, Mehmet: “Tarihin Kırılma Noktası: Hudeybiye Antlaşması”, Hikmet Yurdu, C. III, S. 6, 2010, s. 35-48.
- Azizova, Elnure: “Zübyân (Benî Zübyân)”, **DİA**, C. XLIV, 2013, s. 527.
- Badla, Ahmed: **Resûlullah'ın Hutbeleri**, II, Çev. Şule Çakmak, 1. bs., İstanbul, Siyer Yayınları, 2016.
- Bayraktar, İbrâhim: “Bayram”, **DİA**, C. V, İstanbul, 1992, s. 259-61.
- el-Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93): **Ensâbü'l-Eşrâf**, thk. Muhammed Hamidullah, Kahire, Dârü'l-Ma'rife, 1959.
- el-Berzencî, Muhammed b. Tâhir: **es-Sahîh ve'd-Zaîf ve'l-Meskût anhu Târîhi't-Taberî**, Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 2007.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî (ö. 458/1066): **Delâ'ilü'n-Nübüvve**, VII, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985.
- el-Beyhakî: **es-Sünenü'l-Kübrâ**, X, Haydarabad, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1344.
- Şuabü'l-İmân**, XIV, Beyrut, Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- el-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-
- el-Müsned**, X, thk. Adil b. Sa'd, 1. bs., Medine, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2003.

Basrî (ö. 292/905):

Bozkurt, Nebi: “Namazgâh”, **DİA**, C. XXXII, İstanbul, 2006, s. 357-58.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî (ö. 256/870):

el-Edebü’l-Müfred, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 3. bs., Beyrut, Darü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1989.

el-Buhârî:

el-Câmi‘u’s-Sahîh, Beyrut, Dâru İbn Kesir, 1987.

el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869):

el-Beyân ve’t-Tebyîn, VII, thk. Abdüsselâm Hârûn, 4. bs., Kahire, Müessesetü’l-Hancî, 1988.

Dayf, Şevki:

Târîhü’l-Edebî’l-‘Arabî, Kahire, Dâru’l-Meârif, 1990.

ed-Dârekutnî, Ebû’l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed (ö. 385/995):

es-Sünen, IV, thk. Abdullah Hâşim Yemânî Medenî, Beyrut, Dâru’l-Mârife, 1966.

ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl (ö. 255/869):

es-Sünen, thk. Fevvâz Ahmed Zemerli, Hâlid es-Sebi’ Alemî, Beyrut, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1987.

Demircan, Adnan:

Nebevî Direniş Hicret, 2. bs., İstanbul, Beyan, 2015.

Derveze, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş (1888-1984):

et-Tefsîrü’l-Hadîs, Çev. Mustafa Altinkaya, Vahdettin İnca, İstanbul, Ekin, 1997.

Ebû Avâne, Ya‘kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî (ö. 316/929):

Müsnedü Ebî ‘Avâne, Beyrut, Dâru’l-ma‘rife, 1943.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889):
Ebû Dâvûd: **Kitâbü’z-Zühd**, 1. bs., Kahire, Dârü’l-Mişkat, 1993.
- Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî, Ebû Ya‘lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî (ö. 307/919): **el-Müsned**, XIII, thk. Hüseyin Selîm Esed, Dımaşk, Dârü’l-Me’mûn li’t-Türâs, 1984.
- Ebû’l-Ferec el-İsfahânî (ö.356/967) **el-Egânî**, thk. Semîr Câbir, Beyrut, Dârü’l-Fıkr, t.y.
- Ebû’ş-Şeyh b. Hayyân, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca‘fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî (ö. 369/979): **Kitâbü’l-Emsâl fi’l-Hadîsi’n-Nebevî**, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid, 2. bs., Bombay, Dârü’s-Selefiyye, 1987.
- Ekim, Tahsin: **Bedir Savaşını Hazırlayıcı Etkenler ve Sonuçları**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2010.
- el-Elbânî, Muhammed Nâsirüddin: **Sahîhu’l-Câmi‘i’s-Sagîr ve Ziyâdâtüh**, 3. bs., Beyrut, el-Mektebü’l-İslâmî, 1944.
- Silsiletü’l-Ehâdîsi’z-Za‘ife ve’l-Mevzû‘a ve Eseruhe’s-Seyyi‘ü fi’l-Ümme**, C. XIV, 1. bs., Riyad, Mektebetü’l-Maârif, 1412.
- Za‘îfü’t-Tergîb ve’t-Terhîb**, 2, Riyad, Mektebetü’l-Maârif, 2000.
- Muhtasaru İrvâ‘i’l-ğalîl fi tahrîci ehâdîsi Menâri’s-sebîl**, Beyrut, Mektebü’l-İslâmiyye, 1985.
- Sahîd el-Edebü’l-Müfred li’l-İmâm Buhârî**, Darü’s-Siddîk, 1421.

Erul, Bünyamin:

“Hz. Peygamber’e Kur’an Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi”, **İslâmiyât**, C. 1, S. 1, 1998, s. 55-72.

“Vedâ Hutbesi”, **DİA**, C. XLII, İstanbul, 2012, s. 591-593.

el-Ezrakî, Ebü'l-Velîd
Muhammed b. Abdillâh b.
Ahmed b. Muhammed (ö.
250/864 [?]):

Ahbâru Mekke II, thk. Ali Ömer, 1. bs.,
Mektebetü's Sekâfe, t.y.

Fayda, Mustafa:

“İbn İshâk”, **DİA**, C. XX, İstanbul, 1999, s. 93-96.

“Senetü'l-Vüfûd”, **DİA**, C. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 520-21.

el-Fesevî, Ebû Yûsuf
Ya'kûb b. Süfyân b.
Cüvvân (Cüvân) (ö.
277/890):

el-Ma'rife ve't-Târîh, thk. Ekrem Ziyâ Umerî,
3. bs., Medin, Mektebetü'd-Dâr, 1989.

el-Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir
Mecdüddîn Muhammed b.
Ya'kûb b. Muhammed (ö.
817/1415):

el-Kâmûsü'l-Muhît, Müessesetü'l-Arabiyye,
1301.

Fettahoğlu, Selahattin:

Hristiyanlık ve İslâm'da Hitabet, Doktora
Tezi, Samsun, 1993.

Hafâcî, Muhammed b.
Abdilmün'im b. Hafâcî b.
Süleymân:

el-Hayâtü'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-Câhilî,
Beyrut, Dârü'l- Cîl, 1992.

el-Hayâtü'l-Edebiyye Ba'de Zuhûri'l-İslâm,
Beyrut, Dârü'l-Cîl, 1990.

el-Halebî, Ebü'l-Ferec
Nûrüddîn Alî b.
Burhâniddîn İbrâhîm b.
Ahmed el-Halebî (ö.
1044/1635):

es-Sîretü'l-Halebiyye III, Beyrut, Dârü'l-
Ma'ârif, 1400.

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr
Halîfe b. Hayyât b. Halîfe
eş-Şeybânî el-Basrî (ö.
240/854-55):

et-Târîh, thk. Ekrem Ziyâ Umerî, 2. bs., Riyad,
Darü't-Taybe, 1985.

el-Hamevî, Ebû Abdillâh
Şihâbüddîn Yâkût b.
Abdillâh el-Bağdâdî er-
Rûmî (ö. 626/1229):

Mu'cemü'l-Büldân, Beyrut, Darü'l-Fikr, t.y.

Hamidullah, Muhammed:

Hız. Peygamber'in Savaşları, Çev. Nazire Erinc
Yurter, İstanbul, Beyan, 2002.

İslâm Peygamberi, İstanbul, Beyan, 2011.

Kur'an-ı Kerim Tarihi, Çev. Salih Tuğ,
İstanbul, Yıldızlar Matbaası, 1993.

el-Hatîb, Muhammed Halîl:

Hutebü'r-Resûl Cem'ûha ve Şerhûha, Kahire,
Darü'l-Fazilet, 1983.

el-Hazrecî, Safiyyüddin
Ahmed b. Abdullah:

Hulâsatü Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl, thk.
Abdulfettâh Ebû Gudde, Beyrut, Dârü'l-beşâiri'l-
İslâmiyye, 1416.

Hennâd b. Serî, Ebü's-Serî
Hennâd b. es-Serî b.
Mus'ab (243/857):

Kitabü'z-Zühd, II, thk. Abdurrahmân b.
Abdülcebbâr el-Ferîvâî, 1. bs., Kuveyt, Dârü'l-
Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, 1985.

el-Herevî, Ebû Zer Abd b.
Ahmed b. Muhammed el-
Herevî (ö. 434/1043):

Fevâ'id, thk. el-Hasan Semir b. Huseyn, Riyad,
Mektebetü'r-Rüşd, 1998.

- el-Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (ö. 807/1405): **Mecma' u'z-Zevâ'id ve Menba' u'l-Fevâ'id**, Beyrut, Dârül Fikr, 1412.
- el-Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî (ö. 975/1567): **Kenzü'l- 'Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl**, nşr. Bekrî Hayyânî, Saffet Sekkâ, 5. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Humphreys, R. Stephen: Çev. Murtaza Bedir, Fuat Aydın, **İslam Tarihi Metodolojisi**, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2004.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071): **el-İstizkârü'l-Câmi' li-Mezâhibi fukahâ'i'l-Emsâr ve 'Ulemâ'i'l-Aktâr fîmâ Tezammenehü'l-Muvatta' min Me'âni'r-Re'y ve'l-Âsâr**, nşr. Sâlim Muhammed Atâ-Muhammed Ali Muavviz, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb**, Amman, Dârü'l-A'lâm, 2002.
- ed-Dürer fî'l-İhtisâri'l-Megâzî ve's-Siyer**, thk. Şevkî Dayf, 2. bs., Kahire, Dârü'l-Ma'ârif, 1983.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 571/1176): **el-Mu'cemü'l-müştemil 'Alâ zikri esmâ'i Şüyûhi'l-e'immeti'n-Nübe**, thk. Vefa Takıyyüddin, Dımaşk, Dârü'l-Beşâir, 2000.
- Târîhu Medîneti Dımaşk**, thk. Ali Şîrî, Beyrut: Darü'l-Fikr, 1996.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (ö. 245/860): **el-Muhabber**, tsh. Ilse Lichtenstadter., Haydarabad, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1942.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449): **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, VII**, Beyrut, Dârü'l-Cil, 1992.

İbn Hazm, Ebû Muhammed
Alî b. Ahmed b. Saîd b.
Hazm el-Endelüsî el-
Kurtubî (ö. 456/1064):

Cemheretü Ensâbi'l-‘Arab, 3. bs., Beyrut,
Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.

Cevâmi‘u’s-Sîre, thk. İhsan Abbas, 1. bs., Mısır,
Dârü'l-Ma‘ârif, 1900.

Işık, Emin:

“Hac Sûresi”, **DİA**, İstanbul, C. XIV, 1996, s.
420-21.

İbn Âşûr Muhammed
Tâhir:

Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr, Tunus, ed-Dâru't-
Tunusiyye li'n-Neşr, 1984.

İbnü'd-Deyba', Ebû
Muhammed Vecîhüddîn
Abdurrahmân b. Ali
(944/1537):

Hadis Ansiklopedisi Kütüb-ü Sitte, Çev.
İbrahim Canan, Ankara, Akçay, t.y.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr
Abdullâh b. Muhammed b.
Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî
el-Kûfî (ö. 235/849):

el-Musannef, thk. Muhammed Avvame, Cidde,
Dârü'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2006.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer
Muhammed b. Habîb b.
Ümeyye b. Amr el-Hâşimî
(ö. 245/860):

el-Münemmak fî Ahbâri Kureyş, tsh. Hurşid
Ahmed Faruk, 1. bs., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb,
1985.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl
Şihâbüddîn Ahmed b. Alî
b. Muhammed el-Askalânî
(ö. 852/1449):

**el-Metâlibü'l-‘Âliye bi-Zevâ'idi'l-Mesânîdi's-
Semâniye**, XIX, thk. Sa'd b. Nasır b. Abdullah
el-Aziz eş-Şeseri, 1. bs., Riyad, Dârü'l-Âsime,
1998.

Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, XIII,
Beyrut, Dârü'l-Mârif, 1379.

Takrîbü't-Tehzîb, thk. Muhammed Avvâme,
Darü'r-Reşîd, 1986.

Tehzîbü't-Tehzîb, thk. İbrahim Zeybek Adil Mürşid, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1995.

Telhîsü'l-Habîr fî tahrîci Ehâdisi'r-Râfi'iyi'l-Kebîr, IV, 1. bs., Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1989.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965):

es-Sikât, IX, thk. Seyyid Şerefüddin Ahmed, 1. bs., Beyrut, Darü'l-Fikr, 1975.

es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbârü'l-Hulefâ, II, 3. bs., Beyrut, Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, 1997.

Sahîhu İbn Hibbân, XVIII, thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1993.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî (ö. 218/833):

es-Sîretü'n-Nebeviyye, II, thk. Mustafa es-Sekkâ ve arkadaşları, Kahire, 1955.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî (ö. 311/924):

es-Sahîh, IV, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1979.

İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 151/768):

es-Sîretü'n-Nebeviyye, thk. Ahmed Ferid el-Mezidî, 1. bs., Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004.

İbn Kādî Şühbe, Yûsuf b. Muhammed (ö. 789/1387):

Ehâdis müntehabe min Megâzî Musa b. 'Ukbe, nşr. Meşhûr Hasan Selmân, Beyrut, Müessesetü'r-Reyyân, 1991.

İbn Kayyim el-Cevziyye,
Ebû Abdillâh Şemsüddîn
Muhammed b. Ebî Bekr b.
Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî
el-Hanbelî (ö. 751/1350):

Zâdü'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd, nşr.
Şuayb el-Arnaût ve Abdülkâdir el-Arnaût,
Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1994.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ'
İmâdüddîn İsmâîl b.
Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr
b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî
el-Kureşî el-Busrâvî ed-
Dımaşkî eş-Şâfiî (ö.
774/1373):

el-Bidâye ve'n-Nihâye, XXI, Cize, Hicr li't-
Tıbaa ve'n-Neşr, 1997.

es-Sîretü'n-Nebeviyye, IV, thk. Mustafa
Abdülvâhid, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, t.y.

Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm, XV, thk. Mustafa
es-Seyyîd Muhammed vd., 1. bs., Kahire,
Müessesetü Kurtuba, 2000.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh
Muhammed b. Yezîd Mâce
el-Kazvînî (ö. 273/887):

es-Sünen, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî,
Darü'l-Fikr, t.y.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl
Cemâlüddîn Muhammed b.
Mükerrem b. Alî b. Ahmed
el-Ensârî er-Rüveyfî (ö.
711/1311):

Lisânü'l-'Arab, Beyrut, Darü's-Sadr, t.y.

İbn Receb, Ebû'l-Ferec
Zeynüddîn Abdurrahmân b.
Ahmed b. Abdirrahmân el-
Bağdâdî ed-Dımaşkî (ö.
795/1393):

Fethü'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî, VI, thk. Ebû
Muâz Târik b. Avzullah b. Muhammed, 2. bs.,
Suûdiyye: Dârü'l-İbn Cevziyye, 1422.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh
Muhammed b. Sa'd b.
Menî' el-Kâtib el-Hâşimî
el-Basrî el-Bağdâdî (ö.
230/845):

et-Tabakâtü'l-Kübrâ, VIII, Beyrut, Dâru Sadr,
1968.

- İbn Seyyidünnâs, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî (ö. 734/1334): **Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Megâzî ve's-Şemâ'il ve's-Siyer**, 2, Medine, Dârü't-Türâs, 1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201): **Kitâbü'l-Mevzû'ât**, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman, Mektebetü's-Selefiyye, 1966.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233): **el-Kâmil fî't-Târîh**, nşr. Abdullah el-Kâdî, 2. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415.
- Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe**, VIII, nşr. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcud, 1. bs., Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996.
- İbnü'l-Esîr İbnü'l-Esîr Mübârek b. Muhammed'in (ö. 606/1210): **Câmiu'l-Usûl li-Ehâdîsi'r-Resûl**, XI, Dımaşk, Mektebetü'l-Halevanî / Mektebetü Dârü'l-Beyân, 1969.
- İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî (III-IV./IX-X. yüzyıl): **Kitâbü'l-Büldân**, V, Beyrut, Darü'l-Fikr, t.y.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî (ö. 1089/1679): **Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb**, X, thk. Abdülkâdir el-Arnaût ve Mahmûd el-Arnaût, Beyrut, Dâru İbn Kesir, 1986.
- Kandehlevî, M. Yûsuf: **Asr-ı Saadet Hutbeleri**, Çev. Kerim Türkoğlu, 2. bs., İstanbul, t.y.
- Kara, Cahit: "Heyetler Yılı (Senetü'l-Vüfûd): Tarihsel Arka Plan Üzerine Bir İnceleme", İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi, C. XII, S. 23, 2013, s. 101-23.

- Karataş, Mustafa: “Astronomik Hesaplar Işığında Kûsûf Hadisleri”, **Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı]**, C. XXXVI, S. 2, 2000, s. 77-84.
- el-Kelâî, Ebü’r-Rebî‘ Süleymân b. Mûsâ b. Sâlim (ö. 634/1237): **el-İktifâ’ fî (bimâ tedammenehû min) Megâzî Resûlillâh ve’s-Selâseti’l-Hulefâ’**, IV, thk. Muhammed Kemâleddin İzzeddin Ali, Beyrut, Âlemü’l-Kütüb, 1997.
- Kılıç, Mustafa: “Peygamber’in Ci’rane Günleri”, **İslam Araştırmaları**, S. 17, 2012, s. 81-106.
- Kılıç, Ünal: “Hz. Peygamber Döneminde Zekât Uygulaması”, **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, 2016, s. 45-64.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh (ö. 671/1273): **el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân**, Riyad, Âlemü’l-Kütüb, 2003.
- el-Kutaytî, Ömer: **Hutebü’r-Resûl**, Tunus, 1990.
- el-Kuzâî, Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme b. Ca‘fer (ö. 454/1062): **Müsnedü’s-Şihâb**, II, 2. bs., Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1986.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri: “Sikâye”, **DİA**, C. XXXVII, İstanbul, 2009, s. 177-78.
- Mahmudov, Elşad: “Sebeup Ve Sonuçları Bağlamında Hz. Peygamber’in Savaşları”, **Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin İlmî Mecmuası**, C. II, S. 2, 2005, s. 55-96.
- el-Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü’l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî (ö. 845/1442): **İmtâ‘u’l-Esmâ‘ Bimâ li’r-Resûl Mine’l-Ebnâ‘i (enbâ‘i) ve’l-Ahvâl ve’l-Hafede ve’l-Metâ‘**, nşr. Abdullah İbrâhim el-Ensârî, şrh.: Mahmûd Muhammed Şâkir, 2. bs., Kahire, Lecnetü’t-Te’lif ve’t-Terceme ve’n-Neşr, t.y.

Ma'rûf Beşşâr Avvâd, ve
Diğerleri:

**el-Müsnedü'l-Câmi' ehâdîsi'l-Kütübi's-Sitte
Muellifâtı'l Ashâbihâ'l Uhrâ ve Muvatta'
Mâlik Müsnedü'l-Humeydî, Ahmed b.
Hanbel, Abd b. Humeyd, Sünen-i Dârimî,
Sahîh-i İbn Huzeyme, Beyrut, Dârü'l-Cil, 1993.**

el-Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen
Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-
Mes'ûdî el-Hüzelî (ö.
345/956):

**et-Tenbîh ve'l-İşrâf, Beyrut, Dâr ve
Mektebetü'l-Hilâl, 1981.**

**Mürücü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher, thk.
Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, 4. bs.,
Kahire, 1964.**

el-Mizzî, Yûsuf b. ez-Zekî
Abdurrahmân Ebü'l-
Haccâc (ö. 742/1341):

**Tehzîbü'l-Kemâl, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf,
Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1980.**

Muhibbuddin et-Taberî,
Ebü'l-Abbâs (Ebû Ca'fer)
Muhibbuddîn Ahmed b.
Abdillâh b. Muhammed et-
Taberî el-Mekkî (ö.
694/1295):

**Zehâ'irü'l-'Ukbâ fî Menâkıbi Zevî'l-Kurbâ,
Beyrut, Dârü'l-Mârifet, 1974.**

Mübârekfûrî, Ebü'l-Ulâ
Muhammed Abdurrahmân
b. Abdürrahîm:

**Tuhfetü'l-Ahvezi, X, nşr. Abdurrahman
Muhammed Osman, 2. bs., Beyrut, Darü'l-Fikr,
1934.**

Mübârekfûrî,
Safîyyürrahmân:

**er-Rahîkü'l-Mahtûm, Mekke, Râbitatü'l-
Âlemi'l-İslâmî, 1980.**

Müslim, Ebü'l-Hüseyn
Müslim b. el-Haccâc b.
Müslim el-Kuşeyrî (ö.
261/875):

**el-Câmi'u's-Sahîh, nşr. Muhammed Fuâd
Abdülbâkî, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî,
t.y.**

**Sahîh-i Müslim ve Tercümesi, Çev. Mehmet
Sofuoğlu, İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1988.**

en-Nesâî, Ebû Abdirrahmân
Ahmed b. Şuayb b. Alî (ö.
303/915):

es-Sünen, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, t.y.

en-Nevevî, Ebû Zekerîyyâ
Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-
Nevevî (ö. 676/1277):

el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,
2. bs., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1972.

Tehzîbü'l-Esmâ' ve'l-Lugât, Darü'l-Kütübü'l-
İlmiyye, t.y.

Nîsâbü'rî, Ebû Bekr
Muhammed b. İbrâhîm b.
el-Münzir (318/930):

Tefsirü'l-Kur'an, thk. Abdullah b.
Abdulmuhsin et-Türkî, Medine, Dâru'l-Me'sûr,
2002.

en-Nüveyrî, Ebû'l-Abbâs
Şihâbüddîn Ahmed b.
Abdülvehhâb b. Muhammed
el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî
(ö. 733/1333):

Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb, XXXIII, 1.
bs., Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004.

Orhan, Fidan:

**İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi
Kaynaklarında Veda Hutbeleriyle İlgili
Rivayetlerin Değerlendirilmesi**, Doktora Tezi,
Diyarbakır, 2018.

Öz, Şaban:

**Hz. Peygamber'in Siretiyle İlgili Mevzû
Haberlerin Tarihi Değeri**, Yüksek Lisans Tezi,
Ankara, 1999.

Özaydın, Abdülkerim:

"Amr b. Lühay", **DİA**, C. III, İstanbul, 1991, s.
87-88.

Özdemir, Veysel:

"Kabir Azâbı İle İlgili Bazı Hadîslerin Metin ve
İçerikleri Üzerine Bir İnceleme", **Bingöl
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.II, S.
3, 2014, s. 55-123

Safvet, Ahmed Zeki:

Cemheretu Hutabi'l-Arab, Kahire, 1923.

- es-Sa‘lebî, Ebû İshâk
Ahmed b. Muhammed b.
İbrâhîm es-Sa‘lebî en-
Nîsâbûrî (ö. 427/1035):
- es-Sallâbî, Ali Muhammed
Muhammed:
- Sâmi, Şemseddin:
- Sönmez, Nesim:
- Suruç, Salih:
- es-Süheylî, Ebû’l-Kâsım
Abdurrahmân b. Abdillâh
b. Ahmed el-Has‘amî es-
Süheylî el-Mâlekî (ö.
581/1185):
- Sülün, Murat; Süheyla,
Köksal:
- es-Süyûtî, Ebû’l-Fazl
Celâlüddîn Abdurrahmân b.
Ebî Bekr b. Muhammed el-
Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî
(ö. 911/1505):
- Şahin, Özgül:
- el-Keşf ve’l-Beyân ‘an Tefsîri’l-Kur’ân**, thk.
Ebû Muhammed İbn Âşûr, Beyrut, Dâru İhyâi’t-
Türâsi’l-Arabî, 2002.
- es-Sîretü’n-Nebeviyye**, Beyrut, Dâru İbn Kesîr,
2004.
- Kâmûs-ı Türkî**, nşr. Ahmed Cevdet, Dersâdet,
İkdam Matbaası, 1317.
- Cahiliye Döneminde ve Sadru’l-İslâm
Döneminde Hitabet**, Doktora Tezi, Erzurum,
2013.
- Kâinatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı**,
İstanbul, Nesil, 2004.
- er-Ravzü’l-Ünûf fî Şerhi’s-Sîreti’n-Nebeviyye
li’bni Hişâm**, IV, thk. Mecîdî b. Mansûr b.
Seyyidü’s-Şûrâ, Beyrut, Dâru’l-Kütübî’l-
İlmiyye, t.y.
- “60/Mümtehan Suresinin 12. Ayeti Bağlamında
Kadınların Biati Meselesi”, **Gaziosmanpaşa
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 3, S.
2, 2015, s. 103-26.
- ed-Dürrü’l-Mensûr fi’t-Tefsîr bi’l-Me’sûr**,
XVII, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 1.
bs., Kahire, Dâru Hicr, 2003.
- Tenvîrü’l-Havâlik ‘alâ Muvatta’i Mâlik**, II,
Mısır, el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-Kübrâ, 1969.
- "Sebeup ve Sonuçlarıylu Tebük Gazvesi",
(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Tezi), Selçuk
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

eş-Şehâvî, Mecdî
Muhammed:

Hutebü'r-Resûl, Mektebetü't-Tevfikiyye, t.y.

eş-Şevkânî, Ebû Abdullah
Muhammed b. Ali b.
Muhammed el-Havlân (ö.
1250/1834):

el-Fevâidü'l-Mecmû'a fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzû'a,
thk. Abdurrahmân Yahyâ el-Yemenî, Beyrut, el-
Mektebetü'l-İslâmiyye, 1407.

Şulul, Kâsım:

**İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri
Kronolojisi**, 1. bs., İstanbul, İnsan Yayınları,
2003.

et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım
Müsnidü'd-dünyâ
Süleymân b. Ahmed b.
Eyyûb (ö. 360/971):

el-Mu'cemü'l-Evsat, nşr. Târik b. İvazullah,
Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Kahire,
Dârü'l-Haremeyn, 1995.

Müsnedü's-Şâmiyyîn, IV, thk. Hamdi
Abdûlmecid Selefi, 1. bs., Beyrut, Müessesetü'r-
Risâle, 1984.

el-Mu'cemü'l-Kebîr, XXV, nşr. Hamdî
Abdûlmecid es-Selefi, Beyrut, Dâru İhyâi't-
Türâsi'l-Arabî, 1984.

et-Taberî, Ebû Ca'fer
Muhammed b. Cerîr b.
Yezîd el-Âmülî et-Taberî
el-Bağdâdî (ö. 310/923):

Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân,
XXVI, thk. Abdullah Abdülmuhsin b. et-Türkî,
1. bs., Kahire, Hicr, 2001.

Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk, V, Beyrut, Dârü'l-
Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

et-Tayâlisî, Ebû Dâvûd et-
Tayâlisî (ö. 204/819):

el-Müsned, IV, thk. Muhammed b.
Abdülmuhsin et-Türkî, 1. bs., Cize, Hicr li't-
Tıbaâ ve'n-Neşr, 1999.

et-Tirmizî, Ebû İsâ
Muhammed b. İsâ b. Sevre
(Yezîd) (ö. 279/892):

es-Sünen, thk. Ahmed Muhammed Şâkir,
Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y.

Topaloğlu, Bekir:

“Sebe‘ Suresi”, **DİA**, C. XXXVI, İstanbul, 2009,
s. 243-44.

“Talâk Sûresi”, **DİA**, C. XXXIX, İstanbul, 2010, s. 500-501.

Türk Dil Kurumu: **Türkçe Sözlük**, II, 9. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınlar, 1998.

el-Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî (ö. 468/1076): **el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd**, thk. Ahmed Abdulmarsud, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.

Esbâbü'n-Nüzûl, nşr. Kemâl Besyûnî Zağlûl, 1. bs., Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1991.

el-Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823): **H. Peygamber'in (s.a.v) Savaşları (Kitâbü'l-Megâzî)**, Çev. Prof. Musa K. Yılmaz, İstanbul, İlkharf Yayınevi, 2016.

Kitâbü'l-Megâzî, III, thk. Marsden Jones, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1966.

Yaşaroğlu, M. Kâmil: “Namaz”, **DİA**, C. XXXII, İstanbul, 2006, s. 350-57.

“Küsûf”, **DİA**, c. XXVI, İstanbul, 2002, s. 576-77.

Yavuz, Ayşe: Hz. Peygamber'in Zekât Memuru Olarak Görevlendirdiği Sahabiler, **(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Tezi)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

el-Ya'kübî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kübî (ö. 292/905'ten sonra): **Târîhu'l-Ya'kübî**, III, Leiden, Matbei'l-Beril, 1883.

Yıldırım, Enbiya: **Geleneksel Hadis Yorumculuğu**, 3. bs., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2019.

- Yıldırım, Sedat: **Mâlikî Fakîh'i Abdullah b. Vehb (v. 197/812) Hadisçiliği ve el-Câmi'ine Ait Tefsîr Bölümü**, 1. bs., İstanbul, Hiper Yayınları, 2019.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ (ö. 1205/1791): **Tâcü'l-‘Arûs min cevâhiri'l-Kâmûs**, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1994.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348): **Mîzânü'l-İ‘tidâl fî Nakdi'r-Ricâl**, thk. Ali Muhammed Muavvad, Adil Ahmed Abdülmevcut, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Siyeru A‘lâmi'n-Nübelâ**, XXIII, thk. Şuayb el-Arnaût, 3. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A‘lâm**, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.
- Zeydân, Corcî b. Habîb: **Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-‘Arabiyye**, nşr. Şevkî Dayf, Kahire, Darü'l-Hilâl, t.y.
- Zuhaylî, Vehbe: **İslâm Fıkı Ansiklopedisi**, Çev. Ahmet Efe ve diğerleri, Risale, 1994.
- ez-Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî (ö. 1122/1710): **Şerhu'l-Muvatta'**, IV, Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411.

ÖZ GEÇMİŞ

2003 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2006 yılında “İbn Miskeveyh’te Metafizik” başlıklı yüksek lisans tezini tamamladı. 2008 yılında Millî Eğitim Bakanlığında çalışmaya başladı. 2013 yılında İstanbul Üniversitesinde doktora başladı. Halen Millî Eğitim Bakanlığında öğretmen olarak görev yapmaktadır.

